శ్రీః.

శ్రీ రామావతారతత్త్వము

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

ఇయ్యది

కడప మునిసిపల్ హైస్కూలునందు ప్రధానాంధ్రపండితుఁడగు

కావ్య స్మృతి తీర్థ:

జనమంచి శేషాద్రిశర్మ విరచితము.

ఓం

౨

చెన్నపురి:

శ్రీ 'రామ' ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రితము.

1935.

Printed at the
Sri Rama Press, Madras.
1935.—1000.

శ్రీః.

విజ్ఞప్తి.

మహాశయులారా!

శ్రీరామావతారతత్త్వమున నెనిమిదవప్రకరణము నీనాటికి మీ చెంత నుంచుభాగ్యము గలిగించినభగవంతు నెన్నుచున్నాను. ఇయ్యది పూర్తియై యాఱునెలలైనను వెలువరింపనుండుటకుం గతంబేద్ది యనుశంక యంకురింపకపోదు గదా.

"ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ కర్మణః,
క్షిప్రమక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః."

అన్నసూక్తి ననుసరించి గతమాఘమాసమున గ్రంథత్రయావిష్కరణమహోత్సవము జరపునూహ యొకఁ డుదయించెను. "ఉత్పాద్యంతే విలీయంతే దరిద్రాణాం మనోరథాః" అన్న ప్రాక్తనసూక్తిరీతి నాయూహ నపుడే యంతరింపక యించుక తడవు పొడవుగ నిగిడె. మృగతృష్ణాప్రవాహముం గని యుదన్యాపనోదనంబునకయి ప్రధావించువానిలాగునఁ దదుత్సవనిర్వాహణావ్యగ్రమనస్కుల యాశయములు ఫలవంతము లగునన్ననమ్మిక దీనిం బ్రకటింపక మౌనమేపము లెన్నుచు నూరకుండితి. ఇదియుఁ గాండసకృష్ణభాగవతము నొక్కసారియే యచ్చొత్తింప నారంభించుటం జేసి రెండు నొకసారి వెలువడుట కడు మేలని నాకుఁ దోఁచుటయు నుత్సవప్రయత్న

ము లవె యివె యనునుడులు వినఁబడుటయు మఱింత నన్ను శ్రద్ధావంతునిగ నొనరించె. "ఆశాపాశము తాఁ గడున్నిడుపు లేదంతంబు" అను మహాత్ములవాక్కు ననుసరించి వ్రాయు చుండిన "శ్రీసర్వమంగళాపరిణయము" కూడఁ బూర్తిసేయించి ముద్రించి యీయుత్సవమునఁ గలుపవలయునను నభిలాషము మూర్తీభవించె. దానికనుగుణముగా నించుక ధనలాభము కలిగి మఱింత నామది వేధించె. ఏదోమహార్థమును సాధింపఁ బూను యోగిలాగునఁ దదేకతత్పరత దానిశిష్టభాగము నెనిమిదివందలపద్యముల నల్లి ముద్రించితి. పైనఁ బేరుకొన్న గ్రంథత్రయావిష్కరణమహోత్సవమన్న దిద్దానిం గలిసినదే యని యెన్నఁదగు మ-రా-రా-శ్రీ, వావిళ్ల వేంకటేశ్వర శాస్త్రులుగారి యనుగ్రహవిశేషమున నీపని సరగసాగెఁ గాని బహుముఖసాధ్యమగుట నాయుత్సవప్రయత్నము నిరాశఁ గొలుపక యాశం బెంపొందింపక త్రిశంకుస్వర్గమువలె నుండెను. దినములు వారములు పక్షములు మాసములు గడచెను. క్రమక్రమముగ "నానాఁటికిఁ దీసికట్టు నాగంభట్టూ" యన్నట్టు నిస్పృహాం జెంద నవకాశము కలుగ నారంభించెను. కాని యదియైన దార్ఢ్యము కాక "ఉభయకూలసముద్గత శాద్వలభ్రమగతాగత ఖిన్నగవీదృశామ్" అన్నసూక్తి కుదాహరణముగా నడుమనడుమ దూర మాలోచింపఁగా నవకాశమున కెడమిచ్చుచుఁ జెంతకుం జరగ నిస్పృహకుఁ జోటొసంగుచుఁ గాలము సాగఁజేసె. మతిమంతులయ్యు నసమానకార్యనిర్వహణశక్తియుక్తు లయ్యు నేల యీలీల నీకార్యము సాగింపకున్నవా రనునూహ పొడకట్టినపుడెల్ల "దైవంబు ప్రతికూలంబైనఁ బురుషకారంబెల్ల వ్యర్థంబై చను" నను

మాట స్ఫురింపసాగె. ఇంకను గోడ్డలి నానవేయుట మంచిది కాదని ప్రకటింప నెంచితిని. కావున నింతయాలస్యమునకుఁ బాఠకమహాశయులు నన్ను మన్నింతురు గాక యని వినయమున వేఁడుచున్నాఁడను. ముందెప్పుడు నిట్టిప్రమాదమునకు లోనుగానని యుఁ దెలుప సాహసించితిని. క్షమింపుఁడు.

పాఠకమహాశయులారా! కిష్కింధాకాండము ఏతత్ప్రకరణమునఁ బూర్తి నొందినది. నాలుగుకాండములు పూర్తినొందించితినని తెలుపుకొనుచున్నాను. ఇఁక మూఁడు కాండము లున్నవి. ఏడెనిమిది ప్రకరణములలో ముగియనచ్చు. ధనశక్తులు రెండుండినఁగాని యప్పని నెఱవేఱదు. నాయీ ప్రయత్నము సత్ప్రయత్నమైనఁ దప్పక నెఱవేఱునన్న నమ్మకమే నాకుఁ గలదు. కర్తృత్వ మాపరమేశ్వరునిదై యున్నది. భయంపడి వెనుకంజవేయనేల?

> ''కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
> మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
> యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
> సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే.'' ౪౮

అను శ్రీకృష్ణపరమాత్మవాక్యాలు స్మృతిగోచరము లగుచుండ జంకు గలుగుటెట్లు?

ఈప్రకరణమున శ్రీరామ సుగ్రీవ సమాగమము మొదలు హనుమదాదులు సాగరముకడఁ జేరఁగా దానిని దాఁటుటె ట్లనుసూహాలు గలుగుట, తుదకు హనుమంతుఁ డందుల కంగీకరించుట యనుదనుకఁ గలకథాభాగము కలదు. ఇందనేక విశేషవిషయములు గలవు. ఆయాకథలం బఠించునపు డందుఁగల సారమేమని తర్కింపవలయును. భగవన్మహా

త్త్వము నెఱుంగందగియుండు. అది తెలియఁ దరముగాదని వదలరాదు. బుద్ధిపాత్రము భగవన్మహత్త్వసాగరమున నొప్పినంతజలమును గ్రహింపఁ గల్గు. దానఁ దరింప నవకాశము కల్గును. తత్త్వ మిది యని తెలుపువారు లేరే యని భయంపడరాదు. అది దురాత్ముల లక్షణము. శ్రద్ధయనునది సారమును గ్రహింప నవకాశ మొసంగు. ఎవరైన నన్నెఱుంగఁ గోరువారు కలరా యని వేచియుండు భగవంతుఁ డట్టివారికెట్టులో తనతత్త్వము తెలియఁజేయఁ దలంచు. సంకల్పమాత్రమున సకలబ్రహ్మాండములసృజించు పరాత్పరునకు నిది యెంతటి పని? కావున శ్రద్ధగలవారల కెఱుంగరానివిషయము లుండవు. అట్టిశ్రద్ధ కలుగవలయునన్న సత్కర్మానుష్ఠానము ముఖ్యము. అట్టివిధుల నాచరించువారికిఁ దరణోపాయము దొరకదనుటకంటె నీచాభిప్రాయము లేదు. శిష్యవిత్తాపహారకు లగు గురువు లిక్కార్యమునకుఁ బనికిరారు. శిష్యహృత్తాపహారకులే కావలయు. వారికి ధన మక్కఱలేదు. కనిపెట్టియుందురు. శ్రద్ధ మది పొడమగనే మోమున నొక్కయపూర్వతేజస్సు వెలయు. దానిం గాంచి వారలే వచ్చి యుపదేశింతురు. దీనికే మార్జాలకిశోరన్యాయమని వేదాంతు లనువదింతురు. శిష్యోద్ధారణతత్పరులే గురువులని దాని తాత్పర్యము. ఆయర్థము నీకాండము మనకు బోధించును. ఆయాయిఘట్టముల నాయెఱింగినంతదనుక నీవిషయమును వ్రాసితిని. సర్వజ్ఞుఁడను గాదు కదా. అల్పజ్ఞుఁడ నగు నావ్రాఁతలయందు లోపము లేల యుండకయుండు? వానిని పెద్ద లీసడింపక మన్నింతురు. తెలుపఁదగినవానిం దెలుపుదురు. శిష్యవిత్తాపహారకులు మఱియు,

"ధర్మధ్వజీ సదాలుబ్ధ శ్ఛాద్మికో లోకదంభకః,
బైడాలవ్రతికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాభిసంధకః. ౧౯౫
అధోదృష్టిర్నైష్కృతికస్స్వార్థసాధనతత్పరః,
శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవ్రతచరో ద్విజః. ౧౯౬
యే బకవ్రతినో విప్రా యేచ మార్జారలింగినః,
తే పతంత్యంధతామిస్రే తేన పాపేన కర్మణా. ౧౯౭
న ధర్మస్యాపదేశేన పాపం కృత్వా వ్రతం చరేత్,
వ్రతేన పాపం ప్రచ్ఛాద్య కుర్వన్ స్త్రీశూద్రదంభనం." ౧౯౮

మనుస్మృతి. ౪ అ.

అను నీమనుస్మృత్యుక్తబైడాలవ్రతబకవ్రతపరాయణులు శిష్యులనుఁ దెలిపి వారి నుద్ధరింపఁ జాలరు. తాము తీర్ణు లయినఁగదా వేఱొకరి నుద్ధరింప సమర్థులగుట. ధనాశాపరవశులకు భగవదనుగ్రహమునకు నెంతదూరము ? పరమేశ్వరుఁడు మానవుని బాహ్యచిహ్నములఁ జూడఁడు. అంతఃకరణశుద్ధినే గాంచును. కావున బాహ్యచిహ్నములే ప్రధానములనుకొను కపటనాటకసూత్రధారులకు భగవదనుగ్రహము గగనారవింద మే. కావున నట్లుగాక యంతఃకరణశుద్ధిగలిగి పదార్థసంగ్రహణతత్పరత్వమును మాని భగవంతుని,

"పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృత మశ్నామి ప్రయతాత్మనః.
అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహం."

అను పరమేశ్వరోక్తి ననుసరించి యథాశక్తిన్యాయము ననుకరించి యుపచారవిశేషముల నారాధింపవలయును. ప్రతిదిన మొక లోహపాషాణాదినిర్మితవిగ్రహమున కొన్నియుపచా

రము లొనరించినను వ్యర్థమే కాని సత్ఫల మద్దానఁ గలుగదు. భగవదుపాసన యది కానేరదు.

౧ వస్తుస్వరూపానపేక్షం పురుషేచ్ఛామాత్రతంత్రం మానస ప్రవాహః. ఉపాసనా.

౨ మంత్రోదితార్థస్యేతికర్తవ్యతా బోధనస్య ముపాసనాంగ త్వమ్.

అని సర్వసిద్ధాంతపదార్థలక్షణసంగ్రహము తెలుపుచున్నది.

"భవతు అలంబహునా వాగ్జాలేన. యోఽస్యవిశ్వస్య ఆధారభూతస్స దా సర్వత్ర ఓతప్రోతస్వరూపేణ అంతర్బహిర్విరాజతే తస్య సర్వవ్యాపినః పరమపురుషస్య స్వరూపభావే యావన్నసాధకస్య స్వహృదయే ధారణాధ్యానాదిభిః స్థైర్యమాపద్యతే తావదర్చాదావేవోపాసనా కార్యా దుర్బలాధికారిణేత్యేవ నిష్కర్షః. తథా హి కులార్ణవతంత్రే. ౬ ఉల్లాసే.—

'చిన్మయస్యాప్రమేయస్య నిర్గుణస్యాశరీరిణః,
సాధకానాం హితార్థాయ బ్రహ్మణో రూపకల్పనా,
అరూపిణం రూపిణం కృత్వా కర్మకాండరతా నరాః,
బ్రహ్మజ్ఞానామృతానందపరాస్సుకృతినో నరాః.'

కించ తత్రైవ నవమోల్లాసే.

'నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః,
యే మందాస్తే ఽనుకల్ప్యంతే సవిశేషనిరూపణైః.'
అధికారిభేదేనాలంబనీయోపాస్యదేవస్యాపి భేదః ప్రదర్శితః,

యథా తత్రైవ నవమోల్లాసే.

'అగ్నౌ తిష్ఠతి విప్రాణాం హృది దేవో మనీషిణాం,
ప్రతిమా స్వల్పబుద్ధీనాం సర్వత్ర విదితాత్మనామ్.'

శ్రీభాగవతే 3. ౨౯. ౨౪.

'అర్చాదౌ సర్వయేత్తావదీశ్వరం మాం స్వకర్మకృత్,
యావన్న వేద స్వహృది సర్వభూతేష్వవస్థితమ్.'' శబ్దకల్పద్రుమము.

అను నీప్రమాణములు పైన వ్రాసినవిషయమును సిద్ధాంతము చేయుచున్నవి. కావున నుపాసకుఁడు హృదయకమలమున నభీష్టదేవతామూర్తిని నెలకొలిపి దానిని జూచుచుండుటయే యుపాసనయని సిద్ధాంతము. మంత్రజప మద్దాని సిద్ధింపఁ జేయునిమిత్తమే యని యెఱుంగందగు. ఆధ్యానయోగసిద్ధ్యనంతర మీ మంత్రజపము కూడ నదలవచ్చును.

''సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః.

అన్న గీతావాక్యముకూడ నీభావమును దృఢపఱచుచున్నది. భగవదారాధనమున కనేకమార్గములు ప్రతిపాదింపఁబడినవి. అందు నధికారిభేదము ననుసరించి యుపయోగించుకొనవచ్చును. ఈప్రకరణమున నందందు నీవిషయములు తెలుపఁబడినవి. శ్రీరాముని మహత్త్వము వెల్లడించుతావుల నా వ్రాసిన విశేషార్థములు పండితులు విమర్శించి ప్రమాదములను క్షమింతురు గాక. అసూయాపిశాచికావేశపరవశనిజాంతఃకరణులు దూషించినను విచారము కలుగదు. పండితు లట్టులొనరింపక మేలుగోరి తత్త్వ మిదియని యుపదేశింతురు. అదియే పురోవృద్ధికి మార్గము. దానినే కోరుచున్నాను. ఇంతకంటె మించి పెంచి వ్రాయఁదగినవిశేషములు లేవు.

ఇట్లు, విన్నవించు విద్వద్విధేయుఁడు,
జనమంచి శేషాద్రిశర్మ.
శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ.

ఉద్ధారకులు

మ-రా-శ్రీ, మడిపల్లి సూర్యనారాయణమూర్తిగారు, అనపర్తి, జి॥ గోదావరి.

,, అయ్యగారి బుస్సెట్టిగారు, గణేశపల్లు, బళ్ళారి.

పోషకులు

మ-రా-శ్రీ, అక్కెనప్రెగడ లక్ష్మీనారాయణరావుగారు,
బి. ఏ., బి. ఇ., ఇంజనీయర్‌గారు, బళ్ళారి.

,, జేచిరాజు రామరావుగారు, గుంటూరు.

,, ఏ. టి. వి. ఆర్. నరసింహస్వామిగారు, ఉపాధ్యాయులు,
వాడపల్లి, జి॥ గోదావరి.

,, కలగ నరసింహముగారు, ఉపాధ్యాయులు, దొమ్మేరు.

,, నరసింహదేవర వేంకటశాస్త్రులుగారు ,,

,, పైడా రామకృష్ణయ్యగారు, జమీందారులు, కాకినాడ.

,, బొమ్మిసెట్టి లక్ష్మీనరసింహస్వామిగారు, నెల్లూరు.

,, వెలంపల్లి రామకృష్ణమ్మశ్రేష్ఠిగారు, కాకినాడ.

,, వవ్వేటి విశ్వనాథరావుగారు, బి. ఏ., బి. యల్., కాకినాడ.

,, పత్తి గురుమూర్తిశ్రేష్ఠిగారు, కుల్లూరు.

,, దరిమడుగుల చలమయ్యగారు ,,

,, కోట వేంకటరామయ్యగారు ,,

,, బచ్చు చంద్రమౌళిగారు, మునుసూరువారిపాలెము.

మ-రా-శ్రీ, అల్లాడి జగన్నాథశాస్త్రులుగారు, బి.ఏ.,ఎల్.టి., హెడ్మాష్టర్, ఏ. ఆర్. హైస్కూలు, వేంకటగిరి టౌన్.

,, జంగా లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రులుగారు, ఉపాధ్యాయులు, కడప.

,, పత్తి రాఘవులుశ్రేష్ఠిగారు ,,

,, గార్లదిన్నె రామేశ్వరరావుగారు,బి.ఏ., బి.యల్., అడ్వకేటు, కడప.

,, బత్తులపల్లె శేషగిరిరావుగారు, రామరాజుపల్లె, కడప.

,, కాట్రపాటి చలపతిరావుగారు, కడప.

,, సముఖము శ్రీనివాసులునాయుడుగారు, ఇంగ్లీషు హెడ్ అకౌంటెంటు, కడప.

,, యల్. నరసింహయ్యగారు, ఎద్దులాయగారి కొత్తపల్లె.

,, కల్లము వీరయ్యశ్రేష్ఠిగారు, ప్రొద్దుటూరు.

,, జూటూరు నాగమయ్యశ్రేష్ఠిగారు ,,

,, దేవరకొండ సుబ్రహ్మణ్యముగారు, పాటూరు.

,, పుట్టమురెడ్డి చలమారెడ్డిగారు, పంచాయతి ప్రెసిడెంటు, మంకపనుపల్లె.

,, ఆకేపాటి తిరుమలరెడ్డిగారు, గ్రామమునిసిఫ్.

,, పురిగండ్ల చెంగయ్యగారు, నాజర్, సెంపలూరు.

,, యూదాళ్ళ బాలసుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు, పెదుసుపల్లి.

,, నిట్టూరు లక్ష్మీనారాయణరావుగారు, బి.ఏ., ప్లీడర్, గుత్తి.

,, సిద్ధనరము వెంకటసుబ్బయ్యగారు, బి. ఏ., ప్లీడర్ ,,

,, వి॥ కొప్రేశాచార్యులుగారు, బి. ఏ.,బి.ఇ.డి., ఉపాధ్యాయులు, గుత్తి.

,, ఆర్కాటు వెంకోబరావుగారు, పెన్షనర్, గుత్తి.

,, కాన్గోవి నరసింగరావుగారు, పెన్షనర్ ఉపాధ్యాయులు,గుత్తి.

మ-రా-శ్రీ, ఉప్పర్లపల్లె రంగాచార్యులుగారు, తెలుగుపండితులు,
హైస్కూల్, గుత్తి.

" వై॥ కొండలరావుగారు, ఉపాధ్యాయులు, గుత్తి.

" ఓ. ఐ. శౌరిరెడ్డిగారు, ఎమ్. ఏ., బి.యల్., వకీలు, గుత్తి.

" కే. వేంకటరావుగారు, అనుంపల్లి.

" జంబులపాడు పెద్దవేంకటప్పగారు, పర్వపల్లి, గుత్తితాలూకా.

" మొలకతాళ్ల చిన్నపుల్లయ్యగారు, గాండ్లపాడు.

" రాచర్ల తిప్పయ్యగుప్తగారు, పెనుగుప్ప.

" కరణము కృష్ణరావుగారు, బేవినహళ్లి, అనంతపురంజిల్లా.

" బి. రంగాచార్యులుగారు, కిరికెర "

" కే. లింగప్పగారు, కిరికెర "

" వెలమకూరు ఆత్మా రామప్పగారు, అనంతపురము.

" ఇంజేటి సుబ్బరామరావుగారు "

" గాదంసెట్టి సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు, కిరికెర, అనంతపురంజిల్లా.

" కట్టా ఆత్మారామయ్యశ్రేష్ఠిగారు, హిందూపురము.

" పాప్పిసెట్టి ఆదినారాయణశ్రేష్ఠిగారు, హిందూపురము.

" దొంతి భీమయ్యశ్రేష్ఠిగారు "

" హెచ్. బి. లక్ష్మణాచార్యులుగారు, పరిగి, హిందూపురము.

" కట్టా మాధవయ్యగారి నారప్పశ్రేష్ఠిగారు "

" మాకము సీనయ్యగారి నారాయణయ్యశ్రేష్ఠిగారు,,

" కంబము శ్రీనివాసరావుగారు, రిటైర్డు హుజూర్ ట్రెజరర్,
బుక్కరాయసముద్రము.

" యాదాటి తిమ్మయ్యగారు, అనంతపురము.

" కే. యస్. రాఘవాచార్యులుగారు, బి.ఏ., బి.యల్., వకీలు,
అనంతపురము.

మ-రా-శ్రీ, మాసేపల్లి నారాయణరావుగారు. వకీలు, అనంతపురము.

,, శ్రీరంగము సుబ్బయ్యగారు, ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్సభ్యులు, అనంతపురము.

,, అంగసహాళ్లి కృష్ణమూర్తిరావుగారు, వకీలుగుమస్తా, అనంతపురము.

,, బిట్టా శేషప్పశ్రేష్ఠిగారు, బళ్లారి.

,, రావుసాహేబు జే. సాంబయ్యశ్రేష్ఠిగారు ,,

,, విల్లారిసెట్టి సంగబ్రహ్మనాయుడుగారు. బి. ఏ., తహాసీల్దారు, బళ్లారి.

,, వెనసహాడు భీమప్పగారు, బళ్లారి.

,, శ్రీమతి. జై. శ్యామలాంబగారు ,,

,, చిట్టి లింగయ్యగారు, బి. ఏ., బి. యల్., అడిషనల్ మునిసిఫ్, గుంటూరు.

,, వడ్లమాను రాజేశ్వరరావుపంతులుగారు, బెజవాడ.

,, పుల్లెల వెంకటరమణయ్యగారు, ఇచ్ఛాపురము.

,, కొల్లా జోగయ్యగారు, మదరాసు.

,, దోగుపర్తి వెంకటసుబ్బారావుగారు, మదరాసు.

,, ధారారాజు వెంకటరమణరావుగారు, [illegible]

విషయసూచిక.

శ్రీః

శ్రీరామావతారతత్త్వము

కిష్కింధాకాండము.

అష్టమ ప్రకరణము.

శ్లో. నానాభూషాభిన్నం సర్వశాస్త్రార్థభిన్నం
సమరవిజయభిన్నం సచ్చిదానందభిన్నం,
నిజమునిమానసభిన్నం దానవారాతిభిన్నం
రఘుకులవృషభిన్నం పాతు మాం రామభిన్నమ్. ౧

రామాభిరామం నయనాభిరామం వాచాభిరామం వదనాభిరామం,
సర్వాభిరామం చ సదాభిరామం వందే సదా దాశరథిం చ రామమ్. ౨

జయజయ రఘురామ శ్రీముఖాంభోజభానో
జయజయ రఘువీర శ్రీమదంభోజనేత్ర,
జయజయ రఘునాథ శ్రీకరాభ్యర్చితాంఘ్రే
జయజయ రఘువర్య శ్రీశ కారుణ్యసింధో. ౩

శ్రీరామేత్యేకదా వక్తుం మనో యస్య ప్రవర్తతే,
వైకుంఠవాసినస్తస్య నూనమేతత్పరం శరః. ౪

శత్రుచ్ఛేదైకమంత్రం సకలముపనిషద్వాక్యసంపూజ్యమంత్రం
సంసారోచ్ఛేదమంత్రం సమచితసమయే సంగనిర్యాణమంత్రం,
సర్వైశ్వర్యైకమంత్రం వ్యసనభుజగసందష్టసంత్రాణమంత్రం
జిహ్వే శ్రీరామమంత్రం జపజప సఫలం జన్మసాఫల్యమంత్రమ్. ౫

విజ్ఞానధనులారా! నిష్పక్షపాతమతులారా!

శ్రీరామావతారతత్త్వమునందు సప్తమప్రకరణమును జక్కఁగాఁ జదివియుందురు. అందుఁ గల భగవత్తత్త్వప్రకాశన ములం గనుఁగొని యానందించియే యుందురు. శ్రీరామచంద్రుఁడు మాయామానుషుఁడని మీమనస్సులకుఁ దట్టియుండును ననుట నిక్కము. రావణుఁడు మారీచునికడ కేగి యతని పలుకు మును బాటింపక శ్రీరామునిమహత్త్వము నెఱింగియు దానిని లెక్కింపక వానిని శ్రీరామాశ్రమమునకు సాగనంపి యక్కాల మున శ్రీరామలక్ష్మణుల నాశ్రమమున లేకుండఁ జేసి సీతాదేవి సంభాషణముల కలరియు నామెను జేకొని జటాయువుం బడఁ గొట్టి లంక కరుగుటయు, నామె నం దశోకవనమున నునిచి రాక్షసస్త్రీలను గాఁపుంచుటయు, శ్రీరామమూర్తి మారీచుని వధించి యాశ్రమమునకుఁ దమ్ముని గూడివచ్చి సీతఁ గానక వగ చుచు జటాయువునకు సత్పదము ననుగ్రహించి కబంధుని వధియించి శబరిపూజలం గైకొని యామె ననుగ్రహించి పంపా సరస్సున కరుగుట యనునీకథలం బఠియించి తత్త్వవిశేషార్థ ములఁ జక్కఁగా విమర్శించియే యుందురు. దానం జేసి మా యామానవత్వప్రదర్శనము తేటపడియెఁగదా. ఆశ్రితత్రాణ విషయమున శ్రీరాముఁ డెట్టిపారాయణత్వమును వహించెనో యీప్రకరణమున స్పష్టమయ్యెంగదా. రావణుఁడు సీతావచన ముల కెట్టి యర్థముగలమాటలచే బదులు చెప్పెనో మీ రెఱింగితిరి. ఆతనిచిత్తవృత్తి యెట్టిదై యుండు నదియు మీ యూహలకుఁ దగిలియే యుండును. ఇట్టి భాగములయందు మూలమునుండి యీయర్థమును గ్రహింపవలసియుండునని నేవ్రాసిన విశేషార్థములను నిష్పక్షపాతమతి మీరు విమర్శించి

యుండును ననుకొనియెదను. మతతత్త్వ మెద్ది యని విమర్శింపఁ జాలక దానిం దూలనాడు స్వర్ణాకర్షణభైరవోపాసకుల యూహాలు సత్యేతరములని మీఁకుఁ దోఁచియే యుండును. నీటిపై భాగమువలె భక్తి యుండవలయునుగాని తన యిష్టదైవము గాని దేవతలయందు నైచ్యమారోపించి తద్భక్తులను దూలనాడరాదు.

"సర్వభూతస్థ మాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః. ౨౯
యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి,
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి. ౩౦
సర్వభూతస్థితం యో మాం భజత్యేకత్వమాస్థితః,
సర్వథా వర్తమానోఽపి స యోగీ మయి వర్తతే." ౩౧

గీత. ౬-అధ్యా.

అను శ్రీగీతావాక్యములను బరికించినచో నితరుల యిష్టదేవతలనుఁ దనయిష్టదేవతకు భేదమును గల్పింప నవకాశ మెట్లొదవును? భగవంతుఁడే సర్వరూపముల నెల్లయెడల నిండియుండఁగాఁ బచ్ఛన్నమగునది యేదియు లేదనియే భక్తుఁడు చూడవలయును. లేనిచో నాతఁడు భక్తుఁడే కాఁపోవును. భక్తి యనునది జ్ఞానవైరాగ్యసత్కర్మానుష్ఠానఫలరూపముగాని వానిని వదలియుండఁజాలదు. వాని సమష్టిరూపమే భక్తి. అహంకారశూన్యత్వమే భక్తికి ఫలము. నేను గర్తను. అనుభావము నశించినఁగాని భక్తి ఫలవంతము గానేరదు. కనుక భక్తుని లక్షణము సమదర్శనత్వమే. భిన్నదర్శనత్వము పామరలక్షణము. "ఒక్కరూపముననే భగవంతుఁ డుండును. ఒక్క నామమే యతనికిష్టము. ఒక్కలోకమునందే యతఁడుండును.

కొన్నిచిహ్నములే యతనికిం బ్రీతిని గల్గించును. అవి లేనివా నెట్టివానినైన నతఁ డంగీకరింపఁడు" అను నీయంశములు స్వల్ప బుద్ధులకు సమ్మతములే గాని మహాత్ములు జగత్కుటుంబకు లగువారికి సమ్మతములు కాఁజాలవు. బాహ్యచిహ్నములను బ్రేమించువారు పామరులు. అవి లేకున్న భగవంతుని కృప గలుగదేమో యనుభీతి వారలకు నుండును. ఏల ? సోమాటు రామన్నలు గురువులయి యుపదేశించుటచేసి యాస్తిక వారలమనస్సులయందు నాటుకొన్నది. అట్లుగాక భక్తునకే రూపనామచిహ్నము లిష్టములో వానిని గలవానినిగా నిష్ట దైవమును భావించి యారాధింపవలయు నని గురువు లుపదే శించియున్న నిట్టిదుష్టవర్తనము వారల కలుగకయే యుండును. శిష్యవిత్తాపహారకులగు గురువులు పెక్కండ్రు ప్రబలుట జేసియు శిష్యహృత్తాపహారకులు విరళముగ నుండుట జేసియు నిట్టి యుపద్రవములు తఱచుగాఁ గల్గుచుండును. ఆ యుపద్రవములే లేనియెడల భక్తి యెంత నిర్మలముగా నుండునో వేఱుగాఁ జెప్పవలయునా ?

అవైదికమతములు.

ఇప్పట్టున నొక్కవిషయము స్మృతిగోచర మగుచున్నది. దాని వదలుట న్యాయ్యము గాదని తోఁచెను. కాన వ్రాయు చున్నాను. ద్వైతము, విశిష్టాద్వైతము, అద్వైతము ననునీ మూఁడు మాత్రమే వైదికమతములు. అనఁగా వేదసమ్మతము లైనవి. తక్కినవి కావు. ఏలయనఁగా నవి వేదములు పోషు షేయము లనునవి. అను నీవాదము క్రొత్తదికాదు. వైదికము లనఁబడు మూఁడుమతములయందును దన్మతావలంబకులు

కొందఱు స్వేతరమత మవైదికమనువారు బయలుదేఱిరి. వారి దృష్టి యెంత యల్పమో మన మూహింపఁజాలము. వారి వాదము నిస్సారమగుట మాత్రమే కాక దుస్సారమగుట దానిని మనము స్పృశింపఁ దలంపరాదు. దూరదృష్టి మనకుం గలదేని సర్వమతములు వైదికములే యనవలయును. ఎట్లనఁగా యోజింతము. భగవంతుఁ డొక్కఁడని, సర్వమునతఁ డున్నాఁడని, తద్భిన్నమగున దేదియు లేదని సర్వమతములంగీకరించును. ఉపనిషత్తులసార మిదిగాక వేఱేమున్నది? కాదన్నచో సర్వాంతర్యామిత్వాదిలక్షణము లేగిరిపోవును. కావున సర్వమతములు వేదసమ్మతములే యనవలయును. ఏల మన వా రట్లు వానిని భావింపలేదు? అని యడుగుదురేమో. వేదోక్తకర్మానుష్ఠానమున నామతస్థులకు వీరికిని భేదము గలదు. దానిచేత వా రట్లు భావించిరి. ప్రధానసిద్ధాంతములయం దన్నియు సమానత నంగీకరించుచున్నవి. మోక్షవిషయమునఁ గొంతభేదము కలదు. అతీంద్రియవిషయములందు మానవబుద్ధి యొకసిద్ధాంతమును నెలుపఁజాలదని కొందఱు తెలిపిరి. అది యయుక్తిక మనరాదు. పరికింపఁగా నొక్కొక్క మానవస్థితి కొక్కొక్కమతము తోడుపడుచున్నది. అద్వైతము జ్ఞానపర్వతశిఖరమువంటిది. అది యెల్లరకు సాధ్యము కాదు. తక్కినవన్నియు బహుజనానుష్ఠేయములు కావచ్చును. లోకమున ముక్తిసామ్రాజ్యమునకుఁ దగినవారు పెక్కండ్రుండరు. భేదబుద్ధిగలవారల కొక్కమతము పనికివచ్చును. అది విశేషించి లేక భగవంతునే నమ్మిన మనకష్టము లన్నియు నతఁడే తీర్చుననుకొనువారి కొక్క మత ముపకరించును. ఆ స్థితిని మించినవారలకే యద్వైత ముపకరించును. కావుననే

దాని కర్హులు కొలఁదిగ నుండురు. మతమునఁగా నుత్తమస్థితికి మానవునిఁ దెచ్చు సాధన మనవలయును. ఉత్తమము, ఉత్త మోత్తమము, అత్యుత్తమము ననుస్థితులు సమానములు కావు. ఏదాని నాశ్రయింప నర్హులెవ్వరో వారి కామతము పనికివచ్చును. ఇతరుల కది యసంగతముగాఁ గనంబడును. వార లద్దాని నాక్షేపించుట సహజమే. దానికి బెదరుట పాడి గాదు. దూరదృష్టిగల మహనీయులు మతములన్నియు మానవు నున్నతస్థితికిఁ దేఁ బ్రయత్నించు సోపానములంటి వనియు వారివారి యోగ్యతల ననుసరించి ముందుముందు మెలఁగుదురనియు భావింతురు. కావున మతము లెల్ల [illegible]టని ములే యనవలయును. వేదములను దూషించువారు దాని తత్త్వము నెఱుంగనివారే యని మన మూహించినచో వారిపై నాగ్రహించు నవకాశమే యుండదు. ఆయవకాశమే లేదేని యంతకంటె మహానంద మేదియు నుండదు.

మతములన్న పేరునఁ బామరులు పరస్పరము దూషించు కొను నాచారము ప్రబలుచున్నది. అయ్యది భగవంతుని యనుగ్రహమునకు మనల దూరము చేయుచు నుండును. అది తొలంగినఁగాని సర్వజనకుఁ డగుపరాత్పరుఁడు మనల ననుగ్ర హింపఁడు. మతసిద్ధాంతసారము తెలిసినవారెవ్వరుగాని పరమతమును దూషింపఁ బూనరని నా విశ్వాసము. అందుఁ గొంతభాగమున నే లవమో తెలిసినవారే కంఠమును వ్యయించి దూఱుచుందురు. వారలకు బదులు చెప్పఁబూనిన కొందఱు వారితోఁ గలహించుచుందురు. ఇరువురు నొక్క రీతివారే యనవచ్చుం గదా. కనుక నట్టివారితో ననవరతము చర్చింపక మౌనమూనుట యత్యుత్తమకార్యము.

చిహ్నములు.

ఊర్ధ్వపుండ్రాదులే ప్రధానములనియు నవి లేకయున్న దేవతానుగ్రహము కల్గదనియుఁ గొందఱు ఘోషింతురు. "సమస్తేష్వేషు భూతేషు న లింగం ధర్మకారణమ్" అని మనుస్మృతి తెల్పుచున్నది. బాహ్యచిహ్నములు ప్రధానములే కావు. కేవల వాదములకవి యుపయోగించును. గుహాంతరాళములనుండి భగవంతు నుపాసించువారలకు వేలసంవత్సరములు గతించును. ఐహికస్మృతియే వారలకు నుండదు. అట్టివారికి సకాలస్నానాదులు లేవే యనవచ్చునా? తొలుదొలుత బాహ్యచిహ్నములు కొంత యావశ్యకములై తోఁచినను బిదప నితరులకు మార్గదర్శకములని ధరింపఁదగినవియే యయియుండును. ఊర్ధ్వపుండ్రము ధరించినఁగాని విష్ణువుకృపకుఁ బాత్రుఁడు కాఁడనువారును, త్రిపుండ్రము ధరించినఁగాని శివానుగ్రహపాత్రుఁడు కాఁడనువారును మూఢాగ్రేసరులే యనవలయును. ఈ నెపమున నుపన్యాసవేదికలయందుఁ గోలాహలము గలిగించుట ధనార్థమే కాని వేఱుగాదు. శివవిష్ణ్వాదులు భగవంతునంశములుగాని పరతత్త్వమిం దెవ్వరును గాఁజాలరు. ఇట్టులుండఁగా విష్ణువుపాదభక్తుఁడు శివుఁడనియు, శివభక్తులకు మోక్షము కలుగదనియుఁ గేవల విష్ణుభక్తులకే నది కరతలామలకమనియు వాదించువారి కెంత పాపములో వచింప శక్యమే కాదు. మధ్వవైష్ణవులు కొందఱీవిషయమున బద్ధకంకణులు. అద్వైతమతోద్ధారకుఁ డగు శంకరభగవత్పాదాచార్యులు విష్ణుసహస్రనామములకు భాష్యము వ్రాయుటచేతనే వారు విష్ణుభక్తులని వారి యాశయము. ఇంతకంటెఁ దెలివితక్కువ యేమియే నుండ

నవకాశము కలదా? తన యిష్ట దైవమగు విష్ణుని సహస్రనామములకు భాష్యమేల వ్రాయలేదని వారి ప్రశ్నము. ఇట్టి కంటెఁ గుప్రశ్నము వేఱొకటి లేదనవలయును. వారి యిష్ట దైవమనఁగా వీరివలె వారు పాషండులుగారు. సర్వసముఁడు. శివవిష్ణ్వాదిభేదములు వారికి లేవు. విష్ణుశబ్దమునకు సర్వవ్యాపకుఁడనియే యర్థము. వైకుంఠలోకనివాసుఁ డగు విష్ణునామధారియని కాదు. ఈ విషయమును బరికింపుఁడు.

"కిమేకం దైవతం లోకే కిం వాప్యేకం పరాయణం,
కం స్తువంతః కమర్చంతః ప్రాప్నుయుర్మానవాః శుభం. ౨
కో ధర్మస్సర్వధర్మాణాం భవతః పరమో మతః,
కిం జపన్ముచ్యతే జంతుర్జన్మసంసారబంధనాత్." ౩

అని భీష్ముని ధర్మరాజు ప్రశ్నించెను.

"జగత్ప్రభుం దేవదేవమనంతం పురుషోత్తమం,
స్తువన్నామసహస్రేణ పురుషస్సతతోత్థితః."

అని ప్రారంభించి భీష్ముఁడు సహస్రనామములఁ జెప్పెను.

ఆ ధర్మరాజే

"త్వయాపగేయ నామాని శ్రుతానీహ జగత్పతేః,
పితామహేశాయ విభో నామాన్యాచక్ష్వ శంభవే." ౧

అని భీష్ముని బ్రశ్నించెను.

"అశక్తోఽహం గుణాన్వక్తుం మహాదేవస్య ధీమతః,
యో హి సర్వగతో దేవో న చ సర్వత్ర దృశ్యతే. ౩
బ్రహ్మా విష్ణు సురేశానాం స్రష్టా చ ప్రభురేవ చ,
బ్రహ్మాదయః పిశాచాంతా యం హి దేవా ఉపాసతే. ౪

... ...

కో హి శక్తో భువి జ్ఞాతుం మద్విధః పరమేశ్వరం. ౮
ఋతే నారాయణాత్పుత్ర శంఖచక్రగదాధరాత్,
ఏష విద్వాన్ గుణశ్రేష్ఠో విష్ణుః పరమదుర్జయః. ౯
దివ్యచక్షుర్మహాతేజా వీక్ష్యతే యోగచక్షుషా,
రుద్రభక్త్యా తు కృష్ణేన జగద్వ్యాప్తం మహాత్మనా." ౧౦

అను మొదలగు వాక్యములను భీష్ముఁడు తెలిపెను. విష్ణుసహస్రనామములను దెలిపిన భీష్ముండు శివసహస్రనామములఁ దెలుపునధికారము నాకు లేదనియు. అంతియగాక రుద్రభక్తుఁడగు శ్రీకృష్ణమూర్తియే వానిని దెలుప నధికారియనియుఁ దెలిపెను. మఱియు నాభీష్ముఁడే

"సురాసురగురో దేవ విష్ణో త్వం వక్తుమర్హసి,
శివాయ విష్ణురూపాయ యన్మాం పృచ్ఛద్యుధిష్ఠిరః. ౧౮
... ...
ఏవముక్త్వా తు భగవాన్ గుణాంస్తస్య మహాత్మనః,
ఉపస్పృశ్య శుచిర్భూత్వా కథయామాస ధీమతః." ౨౫

వాసుదేవః—

"త్వం చాప్యంగిరసా నామాని శృణు ద్విజా సపద్ధినే. ౨౬
మునిసత్తమ మునయః పూర్వం సాంబ హేతోస్సుదుష్కరం,
... ...
నమోఽస్తు తే శాశ్వతసర్వయోనే
బ్రహ్మాధిపం త్వామృషయో వదన్తి,
తపశ్చ సత్త్వం చ రజస్తమశ్చ
త్వామేవ సత్యం ప్రవదన్తి సన్తః." ౪౧౨

అనుశాసనికపర్వము. ౧౪-అధ్యా.

శ్రీకృష్ణుఁడే శివసహస్రనామములు చెప్పుట యేల ? భీష్ముఁ డప్పనికిఁ దాఁ జాల ననుటయేల? చెప్పిన నామములుగల మహిమముగలవాఁడ నైతినని శ్రీకృష్ణుఁడే యేల చెప్పవలెను ?

"యదా పుమాన్సర్వాంగేషు శిరఃపాణ్యాదిషు క్వచిత్,
పారక్య బుద్ధిం కురుతే ఏవం భూతేషు మత్పరః. ౫౩
త్రయాణామేకభావానాం యో న పశ్యతి వై భిదాం,
సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్ స శాంతిమధిగచ్ఛతి." ౫౪
శ్రీభాగ. ౪-స్కం. ౭-అధ్యా.

"ప్రకాశం చాప్రకాశం చ జంగమం స్థావరం చ యత్,
విశ్వరూపమిదం సర్వం రుద్రనారాయణాత్మకం. [illegible]
త్వం చ మే హృదయం విష్ణో తవ చాహం హృది స్థితః,
భవాన్ సర్వస్య కార్యస్య కర్తాహమధిదైవతం. [illegible]
త దేహి స్వస్తి తే వత్స గమిష్యామ్యంబుదప్రభ,
ఏవముక్త్వా గతో విష్ణోర్దేవోఽంతర్ధానమీశ్వరః." [illegible]
వాయుపురాణము. [illegible]-అధ్యా.

"న తే మయ్యచ్యుతేఽజే చ భిదామణ్వపి చక్షతే,
నాత్మనశ్చ పరస్యాపి తద్యుష్మాన్వయమీమహి." ౨౧
శ్రీభా. ౧౨-స్కం. ౧౦-అధ్యా.

"ధర్మే దృఢత్వం యుధి శత్రుఘాతం యశస్తథాగ్ర్యం పరమం బలంచ,
యోగం ప్రియత్వం తవ సన్నికర్షం వృణే సుతానాంచ శతం శతాని."
అనుశాసనికపర్వము. ౧౫-అధ్యా.

"స ఏష రుద్రభక్తశ్చ కేశవో రుద్రసంభవః,
సర్వరూపం భవం జ్ఞాత్వా లింగమర్చయతి ప్రభుః." ౯౩
ద్రోణ. ౨౦౨-అధ్యా.

ఈ భాగవతమహాభారతాది ప్రమాణములను బరికించిచూడఁగా విష్ణువు శివలింగపూజాతత్పరుఁడని శివభక్తవర్యుఁడని స్పష్టమే యగు. ఇట్లే శివుఁడు విష్ణుభక్తుఁడనియుఁ దేలును. ఇట్లు విరుద్ధములుగాఁ బ్రమాణము లుండనేల యని ప్రశ్నించువా రుందురు. దీనిసార మిదియని వారు గ్రహింపవలయును. ఒక్కరిని వేఱొక్కరుగా శివకేశవులు నుతించుట మేమిరువురము భగవదంశము గలవారమే. ఉపాస్యమా తత్త్వమే. అదియే పరతత్త్వ మనంబడును. భేదబుద్ధి మాయందుఁ గలవారే పామరులని పాషండులనియుఁ జెప్పఁబడుదురు. మాయిరువురకు భేదము లేదు గాన మాలో నెవరి నారాధించినను సమానమే. మాయందు భేదమును గల్పించువారు ముక్తులు కాఁజాలరు. అనియే కదా సారము. ఈవిషయమునకు శ్రీ శంకరభగవత్పాదు లుదాహరణభూతులు. వాసుదేవుఁడన్నను శంకరుఁడన్నను సమముగా భావించువారు గనుకనే భక్తానుగ్రహార్థము విష్ణుసహస్రనామములకు భాష్యము వ్రాసిరి.

"నారాయణః పరోఽవ్యక్తాదండమవ్యక్తసంభవమ్,
అండస్యాంతస్త్విమే లోకాః సప్తద్వీపా చ మేదినీ."

అను భగవద్గీతాభాష్యమందలి శంకరాచార్యకృతస్తుతిఁ గాంచి మధ్యస్థులగు [illegible] బుజువు [illegible] శంకరాచార్యులు విష్ణుభక్తులని ప్రకటించుచున్నారు. నారాయణశబ్దము శివపరమన్నఁ [illegible] విష్ణువునందు రూఢిగా [illegible]

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా."

అన్న భగవద్గీతావాక్యమునందుఁ గల "ఈశ్వర" శబ్దము శివుని యందు రూఢ మేలకాదు? ఓ సంశయము లేని శ్రీకృష్ణుఁడు శివపాద కింకరుఁడనియే తెలుసు గదా. ఇందుఁ గల యీశ్వర శబ్దము రూఢము గాదందురేని శంకరాచార్యకృతస్తుతులందు నారాయణశబ్దము రూఢము గాదనవచ్చును. అప్పుడా దేవానాం ప్రియులు నోరు మూసికొనవలసినదే. కనుక శ్రీశంకరాచార్యులమతమున సర్వము భగవత్స్వరూపమనియే. కాఁబట్టి వారు విష్ణుభక్తులని చెప్పరాదు. శంకరాచార్యులవారు భస్మధారణము చేయక యూర్ధ్వపుండ్రములను ధరించిరనుట యున్మత్తప్రలాపము. అట్టివారివిషయమునందు

"ప్రతివచన మముష్మై నాస్య కార్యం సుధీభి,
ర్నహి రుతమనుకరోతి గ్రామసింహస్య సింహః."

అను మధుసూదనసరస్వతులవాక్య ముదాహరణీయము కావచ్చును.

ఇట్టి దుర్వాదము లనేకములు గలవు. వానింగూర్చి విశేషించి వ్రాయుట పాడిగాదు. స్థాలీపులాకన్యాయము ననుసరించి యించుక వ్రాసి పాషండముఖపిధానము గావించితిని. ఈ యుపోద్ఘాతసార మేమనఁగాఁ త్రిమూర్తులు భగవదంశములు. ప్రతిబ్రహ్మాండమునకును వీరు గలరు. కార్యార్థము భక్తానుగ్రహార్థము భగవత్కల్పితులు. ఇందేరూపమున నారాధించినను భగవంతుఁ డానందించును. ఈరూపములన్నియు నుపాసకులకొఱకు కల్పింపఁబడినవి. ఎవ్వరి కేది యిష్టమో వా రద్దానిని భగవంతుఁ డనుభావన గల్గి యుపాసింపవలయును. ఫలము సమానమే. ఈవిషయమున జాతి మతభేదములు లేవు. ఒకజాతికి నొకమతమునకుఁ జేరినవారికే భగవ

వనుగ్రహము గల్గునను వారలకంటె నీచు లుండరు. మనస్సు నిర్మలమై ద్వైతభావన మాని సర్వేశ్వరు నారాధించువారు తత్క్షణము పాత్రు లగుదురు. పూజాభేదములన్నియును సమానఫలము నొసంగునవియే. భక్తియనునది యోగజ్ఞాన వైరాగ్యములు సత్కర్మానుష్ఠానము ననువానిరూపమే కాని వేఱుగాదు. కేవల యోగమునఁగాని జ్ఞానమునఁగాని మోక్షము లేదనువారికంటె దేవానాంప్రియులు వేఱుగనుండ నవకాశము లేదు. వీని సమ్మేళనమే భక్తియనునది. ఈభక్తికలిగి పఠించినవారికి శ్రీరామాయణము ఫలము నొసఁగును. లేనిచోఁ గాలక్షేపమే దానికి ఫలము. శ్రీరామాయణ మిట్టి విషయములనే బోధించును గాని శరణాగతిని బోధింపదు. శ్రీరామాయణము వైష్ణవజాతికే యేర్పడినదనువారే పామరులు, వంచకులు నగుదురు. ఎల్లవారలకు నది సమానమే యగును. అందెవ్వరు భేదబుద్ధి మాని శ్రీరాముని ప్రకృతి యగు సీతాంబ నారాధింతురో వారికి సత్ఫల మొసంగును. వంచకుల మాటలకు లోఁబడి యూర్ధ్వపుండ్రములే ఫలము నొసంగునని తలంపరాదు. ఈ చిహ్నములు నిరర్థకములు. పామరులచేత నేర్పడినవి. అవి యుండినను బాధలేదు. లేకున్నను బాధలేదు. నిర్మల మనస్సుమాత్రము కలిగియుండవలెను. సుందరకాండమును [illegible] దానిదుర్వ్యా[illegible] నలసియు[illegible] నామధారి[illegible] న్యములను [illegible] నంతటను [illegible]

యును. పరమతములు సహించు నలవాటు గూడ నుండవలయును.
అంతదనుక నెంతమాత్రము పరిశుద్ధముగా మనస్సు చేయ
శక్యముకాదు. అద్వైత పరబ్రహ్మము శ్రీరాముఁడని భావింప
వలయు. సమస్తము తన్మయమే యనుతలంపు గూడ నుండవల
యును. ఇట్టి యోగ్యతలు కలవారు రామాయణమును
బఠించి దాని తత్త్వము నెఱింగి యుండుగల యర్థము ననుస
రించి తమరు ప్రవర్తింప నభ్యాసము చేసికొనువారలకే
రామాయణము ఫలవంతమగు. అవి లేని సాపాటురామన్న
లకు నయ్యది నిష్ఫలమే యగును. ఇఁక శ్రీరామచరిత్రమును
బఠింతము.

శ్రీరామలక్ష్మణులఁ గాంచి సుగ్రీవుఁడు భయముఁ జెందుట.

* శ్రీరాముఁడు సోదరుఁగలసి పంపాసరస్సున కరిగి యం
దలి కమలాదులను జేపలను గాంచి వానితో నుపమింపఁ
దగిన సీతావదనదృష్టులు స్మృతికిం దగులఁగా నింద్రియములు
కలంగ విలపించెను. సరోదర్శనమున హర్షము దయించెను.
దాన నింద్రియములు చంచలించెను. సీత తలంపునను రాఁగాఁ
గామవశుఁడై తమ్మునింగని యిట్లు పలికెను. వత్సా! ఇందలి
జలము వైడూర్యమణివలె నిర్మలముగా నున్నది. అరవింద
ములు పూచియున్నవి. తటములయందుఁ జెట్లు సొంపుగా
నున్నవి. ఈసరస్సు చెంతనుండు నరణ్యము సొగసుగనున్నది.
ఇందలి చెట్లు పెనుశాఖలతోఁ గూడి శిఖరములుగల కొండల
వలె నున్నవి. భరతుఁడు మనవలెనే నగరబహిఃప్రదేశమున

*ఇయ్యది కిష్కింధాకాండమున మొదటిసర్గమునఁ గల కథ. ఇం
దధ్యాత్మరామాయణకథయుఁ గలిసియుండును.

నియమముల నెట్లు శ్రమపడుచున్నాఁడని, సీత యపహారింపఁ బడినదని యీ రెండుదుఃఖములు నన్ను బాధించుచున్నవి. ఇట్టి సన్నివసంతుఁడు మిగుల బాధించున ట్లున్నది. దుఃఖపడు వాని మనస్సున కేదియు బాగుండదు. దుఃఖితుఁడనగు నాకుం గూడ మహారణ్యపరిస్తృతమగు నీసరస్సు రమ్యముగా నున్నది. ఇందుఁ గొండచిలువలు సర్పములును దిరుగుచున్నవి. కమలోత్పలములు సందులేక క్రిందుకొని యున్నవి. మృగపక్షులు విశేషించి యున్నవి. ఇక్కారణములవలన నీయది చూడఁదగియున్నది. శాద్వలములు నీలపీతవర్ణములు గలిగి పుష్పాలు పైనుండి రాలి నిండియుండుటచేసి రత్నకంబళము పఱచిరా యున్నట్లున్నవి. వృక్షాగ్రములు పుష్పములచే నిండి యున్నవి. నిండుగఁ బూచియున్నలతలు వృక్షములను జుట్టుకొనియున్నవి. సౌమిత్రీ! వసంతర్తువు వచ్చినది. వాయువు హాయిని గల్గించుచు వీచుచున్నది. కామవికారము పెరుగుచున్నది. సువాసనలు వ్యాపించుచున్నవి. పుష్పఫలములు చెట్లనిండ నున్నవి. నీటిధారల వలెను మేఘముల రీతిగాఁ బూలసోనలఁ గురియు నీవనములం గాంచుమా. నిర్మలశిలాఫలకములందగు వృక్షములు వాయుకంపితములై పూవులు చల్లుచున్నవి. గాలికిఁ గొన్నిపూవులు నేలఁబడియుఁ గొన్ని పడుచుఁ గొన్ని చెట్లయందే నిలిచియు నెట్లు సొంపుగా నున్నవో కనుఁగొనుము. వీనిం జూడఁగా వాయుదేవుఁ డెల్లయెడలఁ బూలతోఁ గ్రీడించుచున్నట్లున్నది. వాయువు పుష్పశాఖలను గదలింపఁగా నాపూలయందున్న తుమ్మెదలు చెలరేఁగి వాయువును జుమ్మజుమ్మని గానము చేయుచున్నవి. నటులచే నాట్యము చేయించుచు వెనుకనుండి పాడుచుండు

వానింబోలి వాయువు వృక్షములచే నాట్యము సేయుచు, క్రొవ్విన కోకిలలనినాదములచేతను చక్కని గానము సేయుచుఁ, గొండగుహానుండి వెడలి యరుదెంచుచున్నాఁడు. ఈవాయు వతివేగముగా వీచుచుఁ గదలించుచుండఁ జెట్లశాఖ లివ్వి యొండొంటితోఁ గలిసి గ్రుచ్చఁబడినదండవలె నున్నయవి. చూడుమా యీగాలి సుఖముగా వీచుచు మలయజమువలెఁ జల్లనై మంచి వాసనలుగలిగి మార్గాయాసములు పోవునట్లు విసరుచున్నది. మకరందములు పరిమళించు వనములం దీచెట్లు గాలి కదలింపఁగా తేఁటులరొదలచే మొఱ్ఱపెట్టుచున్నట్లున్నవి. కొండలు చఱియలయం దొప్పుశిలాఫలకముల మొలిచి పూవులు నిండుగాఁ బూచి సొంపుగానుండు నీవృక్షములు తమ కొనభాగము లొండొంటితోఁ గలియఁగా నాతో వింతగాఁ గనంబడుచున్నవి. అంతియగాక యివి కొనలయందుఁ బూవుజొంపము లావరింపఁగా గాలితాఁకునకు నూఁగుచుఁ గొసలఁ దుమ్మెదలు మూఁగి నల్లగ నుండుటం జేసి పూలు ముడుచుకొని నల్లని తలగుడ్డలు చుట్టుకొని తలలాడించుచుం బాడుచునుండు గాయకులవలెఁ గానఁబడుచున్నవి. కొండగోఁగులు పయిని బూవు లలముకొనఁగాఁ గనకాభరణములఁ దాల్చి పీతాంబరమును గట్టిన మానవులంబోలి యెల్లెడలఁ గనఁబడుచున్నవి.

సౌమిత్రీ! యీవసంతము నానాజాతిపక్షులు రొదలు చేయుటంజేసి సీతావియోగమున నున్న నన్ను శోకమున మ్రుక్కఁజేయుచున్నది. మన్మథుఁడు శోకాక్రాంతుఁడ నగు నన్ను నెంతయుఁ దపింపఁజేయుచున్నాఁడు. కోయిల వగపెల్లున నుడుకు నన్నుం గాంచి పెల్లుబ్బి సంతసమునఁ గూయుచు

నాతో మచ్చరించున ట్లున్నది. తమ్ముఁడా! యీపెలయేటి యందు జలకుక్కుట మార్చుచు మన్మథార్తిగుందు నన్నుం గని సంతసించి యింకను దుఃఖింపఁ జేయుచున్నది. పూర్వ మాశ్రమమున నున్నపుడు ప్రేయసి జలకుక్కుటధ్వని నాలకించి ప్రియముగొని నన్నుఁబిల్చి నానాక్రీడల ననుభవించెను. పలువిధములగు రంగులుగలపక్షులు పలుభంగుల నినాదము లొనర్చుచు వృక్షములను గుల్మములను లతలను వ్రాలుచున్నవి. కసుఁగొనుము. ఆఁడుపక్షులు పతులచేఁ గౌఁగిలింపఁబడి తమజాతిపక్షులు ప్రియుని దగినవానిని బొందితివని నుతింపఁగా మదించిన తుమ్మెదలఝంకారములకుఁ దృప్తిపడి రతికూజితముల సొంపుగాఁ జేయుచున్నవి. జలకుక్కుటధ్వనులచే, పుంస్కోకిలములపతములచే నీభూరుహములు ధ్వనించునట్లు కనఁబడుచు నాకెంతయుఁ బ్రీతి గొలుపుచున్నవి. ఈ వసంతర్తువె యగ్నిగా నన్నుఁ గాల్పఁగలదు. ఈయగ్నికి రక్తాశోకపుష్పగుచ్ఛమే కొఱవి. భ్రమరఝంకారములే జ్వాలామాలికాసమయధ్వనులు. చిగురులే యుజ్జనిమంటలు. సౌమిత్రీ! నయనశిరోరుహములయందము మధురభాషణములుగల యాజానకిం గాంచకయేయున్న నీకీఁక జీవితముతోఁ బ్రయోజన మేమియుఁ గలుగదు. ఈవసంతము సకలవిధముల సొంపుగా నున్నందున నాప్రేయసి కెంతయు నిష్టమైనది. ఇప్పటి నాయీదుఃఖాగ్ని మన్మథపీడాసంజనితము. అది యీవసంతర్తు రామణీయకమున వృద్ధియైనది. కాన నన్నిది యింక వేగమె కాల్పఁగలదు. నాప్రేయసిం గాంచక యీవసంతర్తు సంపత్సంపూర్ణములగు నీవృక్షాదులను జూచుచుండు నాకీసంతాపము మఱింత వృద్ధి కాఁగలదు. ప్రాణేశ్వరి కనఁబడకయుండుట, యీ వాసంతిక

పుష్పాదులు నిరంతరము కనఁబడుచుండుటయును హేతువులు నా సంతాపము వరుసగా వృద్ధినొందించుచున్నవి.

ఈ వనవసంతవాయువులు హారిణాయతలోచన యగు ప్రియురాలిని స్మరించుచు దుఃఖించు నన్ను ... గని కరములేక యెంతయు బాధించుచున్నవి. మయూరములు ... యు వింతగా నాడుచున్నవి. వనమయూరము లివి తమప్రియురాండ్రు చుట్టుకొనియుండ వేడుకగా నలుగడం బూర్ణమ సంతప్తుండ నగునాకు మఱింత సంతాపమును గల్గించుచున్నవి. తమ్ముఁడా! కొండచఱియలయందు లీలానర్తనము చేయు తన ప్రియునిం గాంచి యీయాఁడునెమిలి ప్రేమాతిరేకమున నతని రావింపఁగోరి చెంత నర్తనము చేయుచున్నది. చూచితివా. పురుషమయూరముకూడఁ గలయికకోరును శృంగారపుటిద్వయము విప్పి సొగసగు మొగమున విరహవేదనాయత్తచిత్తుండ నగు నన్నుఁ బరిహసింపఁగోరినట్లు తన ప్రియురాలి చెంతకరుగ నుంకించుచున్నది. ఈ యాఁడునెమిలిని రాక్షసుండు దాని నపహరించుకొనిపోలేదు. కావున నీదంపతులు సంతసమున నర్తనము చేయుచున్నవి. ఈవసంతకాలమున జానకింగూడని నేను వనవాసముఁ జేయఁజాలను.

వత్సా! పురుషుఁడు కాంతను వెంబడించునని లోకమున విఖ్యాతమే. ఈవైపునకు దృష్టిని మరలింపుము. ఈ యాఁడునెమిలి నికామకామమునఁ దానే ప్రియుని చెంత కరుగుచున్నదే. తిర్యక్కులయందును స్త్రీలకెంత యనురాగమున్నదో చూచితివా. కాములకుం గూడ నీప్రేమాతిశయ విశిష్టభావమును గల్గించుచుండు నీవసంతవైభవ మెంత వర్ణనార్హమో పరిశీలింపుము. జానకియు రాక్షసాపహృతయే

గానగుచున్న నన్నిట్లే యెదుర్కొనియే వచ్చును గదా. వాసంతికపుష్పగుచ్ఛము లెంత సొంపుగానున్నను నీనిప్రయోజనము నాకు లేకున్నది. ఈపూవుగుత్తులు తేనియలఁ గ్రోలుటకై ప్రాలుతుమ్మెదలతో నిరర్థకముగాఁ గ్రింద రాలుచున్నవి. పటుకులను నాకుఁ గామవికారమును గల్గింపఁ గోరికాంబోలు గుములుగాఁగూడి సంతసమున రుతములు గావించుచున్నవి. ఎందు నాసీతయుండునో యందీ వసంతర్తువుండిన నావలె నెంతయు దుఃఖించును గదా. రక్కసు లాజానకి నెందో రహస్యస్థలమున నునిచియుందురు. కనుక నాచోట నీఋతు వుండదనుట నిశ్చయము. వసంతర్తువు లేనికతన జానకికి నగవేదన వచ్చునో. నావియోగమున నాసీత బ్రదుకనేర్చునే. నాపైఁ గల ప్రీతిని బ్రాణముల నందే విడువఁగలదు. జానకి మహాపతివ్రత. నాకడ లేదు. కాన జీవింపఁజాలదు. మేమిరువురము పరస్పర దృఢానురాగము కలవారము. కాన నీవాయువు సుఖముగలుగ వీచుచున్నను సీతలేమి నాకు నగ్నిస్పర్శమువలె నున్నది. సీత నాచెంత నుండుతఱి సుఖముగూర్చు నీమందమారుతము తద్వియోగమునఁగుందు నాకిత్తఱి దుఃఖప్రదమే యగుచున్నది. ఏకాకి పైనుండి బిట్టుగాఁ గూయుచు సీతావియోగమును దెలిపెనో యాకాకియే యిపుడు సంతసమునఁ గూయుచు సీతాయోగమును దెలుపుచున్నది. ఇదియే జానకి నెడఁబాపనది. ఇపుడు నన్నటకుం గొంపోవఁ గలదు. వృక్షాగ్రములపయిఁ బటులు మధురరుతము లొనరించుచున్నవి. ఆనాదము నాకుఁ గామోద్దీపకముగా నున్నది. గాలింగదలు బొట్టుగుచెట్టు పూవుగుత్తిని దీని నీభ్రమరము మదమున నటునిటు నల్లలలాడుప్రియురాలినిం బోలి త్వరపడి పైకొను

చున్నది. అశోకవృక్ష మీయది నైజముగా వికసించి [illegible] వృద్ధికరము. అది ఎఱ్ఱనిపూగుత్తులు కదలుచుండఁగా [illegible]! నిన్నదంపఁగోరి యీ దీప్తబాణములను గాముఁడు నా పై దునిచినాఁడని నన్ను భయపెట్టునట్లు భావింపఁబడుచున్నది. పూచిన యీరసాలవృక్షము చందనచర్చలుగల కాముకుల వలెఁ గనఁబడుచున్నది.

పంపాతీరమున గలవనములయందు [illegible]లును విహరించుచున్నవారు. నలుదెసలఁ బరికింపుము. [illegible] ముల వెడఁజల్లు నీతామరలు జలతరంగములయందుఁ బ్రతి ఫలించు బాలభానులవలె నొప్పుచున్నవి. నిర్మలోదకము కమలోత్పలములు సౌగంధికములును గలిగి యీ పంపాసరో వరము జలవిహంగములతో నెంతో వింతగ నున్నది. చక్ర వాకములతోఁ గూడి కట్టుకొన్న వస్త్రమువలెఁ దీరగతవనములు విలసిల్లుచు జలములం గ్రోలవచ్చిన గజవిహగములచే మృగ సముదయములచేతను నిరంతరము సొగసుగానుండు నీపంపా సరస్సును జూడుము. పద్మపత్త్రాయతాక్షములుగలిగి నిరంతర కమలవిషయకప్రీతి గలిగియుండు సీతను జూడక నేను బ్రదికి యుండుట మేలు కానేకాదు. అహా! మదనుని దౌష్ట్యము! మృగమును బట్టి నాకిమ్మనిన యాకల్యాణి నన్ను వదలి దూర ముగా నరిగి దుర్లభయైయున్నను నాకుఁ బ్రతిక్షణ మామెను స్మృతికిం దెచ్చుచున్నాఁడే. ఈపుష్పవనములు నన్ను నింతగాఁ బీడింపకయున్న నేనీమన్మథతాపము నోర్చుకొనియుందును. ఆజానకి నాచెంత నుండునపుడు ప్రియములుగా నున్నపదా ర్థము లామెనెడఁబాసియుండు నాకు మిక్కిలి వగపుఁ గల్గించు

నున్నవి. కమలకుట్మలములపయిని వళిములఁ జూడఁగనే సీత నేత్రపక్ష్మములు స్మృతికిం దగులుచున్నవి.

పంకరుహకేసరములం గూడి వృక్షములయంతరముల నుండి వచ్చువాయువు జానకినిట్టూర్పువలెఁ బరిమళములతో సొంపుగా వీచుచున్నది. పంపాదక్షిణతీరమునఁ బర్వతసాను తలమునఁ గర్ణికారలత విశేషించి పుష్పించి సొగసుగానున్నది. చూచితివా. సకలధాతుసంయుతుఁడగు నీపర్వతరాజు వాయు వత్యంతము వీచుచుండఁగా విచిత్రవర్ణరజస్సును వదలుచున్న వాఁడు. కనియఁబూచిన నలాశవృక్షములు పత్త్రములే లేక యుంతో సొంపుగా నున్నవి. ఆసానువు లావృక్షములచే జ్వాలామాలికల మండువానివలెఁ గనంబడుచున్నవి. ఆసాను వులయం దెన్నియోవిధము లగువృక్షములు వికసించియున్నవి. తేఁగలు చుట్టుకొనఁగా నీపుష్పవృక్షములు విశేషించియుండు నీసరోవరమును జూడుము. గాలికిఁ గొమ్మ లల్లాడఁగాఁ బ్రియ కాంతలు ప్రియుఁడు లేటుపోయినను వదలక వారి ననువర్తించు నట్లు లతలుకూడ ననుసరించుచున్నవి. వాయువు తరువునుండి తరువునకుఁ గొండనుండి కొండకు వనమునుండి వనమునకుఁ బోవుచుఁ దీయనిరసములం గ్రోలి తృప్తినొందనివానిరీతి మందముగా వీచుచున్నది. వృక్షము లెన్నోవిధముల వింత వింతగాఁ గనఁబడుచున్నవి. తుమ్మెదలు రుచిఁదగిలి దేనిని వదలఁజాలక క్రొత్తపూవులపై వ్రాలుచున్నవి. ఎల్లతావులఁ గ్రమ్ముచున్నవి. పూవులు రాలి మెత్తనిపాన్పుపఱచిన ట్లున్నది.

ఈ వసంతర్తువునందుఁ దరువులు కనియఁబూచి యొకదానిని వేఱొకటి మించవలయునను తలంపుగలిగిన ట్లున్నవి. ఈ సరోవరమునకుఁ గలరూపమువలె మందాకినికిం గూడ

రూపము సొంపుగానుండును. అట్టి గుణములు కనంబడుచు న్నవి. పరాపహృతయైన నేమిగాని యాసీత మవశ్యముగ్న్వ. ఆజానకి కనంబడునేని మనమందఱ మిచ్చటనుండి మని నే నయోధ్యనే కాదు మహేంద్రపదముం గూడ నాశింపను. ఈశాద్వలముల నే నామెం గూడియుందునే నయోధ్యలేని చింత నాకుం గలుగనే కలుగదు. మఱి దేనియందు నా కాశ యుండదు. తటములయందు వరాహములు హరిణములు విహ రించుచున్నవి. పక్షులెంతయు మనోజ్ఞరుతములు చేయుచుం డంగా నీసరస్సు సంతోషమును గల్గించునదిగా నున్నది. ఇందలి మనోహరపదార్థములన్నియు నాకు వింత పరితాప మును గల్గించుచున్నవి. ప్రియురాలు నాకుం గనంబడునేని నెమ్మదిగ నుందును. ఈ మలయమారుతమును ప్రియురాం డ్రతోం గూడినపుణ్యాత్ములే యనుభవింతురు. ప్రాణత్యాగ మున స్వతంత్రురాలు గాక పరవశయై సీత నన్నువదలి యెట్లు ప్రాణముల నిలుపుకొనియుండును ?

ధర్మజ్ఞుం డగుజనకరాజు సీతాకుశలవార్తను నన్నడు గంగా నేమని బదులుచెప్పుదును? తండ్రి నన్నడవికిం దోలంగా నిర్భాగ్యుండ నగు నన్ను సాధ్వియగు సీత యనుస రించివచ్చినది కదా. ఆసాధ్వి యిప్పుడెం దున్నది? నే నామె లేక యెట్లు బ్రదుకుదును ? శుభములొనంగూర్చు నామె నగుమో మును జూడకయున్న నామనస్సు స్రుక్కక యుండంగల్గునా? ఆసతి ప్రియవచనములు పలుక నెపుడు వినంగలను? నాసంతాప మును హరించు నా సీతమాటలు వెండియు వినంగల్గు టెప్పుడు? రాజకుమారా! అయోధ్యకు నేనుబోవంగనే దుఃఖాతురయగు కౌసల్య నన్నుం గాంచినంతనే నాముద్దుల కోడ లేది? అనిన

నేమందును? వత్సా! నీవరిగి భరతుని గాంచుము. నేనాజానకి విడిచి రాఁజాలనని విలపించెను. అనాథునిం బోలి విలపించు నాజానకీధవుం గాంచి యుక్తవాక్యముల నిట్లు మందలించెను. పురుషోత్తమా! ధైర్యము దెచ్చుకొనుము. నీకు భద్రమగుఁగాక. మీవంటివారిబుద్ధి యించుకయుఁ గలుషితము కాదు. మిగుల నెయ్యముంచినందున నొకప్పుడు వియోగము కలుగ దుఃఖము కలుగునన్న నానుడి తలంచుకొని యధికస్నేహము విడువుము. అధికస్నేహముండినఁ దడిసినవత్తియు దహింపఁబడఁగదా. శ్రీరామభద్రా! పాతాళమునకుఁగాని యంతకు మించిన యున్నతస్థలమునకుఁగాని పోయినను రావణుఁ డింకి బ్రదికియుండఁజాలఁడు. ఆదురాత్ముని జాడయొక్కటియే మనకుఁ దెలియఁదగినది. అంతట వాఁడు జానకినో ప్రాణములనో యీయక యుండలేఁడు. సీత నపహరించి యదితిగర్భమును బ్రవేశించిన నందుఁగూడ సీతనీకున్న వాని వధింతును. ధైర్యము భద్రప్రదము. కాన దాని నూనుము. ఈదైన్యమును నదలుము. ధైర్యము మాని యత్నము చేయకయుండువారల కేదియు సిద్ధింపదు. ఉత్సాహము ప్రబలము. దానికన్న నెక్కువబలము లేదు. అదిగలవారికి దుర్లభ మేదియు లేదు. ఉత్సాహవంతుఁ డెంతదైనను క్లేశముం గనఁడు. మనమాయుత్సాహము గలవారమైన జానకిని బడయఁగలము. దుఃఖమును వర్జించి యీ మన్మథవికారమును జయింపుము. మహాబుద్ధిసంపన్నుఁడవగు నీవిపుడు నిన్నే మఱచియున్నాఁడవు. అని యన్న కూఱటగలుగునట్లు పలికెను.

శోకమున మ్రుంగియున్న శ్రీరాముఁడు తమ్ముఁ డట్లుబోధింపఁగా శోకమోహముల నవలి ధైర్యము నాశ్రయించెను.

అంత నాసరస్సును దాఁటి యవ్వలిచోటికిం బోయెను. ఇట్లు
సోదరు లంతట వెదకిరి. శ్రీరామున కూఅటనిగలుగ రాజనీతులఁ
దెలుపుచుఁ దనబలమును బ్రశంసించుచు నానావిధముల
లక్ష్మణుఁడు భ్రాతృసేవాతత్పరుఁడై యుండెను. సుగ్రీవుఁడను
వానరరాజొక్కరుఁ డన్నభయమున ఋశ్యమూకాద్రి గుప్ప
నఁ దిరుగుచుండెను. పంపాసరస్సమీపమునఁ దిరుగుచుండఁగాఁ
జూచువారల నచ్చెరువందఁజేయు నాసోదరులం గాంచెను.
భయమున నిశ్చేష్టితుఁ డయ్యెను. పంపాసమీపమునఁ దిరుగు
నాసోదరులఁ జూచి వారియాకారవిశేషమునకుఁ జింతిల్లి భయ
సాగరమున మునింగి విషాదమునొందెను. అతఁడే కాక వాని
మంత్రులును సోదరులంగాంచి వారు వాలిపనుపున మునివేష
ముల నరుగుదెంచి రన్న శంకచే దిగులుపడి మహాపుణ్యస్థల
మగు మతంగాశ్రమములోనికిం జొచ్చిరి.

మహాశయులారా! ఈసర్గమున విశేషాంశములు పెక్కు
నియే తోఁచుతఁ దోఁచు. విమర్శించిన ననేకధర్మము లింకనుగల
వని యేర్పడును. వాని నెమకుదము. "రామాన్వేషణేన భగ
వతశ్చేతనోజ్జీవనోపాయచింతనం చోక్తం మారణ్యకాండే.
అథాచార్యముఖేన చేతనస్య స్వవిషయ భక్త్యుత్పాదనకృతే
తదన్వేషణ ముచ్యతే కిష్కింధాకాండే" అని గోవిందరాజులు
వ్రాసిరి. "ఇదానీమస్మిన్ కిష్కింధాకాండే తదేవ సుగ్రీవ
సఖ్యం చ వక్తుమనాః ప్రసంగాత్పురుషకారేయాణామపీష్ట
జనవియోగినాం కామోద్దీపకదర్శనేన చిత్తవిభ్రమో భవ
తీతి సూచనాయ పంపావర్ణనముఖేన రామస్య చిత్తవిభ్రమం
దర్శయితు ముపక్రమతే" అని టీకాశిరోమణి వ్యాఖ్యానించెను.
ఆచార్యముఖముననే భగవత్కృప లభింపవలయుఁగాని మా

గ్గాంతరము లేదను న్యాయము ననుసరించి తదనుకూలముగా నర్థమును గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. ఎట్టిపురుషులకుఁగాని కామోద్దీపకములగు పదార్థములను జూడఁగనే చిత్తము చంచలించును గాన సత్పురుషులు కినఁబడినందున లోకాచారము ననుసరించు రామమూర్తికి నార్తికలేనని టీకాశిరోమణి తాత్పర్యము. ఈరెండింటియందు యుక్తమేది యని విచారింతము. గోవిందరాజులుగారి భావమునకుఁ బ్రకృతవిషయమునకు సంబంధము లేదు. రెండవ వారిభావమునకు సంబంధము కలదు. తొలుతటివారిభావ మాకాశరామన్న పంచాంగమునంటిది. మతాభిమానము ననుసరించి రామాయణ మావిషయమునే బోధించునని తెలుపఁబూనినవారు గోవిందరాజులు. వీరిప్రాఁతల నాధారము చేసికొనియే కాంబోలు పెక్కండ్రు రామాయణము వైష్ణవులకొఱకే యేర్పడిన గ్రంథమందురు. శరణాగతినే బోధించునందురు. భగవత్కృత యొక్కమతము వారికే ముఖ్యమగునెడల నది యుక్తమమే కాదు. ఆతఁడు భగవంతుఁడే కాఁడు. సర్వమతములవారి కది సమానముగనే యుండవలయు. ఈధర్మమునే యీశ్రీరామాయణారత్త్వము బోధించుచున్నది. ఇఁకఁ బరికింతము. ఇందుఁ బ్రధానములనే తెలిసికొందము.

"లోకాన్తస్థాని సు సంసార భోగభీ చిత్రాననా,
స్వసక్త్యా సనాదివ్యాని సుఖాన్యష్టౌ సదా శివా."

అని మూ. "సర్వేషు సమస్తేషు సుఖం సమస్తం సమస్తమేతే సంసారిణః క్లిశ్యంతీత్యభిప్రాయేణాహ" అని గోవిందరాజులు. ఇది యసంగతమే యనవలెను. ఆనభర్తులు సుఖముగ నుం

డఁగాఁ దానేల శోకార్తుఁడు కావలయునో తెలియుము. అపుడు భక్తులకన్నఁ దానే యతిశుద్ధమనస్కుఁడని యే ర్పడును. మన మిట్లు గ్రహింతము. [illegible] పుష్పముల రాల్చుచుండఁగా శిశిరజలములు గల సరస్సు గనఁ బడినయెడల నెట్టిదుఃఖములైన నివర్తించును. పరోపకారమున కుదాహరణభూతములు వృక్షములు. నిర్మలాంతఃకరణము నిచ్చునవి జలములు. కావున నట్టివాని దర్శించినంతనే శోక ములు తొలంగును. సంసారబాధలనుండి విముక్తిగాంచుటకై సాధువు లడవుల కరుగుదురు. అందుఁ బ్రాయికముగ దుఃఖ ములు బాధింపవు.

"అధికం ప్రతిభాత్యేతన్నీలపీతం తు శాద్వలం,
ద్రుమాణాం వివిధైః పుష్పైః పరిస్తోమైరివార్పితం." ౮

అని మూ. "అనేన నానాగురుముఖలబ్ధజ్ఞానసంతత్యా భగవద్ధ్యానయోగ్యః పురుష ఉచ్యతే" అని గోవిందరాజులు. సద్గు- గురువుల నాశ్రయించి వారిమూలమున జ్ఞానము సంపాదించు కొన్న పురుషుఁడు భగవద్ధ్యానయోగ్యుఁ డగునని ఆచార్యుల గారి భావము. ఉన్న ధనమంతయు నాచార్యులకుఁ [illegible] కిచ్చి విజ్ఞానవంతుఁడయినఁగాని భగవంతుఁడు వానియుందుఁ గాపురముండఁడు కాఁబోలు. మెచ్చవచ్చు నీభావము. మన మిట్లు భావింతము. పచ్చికపట్లు విశాలభావమును గనఁబఱచును. వృక్షములు పువ్వుల నొసంగి చిత్రవర్ణముగా వానిం గావించి నట్లు విశాలభావముగలవారలు ప్రార్థింపకున్నను సాధువులు తోడ్పడి పరితుష్టులఁగావింతురు. నిర్మలమగు స్ఫాటికమయున్న యెడల నయ్యది సర్వజనుల నాకర్షించును. దాననే కొఱంతలు గలుగకయుండునను భావము నియ్యది తెలుపుచున్నది.

"పుష్పభారసమృద్ధాని శిఖరాణి సమన్తతః,
లతాభిః పుష్పితాగ్రాభి రుపగూఢాని సర్వశః." ౯

అని మూ. "అనేన గార్హస్థ్యేఽపి నిరవధికబోధా ఉచ్యన్తే" అని గోవిందరాజులు. ఇది సమంచితముగా లేదు. మన మిట్లు గ్రహింపందగు. వృక్షములకుఁ బుష్పములే భాగ్యము. లత లవ్వానిం జేసుకొనుట స్వభావము. వానింజూడఁగా ధన సమృద్ధినిగల పురుషులనే సాధారణముగా స్త్రీలు కామింతు రనియు నది లేనివారల నంతగా నభిలషింపరనియు మన మెఱుంగవలయు.

"పశ్య రూపాణి సౌమిత్రే వనానాం పుష్పశాలినామ్,
సృజతాం పుష్పవర్షాణి తోయం తోయముచామివ." ౧౧

అని మూ. "అనేన పరోపదేశప్రవృత్తా ఆచార్యా ఉచ్యన్తే" అని గోవిందరాజులు. ఆచార్యులనపటి మనమిట్లూహింపగలము. మేఘము జలముల నొసంగును. వృక్షములు పూవులనొసం గును. అట్లే సాధుమతులగువారు తమకున్న యుత్తమవస్తువు లను దామనుభవింపక యితరుల కుపకరింపఁజేయుదురు అని. దీనిచే స్వపరభేదరహితులే జ్ఞానులని మన మెఱుంగవల యును. సద్వస్తుత్యాగబుద్ధియే జ్ఞానులయందలి గొప్పతనమని సారము.

"సుస్నిగ్ధనీలపత్రాః స్నిగ్ధపత్రధరాః స్తరవః,
శైలసానుషు రాజన్తే ప్రగీతా ఇవ చారిణః." ౧౫

అని మూలము. "అనేన వేదప్రవర్తనము ఖేన లోకస్య భస్య త్పాదనాయ వైకుంఠాదవతీర్ణో భగవా నిత్యుచ్యతే" అను నీ గోవిందరాజోక్తి స్వమతాభిమానద్యోతకము. ఇందలి సా

మేమనఁగా. ధనమదమున [illegible] [illegible]నను నిచ్ఛానుసారముగా వర్తించు[illegible] [illegible]ముం బోలినదనఁగా నీలవర్ణముగల [illegible] [illegible]డును. భయంకరకర్మముల నాచరించువారలే [illegible]రనియు వారికి సంసారమే సంతోషప్రదమగు [illegible]మనియు మన మెఱుంగవలయును. అట్టివారి స్థితిగతుల నెఱుంగఁదగుననియు దానిమూలమున వానినుండి విరక్తుఁడు కావలయుననియు మనము నేర్చుకొనవలయును. [illegible]ము శాశ్వతలోకమని ఆచార్యులవారిభావము కాఁబోలు. అట్టివి యెన్నియో యుండును. అన్నియు శాశ్వతములైన నశించునది యేదియో తెలియదు.

"తేన విక్షిపతాత్యర్థం పవనేన సమంతతః,
అమీ సంసక్తశాఖాగ్రా గ్రథితా ఇవ పాదపాః." ౧౬

అని మూలము. "అనేన భగవత్కృపయా పరస్పరమనుసక్తా భాగవతా ఉచ్యంతే" అని స్వాములు. సత్కర్మము నానాముఖముల వ్యాపింపఁగా దానిచేఁ బ్రోత్సహింపఁబడి సాధువులు దర్శనమాత్రమునఁ దమవంటి సత్కర్మానుష్ఠానపరుల నెఱుంగఁగలరు. అను నీనీతిని వృక్షములు మనకు బోధించుచున్నవి.

"పుష్పితాగ్రాంస్తు పశ్యేమాన్ కర్ణికారాన్ సమంతతః,
హాటకప్రతిసంఛన్నాన్నరాన్ పీతాంబరానివ. ౨౧

అని మూలము. "అనేన భగవత్సారూప్యం గతా ఉచ్యంతే" అని యాచార్యులు. పీతాంబరమును భగవంతుఁడు ధరించు

నని వైకుంఠమున నుండునని వారిభావమై యుండెను. పీతాం బరమే వారికిం బ్రియమైనయెడల సర్వసమర్పణ మనిరి చెప్పెను.

"దివ్యమాల్యాంబరధరం దివ్యగంధానులేపనం,
సర్వాశ్చర్యమయం దేవమనంతం విశ్వతోముఖం."

అను గీతావాక్యము సుసంగతము కానిపోవును. దివ్యాంబర మనఁగాఁ బీతాంబరమనియే యర్థమని యేయే వ్యాఖ్యలు వ్రాయు దురేమో. అప్పుడు ఘనసితవస్త్రధారణము చేయు బల రాముఁడు విష్ణ్వవతారము కాఁడనవలసినదగును. భగవం తున కేమి వస్త్రమిది? ఒక్క యాభరణ మేమి? భక్తు డే వస్త్రమునర్పించిన నదియే ప్రియము. యేయే చిహ్నములు దేనికిని నియతము కావని యెఱుఁగవలెను. మనము భాగవతము నుండి యిట్లు గ్రహింపవలెను. భూషణములను భూషణ ములు పూవులు. మానవులను యశస్సు. పూవులకు గంధా వ్యములు. అట్లే యెవ్వారికీర్తి సర్వజనులచే నుత్తమమని గాన మాడఁబడునో వారే భూషణములుగలవారు. పూల చిత్తము జూడఁగనే కీర్తిగలవారము కావలయునని మనము కో వలయును.

"[illegible] శ్రుతిం [illegible]
హృష్టః ప్రసాదమాశ్చ [illegible]" [illegible]

అని మూలము. "[illegible] మానుషిత్వం [illegible] [illegible] "ధృష" అని యేయే వ్యాఖ్యానం. దీని [illegible]

"[illegible]"

అన్న శ్రీకృష్ణవాక్యము నిరర్థక మగును. "సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ" అనునదియే చరమశ్లోకమని భావించు నాచార్యులకు సత్కర్మము లనుష్ఠేయములని యెట్లు తోఁచును? ఇద్దానినుండి గ్రహింపవలసిన దేమని ప్రశ్నము. సంతుష్టులగువారు ఇతరులను తమవలెనే భావింతురు. ఇతరుల శ్రమములు తెలిసికొనఁజాలరు. శ్రమపడు వారిని దెలిసికొనుటయే యుత్తమకార్యము. కోకిలము సుదాహరణముగాఁ జూపి శ్రీరాముఁ డీనీతిని మనకుఁ దెలుపుచున్నాఁడు. కర్మతులు భగవంతుని నుచ్చరింపరు. సత్కర్మముల నారాధింతురు. "కర్మిభ్యశ్చాధికో యోగీ"అన్న భగవద్వాక్యము నరయుఁడు. సకలలోకములు కర్మాధీనములు. కర్మ మత్యధికము. "గహనా కర్మణో గతిః"అని భగవంతుఁడే తెలిపెను.

"భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరం,
సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతిమృచ్ఛతి.
కాయేన మనసా బుద్ధ్యా కేవలైరింద్రియైరపి,
యోగినః కర్మ కుర్వంతి సంగం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే."

అను నీగీతావాక్యములు కర్మస్వరూపమును దెలుపుచున్నవి. కర్మఠు లెపుడును సత్కర్మముల నాచరించి తత్ఫలములను భగవంతున కర్పింతురు. ఆత్మశుద్ధి సత్కర్మానుష్ఠానము లేక కలుగ నేరదు. శరణాగతి యనుదంభమున సకలకర్మముల నవదలుకొనువారు భ్రష్టులే యగుదురు. భక్తి యనునది వారికి భుక్తిగా మాఱును. కర్మమార్గమున భగవంతు నారాధించు వారికి భగవదనుగ్రహము కలుగదనుటకంటె నసంగతప్రలా

పము యుండదు. సోమము లే యుష్ణు ... ప్రస్తావించి మునసః త్రికాలరహస్యభక్తిః నిష్ఠ ... మన మట్టివారెల్లను విశ్వసించి సర్వప్రయత్నములు మానుకొని భగవంతుని నాంధించవలెను. యోగాభ్యాసము లేని ... ష్ఠానము సంపూర్ణస్వాతంత్యము కాదు.

"ఏవ సత్యాహార్ప్రాప్తో రమ్యతమం మనదిర్ఘులే,
ప్రణవకా మన్మథావిష్టం శోచయిష్యతి లక్ష్మణ." ౨౮

అని మూ. "అనేన కేవలజనానాం ఉచ్యతే. జ్ఞానభక్తి రేవ భగవతస్సన్నిః శ్రీ రామాయణాత్ సాధనాంతరానాం ప్రియ ఇతి రహస్యం. జ్ఞానినామ్ ... మే మతము. భక్తిప్రీతో జనార్దనః. ఇతివచనాత్." అని ఆచార్యుల వ్రాత. ఇటుని గర్భానుష్ఠానమునకును నాతయోజనములు దుర్లభము. తనలన నూహింపవచ్చును. సింహత్రిస రాజుమునకు గోరములు గామినగు నన్ను సుఖ పట్టుచున్న పను రామునం ప్రసిమాటలు నుండి వీరిసారమును తీసిరి. సబాసు. మువ్వురు. వీరు కోయిలలవంటివారు. జనపదాయములని ... భగవ న్నామమహాయుణాము లేమువా రిలాంటి జప మనేకా నస్ది! అష్టాక్షరమంత్రజపముకూడ నీమాటలవలన వ్యర్థము కాదా. "భక్తిప్రీతో జనార్దనః" అనుమాటను ప్రమాణముగా జాడిరి. "తపః ప్రీతో జనార్దనః" అనియున్న చో నప్పుడేమందురు?

"అభయం సర్వసంశుద్ధిర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః,
దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయస్తప ఆర్జవం. ౧
అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునం,
దయా భూతేష్వలోలుప్త్వం మార్దవం హ్రీరచాపలం. ౨

తేజః క్షమా ధృతిశ్శౌచమద్రోహో నాతిమానితా,
భవంతి సంపదం దైవీ మభిజాతస్య భారత. ౩
దైవీ సంపద్విమోక్షాయ నిబంధాయాసురీ మతా,
మా శుచస్సంపదం దైవీ మభిజాతోఽసి పాండవ." ౫

గీ. ౧౬. అధ్యా.

అని శ్రీకృష్ణవాక్యములు గలవు. తపశ్శబ్దముచే జపము చెప్పఁబడి నది. "యజ్ఞశ్చ" అనుటంజేసి సత్కర్మానుష్ఠానము చెప్పఁబడి నది. జ్ఞానభక్తులే భగవంతున కతిప్రియములు. తక్కినవి కావను నాచార్యులమాటలు జల్పములు. జ్ఞానభక్తులు కలిసియే యుండ వలయు. సత్కర్మానుష్ఠానమునందు వాని నుపయోగింపవల యును. యోగి కాకయున్న నివన్నియు నిరర్థకములు. చెప్పు వేదాంతవాక్యములు వల్లించుట పొట్టపూటకొఱకే యగును. "జ్ఞానం నామ శాస్త్రోక్తపదార్థానాం పరిజ్ఞానమ్." అని భా ష్యము. "ప్రత్యగాత్మని దేహాద్వ్యతిరిక్తత్వప్రకారక" దేహః దౌవా ప్రత్యగాత్మాతిరిక్తత్వప్రకారకో నిశ్చయః" అని సర్వ లక్షణసంగ్రహము. జ్ఞానభక్తులు యోగము కర్మానుష్ఠాన మనునివి కలిసిననే యుపాసనమనఁబడును. నుడిచి కూడుచుండి శరణాగతియని నిరర్థకప్రసంగములు చేయుచున్నవా రధో గతిపాలగుదురు. ఇందేది కొఱంతపడినను భగవదారాధనము సంపూర్ణము కానేరదు. ఈశ్లోకసారమేమి? వత్సా! లోక మున ధర్మరక్షణమను కామమునఁ బ్రవేశించిన నన్నుం గాంచి నాతత్త్వమెఱుంగక యీనీరుకోడి తనసంతోషమునే వెలి పుచ్చుచున్నది. కాని నన్నారాధింపఁజాలకున్నదని భావము. మంచిమార్గము నుపదేశించినను గూడ నపరిపక్వజీవులు తెలిసి కొనఁజాలరనియే యిందలిసారము.

"విమిశ్రా విహగాః పుంభిరాత్మవ్యూహాభినందితాః,
భృంగరాజప్రముదితాః సౌమిత్రే మధురస్వరాః." ౨౭

అని మూ. "అనేనాచార్యసంశ్రితానాం సామగానం ఉచ్యతే" అని గోవిందరాజులు. ఆచార్యుని నమ్మినభక్తులు సామగానము చేయుచున్నారు. అనుభావము నిది సూచించుచున్నదఁట. ఆఁడుపిట్టలు శిష్యులను మగపిట్టలాచార్యులను దెలుపునఁట. ఆఁడుపిట్టలు మగపిట్టలఁ గౌఁగిలించుకొనునట్లు శిష్యులాచార్యులను విడలేక తమకున్నయంత ధనము వారియధీనముచేసి శరణాగతి నొందఁజేయుదురని కదా వీరి యూహ యనవచ్చును. ఈయాచారమును బాటించియే కొందఱు ఇప్పటికిని గొందఱు శిష్యసంచారము చేయుచున్నారమని తిరుగుచుఁ దారక ముపదేశింతుమని ధనము లాగుచుఁ దమ స్వార్థసంగతులగుచు వారిని నిరర్థకులనుగాఁ జేయుచున్నారు. సులభమైనపనియే యిది. నష్టములేని వ్యవహారము. నిర్మమతుల కిదియే జీవనము నగు. దీనివలని సారమేమి యని విమర్శింతము. ఆఁడుపక్షులు తమ జాతిగల మగపక్షులంగలసి మనోహరముగాఁ గూయుచున్నవి. అనుటంజేసి యేకజాతిం జేరిన స్త్రీపురుషుల దాంపత్యమే మనోహరముగా నుండుననియు, నట్లుగాక యున్న నాచారభేదముల నిరుపురిమనస్సులు కలియక భేదములుగా నుండుననియు నట్టిచోట దాంపత్యసుఖ మలవడదనియు నది జాతికే సమ్మతముకాదనియుఁ దేలెడిని. మనస్సుఖ మేకాలమునఁ గలిగి యుండునో యదియే యుత్సాహకాలమగును. కంఠస్వరము సంతోషమును దెలుపుచుండును అని.

"అశోకస్తబకాంగారష్షట్పదస్వననిస్స్వనః,
మాం హి పల్లవతామ్రార్చిర్వసంతాగ్నిః ప్రధక్ష్యతి." ౨౯

అని మూ. "అనేన స్వప్రేమజనకభక్తి[illegible] [illegible]" అని యాచార్యులు. మనమిట్లు గ్రహింతము. [illegible] ఘోరవర్ణములుగల మంత్రము లుచ్చరించుచు [illegible]ద్రవ్యాదులచే నర్పించుచు హోమము చేయుచుండు నీ దైత్యులని రామునాశయము. ఇట్టి హోమములే యాభిచారికములు. అవి పరహింసాప్రయోజనములు. నన్నారాధించువారు క్రూరకార్యములను జేయరాదనియు దుష్ఫలములను గోరరాదనియుఁ దాత్పర్యము.

"న హి తాం సూక్ష్మపక్ష్మాక్షీం సుకేశీం మృదుభాషిణీం,
అపశ్యతో మే సౌమిత్రే జీవితేఽస్తి ప్రయోజనమ్." ౩౦

అని మూ. "ఏతేష్వేవం మత్ప్రియమపరతంత్రేషు సంసారి చేతనః దుఃఖ మనుభవతీత్యేతన్మమాసహ్య మితి భావః" అని గోవిందరాజులు. మన మీరీతిఁ దెలియవలయును. నాకు సర్వవిధములఁ దోడుపడునది ప్రకృతి. ఆమె యిపుడు కారణాంతరమున నాకడ లేనట్టులున్నది. బాహ్యదృష్టి కామె కనఁబడినఁగాని నాయవతారమువలని ప్రయోజనము కలుగదు. అని శ్రీరామునాశయము. సీత రామునికడ లేకుండుటయే యసంభవము. కాని ప్రకృతి రూపమును ధరించి నాకడనున్ననే నాకు నానందము కలుగును. అది లేకున్న నాకు రూపమే యలవడదని సారము. దీనిచేత లోకమున సాధ్వియగు పత్ని యుండిననే సంసారసుఖ మలవడుననియు నట్లుగాకయున్న దుఃఖమే కలుగుననియు లోకుల కుపదేశము.

"పశ్య లక్ష్మణ నృత్యంతం మయూరముపనృత్యతి,
శిఖినీ మన్మథార్తైషా భర్తారం గిరిసానుషు." ౩౧

తాం వినా మనసా రామమ్రియమాణోఽభ్యుపధావతి,
పశ్య సచిరా పక్షీ గత్రై రవహానసన్నిః." ౩౯

అని మూలము. "అత్ర శిష్యాచార్యయోరనోఽన్యప్రావీణ్య ముచ్యతే" అని యాచార్యులు. శిష్యులు లేక యాచార్యులకు గతి సాగదు కాఁబోలు. మనమిూరీతిగా గ్రహింతము. భర్తృహితమును బాటించుటయే భార్యకు ధర్మము. భార్యాహితమును గోరి వర్తించుటయే భర్తకు ధర్మము. ఇట్లు లన్యోన్యహితమునుగోరి వర్తించువారికే సంసారసుఖ మలవడును. ధర్మకార్యములు చేయసాధ్యమగు. అట్లు లేకయున్నఁ గాదు. కావున లక్ష్మణా! దంపతులు మాచవలె ననఁగాఁ బ్రకృతిపురుషులవలె నన్యోన్యసంబంధముకలవారలుగా నుండవలయు. ఏకార్యమైనను భార్యకుఁ దెలియకయుండఁ బతి యొనరింపరాదు. ధర్మపత్ని యన్నమాట యిందులకే వచ్చినది. విధివిహితకార్యములయం దిరువు రేకమనస్కులై ప్రవర్తింపవలయునని శ్రీరామునియాశయమని మనము తెలిసికొందము.

"అపత్యం ధర్మకార్యాణి శుశ్రూషా రతిరుత్తమా,
దారాధీనస్తథా స్వర్గః పితౄణామాత్మనశ్చ హ".

అన్న మనుస్మృతివాక్యము నీయర్థమునే తెలుపుచున్నది.

"పశ్య లక్ష్మణ పుష్పాణి నిష్ఫలాని భవంతి మే. ౪౩
పుష్పభారసమృద్ధానాం వనానాం శిశిరాత్యయే."

అని మూలము. "సంసారిదుఃఖం పశ్యతో మే జ్ఞానిలాభోఽపి కించిత్కర ఇవ భాతీత్యర్థః" అని గోవిందరాజులు.

"సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ,
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాపమవాప్స్యసి." ౩౮

అను భగవదుపదేశ మీయాచార్యులుగారిభాష్యము ననుస
రించిన నెగిరిపోవును అంతియగాక నిర్లిప్తత్వము భగవంతు
నకు నూడిపోవును. ఈభాగమునుండి మన మీలాగు గ్రహించ
గొందము. లోకమున నెందఱు సత్పురుషులు నివసించుచున్నను
యశోభారమున వారు వెలయుచున్నను, వారియువ్యక్తిని
గ్రహింపలేని యీార్ష్యాళువులకు ప్రయోజనము లేదుగదా.
దుష్కర్మరతులకు సాధుసందర్శనము లాభమును గల్గింపజాల
దని సారము.

"శృణు లక్ష్మణ సన్నాదం వనే మదవివర్ధనం, ౫౬
పుష్పితాగ్రేషు వృక్షేషు ద్విజానాముపకూజతాం."

అని మూ. "అనేన పరమపదే జ్ఞానప్రధానే సామగాయినాం
నిత్యముక్తానాం స్థితిరుక్తా" అని యాచార్యులు. పరమపదము
జ్ఞానమే ప్రధానముగాఁగలది. భక్తి కందుఁ జోటు లేదమో.
ముక్తిం బొంది మరలువారు కొందఱును బాషాణములవలెఁ
గదలనివారు కొందఱు నుందురు కాఁబోలు. ముక్తిమునులోక
మొకఁడుకలదనుకొనినందునఁ గల్గినయనర్థ మిది. ఇది కేవలము
పరిహాసాస్పదము. మనమీభాగమునుండి యిట్లు గ్రహింప
తము. లోకమునఁ దిర్యక్కులు కూడ సుఖము నేకోరుచున్నవి.
పుష్పితాగ్రములగు వృక్షములపయిం గూరుచుండి సంతోష
మున ధ్వనిచేయుచున్నవి కదా యీపక్షులు. ఆపుష్పము
లెంత యస్థిరములో యీసుఖము కూడ నంత యస్థిరమే.
అనుటంజేసి యైహికసుఖ మస్థిరమని యెఱింగినవారు కూడ
దానినే కోరుట విచిత్రము. దాని మాని శాశ్వతానందము
గల్గఁగోరుట యుత్తమమని శ్రీరాముని హితబోధమని గ్రహింపం
దగు.

"పద్మసౌగంధికవహం శివం శోకవినాశనం. ౧౦౪
ధన్యా లక్ష్మణ సేవంతే పంపోపవనమారుతం."

అని మూలము. దీనికి గోవిందరాజులు విశేషార్థములు వ్రాసిరి. కాని యవి యీగ్రంథమునఁ జేర్పఁదగినవికావు. మనమీవిధముగా గ్రహింతము. ఎంత మనోహరవస్తువు కనఁబడినను దాని మంచిని గ్రహించువారు కొందఱే. కాని యందఱు గారు. తద్విషయమున నెవ్వరు కృషి సల్పియుందురో వారలే దానిని గ్రహింపఁగల్గుదురు. సీతారాములయవతార మెందుల కని యెఱుంగఁగోరిన తత్త్వజ్ఞులే దాని నెఱుంగఁగలరు. ఇతరు లెఱుంగఁగోరరు. కోరినను గ్రహింపఁజాలరు. దీనిచేఁ గర్మసిద్ధాంతము తేటపడుచున్నది. ఎట్టికర్మముల నాచరించిన వారు తదనురూపముగాఁ బ్రవర్తింపఁగల్గుదురు. భగవత్తత్త్వ మిట్టిదని యెఱుంగఁగోరి సత్కర్మములను ఫలముల నాశింపక యాచరించినవారే ధన్యులు. వారలే మాతత్త్వమును గ్రహింపఁగలరని శ్రీరాముని యభిప్రాయమని మన మెఱుంగం దగు.

"స్వాస్థ్యం భద్రం భజస్వార్య త్యజ్యతాం కృపణా మతిః. ౧౨౦
అర్థో హి నష్టకార్యార్థైర్నాయత్నేనాధిగమ్యతే,
ఉత్సాహో బలవానార్య నాస్త్యుత్సాహాత్పరం బలం. ౧౨౧
సోత్సాహస్యాస్తి లోకేఽస్మిన్న కించిదపి దుర్లభం,
ఉత్సాహవంతః పురుషా నావసీదంతి కర్మసు. ౧౨౨
ఉత్సాహమాత్రమాశ్రిత్య సీతాం ప్రతిలభేమహి,
త్యజ్యతాం కామవృత్తత్వం శోకం సన్న్యస్య పృష్ఠతః. ౧౨౩
మహాత్మానం కృతాత్మాన మాత్మానం నావబుధ్యసే,

ఏవం సంబోధితస్తత్ర శోకోపహతచేతనః । ౧౨౮
న్యస్య శోకంచ మోహంచ తతో ధైర్యముపాగమత్ ॥"

అని మూ. ఇవి లక్ష్మణవాక్యములు. ఈరూపమున మహర్షి వాల్మీకి లోకులకు సదాచారములను బోధించెను. ధైర్యము కలుగుటయే భావిశుభసూచనము. దైన్యము సర్వదా త్యజింపఁ దగినది. ధైర్యము మాని యేయత్నము [illegible] మూఢులు. వారికిఁ గార్యసిద్ధి కలుగనేరదు. ఉత్సాహశక్తి యన్నింటికంటె నుత్కృష్టము. దానిని మించునట్టి బలము లేదు. అట్టి యుత్సాహము గలవాఁడు దుర్లభకార్యములను సాధింపఁగలఁడు. వానికిఁ గ్లేశమే యుండదు. కామాసక్తి సకలసత్కార్యభంగకరము. దానిని జయింపవలయును. శ్రీరామా! నీవెట్టివాఁడవో మఱువక స్మరింపుము. అనఁగా మాయామానవనటనము వదలుమని భావము. అనఁగానే శ్రీరాముఁడు సమాహితాంతఃకరణుఁ డయ్యెను. ఇట్లనుటం జేసి విజితేంద్రియుఁ డుత్సాహవంతుఁడు కార్యకరణాసక్తుఁడు నగువానికి సిద్ధి కలుగునని సారము. తన్నుఁ దాఁ దెలిసికొనఁదగు ననుటం జేసి

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా."

అను ప్రమాణము ననుసరించి నేనను నహంకారమును మాని భగవంతుఁడు నన్నీ కార్యము చేయఁబూనిచె నన్న విశ్వాసము కలవాఁడు కావలయునని యెఱుంగందగు. అనఁగా నీభావము గలవానికి భగవత్సహాయము కలుగకపోదని తాత్పర్యము. ఈశ్వరుఁడు కలఁడని తనప్రయత్నము తాఁజేయక యలసుఁడు

కారాదని యిది మనకుఁ దెలుపుచున్నది. నాచేత నేపనియుఁ గాదను నూహ దుర్లక్షణము.

"నాత్మాన మవమన్యేత పూర్వాభి రసమృద్ధిభిః,
ఆమృత్యో శ్శ్రియమన్విచ్ఛేన్నైనాం మన్యేత దుర్లభామ్."

అని మనుస్మృతియు బోధించుచున్నది. ఈభావమునే రామాయణము కూడ సూచించుచున్నది.

సుగ్రీవుఁడు రాఘవులకడకు మారుతిం బంపుట.

*అచోట్చట నారామలక్ష్మణులు దివ్యాకృతులు వెలయ ధనుర్బాణాదిధారులై వీరులై యుండుటం గాంచి సుగ్రీవుఁడు శంకితుఁడయ్యెను. నలుదెసలు చూచుచు నొక్కచోట నిలువఁ జాలకపోయెను. వారిని జూచుకొలఁది నతనికి మనోధైర్యము తగ్గెను. దాన దుఃఖము పొడుకొనియె. రాజధర్మవేత్తకాన మంత్రులతో నాలోచించి కార్యనిశ్చయమున భీతినొందెను. భీతి మిక్కిలి కాఁగా మంత్రులతో సిపీరులు వాలిపంపినచారులు. మునివేషమునసుండుట మోసము. ఈగహనమున కేతెంచిరనుట నిక్కము. అనఁగా వారును మహాధనుర్ధరుల వారలం గని ప్రభువు పలికినది నిజమే యని తలంచి వేఱొకపర్వతశిఖరమున కరిగిరి. చెల్లాచెదరుగఁ బోయి మరల నందఱొకచోటఁ జేరిరి. ప్రభువుచుట్టు నుండిరి. మరల నొకకొండనుండి యింక నొకకొండకు శిఖరముల నదఁకించుచుఁ దుద కొకచోటఁ గూడి తమవలెఁ బాఱిపోయి యొంటిగానుండు సుగ్రీవునిఁ గొలిచి యుండిరి. మఱియు భయమున నెగుచుచుఁ బూవుల రాల్చుచు

*ఇయ్యది రెండవసర్గమునఁ గలదు.

మృగములు భయమునొందఁజేయుచు ఋశ్యమూకమును జేరి రాజుకడఁ గరములు మోడ్చి కొలిచియుండిరి.

అంత వాగ్విశారదుఁడగు పావని వాలివలన నొంగెడు వాఁడగు సుగ్రీవుని గని మీరెల్లరు నిట్లు వాలినిమిత్తమున నుద్వేగమొందవలదు. ఇది ఋశ్యమూకము కదా. ఇందు వాలి భయమున కవకాశమే లేదు. ప్రచ్ఛన్నరూపమున వాలి వచ్చినాఁడని కదా భయంపడుచున్నారు. ఆతనిజాడలు వీరియందు గానరావు. రాజా! నీపత్ని నపహరించిన పాపకర్ముఁడగు వాలి జాడ లించుకయు వీరియందు లేవు కాన భయ మునుగుడుము. అల్పబుద్ధింగొని యిట్లు కలఁతనొందుచున్నావే. నీవానరత్వము విస్పష్టము కాలేదా. ఇంగితములచే బుద్ధిమంతులు పరుల భావములను గ్రహింతురు. బుద్ధిబలములేని రాజు రాజ్యమును బాలింపఁజాలఁడు. సుగ్రీవుఁ డాహనుమఁలుగులు విని మంచిమాటలతో హనుమంతా! ఆజానుబాహువులు లోనగు లక్షణములుగల వీరు దేవకుమారులం బోలియున్నారు. వీరిం గాంచిన నెల్లరు భయపడవలసినవారలే. వాలియని భయపడ లేదు. ఆతఁడు వీరిఁ బంపెనని యనుమానించుచున్నాఁడను. వాలి కిట్టి మిత్రులుందురా యందువేమో రాజులకు స్నిగ్ధులు పెక్కండ్రుందురు. కనుక వారియెడ విశ్వాస మునుపరాదు. విరోధులుగలవాఁడు తనపైఁ బగదీర్ప రహస్యవృత్తిం దిరుగు పగవారల జాగరూకుఁడై తెలిసికొనవలయు. లేనిచో వారు వానిని నమ్మించి వానిని దమరు నమ్మక యేమఱి యుండుతఱి హింసింతురు. వాలి స్వకార్యనిర్వహణదక్షుఁడు. దూరదృష్టి యతనికి మెండు.

కపివరా! సామాన్యవేషముం దాల్చి పోయి భావ సూచకకాయికవ్యాపారములఁ బరికించి వానిలోని పరస్పర భేదములను బట్టియుఁ దిన్నఁదనము పారుష్యము లోనగు నాకారములచేతను, బరస్పరసంభాషణములచేతను వారి యున్నరూపు తెలిసికొనవలయు. వారియాశయములఁ దెలిసి కొనుము. పకనిచేయు నూహ వారికింగలదేని యది పోవఁదగు నుపాయములనొనరించి మన కనుకూలురగునట్లు చేసి పిదప ధనుర్ధరులరై యేల యిందుఁ జొచ్చితి రని ప్రశ్నింపుము. వారి తలంపులు మంచివైనను మనపక్షమున నుండఁజేసి రాకకుఁ బ్రయోజన మడుగుము. మాటలచేతనే వారు సాధువులో యసాధువులో తెలిసికొనవచ్చుఁగదా. హనుమానుఁ డాల కించి యచ్చటికిఁబోవ సమ్మతించెను. రాజువాక్యములఁ గొని యాడి యట్లే యొనరింతునని పలికి రాఘవులకడ కరిగెను.

ఆర్యులారా! యిందలివిశేషముల నరయుదము. భగవ త్సందర్శనము కాగానే సంతోషావిష్టుఁడు కావలసినందు లకు బదులుగా భయశంకితుఁ డేల కావలయును? అని ప్రశ్నింపరాదు. ఎంతవారికైనను స్వభావము మీఱఁ దరము కాదు. వానరములకుఁ జాంచల్యము సహజము. దాని త్రిప్పి లకుఁ దొలుత లోనై పిదప భగవద్దర్శనజాతసుకృతము నను భవింపఁ దగు. సుగ్రీవుఁ డట్లే యనుభవించె నని యీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. తొలుత హనుమయు నతనియట్లే భయంపడి కొండలవెంటఁ దిరిగెను. కాని తనయవతారమునకు ఫలము గల్గింపఁ దగిన యదను సమీపింపఁగా స్వస్థమనస్కుఁ డయ్యెను.

“సంభ్రమస్త్యజ్యతామేష సర్వైర్వాలికృతే మహాన్ ।
మలయోఽయం గిరివరో భయం నేహాస్తి వాలినః ॥ ౧౪
యస్మాదుద్విగ్నచేతాస్త్వం ప్రద్రుతో హరిపుంగవ,
తం క్రూరదర్శనం క్రూరం నేహ పశ్యామి వాలినం ॥ ౧౫
యస్మాత్తవ భయం సౌమ్య పూర్వజాత్పాపకర్మణః,
స నేహ వాలీ దుష్టాత్మా న తే పశ్యామ్యహం భయం ॥” ౧౬

అని మూలము. భగవంతుని జక్కఁగాఁ జూచిన హనుమయుఁ గలవిలంపడియెను. ఏకాలమున నతనికిఁ గార్యము కావలసియున్నదో యాసమయమురాఁగా నిరసించి హితముఁ దెలుపువాఁడు కూడ నయ్యెను. ఋశ్యమూకమునకు మలయపర్వతమను నామాంతరము గలదు. అది యుత్తరకాండమునందు ముందు స్పష్టము కాఁగలదు. దర్శనమాత్రమునఁ సాధువులు సాధువుల నెఱుంగఁగలరు. పాపకర్మరతుఁడు దుష్టాత్ముఁడు నగు వాలి యిట లేఁడే. ఏల భయపడెదవు? అనఁగా భావమేమి? ఎన్ని కపటోపాయములు పన్నినను చేటగ్గున తేజము వారియాననముల నెట్లు నిలువఁగలదు. మనోమాలిన్యమును మోము తేటపఱచునని ప్రాజ్ఞులు తెలుపుదురు. అది సత్యమే యని యీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. దీనినుండి గ్రహింపఁదగినదేది? దుష్కర్మముల నాచరించువారల మొగముల యందలితేజస్సు మలినముగఁ దోఁచుచుండు. సాధుకర్మముల నాచరించువారిమోముల వెలయు తేజము నిర్మలముగ నుండు. ఈవిషయము యోగశాస్త్రగమ్యము. కనుక శ్రీరామలక్ష్మణులు దుఃఖాభిభూతులుగాఁ దోఁచుచున్నను వారిభావములు సమంజసములుగాన దివ్యతేజస్సు కనంబడుచుండెను. హనుమంతుఁడు నట్టివాఁడే కాన నతఁడే తెలుపఁబూనెను.

మనము సదా సత్కార్యనిరతులమగుచు భగవంతు నాశ్రయించిన నిర్మలతేజస్సు గనంబడుచుండును. లేనిచో నది మలినమై కనంబడుచుండును.

"వాలిప్రణిహితావేతౌ శంకేఽహం పురుషోత్తమౌ,
రాజానో బహుమిత్రాశ్చ విశ్వాసో నాత్ర హి క్షమః. ౨౧

... ...

శ్లో" స్వయం ప్రాకృతైస్తు గత్వా జ్ఞేయౌ ప్లవంగమ,
ఇంగితానాం ప్రకారైశ్చ రూపవ్యాభాషణేన చ. ౨౪
లక్షయస్వ తయోర్భావం ప్రహృష్టమనసౌ యది,
విశ్వాసయన్ ప్రశంసాభి రింగితైశ్చ పునఃపునః." ౨౫

అను శ్లోకములు పైన వ్రాసినయాశయమునే బోధించుచున్నవి. మనస్సు ననుసరించి యింద్రియములు వర్తించును. అది ప్రసన్నమైయుండునేని యింద్రియములు ప్రసన్నములుగనే తోచును. ఎట్లు? తేజోవ్యాపారముననే. కనుక సత్సంకల్పముల ననుసరించుచు సాధుకర్మముల నాచరించుచు సదా భగవంతు నభీష్టరూపనామముల ధ్యానింపవలయు ననుటయే యిందలిసారము.

హనుమంతుడు శ్రీరామసౌమిత్రులం గని భాషించుట.

* మతిమంతుడగు నాహనుమంతుడు ప్రభువుమాటను విని యాఋశ్యమూకమునుండి రామలక్ష్మణులుండుచోటి కెగిరిపోయెను. వానరరూపమును వదలి సన్న్యాసిరూపమును దాల్చెను. రామలక్ష్మణు లున్నయెడకు నరిగి

* ఇది మూడవసర్గమునఁ గలదు.

నమస్కరించి మధురభాషణముల వారిం బ్రశంసించెను. ఆ
యిరువురను యథాశాస్త్రముగఁ బూజించి యిట్లు పలికెను.
వన్యమృగాదులఁ గలఁగఁజేయుచుఁ బంపాతీరమున గల
భూరుహములం గాంచుచునుండు మీయాకారములు శుద్ధ
ములై మెఱయుచున్నవి. మీరు రాజర్షులవలె దేవతలవలె
నున్నారు. ఇట్టులుండు మీరు తీవ్రవ్రతములఁబూని తపస్వి
వేషములఁ దాల్చి దుర్గమమగు నీప్రదేశమున కేల వచ్చితిరి?
ఈపంపాపావనజలములను మీ తేజముల వెలిఁగించుచున్నారు.
మీ వేషములు తపస్వులవంటివి. అద్భుతములగు మీరూపము
లను జూచి యిందలి మృగపక్షులు పాఱిపోవుచుండ సింహము
నతిక్రమించు బలపరాక్రమములతో నొప్పుచున్నవారు. ధను
స్సులంబూని మహాతేజముల మించుచున్నారు. ఇట్టి పురుష
సింహులగు మీ రెవ్వరు? మీయీతేజ మీపర్వతమును
వెలిఁగించుచున్నది. దేవలోకమునుండి వచ్చినవారలని మీ
యీదేవపరాక్రమమే తెల్పుచున్నది. తమ నయనారవిందము
లను జూడఁగా దైవికముగా భూమి కవతరించిన చంద్ర
సూర్యులవలె నొప్పుచున్నారు. రాజ్యార్హులయ్యు దానిని వదలి
జటామండలముల ధరించి యీప్రదేశమున కేల వచ్చితిరి? ఈ
బటువైన భుజము లలంకరింపఁబడక యున్నవే ఏటికి? మీ
రిద్దఱు సముద్రప్రావృతభూచక్రమేలం జాలుదురని తలంచె
దను. మీయీకోదండము లింద్రుని వజ్రాయుధమువలె
వెలుఁగుచున్నవి. భయంకరమై రిప్రాణములఁ దీయు నారాచము
లీయమ్ములపొదులయందు నిండియున్నవి. ఈ రెండు ఖడ్గములు
వికంచుకవిషధరములవలెఁ గనఁబడుచున్నవి. నాయీనుడులకు
మీరేల యుత్తరము పల్కకయున్నారు?

ధర్మాత్ముఁడు సుగ్రీవుఁడను వానరేశ్వరుఁడు తన యన్నచేత వెడలఁగొట్టఁబడి దుఃఖమునఁ దిరుగుచున్నాఁడు. ఆతఁడు పనుప వచ్చితిని. హనుమంతుఁడని పిల్వఁబడు వానరుఁడను. అతఁడు మీతోఁ జెలిమి చేయఁగోరుచున్నాఁడు. నేనాతని మంత్రిని. వాయుపుత్త్రుఁడను. రాజునకుఁ బ్రియము చేయుటకొఱకు భిక్షురూపమున ఋశ్యమూకమునుండి వచ్చితిని. పోఁదలఁచినచో నెందైనఁ బోఁగలను. కామరూపుఁడను అని పలికి మఱేమియుఁ బలుకక యూరకయుండెను. హనుమంతునిమాటల నాలకించి శ్రీరాముఁడు మోము తెల్వినొంద లక్ష్మణునితో నిట్లు పలికెను. ఇతఁడు సుగ్రీవసచివుఁడు. అతనిఁ జూడఁ దలఁచు నాకడ కతఁడే యీతనిం బంపెను. వాక్యకోవిదుఁడగు నితఁడు మాయిరువురియందు స్నేహముకలవాఁడు. ఇతనితోఁ జక్కఁగ మాటలాడుము. ఋగ్వేదము నేర్వక యజుర్వేదము నెఱుంగక సామవేదపరిచయము లేనివానికి నిట్లు పలుక నించుకయు శక్యము కాదు. వ్యాకరణపరిచయ మితనికి మెండు. పలుమఱు వినెనేమో. ఇంతసేపు మాటలాడుచున్నను నొక్కటియు నపశబ్దము దొరలదు. మాటలాడుతఱి నితని ముఖనేత్రఫాలములయందు భ్రూలతలయందు నితరావయవములయందు నెందుఁగాని రవంతయు వికారము గానరాదు. మాట శబ్దవిస్తృతిఁ గాంచక పదవర్ణసందేహములు లేక కుంటునడక వేగము లేక వక్షోజన్యమయి మంద్రమయ్యును కంఠజనితమై మధ్యమమయ్యు నా రెండింటికి నడిమి స్వరమున మిక్కిలి యుచ్చముగాక నీచమునుగాక వర్తించుచున్నది. వ్యాకరణసమ్మతమై మనోహరమై తగుశబ్దజాలము నుచ్చరించుచున్నాఁడు. వర్ణములు వ్యంజితములగు నురఃకంఠ

శిరస్సుల నాశ్రయించిన సుదాత్తానుదాత్తస్వరితస్వరములతోఁ గూడి వింతగలిగించు నీతనిమాట [illegible] ఖడ్గ మెత్తినవానికైనను మనస్సు సంతోషించును. మనలను బ్రశ్నించినట్టి సమర్థుఁడే రాజునకు దూతగా నుండఁడో యట్టి రాజునకుఁ గార్యములు ఫలింపవు. అని రాముఁడు లక్ష్మణునకుఁ గా దానును వ్యాకులచిత్తుఁడు గావున నాహనుమంతునిఁ గాంచి విద్వాంసుఁడా! సుగ్రీవుని మహాగుణములు వినఁగనియే యున్నాము. ఆవానరేంద్రునే మేమును వెదకుచున్నాము. రాజాజ్ఞచే నేమి చెప్పితివో యట్లు మేము గావింతుము. ఆ మాటలకు హనుమ సంతుష్టుఁడై వాలివధమున నవకాశము గలుగునని నిశ్చయించి వారలతో సుగ్రీవునకు మైత్రిని గలిగింపఁగోరెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమునఁ గల విశేషముల విమర్శింతము. "ద్వితీయే చేతనస్య భగవదపరాధభీతస్య తస్మిన్నాభిముఖ్య ముక్తం. అథ తల్లాభహేత్వాచార్యకృత్యం దర్శయతి తృతీయే." అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. రెండవ సర్గమునఁ జేతనుఁడు భగవదపరాధమువలని దండమునకు భీతుఁడై యభిముఖుఁడు కాఁబోవుట ప్రతిపాదింపఁబడిన దనియు, నతఁడు భగవంతుని బడయుటకై యాచార్యుఁడు చేయు కృత్య మీమూఁడవసర్గమునఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్న దనియు వ్రాసిరి. దీనింబట్టి చూడఁగా నాచార్యుఁడు లేక భగవదనుగ్రహము గలుగు నవకాశమే లేదని వీరిమతమని తేలెడిని. శరణాగతిని సాధించుట కిదియే మార్గమేమో. సర్వ ధనము నాచార్యాయత్తము గావించి తద్భుక్తశేషమును మహాప్రసాదమని భుజించినఁగాని భగవదనుగ్రహము కలుగ

నాచార్యుఁ డనుగ్రహించెను. ఎన్ని కట్టుదిట్టములు చేయఁబడి నపో చూచుచుండెను. ఇన్ని యుక్తులు పన్నినఁగాని డబ్బు రాలదు. మన మాత్రోనను నడచి యుండేది సారమని పరికింతము.

"కపిరూపం పరిత్యజ్య హనుమాన్మారుతాత్మజః,
భిక్షురూపం తతో భేజే శఠబుద్ధితయా కపిః. ౨
తతశ్చ హనుమాన్వాచా శ్లక్ష్ణయా సుమనోజ్ఞయా,
వినీతవదుపాగమ్య రాఘవౌ ప్రణిపత్య చ. 3
అబభాషే సదా వీరౌ యథావత్ప్రశశంస చ."

అని మూ. "శఠబుద్ధితయా వంచకబుద్ధితయా" అని గోవిందరాజమహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. "భిక్షురూపం నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యరూపమ్" అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. "భిక్షురూపం సన్న్యాసివేషం" అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. సన్న్యాసి రామలక్ష్మణులను నమస్కరించుట ననువిషయమున నేమెమో తర్కించి తర్కించి తుదకు నేదో సమాధానము వ్రాసి గోవిందరాజులు చక్కగా దాఁటిరి. కాని నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యరూపమును దాని నంగీకరింపరైరి. 'భిక్షురూప'మ్మను చో నర్థమేమని విచారింతము.

"బ్రహ్మచారీ యతిశ్చైవ విద్యార్థీ గురుపోషకః,
అధ్వగః క్షీణవృత్తిశ్చ షడేతే భిక్షుకాః స్మృతాః."

అని అత్రి పలికెను. హనుమంతుఁ డీవేషమును ధరింపక పూర్వము భూషితాంగుఁడు. మంత్రులలో నొకఁడు కదా. ఈ కార్యమునకుఁ బూని యామంత్రిరూపమును మార్చుకొని బ్రహ్మచారి యెట్లుండవలయునో అట్టి యాకృతి ననుసరించెను. కటకకుండలాదుల వదలెనని భావము. తాను శాఖామృగ

జాతికిఁ జేరినవాఁడు గాఁపున వానరుల సత్త్వస్వభావతేజఃపరా జితులంగాంచి నమస్కరించెనని మన మూహింపవచ్చును. 'శఠ బుద్ధితయా' అనుచో విచారింతము. వంచింపు నభిప్రాయముచే నని యర్థము గ్రహించిన నించుక లోపము వాటిల్లక మానదు. రామలక్ష్మణుల వంచించు తలంపునఁగాదు. తనరూప మును వంచించు తలంపుననని భావము. ఋషిరూపమున నేగిన వారిమనోభావముల నెఱుఁగ శక్యముగాని చొప్పునేమో యని యెంచి నైష్ఠిక బ్రహ్మచారి వేషమూని వారియాశయములఁ గనుఁ గొనఁ గోరెనని తాత్పర్యము. నైజరూపము దాఁచుటయే యిట వంచనమని యెఱుంగందగు. కేవల బ్రహ్మచారియే యను భావము వారికిం గల్గఁజేయఁబూనె ననియే సారము. ఇట హనుమత్కృతనమస్కారమే భావి తత్కార్యపరత్వమును దెల్పును.

"ఏవం మాం భాషమాణం కస్మాద్వై నాభిభాషథః." ౧౯

అని మూ. హనుమంతుఁడు రామలక్ష్మణులరూపము నాఁసు థాదులను వర్ణించెను కాని వారు మాటలాడరైరి. అత్తఱి నేనిట్లు పలుకుచున్నను మీరేల బదులు పల్కకున్నవారని మరల నతఁడే ప్రశ్నించెను. రామలక్ష్మణు లేల బదులు చెప్ప లేదు? అని విచారింతము. ఆంజనేయుఁడు శఠబుద్ధిత్వముచేఁ దనరూపమును మఱుగుపఱచెను. మీరేల యిచ్చటికి వచ్చి తిరి? అను లోనగు ప్రశ్నములఁ గావించెను. భగవంతుఁ డగురాముఁ డీమాత్రమేని కపటము పూనినాఁడు కాన నదియు మాని మాటలాడిన బదులు పలుకుదమని యూరకుండెనని మన మెఱుంగవలయును. అంతదనుక మాటలాడి రామ

చంద్రునిస్వరూపమును దర్శించినందున శాతబుద్ధిత్వము నశిం పఁగా హనుమ తనవార్తను దాఁపక తెలుపఁబూనెను.

"యువాభ్యాం సహ ధర్మాత్మా సుగ్రీవస్సఖ్యమిచ్ఛతి,
తస్య మాం సచివం విత్తం వానరం పవనాత్మజం. ౨౨
భిక్షురూపప్రతిచ్ఛన్నం సుగ్రీవ ప్రియకామ్యయా,
ఋష్యమూకాదిహ ప్రాప్తం కామగం కామరూపిణం. ౨౩
ఏవముక్త్వా తు హనుమాం స్తౌ వీరౌ రామలక్ష్మణౌ,
వాక్యజ్ఞౌ వాక్యకుశలః పునర్నోవాచ కించన." ౨౪

అని మూలము. పైనవ్రాసినభావము నీమూలము స్పష్టపఱచుచున్నది. నేనీవేషమును సుగ్రీవుని మేలుకోరి చేకొంటిని. అతని మంత్రిని. వాయుపుత్త్రుఁడను. అని తన వాస్తవవృత్తాంతమును దెలిపి మరల మాటలాడక యూరకుండెను. హనుమ శాతబుద్ధిత్వము నెడఁబాసి యున్నదున్నట్లు పలుకఁగనే భగవంతుఁడుత్తరము చెప్పఁదలంచెను. దీనింబట్టి భగవంతుఁడు వేషాదుల మెచ్చుఁడనియుఁ, బరిశుద్ధాంతఃకరణమునే మెచ్చుననియుఁ, గనుక నే యంతదనుక బదులు పలుకక యిపుడు బదులుపలుకఁ బూనెననియు మన మెంచవలయును.

"చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః." ౧౭

అను నీ భగవద్గీతావాక్యములను బరిశీలించిన నీయర్థమే పొడకట్టెడు. ఇందొక్కవిశేషము గలదు. జ్ఞానము భక్తియు వేఱు వేఱు మార్గము లనువాదము సరసము కాదని పెక్కు

తావుల వ్రాసియుంటిని. జ్ఞానియే యేకభక్తిశిష్టుఁడగును. తత్త్వమెఱింగినవాఁడు కావున నిత్యయుక్తుఁడు. ఏకభక్తిః. భజనార్హమును వేఱొకదానిని గాంచనివాఁడని భావము. జ్ఞాని కానిచో భక్తుఁ డెట్టులగును? భక్తుఁడు కానిచో జ్ఞాని యెట్టులగును? కర్మరతుఁడు కానివాఁడు భక్తుఁడు జ్ఞానియు నెట్లగును? అగుచో నతఁడు వంచకుఁడే యగును. మాటల వేదాంతము నేర్చుకొన్న వంచకుఁడని తాత్పర్యము. ఇవన్నియు నొకదాని వదలి యొకటి యుండ వలనుపడవనియు నివన్నియుం డినఁగాని భగవంతునికరుణకుఁ బాత్రుఁడు కాఁడనియు భావము. యోగికానిచో నీమూఁడును ధృఢతరం గాంచవు.

"సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః."

అను గీతావాక్యము ననుసరించి యోగి కానిచో సమదర్శనుఁడు కాఁజాలఁడు. యోగము నభ్యసించి సత్కర్మానుష్ఠానమును జ్ఞానభక్తులు గలిగి ఫలములను భగవదర్పణము చేయుచు నాచరించిననే భగవదనుగ్రహమును గాంచఁగలఁడని తెలుపు చున్నది. ఈగీతావాక్యము ననుసరించి యోచించిన దేవాలయ ములను గట్టించి పాషాణములను స్థాపించి వానిమూలమున ధనము నార్జించుట వ్యర్థమని యేర్పడుచున్నది. సర్వభూతము లయందున్న భగవంతుని గాంచువాఁడే భక్తుఁడు.

"సర్వభూతస్థితం యో మాం భజత్యేకత్వమాస్థితః,
సర్వథా వర్తమానోఽపి స యోగీ మయి వర్తతే."

అని గీతావాక్యమే యీయర్థమున కాధారము. అట్టివాఁడే యనఁగా నేకత్వమును గాంచువాఁడే నాకుఁ బ్రియుఁడని

కదా భావము. విగ్రహారాధనము ఫలవంతము కాదనియు యోగదృష్టిచే భగవంతు నెల్లతావుల నొక్కరూపునఁ జూచుటయే ఫలవంతమనియు దీనిభావము. పాషాణలోహాది నిర్మితవిగ్రహములం జూపి యివియే ముక్తినొసంగుననుట యెట్టిదో యోజింపవచ్చును. అది పామరులను వంచించి ధనము సంపాదించుటకు, ముక్కు చెవులు మూసికొని కూరుచుండి ఛాయాపటములఁ దీయించుకొనుటకు, వారిమూలమున మర్యాదనొందుటకుఁ బన్నిన పన్నాగములనియే మన మూహింపవలయును.

"సచివోఽయం కపీంద్రస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః,
తమేవ కాంక్షమాణస్య మమాంతికముపాగతః. ౨౬
తమభ్యభాష సౌమిత్రే సుగ్రీవసచివం కపిం,
వాక్యజ్ఞం మధురైర్వాక్యైస్స్నేహయుక్తమరిందమ. ౨౭
నానృగ్వేదవినీతస్య నాయజుర్వేదధారిణః,
నాసామవేదవిదుషశ్శక్యమేవం ప్రభాషితుం. ౨౮
నూనం వ్యాకరణం కృత్స్నమనేన బహుధా శ్రుతం,
బహు వ్యాహరతాఽనేన న కించి దపశబ్దితం. ౨౯
న ముఖే నేత్రయోర్వాపి లలాటే చ భ్రువోస్తథా,
అన్యేష్వపి చ గాత్రేషు దోషస్సంవిదితః క్వచిత్." 3౦

అని మూలము. ఇవి శ్రీరామవాక్యములు. దేవబుద్ధిత్వముమాని హనుమ సత్యమును సూచింపఁగా రాముఁ డానందించి యిట్లు పలుకుచున్నాఁడు. ఎవనికొఱకు మనము వెదకుచున్నామో ఆతనిమంత్రి మనకడకే వచ్చినాఁడు. కాన వత్సా! చక్కఁగా స్నేహయుక్తముగా మాటలాడుము. ఈతఁడు వాక్యజ్ఞుఁడు.

వేదత్రయము నెఱుంగనివాఁడైన నిట్లు మాటలాడఁజాలఁడు. వ్యాకరణము పెక్కుసారులు విన్నాఁడు. లేనిచో నిన్నిమాటలు మాటలాడిన నపశబ్దము కలియకుండదు. ఛందములు వేదాంగములు కూడ నేర్చినవాఁడని రాముఁ డూహించెను. వర్ణములు స్పష్టములుగా నుచ్చరించుట ఋగ్యజుర్వేదాభ్యసనము వలని ఫలమనియు, మధురముగా నుచ్చరించుట యనఁగా నించుక దీర్ఘముగానుచ్చరించుట సామవేదపఠనఫలమనియు నేశబ్దము లెట్లుచ్చరింపవలయునో యాపదమును తప్పకుండఁ బలుకుట వ్యాకరణశాస్త్రవిజ్ఞానఫలమనియు శ్రీరాముఁడు సెలవిచ్చెను. మంత్రముల భగవంతు నుపాసించి తత్త్వము నెఱింగి భగవంతుని సంకీర్తించినవాఁడు హనుమంతుఁడని తేటపఱచెను. ఋగ్వేద ముపాసనమంత్రబాహుళ్యము. యజుర్వేదము కర్మముల ననుష్ఠించి భగవంతుని సంప్రీతునిం జేయఁ దెలుపును. సంకీర్తనరూపమునఁ బరమేశ్వరు ననుగ్రహపాత్రుని జేయునది సామవేదము. ఈమూఁడును వేఱువేఱుమార్గములు. ఇన్నిమార్గముల నెఱుంగువాఁడు హనుమంతుఁడని శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. ఈతని శరీరభాగములన్నియు నిర్దోషములుగా నున్నవి. అనఁగా ముఖవర్చస్సు, నేత్రములయందు సుప్రసన్నతయు, ఫాలభాగమున నిర్వక్రతయుఁ గనుబొమలయందము నితరావయవములయందు నకుటిలత్వము కనఁబడుచున్నవి. కావున నిష్కళంకుఁడని యీతనిశరీరమే తెలుపుచున్నది. మనోదోషములు గలవారల కాదోషములను శరీరభాగములే తెలుపును నిర్దోషుల కవయవములు తేటగా సుప్రకాశములై యుండును. కపటనాటకసూత్రధారులకు ముఖనేత్రాదులయందు మాయాకౌశలము నర్తనము చేయుచుండును. ఎంత

దాఁచిన నది దాఁగునా? అట్టివారి ముఖాదులనుబట్టియే మనము కనుఁగొన వచ్చును.

"అనయా చిత్రయా వాచా త్రిస్థానవ్యంజనస్థయా,
కస్య నారాధ్యతే చిత్త ముద్యతాసే రరేరపి." 33

అని మూలము. వాక్పారిశుద్ధ్య మిందుఁ జెప్పఁబడినది. చక్కఁగా మాటలాడుట యనఁగా నిష్కపటముగాఁ గరుణారసపూర్ణముగాఁ బలుకుట. దీనిచే వాగ్దేవీకృపాపాత్రత తేటపడును. వాక్కు నారాధించుట యెట్లనఁగా "సత్యపూతాం వదేద్వాచమ్" అని మనుస్మృతి తెలిపినట్లు సత్యహితముగాఁ బల్కుటయే శారదోపాసనమని తాత్పర్యము. అట్టివాక్కు వినఁబడఁగాఁ జంపఁ గత్తినెత్తినవాఁడుకూడ సంతోషించును. అనఁగా నతనివాక్కు పగవానిని గూడ రంజింపఁజేయునని భావము. సత్యము భగవత్స్వరూపము. సత్యవాక్కు భగవద్ధితమని పెద్ద లందురు. అట్టివాక్కు వినువాఁ డంతకుముం దెంతదుష్టుఁడయినను దచ్ఛ్రవణమున మాఱిపోవునని భావము. భగవత్తేజ మెట్టివారినైన శాంతచిత్తులనుగాఁ జేయుఁ గదా. మనము శ్రమించి యట్లు సత్యపూతమగువాక్కులఁ బలుక నేర్చుకొనవలయునని మన కీభాగము తెలుపుచున్నది. ఈవిషయము నధ్యాత్మరామాయణమునఁ బరికింతము.

"సుగ్రీవస్తు గిరేర్మూర్ధ్ని చతుర్భిస్సహ వానరైః,
స్థిత్వా దదర్శ తౌ యాన్తావారురోహ గిరేశ్శిరః,
భయాదాహ హనూమన్తం కౌ తౌ వీరవరౌ సఖే,
గచ్ఛ జానీహి భద్రం తే వటుర్భూత్వా ద్విజాకృతిః.
వాలినా ప్రేషితౌ కిం వా మాం హంతుం సమాగతౌ,

తాభ్యాం సంభాషణం కృత్వా జానీహి హ్యాదయి...

... ...

ద్యోతయంతౌ దిశస్సర్వాః ప్రభయా భాస్కరావివ,
యువాం త్రైలోక్య కర్తారావితి భాతి మనో మమ,
శ్రీరామో లక్ష్మణం ప్రాహ పశ్యైనం వటురూపిణం,
శబ్దశాస్త్రమశేషేణ శ్రుతం నూన మనేకధా,
అనేన భాషితం కృత్స్నం న కించి దపశబ్దితం."

౧-వ సర్గము.

దీనింబట్టి చూడఁగా నైష్ఠికబ్రహ్మచారిరూపమును గైకొని పోయి వారిభావముల నెఱింగి రమ్మని హనుమను సుగ్రీవుఁడాజ్ఞచేసెనని కనుపట్టు. కావున రామాయణమునందలి భిక్షుశబ్దమునకు నైష్ఠికబ్రహ్మచారి యనునర్థ మసంగతము కానేరదు.

సౌమిత్రి తమవృత్తాంతమును హనుమంతునకెఱింగించుట.

* సౌమిత్రి పలుకు లాలకించి శ్రీరామునకుఁ దమ ప్రభువుతోఁ బనియున్నదని తెలియుటం జేసి సంతుష్టుఁడై తన మది సూర్యపుత్రుని గూర్చి రామునకుఁ బనియున్నది గాన నిఁక నాప్రభువునకు రాజ్యప్రాప్తి కలుగును. అదియు సిద్ధించి నట్లే. అని తలంచి మాటాడనేర్చినవాఁడు గాన హనుమంతుఁడు సంతుష్టుఁ డగుచు రామునిం గాంచి యిట్లు పలికెను.

---

* ఇయ్యది నాల్గవసర్గమునఁ గలదు. అధ్యాత్మరామాయణవిశే షము లిందుఁ గలవు.

మీ రిపుడు భయంకరమగు దండకారణ్యమునకు విశేషించి పంపాతీరమునకు నేల వచ్చితిరి? అనఁగా రామానుమతి సౌమిత్రి యిట్లు బదులుచెప్పెను. ఆర్యా! దశరథుఁ డనుమహారాజు ప్రజారంజకుఁడై న్యాయ్యముగ రాజ్య మేలుచుండెను. పగ వాఁడనువాఁడే యాతనికి లేకుండెను. ఎవరియందు నతనికి ద్వేషము లేదు. సుదక్షిణల నిచ్చి యనేకయజ్ఞము లాచరించెను. ఈ రాముఁ డామహారాజునకుఁ బెద్దకొమరుఁడు. సకల సుగుణములుగల యీరాముఁడు తండ్రియానతిపై వనవాసముచేయ నన్నుం గూడివచ్చెను. సూర్యునిఛాయ యనుసరించునట్లు జానకియుఁ బతిననుసరించి వచ్చెను. నే నీతనితమ్ముఁడను. లక్ష్మణుఁడనని నన్నుఁ బిలుతురు. మహాత్ముఁడగు నీరామునకు దాసుఁడనై యుండువాఁడను. మేమిరువుర మాశ్రమమున లేనితఱిఁ గామరూపధరుఁ డగురక్కసుఁ డాసీత నపహరించెను. ఆతఁ డెవఁడో తెలియరాదు. దనువంశజుఁడు శ్రీ యనువానికొడుకు శాపమున రక్కసుఁడై యుండెను. వాఁడు సుగ్రీవుఁడు సమర్థుఁడని తెలిపెను. మఱియు నాసుగ్రీవుఁడు నీభార్య నపహరించినవానిని దెలిసికొనఁగలఁడని పలికి యాకబంధుఁడు రక్కసునితనువు వదలి దేవరూపమున స్వర్గమునకరిగెను. మావృత్తాంత మున్నదున్నట్లు తెల్పితిని. మేమిరువురము సుగ్రీవుని శరణుచొచ్చితిమి.

మహాత్ముఁడగు నీరాముఁ డర్థిజనమందారుఁడయ్యుఁ త్రిలోకనాథుఁడయ్యు సుగ్రీవుని దనకు నాథుఁడుగాఁ గోరుచున్నాఁడు. ఏరామునితండ్రి ధర్మవత్సలుఁడై యందఱికి శరణు నొందఁ దగియుండెనో యట్టి దాశరథి శరణ్యుఁడయ్యును వానరనాథుని శరణు నొందినాఁడు. మున్ను సర్వలోక

ప్రాప్యుఁడై రక్షకుఁడై ధర్మాత్ముఁడగు నాయన్న శ్రీరాముఁడిత్తఱి శాఖామృగపతిని శరణుపొందినాఁడు. ఏవాఁడు సుప్రసన్నుఁడైన నెల్లరకు సకలపురుషార్థములు లభించునో యట్టి శ్రీరామభద్రుఁ డిపుడు కపిరాజు ప్రసాదమును గోరుచున్నాఁడు. ఎల్లరాజులను మన్నించిన యాదాశరథి ముల్లోకముల సుప్రసిద్ధినిగాంచిన శ్రీరాముఁడు వనములఁ దిరుగుకోఁతులకు విభుఁడగు సుగ్రీవుని మఱుఁగు చొచ్చినవాఁడు. శోకపరతంత్రుఁడై వగపునఁ దనమఱుఁగు చొచ్చిన శ్రీరాముని సుగ్రీవుఁ డనుగ్రహమునఁ జూడవలయును. అని కన్నీరు మున్నీరుగాఁ గాఱఁబలుకు సౌమిత్రిం గాంచి మారుతిమాటల సొంపు తేటపడ నిట్లు పలికెను. బుద్ధివైభవముగలిగి జితేంద్రియులై యక్రోధనులై యుండు మీవంటివారల వానరాధిపతియే వెదకుకొనుచు రావలయును. మీరే యతని భాగ్యవశమున దర్శనమొసంగ విజయంచేసితిరి.

సుగ్రీవుఁడు తనయన్నయగు వాలితోఁ బగగొని యతఁడిల్లాలి నపహరించి తన్ను మిగుల వంచించి తఱుమఁగా రాజ్యభ్రష్టుఁడై వనమున నున్నవాఁడు. అతఁడు మమ్ముం గూడి సీతాదేవి నన్వేషించువిషయమున మీకుఁ దోడుపడఁ గలఁడు. అని పలికి రామునింగని యిఁక సుగ్రీవునికడకుం బోవుదము. అని హనుమ పలుకఁగా లక్ష్మణుఁడు దూతను బూజింపఁదగు రీతిని బూజించి రామునితో నామాటల కితఁడు సంతుష్టుఁడగుటం జేసి సీతాన్వేషణకార్యమున సత్యమునే పలుకుచున్నట్లు తోఁచును. మనతోఁ గార్యమా సుగ్రీవునకుఁ గలదు. కాన మనకార్యముఁ దీర్పఁబూనును. నీవు కృతకృత్యుఁడవు. వాయుసూనుఁ డీతఁడు ప్రసన్నముఖచ్ఛాయతో సంతుష్టై

నొంది స్పష్టముగాఁ బలుకుచున్నాఁడు. కాన నీతఁ డబద్ధము పలుకఁడు. అంత మహాప్రాజ్ఞుఁడగు హనుమంతుఁడు వీరులగు నా రాఘవులం దోడుకొని వానరేంద్రునికడ కరిగెను. భిక్షు రూపమును వదలి పూర్వరూపమును గైకొని వారిని వీఁపు మీఁదఁ గూరుచుండఁబెట్టుకొని పోయెను. సుగ్రీవునింగూడ నియమించు శక్తిగలహనుమ సుగ్రీవుని కార్యము సిద్ధించునని తుష్టుఁడై ఋశ్యమూకమును జేరెను.

మహాశయులారా! ఇందు విమర్శింపఁబగినవిషయము లనేకములు గలవు. వాని నరయుదము.

"యదయం కృత్యవాన్ ప్రాప్తః కృత్యం చైతదుపాగతం." ౨

అని మూలము. "యత్ కృత్యవానయం ప్రాప్త స్తత్కృత్యం చైతదుపాగతమ్." అనికదా యన్వయక్రమము. మహారాజుతోఁ బనిగల యీరాముఁడు వచ్చినాఁడు. కనుక మహారాజు కార్య మైనట్లే. మహారాజు రాజ్యమును భార్యను గూడఁ బోఁగొట్టు కొన్నవాఁడు. ఆతనివలనఁ దనభార్యను సాధించుకొను పనిగలిగి యీతఁడు వచ్చినాఁడు. కనుక శత్రువధము రాజ్య భార్యాద్వయప్రాప్తియు మహారాజునకుఁ దొలుత కలుగును. సంశయము లేదు. కలిగినట్లే యని హనుమ తలంచెను. ఇంతటిసార మిది. భగవంతుఁ డల్పునిమూలమున మహాకార్య మును సాధించును. ఏల? గర్వాంధులగువారి గర్వము నశించుటకు. దీనిచే దైవశక్తి యప్రతిహత మగునది యని యేర్పడుచున్నది. శ్రీరామసఖ్యము కాఁగానే హనుమంతు నకు బుద్ధి వికసించెను. సన్నికర్షప్రభావ మట్టిది. కనుకనే యుపాసకుఁ డుపాస్యదేవతామూర్తి హృదయపీఠమున నున్న

యట్లు భావించును. దాన బుద్ధి వికసించి తనను నిర్వ్యాపింపజాలును. సహజమగు పిఱికితనము మొదలంటు నశించును. "తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితం" అని. "యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి" అనియు, గీతావాక్యములను మనము పరిశీలింపవలయు. జపయజ్ఞమున మనస్సు పరిశుద్ధమగును. దాన భగవదనుగ్రహము గల్గును. అను నీయర్థ మీభాగమునం గలసారమని మన మూహింపవలయును. ఎందో వైకుంఠాదిలోకముల నున్నవానినిగా భగవంతుని దలంపక స్వహృదయారవిందమున నెలకొనినవానినిగా భావింపనేల యనంగా సర్వగతత్వము తేటపడుటకే. "భావనామాత్ర సంతుష్టహృదయః పరమేశ్వరః" అన్నసూక్తి యిందులకే కాదు కదా. భగవద్దర్శనము సకలవిషయజ్ఞానమనియే మన మెఱుంగవలయును.

"తతః పరమసంహృష్టో హనుమాన్ ప్లవగర్షభః,
ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం రామం వాక్యవిశారదః. 3
కిమర్థం త్వం వనం ఘోరం పంపాకాననమండితం,
ఆగతస్సానుజో దుర్గం నానావ్యాళమృగాయుతం." 4

అని మూలము. సౌమిత్రి తనతో మాటలాడుచుండ హనుమ సంతోషమున నతనితో భాషింపక రాముని బ్రశ్నించు టసంగతము కాదా యందురేమో. కాదు. హనుమ శ్రీరాముఁడే నేర్పుఁడని యెఱింగెను. కనుకనే రామునితో నీవేల తమ్మునిం గూడి యీయరణ్యములకు వచ్చితివని ప్రశ్నించెను. లోకమున నొకఁడు పెక్కండ్రం గాంచిన నందొక్కనియందే విశ్వాసము కలుగును. ఏటికనంగా నన్యోన్యము ప్రాక్సంబంధమే యందులకుఁ

గారణము. రామకార్యమును సాధింప నవతరించిన హనుమ తత్సంబర్శనమున నత్యంత ప్రీతుండై తన కతండే పరమగతియని భావించి మాటలాడెను. రాముండేల బదులుపలుకక సౌమిత్రి మూలమున నుత్తరము చెప్పించెనందురేమో. దూతగా వచ్చి నపుడు లోకాచారము ననుసరించి ప్రభువులు చెంతనున్న వారి మూలమున బదులు చెప్పింతురు. అది రాజమర్యాద. ఇచ్చో నతనిని సేవకునిగా గ్రహించుకాల మింకను రాలేదు. సమయము రాఁగా మాటలాడఁదగును. గురువు శిష్యుని బరీక్షించి మంచితఱుణమున ననుగ్రహము నిచ్చును. అనఁగా నుపదేశించును. అట్లే భగవంతుఁడు సర్వజ్ఞుఁడయ్యు భక్తుని బరీక్షించి గ్రహించును. ఆసమయ మింకను రానందున నూరకుండి తమ్మునిచే బదులుచెప్పించెనని మన మెఱుంగవలయును.

> "తస్యాయం పూర్వజః పుత్రో రామో నామ జనైశ్శ్రుతః. ౮
> శరణ్యస్సర్వభూతానాం పితుర్నిర్దేశపారగః,
>
> ... ...
>
> రాజ్యాద్భ్రష్టో వనే వస్తుం మయా సార్ధ మిహాగతః. ౧౦
> భార్యయా చ మహాతేజాస్సీతయానుగతో వశీ,
> దినక్షయే మహాతేజాః ప్రభయేవ దివాకరః." ౧౧

అని మూలము. లక్ష్మణవాక్యములివి. "రామో నామ జనైశ్శ్రుతః." జనులు రాముఁడని పిలుతురని సాధారణముగాఁ జెప్పఁదగినయర్థము. ఈయనయాకారమున రాముఁడని పిలువఁబడు వాఁడు. అనఁగా సర్వనామవాచ్యుఁడగు భగవంతుఁడే. కాని యిప్పుడు జనులు రామునిగా భావింతురు. ఈయర్థమెట్లు తెలు ననఁగా "సర్వభూతానాం శరణ్యః" అను తదనంతరవాక్యము

మూలమున నని సమాధానము. సర్వభూతహితేరతుఁడగు రాజు కాఁజాలఁడు. భగవంతుఁడే యగును. దీనిచేతఁ గొన్ని నామము లే భగవత్ప్రియములను మధ్వవైష్ణవులతుచ్ఛవాక్యము లెగిరి పోవును. ఎవ్వరేపేరునఁ బిల్చిన ననఁగా వినుటంచినను ఏరూపమున ధ్యానించినను భక్తియున్న నాపరమేశ్వరుఁ డానందించుననుభావము తెలుచున్నది. విష్ణ్వాదినామములు మాతాత గారి సొమ్మని, యవి యితరమతస్థులకు ఫలము నీఁజాలవనియుఁ బలుకు కుమతులయాశయము నీచాతినీచమని మన మెఱుంగ వలయును. వారిమాటల ననుసరించిన సతేఁడు భగవంతుఁడు కానే కాఁడని స్పష్టమగును. మామతమే యుత్కృష్టము. ఇతరమతములు నీచములు. అనుభావము నశించినఁగాని భగవదనుగ్రహము కలుగదని మన మెఱుంగందగునని యీ భాగము మనకు బోధించుచున్నది. రాజ్యాద్భ్రష్టః=రాజ్యము నుండి విడివడినవాఁడై, అనఁగాఁ దన కిది యీడుగా దిపుడని వదలె నని భావము. ధర్మరాజ్యమును స్థాపించుట కిందుండఁ దగదని భావించెనని సారము. వనే వస్తుం మయా సార్ధమిహాగతః = వనమున నుండ నన్నుఁగూడి యిచ్చటికి ననఁగా వండకాటవికి వచ్చెను. తక్కిన సోదరులున్నను నావలనఁ గాఁదగిన పనులు కొన్ని యున్నందున నన్నుం బిలుచుకొని వచ్చెనని గూఢార్థము. వశీ = జితేంద్రియుఁడు. ఇంద్రియాతీతుఁ డని భావము. నిర్లిప్తుఁ డని సారము. కనుకనే భార్యయా సీతయా చ మహాతేజాః అయమనుగతః = భరింపఁదగిన దనఁగా వదల వలనుపడనిది. అనపాయిని యని భావము. సీతయా చ= సీతచేతను, అనఁగా నితఁడు రమ్మని పిలువలేదు. ఆమెయే వెంట నంటిన దని భావము. రాముఁడొక్కఁడే యడవికింబోయిన

నే కార్యము కాదని యెఱింగినది కాన నామహాప్రకృతి యీ మహాత్ముని సాన్నిధ్యమునఁ దానే కార్యభారముం బూనం దలఁచి యనుసరించె నని సారము. ఈయర్థము "దినక్షయే మహాతేజాః ప్రభయేవ దివాకరః." అను వాక్యము స్పష్టము చేయుచున్నది. సాయంకాలమున సూర్యుని ప్రభ యనుసరించు నట్టులు అని. ఇందొక విశేషార్థము కలదు. సూర్యున కుదయాస్తమయములు లేవు. లోకదృష్టి కవి యున్నట్లు తోఁచును. అట్లే రాజ్యభ్రంశాదులు నిర్లిప్తుఁడగు శ్రీరామునకు లేవు. సూర్యుని వదలి ప్రభ యుండనట్లు సీత యీ పరమాత్మను వదలి యుండదని భావము. లోకు లీరాముని కిట్టికష్టములు కలిగినవని భావింతురు. కాని వాస్తవమున లేవని యిందలి సారస్యము. దీనిచేత సీతారాముల నన్యోన్యవియోగము లోకదృష్టికిం దోఁచునదియే కాని వాస్తవము కాదని తేటపడి యెడిని. సర్వకార్యములు మహాప్రకృతి తానొనరించుచున్నను నిర్లిప్తుఁడగు భగవంతుని మూలమున సాగునట్లు లోకులకుఁ గనఁబడఁజేయుచున్నదని తాత్పర్యము.

"అహమస్యావరో భ్రాతా గుణైర్దాస్యముపాగతః,
కృతజ్ఞస్య బహుజ్ఞస్య లక్ష్మణో నామ నామతః. ౧౨
సుఖార్హస్య మహార్హస్య సర్వభూతహితాత్మనః,
ఐశ్వర్యేణ విహీనస్య వనవాసాశ్రితస్య చ. ౧౩
రక్షసాపహృతా భార్యా రహితే కామరూపిణా,
తస్య న జ్ఞాయతే రక్షః పత్నీ యేనాస్య సా హృతా." ౧౪

అని మూలము. సౌమిత్రికి శ్రీరాముఁడు భగవంతుఁడని తెలియకపోయినను వాల్మీకిమహర్షి యతనినోట నీమాటలు పలికిం

చెను. అస్యాహ మవరో భ్రాతా=ఈరామునకు నేఁ దమ్ముఁడను. ఏకగర్భజనితులు కాకుండ యనరాదు. రాముఁడు జనించిన పిదప జనించినవాఁడ నని యర్థము. తల్లులు వేఱుగానున్నను దండ్రియొక్కఁడేయగుట నిట్లు చెప్పెను. గుణైర్దాస్యముపాగతః= పాయసగుణముల చేత ననఁగాఁ బాయసప్రదాన కాలమునఁ గౌసల్య యొసఁగినభాగము చేత నని యూహ్యము. దాస్యమ్= దాసత్వమును, ఉపాగతః=పొందితిని. చిన్నతనమునుండి నే నీతనినే యనుసరించి సేవ చేయుచున్నాఁడ నని భావము.

"దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా."

అను ప్రమాణము ననుసరించి, గుణైః=త్రిగుణముల చేత ననఁగా శరీరమును ధరించుట చేత (ప్రకృతివిశిష్టుఁడౌట రూపవంతుఁ డయ్యెను. ఈరూపమున నవతరించె ననుట.) దాస్యముపాగతః= సేవకుఁడ నైతిని. ఈమహాత్ముని సేవించుభాగ్యము గలవాఁడ నైతి నని సారము. ఈయభిప్రాయము నీక్రిందివిశేషణములు సమర్థించుచున్నవి. కృతజ్ఞస్య=చేసినయుపకారమును మఱువనివాఁడు.

"పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః. ౨౬
యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్,
యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణమ్." ౨౭

గీత. అ. ౯

అను గీతాప్రమాణము ననుసరించి ప్రీతిచే నేమి యొసంగిన నాదరమున గ్రహించి దానిని మఱువనివాఁడు. తన్నుఁ బ్రేమించువారిని మఱచిపోఁ డని తాత్పర్యము. బహుజ్ఞస్య=

విశేష మెఱింగినవాఁడు. ఇంతకంటె నెక్కువగ నెఱింగిన వాఁడు లేఁడని భావము. సుఖార్హస్య=సుఖములకే తగిన వాఁడు. దుఃఖరహితుఁ డనుట. మహార్హస్య=ఉత్సవములకే తగినవాఁడు. మహానందము గలవాఁడని భావము. సర్వభూత హితాత్మనః=సకలభూతముల హితముగోరు మదిగలవాఁ డనుట. దీనిచేఁ బరమేశ్వరత్వము ప్రతిపాదితము. సర్వభూత ముల హితముగోరువాఁడే కదా భగవంతుఁడు. ఒక్కజాతి యందే ప్రీతిగలవాఁడని వాదించు పాషండుల కిది కంఠ పాశము గాకమానదు. ఏజాతిగాని యట్లు తలంచి గర్వింప రాదు. గర్వించిన నాజాతి మర్యాద గాంచనేరదు. భగవంతుఁ డెల్లజాతులను బ్రేమించి తత్తత్కార్యానుసారము ఫలముల నొసంగువాఁడు. అట్టి యీరామునిభార్యను గామరూపి యగు రక్కసుఁ డపహరించెను. మేమిద్దర మత్తఱి నింట లేము. వానివృత్తాంతము తెలియరాకున్నది. అని లక్ష్మణుఁడు పలికెను. జటాయువు కబంధుఁడు తెలిపిరి కదా. తెలిసియుఁ దెలియదను టసత్యము కాదా యందురేమో. కాదు. శత్రు వృత్తాంతము సర్వము తెలియలేదు. సుగ్రీవునిమూలమునఁ దెలియఁదగు ననియే యింతకు లోపల వారికిఁ దెలిసియుండె నని యెఱుంగవలయును.

"అహం చైవ హి రామశ్చ సుగ్రీవం శరణం గతౌ." ౧౭

అని మూలము. మేమిద్దరము మీరాజును శరణుజొచ్చితిమి. అనఁగా మీరాజు గృహమునకు వచ్చితి మని భావము. "శరణం గృహరక్షిత్రోః"=అని యమరము.

"ఏష దత్త్వాచ విత్తాని ప్రాప్య చానుత్తమం యశః,
లోకనాథః పురా భూత్వా సుగ్రీవం నాథమిచ్ఛతి." ౧౮

అని మూలము. లక్ష్మణునిదుఃఖ మింతనఁ దెలుపనగును. సామాన్యార్థము సుగమము. ఇందుఁ గర్మసిద్ధాంతము ప్రతిపాదితము. లోకములకు నాథుఁడుగా నుండి యిప్పుడు సుగ్రీవుని నాథునిగాఁ దలంచి వచ్చినాఁ డనుటం జేసి యిట్టివారికిని గర్మగతులు దురూహములని తేలెడిని. కర్మము త్రిప్పఁగలను లోను గానివాఁడు లేఁడనిభావము. ఈయర్థమునే మఱికొన్నియుదాహరణములచేఁ దెల్పుచున్నాఁడు.

"పితా యస్య పురా హ్యాసీచ్ఛరణ్యో ధర్మవత్సలః,
తస్య పుత్త్రశ్శరణ్యశ్చ సుగ్రీవం శరణం గతః. ౧౯
సర్వలోకస్య ధర్మాత్మా శరణ్యశ్శరణం పురా,
గురుర్మే రాఘవస్సోఽయం సుగ్రీవం శరణం గతః. ౨౦
యస్య ప్రసాదే సతతం ప్రసీదేయురిమాః ప్రజాః,
స రామో వానరేన్ద్రస్య ప్రసాదమభికాంక్షతే." ౨౧

అను నీ మూలము లన్నియు నెంతటివారికైనను గర్మగతుల మీఱుఁ దరముకాదనుసిద్ధాంతము తెలుపుచున్నవి. కనుకనే "గహనా కర్మణో గతిః" అని భగవంతుఁడే తెలిపెను. "భగవంతుఁడు కర్మసిద్ధాంతమును దాను వానరరాజును శరణు చొచ్చునెపమున లోకులకు బోధించెను. ఎవఁడుకాని యీ పదవినుండి తొలంగమని విజ్ఞప్తిఁగోరఁదనియు, నెప్పటికెయ్యది కర్మవశమున లభించునో దాని ననుసరించువాఁడనని భావింపవలయుననియు, నీజాతి యాశ్రయింపఁదగినది. ఈజాతి యాశ్రయింపఁ దగనిదనునది దుర్భావమనియు, నట్టి దుర్భావమును వదలి ప్రాక్కర్మఫలముల సంతోషమున ననుభవింప సిద్ధముగా నుండవలయుననియు మన కీభాగము బోధించుచున్నది. అంతియకాని శరణాగతిని బోధింపదు.

"ఈదృశా బుద్ధిసంపన్నా జితక్రోధా జితేంద్రియాః,
ద్రష్టవ్యా వానరేంద్రేణ దిష్ట్యా దర్శనమాగతాః. ౨౯

అని మూలము. ఇది హనుమద్వాక్యము. లక్ష్మణుని శోకమును దొలఁగించుచున్నాఁడు. "జితక్రోధులు జితేంద్రియులు నగు మిమ్ములను సుగ్రీవుఁడు వచ్చి చూడఁదగినవాఁడు. అదృష్టవశమున మీరే దర్శనమిచ్చితిరి." అని పైవిశేషణములచే దుఃఖము నొందఁదగినవారు కారని యతనిభావము.

"ఏవం బ్రువాణం ధర్మాత్మా హనూమంతం స లక్ష్మణః,
ప్రతిపూజ్య యథాన్యాయమిదం ప్రోవాచ రాఘవం." ౩౦

అని మూలము. లక్ష్మణుఁ డిపుడు దూతయగు హనుమంతుని యథావిధిగాఁ బూజించెను. దీనింబట్టి నైష్ఠికబ్రహ్మచారివేషమును వదలి హనుమ యున్నట్లు తెలెడిని. కపినని చెప్పెను గదా. ఆవిషయమును ముందుఁ గనంబడును.

"ప్రసన్నముఖవర్ణశ్చ వ్యక్తం హృష్టశ్చ భాషతే,
నానృతం వక్ష్యతే వీరో హనూమాన్మారుతాత్మజః." ౩౧

అని మూలము. ముఖవర్ణము నిర్మలముగా నున్నది. సంతోషి యని తెలెడిని. ఈతఁ డనృతము పలుకఁడు అనియును. అనఁగాఁ బ్రసన్నుఁడగువాని ముఖకాంతి పరిశుద్ధముగా నుండును. సంతోషమే నిర్మలాత్ములకుఁ బ్రధానము. అనృతాదులు పాపమూలకములు. కాన నవి పలుకువారలకుఁ బరిశుద్ధముఖకాంతి యుండదు. మోమున వర్చస్సు కనఁబడఁగనే వాని సాధువులని యోగ్యులు కనుఁగొందురు. హనుమయును భగవత్కార్యనిర్వహణదక్షుఁడు కాఁబోవుచుండఁగా నతనిమోమున దివ్య

తేజస్సు లేకపోవునా. అది కనఁబడుటం జేసియే యీతఁడ నృతవాది కాఁడని సౌమిత్రి కనుఁగొనెను.

"భిక్షురూపం పరిత్యజ్య వానరం రూపమాస్థితౌ,
పృష్ఠ మారోప్య తౌ వీరౌ జగామ కపికుఞ్జరః." 38

అని మూలము. "భిక్షురూపం ప్రతిచ్ఛన్నం సుగ్రీవ ప్రియ కామ్యయా, ఋశ్యమూకాదిహ ప్రాప్తం కామగం కామరూపిణమ్." అని పూర్వసర్గమునఁ జెప్పినాఁడు. కనుకనే బ్రహ్మచారి రూపమును వదలి వానరుఁడుగాఁ గనఁబడఁగనే వారు సంశయింపలేదు. "వచస్యేకం మనస్యేకం కర్మణ్యేకం మహాత్మనాం." అన్నసూక్తిని వారు విశ్వసించిరి. వారి పూర్వకర్మములు ఫలోన్ముఖములు కాఁగా సంశయము గలుగుటకవకాశ మెట్లుండును? సేవ్యసేవకభావము లన నిట్టివే. దండకారణ్యమున నెందఱో మాయికులుండఁగా వారినుండి యెన్ని యో బాధలు కలుగఁగా ననుభవించియు హనుమంతుని గాంచగనే వారు విశ్వసించిరనఁగా సకలము కర్మాధీనమనుసిద్ధాంతము ప్రబలతర మని మన మెఱుంగవలయుఁ గదా. అధ్యాత్మ రామాయణ మునందును విశేష మీభాగమున నేమియుఁ గనంబడదు.

రామసుగ్రీవసఖ్యము.

* హనుమంతుఁడు ఋశ్యమూకమునుండి మలయగిరి కరిగి వానరరాజుం గాంచి రామలక్ష్మణుల యాగమనము నిట్లు తెలిపెను. మహాప్రాజ్ఞుఁడగు రాముఁడు తమ్ముఁడు వీరు వచ్చియున్నారు. శ్రీరాముఁడు సత్యపరాక్రముఁడు. ఇక్ష్వాకు వంశప్రభవుఁడు. దాశరథి. అను మొదలగువారివార్తలఁ

* ఇది యైదవసర్గమునఁ గలదు.

తెలిపి యిపుడు నిన్ను శరణుఁ జొచ్చినాఁడు. సకలయజ్ఞముల నొనరించిన దశరథునికుమారుఁడు స్త్రీనిమిత్తమై నిన్ను శరణుఁ జొచ్చినాఁడు. ఆసోదరు లిరువురు నీసఖ్యమును గోరుచున్న వారు. పూజ్యతములు కాన వీరిని బూజింపుము. అనఁగా సుగ్రీవుఁ డానుడులకు హర్షించి మదిఁగల దుందుడుకు మానఁగా వారివలనిభయమును విడిచెను. అంత మానవ రూపమునొంది సొంపుగాఁ గనఁబడుచు శ్రీరాముని దర్శించి సంతసమున మహాత్ములారా! ధర్మపరాక్రమాది సద్గుణము లన్నియుఁ గలవారు. తమప్రభావాదుల నీహనుమ తెలిపెను. ప్రభువరేణ్యా! కనుక నే కేవల వానరుఁడనగు నాతో నీవంటి మహాత్ముఁడు సఖ్యము వాంఛించుట నాకే మహాలాభకరము. నీకు స్నేహమే యిష్టమేని యిదిగో చేయిచాఁచితిని. నీచేత దీనిం గ్రహింపుము. ఇది యనుల్లంఘ్యముగఁ గావింపుము. అని సుగ్రీవుఁడు వచింపఁగా శ్రీరాముఁ డాలకించి సంతుష్టుఁడై యతనికరమును దనకరమున గ్రహించెను. బిగియం గౌఁగి లించుకొనియె.

హనుమయు నచ్చోట మరల ధరించిన బ్రహ్మచారి వేషమును వదలి నైజరూపమును ధరించి యరణులగు శమీ వృక్షశాఖలం జిలికి యగ్నిఁ బుట్టఁజేసెను. మండుచున్న యాయగ్ని నర్చించి దానిని శ్రీరామ సుగ్రీవులయంతరమున నుంచెను. రామసుగ్రీవులు చేతులుపట్టుకొని దానికిం బ్రదక్షి ణము చేసి తత్సాక్షికముగా స్నేహము గావించిరి. అంత వా రత్యంత ప్రీతచిత్తులై యొండొరులం జూచుకొనుచుఁ దృప్తి నొంపఁజాలకుండిరి. సూర్యతనయుఁ డారాముం గని హర్షమున శ్రీరామా! ప్రియమిత్రుఁడ వైతివి. నీ నాదుఃఖమొక్కటయే.

నీనాసుఖము నొక్కటియే యని పలికెను. అంతఁ జక్కఁగాఁ బుష్పించియున్న మద్దిచెట్టుకొమ్మ నొకదానినిఁ దుంచుకొని దానిపై రామునింగూడి కూరుచుండెను. హనుమంతుఁడు సౌమిత్రి కనుఁ జందనవృక్షశాఖను దెచ్చి వైచెను. దానిపై నతఁడు కూరుచుండెను. సుగ్రీవుఁడు నయనము లానందబాష్పకణసంకలితములు కాఁగా మంజులవాక్కు లలర శ్రీరామా! నాయన్న నన్ను మోసగించి భార్య నపహరింపఁగా నతనివలని భయమునఁ గుంది వెతనొంది యీదుర్గమారణ్యమున నిన్నాశ్రయించితిని. వాలి వైరముఁ బూనియున్నందున నేమియుఁ దోఁపక భయమున నిందున్నాఁడను. నాకభయ మొసంగుము. భయము లేకుండఁ జేయవలయును. అని సుగ్రీవుఁడు వేడఁగా ధర్మవేత్తయు ధర్మవత్సలుఁడు నగు రాముఁడు మహాతేజస్వి గాన నాయర్కజునింగని యిదెంతటి కార్యము? అని మోమున సుస్మితమంకురింప నుపకారము చేయుటయే మిత్రలక్షణమని నే నెఱుంగుదును. కావున నీభార్య నపహరించినవానిని వధించెదను. నా బాణము లమోఘములు. కంకపత్రయుతములై వజ్రాయుధసమానములై కుపితసర్పములభంగి మహావేగము గలిగినవి. అవి దుర్వృత్తుఁ డగువానిని వధింపఁగలవు. వేగమ యతఁడు కూలఁగలఁడు. చూతువు గాక. అని మిగుల వినసొంపుగా నలరుచు హితములగు నప్పలుకులను విని సుగ్రీవుఁడు ప్రీతుఁడై యిట్లు పలికెను. శ్రీరామా! నీయనుగ్రహమున నాప్రేయసిని రాజ్యమును బడయఁజాలుదు. నాపగతు నడంచుయత్నమును గావింపుము. వారిరువురు చెలిమి చేయుతఱి జానకి సవ్యనేత్రము, వాలి పచ్చనిరంగుగల యెడమ

కన్ను, నిప్పువంటి రావణుని యెడమకన్ను నేకకాలమునందే చలించెను.

మహాత్ములారా! ఈఘట్టమును బరికించి విశేషములను గనుఁగొందము. "అథ పాపభీతస్య కర్మానురూపం ఫలం దిశతో భగవతో ఽపి త్రస్తస్య ఆచార్యముఖాత్ భగవద్గుణాన్ శ్రుత్వా తదేకోపాయనిష్ఠా సూచ్యతే పంచమే" అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. పాపభీతుఁడై భగవంతుఁడు కర్మానురూపముగా ఫలము లొసంగువాఁడైనను అతనికి భయపడి ఆచార్యముఖమువలన భగవంతునిగుణముల నాలకించి పిదప నతఁడే యేకోపాయముగా నిష్ఠ గలిగియుండుట యీ యైదవ సర్గమున సూచితమని వ్రాసిరి. దీనితాత్పర్య మేమి? భగవంతునకు భక్తునకు నడుమ నొకయాచార్యుఁ డుండవలయును. ఆచార్యులముఖముననే భగవద్గుణముల వినవలయును. లేకున్న నవి వినఁబడవు. కాన నాచార్యులపాదములఁ బట్టినఁగాని భగవత్కృప గలుగదు. అనియే కదా. ఈయుపాయముచేతనే శిష్యపరంపరను సంపాదించుకొని బ్రదుకవచ్చునను సిద్ధాంతము పలికివచ్చెను. సోమరిపోతుల కిదియే మంచివ్యాపారము. దీనికి

"నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా,
శక్య ఏవం విధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా. ౫౩
భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవం విధోఽర్జున,
జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప. ౫౪
మత్కర్మకృన్మత్పరమో మద్భక్తస్సంగవర్జితః,
నిర్వైరస్సర్వభూతేషు యస్స మామేతి పాండవ." ౫౫

గీత. ౧౧-అధ్యా.

అను నీభగవద్గీతావాక్యము లసత్యములు కావలసివచ్చును. సత్కర్మానుష్ఠానమున భక్తి కుదురును. శాస్త్రము పఠించుట సత్కర్మానుష్ఠానపరత్వము గల్గించును. ఈ గీతాశాస్త్రమునం దాచార్యుఁడు లేకున్నఁ గొంప మునుఁగునని లేదే. పెద్దవ్యాపారము చేయుట కీసిద్ధాంతము చేయఁబడినది. పామరులను మోసపుచ్చుట కిది చాలవఱ కుపయోగించు ననవచ్చును. నిర్వైరస్సర్వభూతేషు=అనుటం జేసి సర్వభూతములయందు సమబుద్ధిగలవాఁడు కావలయునని కదా భావము. అన్యమతస్థులను దూషింపుమని కాదు. ఊర్ధ్వపుండ్రము ధరింపనియున్న శ్రీకృష్ణప్రసాదము దొరకదన్న తుచ్ఛవాద మెటుఁ గలిసినది. పాషండులవాదమే యది. భగవంతుఁ డొక్కఁడని నమ్మువా రితరమతస్థులను దూషింపరు. ఎల్లరకు సమానుఁడే భగవంతుఁ డన్న బుద్ధిలేనివారు పశుతుల్యులుగాక మఱే మగుదురు?

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం. ౨౯
అపి చేత్సు దురాచారో భజతే మా మనన్యభాక్,
సాధురేవ స మంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః. ౩౦
మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేఽపి స్యుః పాపయోనయః,
స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రా స్తేఽపి యాంతి పరాం గతిం. ౩౧
కిం పునర్బ్రాహ్మణాః పుణ్యా భక్తా రాజర్షయస్తథా,
అనిత్య మసుఖం లోకమిమం ప్రాప్య భజస్వ మాం." ౩౨

గీత. ౯ అ.

అను నీగీతావాక్యముల మతద్వేషము పనికిరాదనియు, సర్వమతస్థులను సమానముగా భగవంతుఁడు భావించుననియుఁ దేలెడిని. అంతియకాని ఆచార్యు నాశ్రయింపకున్న నేను

లభింపనని శ్రీకృష్ణుఁడు పలుకలేదే. అనువిచారము దేవానాం ప్రియులకు నిచ్చోటఁ గలుగక మానదు. అట్టియూహాలు వదలి మనము భగవంతు నారాధింతము.

"ఋశ్యమూకాత్తు హనుమాన్ గత్వా తు మలయం గిరిం,
ఆచచక్షే తదా వీరౌ కపిరాజాయ రాఘవౌ." ౧

అని మూలము. ఋశ్యమూకమున నొకభాగమునకు మలయపర్వత మనియుఁ బేరు. లేకున్న మతంగమునిశాపము వాలి ఋశ్యమూక మెక్కరాదనియే కాని మలయగిరిని గూడ నెక్కరాదని కాదు. రామలక్ష్మణులను గాంచి భయపడిన సుగ్రీవుఁ డందున్నవృక్షషండమండిత మగుభాగమున నుండెననియు నచ్చోటికే రామలక్ష్మణులను దోడుకొని హనుమ పోయెననియుఁ దోఁచుచున్నది.

"తపసా సత్యవాక్యేన వసుధా యేన పాలితా,
శ్రీహోత్రస్తస్య పుత్త్రోఽయం రామస్త్వాం శరణం గతః. ౨
భవతా సఖ్యకామౌ తౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ,
ప్రతిగృహ్యార్చయస్వైతౌ పూజనీయతమావుభౌ." ౩

అని మూలము. తపస్సత్యవాక్యనిరతుఁ డగు దశరథుని కుమారుఁడు శ్రీరాముఁడు. శ్రీహోతువువలన నీమఱుఁగుఁజొచ్చెను. ఈపరమేశ్వరునవతారము శ్రీహోతువు కలదియే. లేకున్న నామరూపక్రియాతీతుఁ డవ్యయుఁ డగు నీ కవి యెట్లు కల్గును? ప్రకృతిబద్ధుఁ డగు నీభగవంతుఁడు ని న్నాశ్రయింప వచ్చెనని హనుమద్వాక్యములయందుఁ గలభావము. భగవంతుఁడు భక్తులకు మంచికర్మముల ఫలముల నీయఁదగుకాలమునఁ దానే వెదకికొనుచు వచ్చును. మనము ప్రార్థింప నక్కఱలేదు. మనము

ద్వేషించినను దర్శన మిచ్చి యాందోళనమును దొలఁగిం చును. సూర్యకిరణములు తమయంతటనె మనకవాటమునకడ నుండునట్లని గ్రహింపవలయును. అట్టి భగవంతుని సహజము. తద్దర్శనమున మనము విగతకల్మషుల మగుదుము. మన యిరువురకునడుమ నొకయాచార్యుఁడుండ నక్కఱయే యుండదు. మన మవివేకుల మైనయపుడే యాచార్యుఁడు ధనాపహారో ద్యోగపరాయణుఁడు చేయును. కాన నట్టి ధనాపహారపరా యణుల పలుకులు విని చెడరాదు.

> "స కృత్వా మానుషం రూపం సుగ్రీవః ప్లవగర్షభః,
> దర్శనీయతమో భూత్వా ప్రీత్యా ప్రోవాచ రాఘవౌ."

అని మూలము. హనుమంతుఁడు రాఘవుల సన్నిధినుండి సుగ్రీవునికడ కేగి తెలుపఁగా నతఁడు మానవరూపమును ధరించి వచ్చి భాషించెనని తోఁచుచున్నదని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి. న్యాయ్యముగనే యున్నది. హనుమంతుఁ డట్లు బ్రహ్మచారి రూపమును ధరించి తొలుత రాఘవులతో భాషించినను సుగ్రీవుఁడు నట్లే మానవాకారమున నరుదెంచి వారిఁ గాంచెను. ఈరూపధారణము నాటకములలోని వేషాంతరముఁ బోలిన దని కొందఱు అందురు. అది చాలఁ బొరపాటు. ఉపాసకులు ఫలములను భగవదర్పణము చేయు బుద్ధినుపాసించిన నది ముక్తి సాధనమగు. ఫలసిద్ధిఁగోరి యుపాసించువారల కట్టిఫలములు గలుగును. ఒక్కొక్కసిద్ధి కొక్కొక్కదేవత కలదు. ఆదేవత వేఱుఫలము సిద్ధింపఁజేయఁ జాలదు. సర్వసిద్ధులనొసంగు దేవతలుకూడఁ గలరు. అట్టిదేవతల నుపాసించి యాఫలసిద్ధిం గాంచుట కడునరిది. ప్రాయికముగా నీకాలమున నవి పుక్కిటి పురాణములైనవి. అలసులకు నుపాసనమునకుఁ జాలదూరము.

వేదాంతవాక్యములు చెప్పుచు శిష్యులసంగ్రహించి ధనాపహారణమున మెలంగువారలసులే యనఁబడుదురు.

"రససిద్ధి ర్మోక్షసిద్ధి ర్బలసిద్ధి స్తథైవ చ. ౫౬
ఖడ్గసిద్ధిః పాదుకాయాః సిద్ధిరంజనసిద్ధికా,
వాక్సిద్ధి ర్లోకసిద్ధిశ్చ దేహసిద్ధి రనంతరం. ౫౭
ఏతాదృశ్యస్సిద్ధయస్తు బహ్వోన్యా యోగిసమ్మతాః,
అత్రాంతరే తు వసతి స్సేవంతే పరమేశ్వరీం. ౫౮
కోటిశస్సిద్ధయ స్తస్మిన్మణిమాద్యంతరే శుభే,
నవలావణ్యసంపూర్ణా స్స్మయమానముఖాంబుజాః. ౫౯
జ్వలచ్చింతామణికరా స్సదా షోడశవార్షికాః,
అత్యుదారప్రకృతయః ఖేలంతి మదవిహ్వలాః." ౬౦

లలితోపాఖ్యానము. ౪౦-అధ్యా.

అను నీప్రమాణములు పైన వ్రాసినభావమును దెలుపుచున్నవి. ఏసిద్ధికోరిన నాదేవత నానామరూపాదుల ధ్యానించి తన్మంత్రము నియతిమై జపింపవలయును. ఈ యుపాసకులే యోగిసమ్మతులు. నియతచిత్తులై జపించిననే యది ఫలించు. వట్టిమాటలచే లాభము కలుగదు. తపస్సు సామాన్యకార్యము కాదు. అట్టి యుపాసకులకే కామరూపము లలవడును. ఎల్లరకు లభింపవు. హనుమత్సుగ్రీవాదు లట్టివారే యని మన మెఱుంగవలయును. రణరంగమున బ్రహ్మాస్త్రాదు లెట్లు లభించును. మంత్రోపాసకులకే కదా యవి లభించును. శిల్పిచేసిన యమ్ములవిగ్గైన నెల్లర కేల లభింపవు? తపశ్శక్తిచే నవి సాధ్యము లగును. కావుననే యెల్లర కవి లభింపకపోవుటకుఁ గారణమయ్యెను.

"తన్మమైవైష సత్కారో లాభశ్చైవోత్తమః ప్రభో,
యత్త్వమిచ్ఛసి సౌహార్దం వానరేణ మయా సహ. ౧౧
రోచతే యది వా సఖ్యం బాహురేష ప్రసారితః,
గృహ్యతాం పాణినా పాణిర్మర్యాదా బధ్యతాం ధ్రువా." ౧౨

అని మూలము. వానరుండ నగునాతోఁ జెలిమిఁ గోరుచు నీవు వచ్చుట నాకు సత్కారము ఉత్తమలాభము కాని నీకుఁ గాదు. అనఁగా నీ వరుదెంచుటం జేసి నేను నలువురిలో సత్కారార్హుండ నైతిని. ఇంతకంటె నుత్తమలాభము వేఱొండు లేదు. అనియే కదా దీనిభావము. సర్వోత్తమఫలము భగవత్సాన్నిధ్యము. అది దొరకినది. ఇంతకంటె లాభము లేదు. దీనివలన ఫలాభిసంధిరహితసత్కర్మానుష్ఠాన ముత్తమమని చెప్పఁబడినది. రాము నాగమనము సుగ్రీవుఁడు కోరలేదు. ఐన లభించినది.

"తస్మాదసక్తస్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర,
అసక్తో హ్యాచరన్ కర్మ పరమాప్నోతి పూరుషః." ౧౩

అను నీగీతార్థము నే యీభాగము మనకుఁ దెల్పుచున్నది.

"మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే,
శ్రద్ధయా పరయోపేతా స్తే మే యుక్తతమా మతాః."

అను గీతావాక్యముప్రకార ముపాసించినవారలకుం గలుగు ఫల మిట్టిదియే యనవలయు. "ఉపాసనా=వస్తుస్వరూపానపేక్షం పురుషేచ్ఛామాత్రతంత్రం మానసప్రవాహః" అని సర్వతంత్రసిద్ధాంతపదార్థలక్షణసంగ్రహము.

"ఉపాసనా=సేవా, యోఽయమస్య విశ్వస్య ఆకాశవత్ సర్వదా సర్వత్ర ఓతప్రోతరూపేణ అంతర్బహిర్విరాజతే తస్య సర్వవ్యాపినః సర్వాంతర్యామినః పరమపురుషస్య స్వరూపభావే యావన్న సాధకస్య స్వహృదయే

ధారణాధ్యానాదిభిః స్థైర్యమాపద్యతే తావదర్చాదావేవోపాసనా కార్యా దుర్బలాధికారిణో త్యేవ నిష్కర్షః. యథా హి కులార్ణవతంత్రే. ౬-ఉల్లాసే.

"చిన్మయస్యాప్రమేయస్య నిర్గుణస్యాశరీరిణః,
సాధకానాం హితార్థాయ బ్రహ్మణో రూపకల్పనా.
అరూపం రూపిణం కృత్వా కర్మకాండరతా నరాః,
బ్రహ్మజ్ఞానామృతానందపరాస్సుకృతినో నరాః."

కించ తత్రైవ, ౯-ఉల్లాసే.

"నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః,
యే మందాస్తేనుకల్పంతే సవిశేషనిరూపణైః."

అధికారిభేదేనాలంబనీయోపాస్యదేవస్యాపి భేదః ప్రదర్శ్యతే, యథా తత్రైవ, ౯-ఉల్లాసే.

"అగ్నౌ తిష్ఠతి విప్రాణాం హృది దేవో మనీషిణాం,
ప్రతిమా స్వల్పబుద్ధీనాం సర్వత్ర విదితాత్మనాం."

అపిచ కతిదినాని యావత్ కర్మాణి కర్తవ్యాని అర్చాద్యధిష్ఠానేఽర్చనం వా కర్తవ్యమితి విచికిత్సాయాం మూఢాన్ ప్రత్యనుకంప్య తదప్యుపదిదిశుః పూర్వాచార్యాః "యథా భాగవతే" ౧౧-౨౦-౯.

"తావత్కర్మాణి కుర్వీత న నిర్విద్యేత యావతా,
మత్కథాశ్రవణాదౌ వా శ్రద్ధా యావన్న జాయతే."

యథా తత్రైవ. 3-౨౯-౨౫.

"అర్చాదావర్చయేత్తావదీశ్వరం మాం స్వకర్మకృత్,
యావన్న వేద స్వహృది సర్వభూతేష్వవస్థితం."

యది నిశ్శ్రేయసార్థినాం సాధకానాం యది ప్రథమతః క్రియాయోగ ఏవ కర్తవ్యః. తర్హి అలం ప్రమాణశతవిస్తారేణ తత్ర పరంపరాకర్తవ్య ఏవ

విధీయతామితి చేత్ అవధేహి యత్పాషాణాలంబనేన సర్వేశ్వరోఽపి నరి సర్వ
లాధికార్యపి సత్వరం సబలాధికారిత్వం యాతి."

అను నీప్రమాణములనుబట్టి యోజింపఁగా నుపాసన యనఁగా సర్వవ్యాపకుఁడై రూపనామక్రియాశూన్యుఁ డగు భగవంతుని తేజోరూపునిగా మనఃకమలమునందు ధ్యానించుట యని సారము. యోగశాస్త్రవిహిత మిదియే. పరమాత్మకురూపనామాదికల్పన ఉపాసకుల యుపయోగార్థము. యోగసిద్ధిలేనివిప్రుల కగ్నియందును, విద్వాంసులకు హృదయమందును, అల్పబుద్ధులకుఁ బ్రతిమలయందును, జ్ఞానులకు నెల్లతావులను భగవంతుఁ డుపాస్యుఁ డగుచున్నాఁడు. శ్రీభాగవతమునందుఁ గూడ నిట్లే స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడినది. సర్వభూతాంతర్యామి భగవంతుఁడని యెంతదనుకఁ దెలియరాదో యంతదనుక నర్చారూపములయందు నారాధనము సాగింపవలయునని. దీని తాత్పర్య మేమి. ధ్యానయోగమే ప్రధానమనియు, నద్దాని కర్హులుకానివారలకు నర్చ మొదలగువాని నారాధించుట తగుననియే కదా. విగ్రహారాధనమున కర్హులు పామరులే. అనఁగా నది యత్యల్పఫలప్రదమని కదా సారము. అదియే ముక్తినొసంగునని బోధించువారలు పామరులలో నగ్రగణ్యు లగువారు కారని వలనుపడునా? ఎంతదనుక నీ విగ్రహార్చనము సాగుచుండునో యంతదనుక నీపామరులకు జ్ఞానమే కలుగదేమో యనుశంక పొడముచున్నది.

"సందర్శ్యార్థ శిలాం శిలామయగృహే సాక్షాదయం శ్రీహరి
ర్భక్తేభ్యో వివిధాన్ ప్రయచ్ఛతి వరాన్ సంసేవ్యమానస్త్విలి,
ఉక్తాం దేవలకస్య వాచమధికం విశ్వస్య సంసేవతే
త్వర్థం తత్త్వమిసీతి వేదగదితం నో విశ్వసత్యల్పధీః."

అను శంకరభగవత్పాదాచార్యులుగారివాక్యము మిక్కిలి తగియేయున్నది. పాషాణవిగ్రహమును గనఁబఱచుచు నిదియే వైకుంఠమునుండి దిగివచ్చిన శ్రీమహావిష్ణువు నాకృతి యని చెప్పుట యెంతయు యుక్తముగ నున్నదో యోచింపవచ్చును. అన్నివిధము లగువిగ్రహము లట్టివనియే యెఱుంగవలయు. విగ్రహారాధనమే పనికిరాదని నాభావము కాదు. తొలుదొలుత నించుక యుపకారము చేయవచ్చును. పిదప నున్నతగతికిఁ బోనీయకున్నదే యన్నవిచారమే బాధించెడిని. ప్రకృత మనుసరింతును. ఉపాసనాఫలమే భగవత్సందర్శనమనియు నదియే యుత్తమలాభమనియు సుగ్రీవునిమూలమున వాల్మీకి బోధించెను. ఇదిగో నాహస్తము. శ్రీరామా! నీహస్తమున దీని గ్రహింపుము. నాతోడిసఖ్యము నీకు సమ్మతమైనచో. నని కదా సుగ్రీవుఁడు పలికెను. కరము కరమునఁ బెనచుట మైత్రిలక్షణము. అది యాకాలపుటాచారము. ఇపుడు నట్టియాచారము కలదుగాని దానియర్థ మిద్దానియందు లేదనుట నిశ్చయము. వాడుకయే యిది యనవచ్చు. అది ప్రమాణమువంటిది. అదియే యీరెండింటికిం గలభేదము. చేతిలోఁ జేయివైచుట యనఁగా నయ్యది యనుల్లంఘ్యమని యాకాలపువారి సిద్ధాంతము. ఆసఖ్యము దృఢమని సారము. అద్దాని నడిగెను. "దురత్యయస్స్వభావః" అను నానుడి క్రొత్తది కాదు. సుగ్రీవుఁ డెంత తెలివిగలవాఁడైనను భగవంతు నిదికోరుట వానరస్వభావముచేతనే యనుటకంటె వేఱు సమాధాన మేది యుండును?

"తతో హనూమాన్ సంత్యజ్య భిక్షురూప మరిందమః౹ ౧౪
కాష్ఠయోస్స్వేన రూపేణ జనయామాస పావకం,

దీప్యమానం తతో వహ్నిం పుష్పైరభ్యర్చ్య సత్కృతమ్. ౧౫
తయోర్మధ్యేఽథ సుప్రీతో నిదధే సుసమాహితః,
తతోఽగ్నిం దీప్యమానం తౌ చక్రతుశ్చ ప్రదక్షిణమ్. ౧౬
సుగ్రీవో రాఘవశ్చైవ వయస్యత్వ ముపాగతౌ."

అని మూలము. హనుమ జమ్మికొమ్మలు తెచ్చి చిలికి యగ్నిని బుట్టించెను. ఆయగ్నిని మండఁజేసి రామసుగ్రీవులనడుమ నుంచెను. పూవులఁ బూజించెను. దానికి నప్పుడు సంస్కారాగ్ని యని పేరు. దీనింబట్టి చూడఁగా నాకాలమునఁ బదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రము తెలిసినవారు విశేషించి గలరని తేటపడుచున్నది. దారువులను మథించిన నగ్ని సంభవించునని తెలిసి యాయాచారమును బాటించువా రిప్పటికిం గలరు. యజ్ఞములయం దా యగ్ని నుపయోగింతురు. పాషాణములనుండి యగ్నిం బుట్టించి దాని నుపయోగించువా రిప్పటికిని గలరు. అది లౌకికాగ్ని యనఁబడును. ఇపుడిపు డది మాటికి యనాగరికత యనఁబడుచున్నది. దాని నాక్షేపించుట యవివేకమను కాలము రాఁగల దని యాశించుచున్నాను. ఆయగ్నికిఁ బ్రదక్షిణము చేసి సఖ్యము చేసికొనిరి. అగ్నిసాక్షికముగా నాసఖ్యము పొడకట్టెను. దేవతలలోఁ బ్రధానుఁ డగ్ని యనువిశ్వాసమున నతని యెదుటఁ జేసిన వాగ్దానము తప్పరాదని పూర్వాచారము. ఇదియొక యనాగరకతయని యిప్పటివారిలోఁ గొందఱ యభిప్రాయము. వివాహాదులయం దగ్ని సాక్షిగా నుండును. అది మార్పరాదనునదియే దానిఫలము. కాలనియమము నేర్పఱచుకొని వివాహము చేయునాచార మాకాలమున లేదు. కావున నప్పటివారి కగ్ని దేవుఁడుగాఁ దోఁచెను. ఇప్పటివారిలోఁ

బెక్కండ్ర కదిలేదు. కనుకనే వాగ్దానములు జల్పములుగా మారుచుండుట తేటపడుచున్నది.

"ఉపకారఫలం మిత్రం విదితం మే మహాకపే.
వాలినం తం వధిష్యామి తవ భార్యాపహారిణం,"

అని మూలము. ఇదియే శ్రీరామునిశపథము. వాలివధమునకుఁ గారణము సుగ్రీవునిభార్య నపహరించుట యగు. అది క్రూర కార్యము. పాపమూలము నగు. కావుననే పాపాత్ములను ద్రుంచుటయే కదా భగవత్కార్యము. అది మాన నయితి గానిది. వాలి యేల హరించెనో విచారించి కదా శపథము చేయవలయును? సుగ్రీవునిమాటలంబట్టి యిట్లు శ్రీరాముఁడు శపథముచేసెనని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. సర్వజ్ఞత్వాదులు గల భగవంతునివిషయమున నీప్రశ్నము చేయరాదు. కేవలమాన వులయం దీప్రశ్న ముచితమే యగు. స్త్రీవిషయమున నొనరించిన పాపము సహింపదగినది కాదు.

"గోవధో ఽయాజ్యసంయాజ్య పారదార్యాత్మవిక్రయాః."

అని మనుస్మృతి తెలుపుచున్నది. పరదారాభిగమన ముపపాత కముగాఁ జెప్పఁబడినది. అట్టి యుపపాతకముల నొనరించిన వారిని జంపుట ధర్మరక్షణమే యగును. కాన సర్వజ్ఞుఁడు కావునఁ దద్వార్తయందలి సత్యము నెఱింగియే శపథము చేసె నని మన మూహింపవలయును.

"సీతాకపీంద్రక్షణదాచరాణాం రాజీవహేమజ్వలనోపమాని,
సుగ్రీవరామప్రణయప్రసంగే వామాని నేత్రాణి సమం స్ఫురంతి."

అని మూలము. శ్రీరామసుగ్రీవులకు సఖ్యము కుదురఁగా నపు డేకకాలమునందే లంకలోని సీతాదేవికి (సీతా ప్రతికృతికి),

వాలికి, రావణునకు వామనేత్రములు గంపించెను. ఎడమ కన్నదరుట పూరుషులకు మంచిదిగాదనియు, స్త్రీలకు శుభ సూచనమనియు నిమిత్తవిదుల యాశయము. ప్రాయికముగా నిమిత్తములు దైవికము లనఁబడుచును. అవి నిష్ఫలారంభములు కావు. రోగజన్యములుగ నవి యుండును. అట్టివి కాక నిర్నిమిత్తముగా నిట్టిగుఱుతులు గలిగిన నవి ఫలించునని ప్రాచీనుల మతము. అది శాస్త్రసమ్మతమే. ఈనిమిత్తములు రాఁగల కాల ఫలమును బోధించును. వానిని ప్రమాణముగాఁ బరీక్షింపవలయును. ఆపరీక్షవలన మేలే కలదుగాని కీడు కలుగదు. దైవ పరుఁడుగా నుండ రాదు. ఈవిషయమును మన కీభాగము బోధించుచున్నది.

రామునికార్యమునకుఁ దోడ్పడ సుగ్రీవుఁడు సమయము చేయుట.

* అంత సుగ్రీవుఁ డత్యంతహర్షమున శ్రీరామున కిట్లనియె. శ్రీరామా! నామంత్రినికరమున మేలుబంతియగు నీహనుమంతుఁడు నీ యరణ్యవాసవిధమంతయుఁ దెలిపెను. మీరిరువురు నాశ్రమమున లేనితఱి రావణుఁడు సీత నపహరించి నిలువరించిన జటాయువుం జంపి తీసికొనిపోయెను. సీతా దుఃఖము వేగను తొలఁగు. వేదములను హరించికొనిపోయిన మధుకైటభులను జంపి విష్ణువు వేదములఁ దెచ్చినట్లు నే నాజానకిని దెచ్చియిచ్చెదను. నాయీమాట సత్యము. నీభార్య నపహరించిన యింద్రుఁడే సురాసురులే నిలుపుకొనఁ జాలరు. ఇఁక శోకము వదలుము. క్రూరకర్ముఁ డగునారాక్షసుఁడు పట్టి

* ఇది యాఱవసర్గమునఁగల కథ.

కొనిపోవుచుండ 'రామా! రామా! లక్ష్మణా' యనుచు వికార స్వరమున నేడ్చుచు నాగరాజకన్యకవలె రావణునంకభాగమున నల్లాడు నొకస్త్రీని జూచితిని. ఊహింప నామెయే సీత యనుకొనుచున్నాను. సందియ ముండదు. నలువురు వానరులతోఁ బర్వతతటముననున్న నన్నుఁగాంచి తనయాభరణముల నుత్తరీయమునఁ గట్టి మాప్రక్కఁబడవైచెను. మే మవ్వానిని బదిలపఱచియున్నాము. వానిం దెచ్చి యిచ్చెదను. గుఱుతు పట్టఁగలవు.

శ్రీరాముఁ డాతని ప్రియవచనములాడు సుగ్రీవుని గని మిత్రమా! వానిఁదర్వరగఁ దెప్పింపుము. జాగు చేయవలదు. అనునంతలో గుహాలోని కరిగి యా మూటం దెచ్చి యిచ్చెను. రాముఁడు వానింగైకొని కన్నీరు వదలెను. హాప్రేయసీ! యని నేలఁబడియె. వానిని వక్షమున నిడుకొని నిట్టూర్పులువుచ్చెను. కన్నీటిధారలతో సౌమిత్రిం గాంచి వగచెను. ఆక్రూరుఁడు కొనిపోవునపుడు సీత వీనిం బాఱవైచెను. చూడుము. వీనిని బచ్చికనేలపై వైచియుండును. కనుక నే యేమియు నలఁగక యున్నవి. సౌమిత్రి యన్నా నేనామె యంగదముల నెఱుంగను. కుండలముల నెఱుంగను. మ్రొక్కుచుందును గాన నందెలనే యెఱుంగుదును. అనఁగా రాముఁడు సుగ్రీవా! రౌద్రాకారుఁడగు నారక్కసుఁ డాజానకి నెచ్చోటికిఁ గొని పోవుచుండఁగా వీక్షించితివి. నాకిట్టి మహాదుఃఖమును గల్గించిన యాక్రూరుఁ డెందుండునో యద్దానినైనఁ జెప్పుము. వానికొఱకు కందఱరక్కసులం జంపెద. వాఁడీదుష్కార్యమున నాకుఁ గోపమును బుట్టించెను. తనచావు తానే తెచ్చుకొన్నాఁడు.

వేగమ యతఁ డుండుతావు నెఱిఁగింపుము. ఇప్పుడే వానిని యమపురమునకుం బంపెద నని పల్కెను.

మహాశయులారా! ఇందు ముఖ్యవిషయములు కొన్ని గలవు.

"అహం తామానయిష్యామి నష్టాం వాజశ్రుతీమివ."

అని మూలము. "శ్రూయత ఇతి శ్రుతిరితి వ్యుత్పత్త్యా శ్రుతిర్వేదశాస్త్రసాధారణం, తద్వ్యావృత్త్యర్థం వేదశ్రుతిమిత్యుక్తం, మధుకైటభాభ్యాం పాతాళే గుప్తం వేదజాతం మత్స్యాకృతి ర్హరిర్యథా ఆనీతవాన్." అని వ్యాఖ్య. ఈకథ పురాణములఁ గొన్నింట దీనికి విరుద్ధముగఁ గన్పడుచున్నది. శ్రీరామా! శ్రుతినపహరించిన దనుజుని విష్ణువు మత్స్యావతారమున వధించి దానిని బ్రహ్మ కిచ్చెను. నేనట్లే అని సదా సుగ్రీవుఁ డనెను. శ్రుతిసామ్యము సీతకుఁ జెప్పుటంజేసి మాయావిహీనత్వము తోఁచెడిని. ప్రకృతి. యెట్లపహరింపం దగును? దీనిచే మాయాసీత యపహృతయయ్యె నని సూచింపఁబడును.

"న శక్యా సా జరయితుమపి సేంద్రైస్సురాసురైః,
తవ భార్యా మహాబాహో భక్ష్యం విషకృతం యథా." 8

అని మూలము. విషకృతభక్ష్యము జీర్ణింపకపోవుటయేగాక ప్రాణముఁగూడఁ దీయునట్లు సీతాదేవి యెవరికిఁ దక్కునది కాదు. మీఁదు మిక్కిలి యపహర్తకుఁ బ్రాణముఁ దీయుననుటంజేసి రావణుఁ డంత మొందుననుట సూచింపఁబడినది.

"హ్రియమాణా మయా దృష్టా రక్షసా క్రూరకర్మణా,
క్రోశంతీ రామరామేతి లక్ష్మణేతి చ విస్వరం.
స్ఫురంతీ రావణస్యాంకే పన్నగేంద్రవధూర్యథా,

ఆత్మనా పంచమం మాం హి దృష్ట్వా శైలతటే స్థితం. ౧౦
ఉత్తరీయం తయా త్యక్తం శుభాన్యాభరణాని చ,
తాన్యస్మాభిర్గృహీతాని నిహితాని చ రాఘవ." ౧౧

అని మూలము. రావణునంకమున నెట్లు సీతయుండఁజాలును? రథము పోవఁగా నా రావణుఁడా సీత నెత్తుకొనిపోవుచుండెను. తొడ. పై నెట్లుండ నవకాశము కలదు? అని ప్రశ్నింప వా రెందురు అంబరమున రావణుఁ డరుగుచున్న వాఁడు. క్రిందుగ వానరులుండి చూచుచున్నవారు. సీత శ్రీరాముని సౌమిత్రిని సంబోధించి దుఃఖించుచున్నది. ఇఁక నన్ను రక్షించు వారు లేరని నిస్పృహురాలై "మొలబంటిదగు దుఃఖమున మోఁకాలిబంటిసంతోషం" మనునట్లు శ్రీరామునకుఁ దనవార్త నైనఁ దెలుపవచ్చునుగదా యని వాంఛించి యంతలోఁ గొండపై నలుగురు వానరులు కూడ నుండ నున్న సుగ్రీవునిం గాంచెను. సాధారణవానరములవలెఁ గాక వారు పెద్దగానుండఁగాంచెను. అందు జాంబవంతుఁడు భల్లూకజాతికిం జేరిన వాఁడు. దూరమునుండి చూచువారలకుఁ బెద్దక్రోఁతులు చిన్నమానవులవలెఁ బొడకట్టుట సహజము. రాముఁడు నన్ను వెదకుచు రాకమానఁడు. వీరిచోట నుండఁగాఁ జూచు భాగ్య మాతనికిం గల్గిన నా వార్తఁ దెలుపకపోరు. అన్న యాశ యామెకుం గలుగుచున్న సంశయింప నవకాశము లేదు. ఈభూషణములను వైచుట తప్ప వేఱొకయానవాలు కనఁబఱచునవకాశ మా సీత కత్తఱి లేదు. మృదుతమవస్త్రమునఁ గొన్ని భూషణములు ముడిచి పాఱవైచియుండును. శ్రీరాముని భయమున మతిచెడి యున్న రావణుఁడు ప్రాణములు సీతయుఁ దక్కెఁ గదా యను నాశన్మైఁ జేతఁ జిక్కిన సీత యెందుఁబోవఁగలదను నుత్సాహ

మున నూహలపై నూహలు పొలయుచుండఁగా బోవుచుండును. ఆస్థితియందున్న రక్కసుఁడు రోదనము చేయుచుండు సీత యేమిచేయుచున్నదని పరికించునా? ఇట్టి దుఃఖరోదను నిరాశపొందియున్న రాజపుత్త్రి విపరీతముగ రోదనము చేయుచున్నను పాతివ్రత్యమహిమమునను మనశ్శక్తిలేనిదిగా నుండు ననుట యంత మంచిది గాదు. అట్లు పలుకుచు రామనామ ముచ్చరించుచు దీనస్వరమునఁ దన యవస్థను బ్రాణేశ్వరునకుఁ దెలుపుకొనుచున్న యాజానకి క్రిందనున్న కపులకు రావణు నంకమున నున్నయట్లు కనంబడుటయు విచిత్రము కాదు. వాఁడు పద్మాసనమునఁ గూరుచుండినఁగదా యంకమున సీత యుండ ననువుపడునని ప్రశ్నింతురు. విరుద్ధమనము గలవాని యంగీకరించినపుడు నిలువఁబడినట్లు పోవు నట్లేల యుపయోగింప వలయునో తెలియకున్నాను. కూరుచున్నయట్లుండినఁగాని వాయుధారణముచేయ నవకాశము లేదని యోగము నభ్య సించువా రెఱుంగుదురు. రావణునిచంకయందే యుండినను వాఁడామెను సవ్యకరములఁ బట్టుకొని యుండిన నధోభాగ మునసున్న వారలకు నంకమున నున్నయట్లే కనఁబడుట విచిత్ర ముకాదు. కాన నీప్రశ్నముల కవకాశమే లేదు. వాస్తవ మేమనఁగా, మాయాసీతదుఃఖము నభినయించుచున్నది. రావ ణుఁడు భక్తుఁడు. తనచావు భగవంతునిచే నెప్పుడు కలుగునా యని వేచియున్నాఁడు. ఈకారణమునఁగాని యది సిద్ధింపదని నమ్మియున్నాఁడు. అట్టివాని కాసీతయం దెంతవాంఛయుండునో వేఱుగఁ జెప్పవలయునా? మాయాజానకి కాతనిగాంచిన నెంత భయముండునో వచింపవలయునా? ఇట్టి రెండువిషయముల నాలోచించినను అసంగత మిం దించుకంతయుఁ గానరాదు.

ఈయాభరణము లమూల్యములు గావున నీ రపహరింతురన్న జంకు సీత కేల లేకపోయెనో యన్న నిందుకు సంశయింపనలసి నదే. ఆకాలమున నిపుడున్నంత ధనాశ, యందు నాటవికులకు లేదని సమాధానమని పలుకుట తెలివితక్కువ యనిపించు కొనదు. వింధ్యపర్వతముల వసించు కోయజాతు లొక్కయబ ద్ధము పలుకని జిహ్వాలు కలవా రిప్పటికిం గలరని నాయనుభవ మునఁ జెప్పఁగలను.

"పశ్య లక్ష్మణ వైదేహ్యా సంత్యక్తం హ్రియమాణయా. ౧౯
ఉత్తరీయ మిదం భూమౌ శరీరాద్భూషణాని చ,

... ...

నాహం జానామి కేయూరే నాహం జానామి కుండలే,
నూపురే త్వభిజానామి నిత్యం పాదాభివందనాత్." ౨౨

అని మూలము. ఈయుత్తరీయము నీయాభరణములను జూడు మా యని రాముఁడనఁగా సౌమిత్రి కేయూరకుండలముల నే నెఱుంగను. నిత్యము మ్రొక్కుచుండుటవలనఁ బాదాలంకార ములనే యెఱుంగుదు నని బదులు పల్కెను. కొందఱిది యబద్ధ మందురు. పదుమూఁడువత్సరములు సీతారాములకు సేవ చేసిన లక్ష్మణుఁడు సీతను గన్నెత్తి చూడక నందఱుకాలమునఁ బాదములనే చూచుచుండె ననుట సంగతముగ నుండునా యని కొందఱందురు. కాని వారు వాల్మీకిభావ మిది యని యాలోచింప లేదనవలయు. "అహం కేయూరే న జానామి. కుండలేచ." అనిపలికిన సౌమిత్రి "నూపురేత్వహమభిజానామి" అని యేల పలికెనని యోజించిన నీసందియము గలుగదు. పాదా భరణములను బాగుగా నెఱుఁగుదు. అనఁగాఁ దక్కినవాని

నంతగాఁగుఱుతింపఁజాల నని యర్థము. చూడలేనని కాదు. శ్రద్ధగా వానిని జూడలేదని యతనిభావమని వాల్మీకిహృదయము. భక్తుఁడుపాస్యదేవతాపాదారవిందములనే ధ్యానించుచు, హస్తపల్లవములను నయనోత్పలములను భావించెను చక్కనవానిని ధ్యానింపఁడు. నమస్కారమనఁగా "మత్తస్త్వముత్కృష్టస్త్వత్తోఽహమపకృష్టః" అనియే కదా. (నాకంటె నీవు గొప్పవాఁడవు. నీకంటె నేనల్పుఁడను.) ఈభావము కలవాఁడే వందనముచేయును. ఇది లోకాచారమునకు సమన్వయముచేయరాదు. లోకాచారము కల్పితప్రేమచిహ్నము. ఉపాసకునిది వాస్తవప్రీతిచిహ్నము. కావున భక్తుఁడు ఇష్టదేవతాచరణసరసిజముల హృదయపీఠమున నిలిపి ధ్యానించును. కావున సౌమిత్రి వదినెను అన్నను భక్తిచే సేవించువాఁడు కావునఁ దత్పాదములనే విశేషించి ధ్యానించుచున్నవాఁడనియుఁ గాన నవ్వానినే చక్కఁగాఁ జూచియున్నవాఁడనియు నెఱుంగవలయును.

> "శ్రుతీనాం మూర్ధానో దధతి తవ యౌ శేఖరతయా
> మమాప్యేతౌ మాతః శిరసి దయయా ధేహి చరణౌ,
> యయోః పాద్యం పాథః పశుపతిజటాజూటతటినీ
> యయోర్లాక్షాలక్ష్మీరరుణహరిచూడామణిరుచిః."

అని శంకరభగవత్పాదులు వచించిరి. "ప్రపంచజననీ శ్రీస్సా[illegible]దాఖ్యాయాః ప్రపంచాంతఃపాతినః హరి విరించి పశుపతి వేదాంతాః పాదాంబుజం శిరసి ధారయంతీతి. తన్నిర్ణేజనజలేన పవిత్రితగాత్రాస్తన్మహిమ్నా తత్తదధికారాన్ భజంత ఇతి యుజ్యత ఏవేతి" వ్యాఖ్య. హరిహరబ్రహ్మాదులు ప్రపం

చాంతఃపాతులు. మూలప్రకృతి, పరమపురుషుఁడు ననువారలు వీరలకు జననీజనకులని మన మెఱింగినచో మన్మథాకారమైన పిశాచము మనల బాధింపదు. త్రిమూర్తులకన్న మిన్నలు లేరని కొందఱును, అందు విశేషించి విష్ణువే యధికుఁడని కొందఱును బోధించుట జనభేదమును బెంచుటకు కల్పితము గాక మఱేమి యగును? రామాయణాదులు శ్రుతిస్మృత్యతీతులు కావు. పరభార్యలను గాంచినపుడు పాదములపై దృష్టినిలిపి మాతృతుల్యలనుగా భావింపవలయునని యీ భాగము నీతిని దెలుపుచున్నదని మనము భావింపవలయును.

"కృత్వం సమతి క్రాన్తో మహత్త్వర్గసదం మమ. ౧౪
యస్య నిమిత్తమహం సర్వాన్నాశయిష్యామి రాక్షసాన్,
హరతా మైథిలీం యేన మాం చ రోషయితా భృశం. ౧౫
ఆత్మనో జీవితాంతాయ మృత్యుద్వారమపావృతం."

అని మూలము. ఇది శ్రీరాముని శపథము. ఏ హేతువున నే నందఱరక్కసుల జంపుదునో వాని నివాసము తెల్పుము. మైథిలి నపహరించి నా కాగ్రహమును గల్పించెను. తన మృత్యువును దానే తెచ్చుకొనెను. అని శ్లో. దీనిభావము. దీనిచే

"ఉద్ధరేదాత్మనాత్మానం నాత్మానమవసాదయేత్,
ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బంధు రాత్మైవ రిపురాత్మనః. ౫
బంధురాత్మాత్మనస్తస్య యేనాత్మైవాత్మనా జితః,
అనాత్మనస్తు శత్రుత్వే వర్తేతాత్మైవ శత్రువత్." గీ. ౬-అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు తెలుపునని చెప్పుడిని. నాకాగ్రహ
మును గల్పించి తనచావునకుఁ ద్రోహి తానే కారణమైనాఁ

డనఁగా నర్థమేమి? స్వకర్మమే శ్రీరామమృత్యువులను గల్పించును. రావణేతరరాక్షసులను వారివారికర్మమే మృత్యువును గూర్పనున్నది. రావణుఁ డొక హేతువు. వారియొక్క మృతికిందగినకర్మముల నీతఁడు చేయలేదు. వారే చేసికొనిరి. కాని

"మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్."

అను గీతావాక్యము ననుసరించి కర్మఫలముల ననుభవించువారును సిద్ధముగనే యున్నారు. రావణుఁడు వ్యాజము మాత్రమే. సీతాపహరణము నిమిత్తము. శ్రీరాముఁడు తత్తత్కర్మఫలప్రదాత. ఈవిషయమునే శ్రీరామమూర్తి "ఆత్మనో జీవితాంతాయ మృత్యుద్వార మపావృతమ్" అనువాక్యమునఁ దెల్పెను. సుగ్రీవా! వారువారు మరణింప సిద్ధముగానున్నారు. ఆసుసమయమునకు నేఁబోయి సంగర మొనరింతును. అదృశ్యరూపములు కర్మఫలపాశములు మృత్యువుచేఁ బిగింపఁబడుచుండఁగా నాబాణములు చంపినట్లు లోకులకుఁ దోఁపఁజేయును.

"ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః,
యజంతే నామయజ్ఞైస్తే దంభేనావిధిపూర్వకం. ౧౭
అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః,
మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః. ౧౮
తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్,
క్షిపామ్యజస్రమశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు." ౧౯

గీ. ౧౬-అధ్యాయము.

అను శ్లోకములంబట్టి భగవంతుఁడే కొందఱను శాశ్వతపుణ్యలోకములయందును గొందఱను నరకలోకములయందును బడ

ప్రియుఁడు నన్నుండువ నతనికిఁ బక్షపాతమనునది కలదు కాన నతఁడేల కారణము కాఁగూడదని యనుదురు. సర్వసాక్షిత్వ నిర్లిప్తత్వాదు లెట్లు చెల్లునని యను ఘోషింతురు. అనఁగా భగవంతుఁడు కొందఱకు నరకమే గల్గించును. కొందఱకుఁ బుణ్యలోకములే కల్గించును. ఈ నరకప్రాప్తులకు నెన్నఁటికిని బుణ్యలోకప్రాప్తి లేదు. ఈపుణ్యలోకప్రాప్తుల కెన్నటికి నరక లోకప్రాప్తి లేదు. శాశ్వతనరకవాసులు శాశ్వతపుణ్యలోక వాసులు నను రెండుతెగలుగ భగవంతుఁడే విభజించెను. అనున వొకమతము. ఇట్లుండఁగాఁ బైసిద్ధాంత మెట్లు నిలుచు నని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. ఆమతము ననుసరించి యోజించినయెడల

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం. ౨౯
అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మా మనన్యభాక్,
సాధురేవ సమంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః. ౩౦
మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేఽపి స్యుః పాపయోనయః,
స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రా స్తేఽపి యాంతి పరాంగతిం. ౩౧
కిం పునర్బ్రాహ్మణాః పుణ్యా భక్తా రాజర్షయస్తథా,
అనిత్యమసుఖం లోక మిమం ప్రాప్య భజస్వ మాం." ౩౨

గీత. ౯-అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యముల నాలోచించినచోఁ వారిసిద్ధాంత మెగిరిపోవును. నే నెల్లరకు సముఁడను. నాకు ద్వేష్యుఁడు ప్రియుఁడు కూడ లేఁడని కదా భగవంతుఁ డనెను. అంతియ కాక విశేషదురాచారుఁడైనను నన్ను సేవించినచో వాఁడు

సాధువే యగును. పాపయోనిసంభూతులగు జనుల నాశ్రయించిన ముక్తినొందుదురనియుఁ గూడ భగవంతుఁడే పలికెను. పాపాత్ములను శాశ్వతనరకములఁ బడద్రోయుననియుఁ గదా. అట్టిపాపాత్ములు సేవించిన ముక్తి నిత్తుననియు ననెను. ఇవెట్లు పొసఁగును? తేజస్తిమిరన్యాయమున కీ రెండువాక్యము లుదాహరణము లగును. పరస్పరవిరుద్ధములు. పాపాత్ములు భజించుటెట్లు? వారు ముక్తులగుటెట్లు? సంశయసంభవము. ఈ రెండింటి తాత్పర్యమేమనఁగా వినుఁడు. కరుణామయుఁడగు భగవంతుఁడెవ్వనినిగాని శాశ్వతకష్టములనే యనుభవింపుమని యాజ్ఞాపింపఁడు. వాని దుష్కర్మఫలముల ననుభవింపఁజేయును. ఎట్టివానికిఁగాని క్రూరఫలానుభవకాలమునఁ దెలివి కలుగును. పశ్చాత్తాపము పొడసూపును. అంతమాత్రముననే వారిని క్రమక్రమముగా నుత్తమకర్మరతులను గావించును. వారును చిరకాలమునకైనను దరింతురు గాక యనియే భగవంతుఁడు కోరును. అంతియగాని పాపులు పాపులుగనే యుందురని కాని, పుణ్యవంతులు పుణ్యవంతులుగనే యుందురని కాని భగవదాజ్ఞ యుండదు. ఉండుననుకొనువారు జ్ఞానదుర్విదగ్ధులు. ఈరీతిగాఁ గాకున్నచో భగవంతునకుఁగల సర్వసమత్వ కరుణానీరరాశిత్వ నిర్లిప్తత్వ సర్వసాక్షిత్వాదిగుణములూడిపోవును. మతమునఁగల దురభిమానమున నింతయు నాలోచింపక మొండిపట్టుదలతోఁ దమదుష్కర్మము ప్రోత్సహింపఁగా నితరమతములను దత్స్థాపకులను నిందింతురు. శాశ్వతనరక శాశ్వతపుణ్యలోకములు గలవని వాదించుచు మాది వైదికమత మనుకొనువారు ప్రచ్ఛన్న మహామ్మదీయులే యగుదురని కొంద ఱందురు. అది యించుమించుగా సరిపోవు

నేమో యని మన మూహించుట మంచిదిగాదు. అట్లు నిందించుట వారిన్నైజ మనుకొనుట యగును. ఆదురాగ్రహముచే నా మతమునకు గౌరవముగాని యుపోద్బలముగాని సమర్థనగాని కలుగదు. ఈవిషయమును సరిగా తెలియనివిషయము మేమని తడవుదము.

"మమ సియోగం హృత్తాం సాంత్వితోద్రువిచ రేణ విమృశ్య యునస్య",
కథయ మమ రిపుం త్వమద్య వై ప్రణిగత తే యమసాదనం నయామి."

అని మూలము. ప్రసక్తమైన "న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః" అనుసిద్ధాంతమున కిది విరుద్ధము కాదా యని కొందఱందు రేమో. ఏమాత్రము కాదు. సుగ్రీవు నార్తవాఫ్రుట కిట్లు రామమూర్తి పలుకుచున్నాఁడు. అట్లు గాకయున్న "యమసాదనం నయామి" అనునా? యమునియింటికిఁ బంపుదునసఁగా నర్థమేమి? చంపుదుననియే యర్థము. భగవంతునిచేఁ గల్గు మృతి యమలోకవాస ఫలముగలది కాఁజాలదు. ముక్తి ఫలముకలది కదా. అట్లే "మమ రిపుం త్వమద్య కథయ" బాహ్యదృష్టికి నాకు శత్రువుగాఁ గనంబడు రావణుని నివాసాదులు తెల్పుము. అని శ్రీరాముఁ డడిగెననియే మనము భావింపవలయు. ఇట్టు లీభాగము మనకుఁ గర్మసిద్ధాంతతత్త్వముసు బోధించుచున్నది. ఈభాగమున నధ్యాత్మరామాయణమున విశేషము లెవ్వియు లేవు.

శ్రీరామసుగ్రీవులశపథములు.

* ఆస్థితుఁడై శ్రీరాముఁ డిట్లు పలుకఁగా సుగ్రీవుఁ డతనిస్థితిం గని కన్నీరు కంఠస్వరమునాపఁగా దోసిలొగ్గి యిట్లు

*ఇయ్యది యేడవసర్గమునఁ గలదు.

పలికెను. శ్రీరామా! దుష్కులజుఁడగు నసురాధముఁడు సీత నప
హరించినవాఁ డెందుండునో వాని సామర్థ్య మెట్టిదో విక్రమ
మెట్టిదో కుల మెయ్యదియో నే నెఱుఁగను. నీవు నిశ్చయముఁ
డవు కమ్ము. ప్రతిన చేయుచున్నాను. సీతాదేవి నీకు లభించు
నట్లుగా నేను సకలప్రయత్నములు చేసెదను. సపరివారునిగా
రావణుని వధించి పౌరుషమున నిన్ను సంతోషపెట్టెదను.
ఈదీనత్వ మింక వలదు. సహజధైర్యమును దలంపుము. మీ
వంటివారి కిది యుండఁదగదు. నేను నీవలెనే భార్యావియోగ
దుఃఖములకు గుఱియైతిని. ఐన నీవలె నిట్లు వగవలేదు. ధీరత్వ
మును వదలలేదు. నేను వానరమాత్రుఁడనైనను నాభార్యం
గూర్చి వగవకయున్నవాఁడఁ గదా. మహాత్ముఁడవగు నీవు
దుఃఖించుట యేల? వ్యసనాయసంతులకుఁగా ధైర్యము పుట్టె
నది. ధీరులకు దుఃఖము లోనగునని పాడసూపినను బుద్ధిబల
మునఁ గృత్యాకృత్యముల నిర్ణయించి వారు నిలుకడ నొందుచుం
దురు. ఎల్లపుడు దీనత్వమునూనినవాఁడు మహాభారముగల
నౌక జలముల మునుఁగునట్లు శోకాబ్ధి మునుఁగును. ఇదిగో దోసి
లొగ్గితిని. ప్రార్థించెద. స్నేహమున నిన్నుఁ బోధించుచున్నాను.
అంతియగాని వేలుగాదు. పౌరుషము నాశ్రయింపుము. శోక
మునకుఁ జోటీయకుము. దానికిఁ జోటొసంగిన సుఖమే
కలుగదు. తేజస్సు క్షీణించుచు. సదా శోకముగలవానికిఁ
బ్రాణసంశయము కూడఁ గలుగును. చెలికానివలె హితము
దెలుపుచున్నాఁడఁగాని గురువువలె నుపదేశింపలేదు. నాస్నే
హమును గౌరవించుటకైన నామాట విని వగవకుము.

మిత్రుఁడు కపిరాజు మధురోక్తుల నిట్లూఱడింపఁగా
రాముఁడు చేలాంచలమున నశ్రువులఁ దుడుచుకొని పూర్వ

స్వభావము నాశ్రయించి వానిఁ గౌఁగిలించుకొని మిత్రుఁడు స్నిగ్ధుఁడు మేలుదలంచువాఁడు నగు నాకేఁ డేమి చేయవలయునో యాకార్యము నీవు తగినట్లు కావించితివి. సఖా! నీ మాటలవలన నాకిదిగో పూర్వధైర్యము కలిగినది. నీవంటి బంధు విట్టి యాపత్కాలమున దొరకుట దుర్లభము సుమా. సీత యెందున్నదని రక్కసుఁ డెందుండునని వెదకింపఁ బ్రయత్నము చేయవలయును. ఇంక నేనేమి చేయఁదగియుండునో విశ్వాసమునిచ్చి సూచింపుము. వృష్టికాలమున సుక్షేత్రమున నెల్ల సస్యములు ఫలించురీతి నీవాంఛించు కార్యములన్నియు నాయందుఁ దప్పక సిద్ధిఁగాంచు. నేను నిప్పు డభిమానమున నీ మాట చెప్పితిని గదా. ఇది సత్యమని దృఢముగా నమ్ముము. ఇంతదనుక నేనసత్యము పల్కినదియే లేదు. ఇఁక నెప్పుడైనఁ జెప్పఁబోవునదియు లేదు. వాలిని వధింతునని యిదిగో ప్రతిన చేయుచున్నాను. సత్యముమీఁద నొట్టుపెట్టి మరలఁ జెప్పుచున్నాను. అనఁగా సుగ్రీవుఁడు నతని సచివులు తక్కుంగల వానరులు శ్రీరామునివాక్కులను బ్రతిజ్ఞను విని హర్షించిరి. ఇట్లా రామసుగ్రీవులు నేకాంతమున సఖ్యముగావించి యొండొరుల దుఃఖములను జెప్పుకొనిరి. తెలివి మిగులగల యాకపిరాజు శ్రీరామవాక్కుల విని తనకార్యము ఫలించినట్లే భావించెను.

మహాశయులారా! శ్రీరాము నాశయమెట్టిదో యీభాగమునఁ గలదు. విమర్శించి తెలిసికొనఁ బ్రయత్నింతము.

"న జానే నిలయం తస్య సర్వథా పాపరక్షసః,
సామర్థ్యం విక్రమం వాపి దౌష్కులేయస్య వా కులం. ౨
సత్యం తే ప్రతిజానామి త్యజ శోక మరిందమ,
కరిష్యామి తథా యత్నం యథా ప్రాప్స్యసి మైథిలీం." 3

అని మూలము. ఇం దనేకసంశయములకు నవకాశము కలదని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసినారు. సమాధానముకూడ వ్రాసిరి. ఆసంశయముల సార మిది. ఆపాపాత్ముఁడగు రావణుని నివాసాదులు నేనేమియు నెఱుంగనని సుగ్రీవుఁడు రామునకుఁ దెలిపెను. ఇది ద్రోహమే యగును. వానరుల వెదుకఁ బంపునపుడు లంకానగరమునుగూర్చి తెలిపెను. ఇప్పుడు నా కేమియుఁ దెలియదను టసత్యమే యగును అని. తొలుదొలుతఁ దనకార్యములను శ్రీరామునిమూలమున ఫలింపఁ జేసికొనవలయుననియు, నిపుడే రావణుని నివాసాదులం దెలిపిన నిప్పుడే వానరుల వెదుకఁబంపుమని రాముఁడు పలుకఁగాఁ దనకార్యము వెనుకఁబడుననియు, వాలిని జంపినఁగాని వానరు లందఱుఁ దనవశమున నుండరనియు నీయభిప్రాయముగు సమాధానములఁ జెప్పిరి. ఈశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు మహేశ్వరతీర్థులు "సర్వథా న జానే. సర్వప్రకారేణ న జానే కించిజ్జానామీత్యర్థః. ఉత్తరత్ర సీతాన్వేషణార్థం హనుమదాదివానరప్రేషణసమయే—శ్లో. 'సహి దేశస్తు వధ్యస్య రావణస్య దురాత్మనః, రాక్షసాధిపతేర్వ్యాసస్సహస్రాక్షసమద్యుతేః.' ఇతి వచనేన రావణావాసస్య సుగ్రీవావగతత్వప్రతీతేరేవం వ్యాఖ్యాతమ్" అని వ్రాసిరి. ఇదియే చాలును. ఇట్టి స్థలములలో విశేషించి పెంచి వ్రాయుట భగవత్తత్త్వముఁ దెలియఁదగు తావుల జాఱవిడచుట సుసంగతము గానోపదు. వాలి స్మృతిగోచరుఁడగుట భార్యాపహరణము లోనగు విషయములు జ్ఞాపకమునకు రాఁగా నాదుఃఖవేగమున నట్లని యుండవచ్చును. వాలివధానంతరము వశీకృతరాజ్యుఁడనై సకలవానరులం బిలువనంపి నానాదిక్కులకుం బోయి వెదకి

స మజ్జత్యవశో శోకే భారాక్రాంతేవ గజః. ౧౦

... ...

యే శోకమనువర్తంతే న తేషాం విద్యతే సుఖం,
తేజశ్చ క్షీయతే తేషాం న త్వం శోచితుమర్హసి. ౧౨
శోకేనాభిప్రపన్నస్య జీవితే చాపి సంశయః,
సశోకం త్యజ రాజేంద్ర ధైర్యమాశ్రయ కేవలం." ౧౩

అని మూలము. ఇవి సుగ్రీవునివాక్యములు. శ్రీరామునకుఁ గపి రాజుపదేశించునంతటివాఁడా? యని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. లోకాచారమును సూచింప మహర్షి యీభాగమును వ్రాసెనని యెఱుంగవలయు. ఎంతటివిద్వాంసులైనను గర్మగతులను దొరకి పరితపింతురు. పామరులు వారల నవ్వుచు హితము బోధింతురు. ఇది యందఱకుఁ దెలిసినదియే కాని క్రొత్తది కాదు.

"విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా
సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః,
యశసి చాభిరుచిర్వ్యసనం శ్రుతౌ
ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి మహాత్మనాం."

అను నీభర్తృహరి నీతుల కీరామాయణమే మూలమని యూహింపవచ్చును. దీని సారమేమి? దైవగతిం జేసి వ్యసనాదులు రాఁగా వానికి లోఁబడకయుండువాఁడే ధీరుఁడు. అనఁగా విద్వాంసుఁడు. శోకాదులు బుద్ధిని ధైర్యమును హరించును. కాన వానికి లోఁబడకయుండవలయును. శోకము ప్రాణములను దీయఁగలదు. తేజస్సు లోనగువానిని హరించుట దాని కెంతపని? శోకవంతునకు సుఖమే లేదు. కావుననే దానిని జ్ఞానబలమున వదలవలయును. కర్మము ననుసరించి వచ్చినశోకమును వదలఁదరమా యనికొందఱందురు. "మనసి

విచింతయ హానం హానమ్" అను శంకరభగవత్పాదాచార్యోక్తి ననుసరించిన నది తెలియఁగును. శోకమును రానిమిత్తమేమని తెలిసి నాలోచింపవలయును. దాన నది తాఁ జేసినకర్మమునకు ఫలమని పొడకట్టును. మఱియు నాలోచింపఁగా నద్దానిని వదలునుపాయము పొడకట్టును. అదియే జ్ఞానము. విమర్శించుకొనుటచే నిది కలుగును. ఒకరియుపదేశములకంటె నిది యుత్తమోత్తమము. ఈమార్గమున స్వకీయకర్మఫలము లివి యగుఁ గదా యని స్పష్టమగును. కర్మము ఫలముల నొసంగక వదలదనియుఁ దోఁచును. ఇట్లు చిరకాలమభ్యసింపఁగా దుష్కర్మములు చేయరాదను నిశ్చయమొకటి యుదయించును. దాన సత్కర్మానుష్ఠానమునకు నభిముఖత్వము కలుగును. ఇదియే మంచి యుపాయము. ఇతరుల యుపదేశము క్షణకాలమున నశించును. స్వీయకృషి యెల్లప్పటికి నిలుచును. కానఁ గష్టసుఖములు కర్మాధీనములని నమ్మి యవి యొనరించినఁ గలుగు కీడుమేలుల నెఱింగి మానవుఁడు కృతార్థుఁడు కావలయుంగాని రిత్తమాటలచేఁ గృతకృత్యుఁడు కాఁజాలఁ డని నీతి యీభాగము మనకు బోధించుచున్నది.

"కిం కర్మ కిమకర్మేతి కవయోఽప్యత్ర మోహితాః,
తత్తే కర్మ ప్రవక్ష్యామి యజ్జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్. ౧౬
కర్మణోహ్యపి బోద్ధవ్యం బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః,
అకర్మణశ్చ బోద్ధవ్యం గహనా కర్మణో గతిః." ౧౭

గీత. ౪-అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు పైభావమునే తేటపఱచుచున్నవి. "కర్మణో హ్యపి బోద్ధవ్యం" అనఁగా నర్థమేమి? తెలియఁ

దగినదనఁగా నాలోచించి దానిసారమును గ్రహింపఁదగినదని కదా తాత్పర్యము. కనుకనే స్వశృతి యన్నింటికంటె సత్యోత్తమము.

"ప్రకృతిస్థస్తు కాకుత్స్థస్సుగ్రీవవచనాత్ప్రభుః,
సంపరిష్వజ్య సుగ్రీవ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౮
కర్తవ్యం యద్వయస్యేన స్నిగ్ధేన చ హితేన చ,
అనురూపంచ యుక్తంచ కృతం సుగ్రీవ తత్త్వయా. ౧౯

... ...

మయాచ యదిదం వాక్య మభిమానాత్సమీరితం,
తత్త్వయా హరిశార్దూల తత్త్వమిత్యుపధార్యతాం. ౨౧
అనృతం నోక్తపూర్వం మే న చ వక్ష్యే కదాచన,
ఏతత్తే ప్రతిజానామి సత్యేనైవ చ తే శపే." ౨౨

అని మూలము. ఇందు స్నిగ్ధవయస్యశబ్దములు ప్రయోగింపఁబడినవి. "స్నిగ్ధో వయస్యస్సవయా అథ మిత్రం సఖా సుహృత్" అను నివి సమానార్థబోధకములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. కాని యించుక యర్థభేద మవ్వానికిఁ గలదు. "స్నిహ్యతీతి స్నిగ్ధః ప్రీతిగోరువాఁడు. వయసా తుల్యో వయస్యః" అని సమాసము. నాయందుఁ బ్రీతిగలిగి నావయస్సంతవయస్సుగలిగి నాహితమును గోరువాఁ డెట్టి యుపకారము చేయవలయునో యద్దాని నీవు చేసితివి. అది తగినది న్యాయ్యమైనదియుగ నుండవలయును. సుగ్రీవునివాక్కులకు శ్రీరాముఁ డానందించె నని భావము. తనయవతారవిశేష మతఁ డెఱుంగకపోయినను మేలుగోరి లోకసదాచారము ననుసరించి వచింపఁదగినదంత

యుం జెప్పె నని యానందించెను. అంతట దనయవతారమునం బ్రధానముగా స్థాపింపం బూనినవిషయము నిట్లు తెలిపెను. కపిరాజా! నా చెప్పినమాట సత్యమే యని నమ్ముము. ఇంత దనుక నసత్యము పలికినది లేదు. ఎట్టి యిక్కట్టులయందును గూడ నీకసత్యముం బలుకను. ఇదియే నా ప్రతిజ్ఞ. సత్యముపై నొట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. అని రాముఁడు పలికెను. శ్రీరాము నకుఁ బ్రియమైనది సత్యమే యని యీయది బోధించెడిని. ప్రియమైనదనఁగాఁ దనస్వరూపమే యది యని భావము. సత్యము భగవత్స్వరూపము. "సత్యాన్నాస్తి పరో ధర్మః" అని పెద్దలందురు. శ్రీరామావతారము సత్యమునకుఁ జేటువాటి ల్లకయుండఁ గాపాడఁ బాటుపడునదని తెలుచున్నది. కాలో చితముగా సత్యమును మార్చి పలికి కార్యమును సాధించుట రామావతారపద్ధతి కాదనియే యిట సారము. పితృవాక్య పరిపాలనమనఁగా సత్యరక్షణమే యని మన మెఱుంగుదుము కదా. తండ్రి సత్యవాక్యనిబద్ధుఁ డనుకీర్తిని గాపాడఁగదా పూనెను. కాన రామావతారమునందు సత్యరక్షణము ప్రధా నముగాఁ జేయఁబడునని మనము నమ్మవలెను. అసత్యవాదులు శ్రీరామభక్తులు కారనియు నమ్మవలయును. శ్రీరామున కహిత మేది? అసత్యము. దాని నాశ్రయించువారు రామున కప్రియు లగుదురు. వా రెట్లు భక్తులగుదురు? అసత్యము లాడుచుఁ దమకుఁ బ్రతిక్షణము శ్రీరాముఁ డెదుటనుండునని చెప్పుకొను చు నామాలమున స్వర్ణము నార్జించుచుఁ దిరుగువారు రామ భక్తులు కాఁజాలరని మన కీభాగము సూచించును గదా. తఱ చుగా నట్టి భక్తులు శ్రీరాముఁడు విగ్రహారూపముననో చిత్ర ప్రతిమగనో కనఁబడుచుండవచ్చును. అదియే భగవంతు

నాకారము కాంబోలు నని వారు భ్రాంతినొందవచ్చును. కాని యద్దానిం జెప్పుకొని ధనము నార్జింపరాదు. అది భగవంతుని వంచించినట్టిదే యగును.

"కృతం స మేసే హరివీరముఖ్య,
స్తదా స్వకార్యం హృదయేన విద్వాన్." [illegible]

అని మూలము. స్వకార్యమనఁగా వాలివధపూర్వకరాజ్య లాభరూపమును విద్వాంసుఁడగుట ఫలించినట్లే మని యర్థము. అనఁగా నాసల్లాపమున సుగ్రీవునకుం జక్కని జ్ఞానము గల్గెను. భగవత్సందర్శనభాగ్యము సఫలమే కదా. వాస్తవముగా భగవద్దర్శనము కాఁగా జ్ఞానము పొడమదనుట కల్పనము యనవచ్చును. లోకులను వంచింపఁబూనిన మహావంచక ప్రలాపము యనవచ్చును. ప్రతికార్యము భగవంతుఁడు చెప్పుచుండు ననియు నట్లే తమరు చేయుచుందుమనియు బీరములు పల్కు వారు వంచకులే యగుదురేమో. యోగులకుం గూడ నెప్పుడో యొకక్షణము దర్శనమిచ్చు భగవంతుఁ డనుక్షణము సేవకుని వలెఁ గనఁబడుచు నెల్లకార్యములు చేయుచుండుననుట వింతలోని వింత. దబ్బఱయే యనవచ్చు. లేక యేపిశాచమో వారి కిందోఁచుచు నట్లుగా వారికిఁ ద్రోవచూపుచుఁ గష్టపెట్టు చుండునేమో. తత్త్వమాపరాత్పరునకే తెలియవలయును. మన కిచ్చోట భగవత్సందర్శనమహాభాగ్యము సుగ్రీవునకుం గల్గఁగా నతఁడు జ్ఞానము కలవాఁడయ్యెనని తెలియుచున్నది. అధ్యాత్మరామాయణమున నీభాగమున విశేషము లెవ్వియుఁ గానరావు.

శ్రీరామునితో సుగ్రీవుఁడు తనకష్టపరంపరలఁ జెప్పుట.

* అంత నాకపివరుఁడు రామునివాక్యముల కలరి శ్రీరామా! సకలసుగుణరాశివగు నీవు సఖుఁడవైతివి. దాన నేను సకలదేవతానుగ్రహపాత్రుఁడనే యైతిని. నిస్సంశయము. నీవు సఖుఁడవు కాఁగా దేవరాజ్యము కూడ లభ్యమే కదా. నాకపిరాజ్యము మాట వచియింపనేటికి? రాఘవుఁడవగు నీకు మిత్రుఁడనైతిని గాన నెల్లరకుఁ బూజ్యుఁడనే. నేను నీకుఁ బ్రియమిత్రుఁడ నని నీవే తెలిసికొనఁగలవు. నాసుగుణముల నేఁ జెప్పుకొనుట న్యాయ్యము కాదు. మహాత్ములగు మీయట్టి వారలకుం గల్గిన ప్రీతి ఆత్మజ్ఞానులకుఁ గల్గు ధైర్యము భంగి నిశ్చలముగా నుండును. మిత్రులగువారు తమరజతసువర్ణభూషణాంబరముఖ్యముల నవిభక్తములుగనే తలంతురు. కాని యొకరిది వారిదే యని మాత్రము తలంపరు. ధని దరిద్రుఁడు సుఖి దుఃఖి దోషి నిర్దోషి యనువారిలో నెవ్వఁడైనను దమకు మిత్రుఁడే పరమగతి యనుకొందురు. స్నేహమునే పరికింతురు గాన దానికై తమకుంగల సర్వస్వమును వదలుకొందురు.

అని పలుకు సుగ్రీవుని శ్రీరాముఁడు సౌమిత్రిమ్రోలం గాంచి నీవాక్యము మంచిదే యనియె. వారు నిలుచుండి యుండుటం గని సుగ్రీవుఁడు వారి కాసనము చేకూర్ప మంచి వృక్షశాఖకై పలుదెసలు పరికించెను. దగ్గరనే యోగ్యమగు శాఖ కనఁబడెను. దానియం దొక కొమ్మను విఱిచి తెచ్చి వైచి రాముఁడు కూరుచుండఁ దాను నందే కూరుచుండెను. హనుమ

---

* ఇది యెనిమిదవసర్గమునఁ గలదు.

సౌమిత్రికి నట్టిశాఖను వైచి కూరుచుండఁ జేసెను. ఫలపుష్ప న్వితములగు వృక్షలతలుగల యాకొండపైఁ గూరుచుండి సాగరంబు బోలి గంభీరుఁడుగా నున్న రాముని తో సుగ్రీవుఁ డిట్లు పలికెను. నాయన్న వాలి నన్ను మోసగించి నాభార్య నప హరింపఁగా దుఃఖభారమునను భయమునను పీడింపఁబడుచు నీకొండపైఁ దిరుగుచున్నాను. వాలిభయమున నేమియుం దోఁపకయున్నాఁడను. సర్వలోకముల నభయప్రదాతవు కాన నాకు నభయదానము చేయుము. అనాథుఁడనై యుంటిని నాయందు విశేషించి మిత్త్రుఁడ వగుటం జేసి కృపయుంచుము. ధర్మవత్సలత్వాదిగుణవిశిష్టుఁ డగు నారాముఁడు సుగ్రీవుని పలుకులాలకించి కపిరాజా నేను శపథము చేసియుండఁగా మరల నడుగనేల? అని తలఁచి స్మిత మంకురింపఁగా రాజా! మిత్త్ర లక్షణ ముపకారము చేయుట, శత్త్రులక్షణ మపకారము చేయుట యనఁబడును. నీదారాపహర్తను వధించెదను. ఇవిగో నా వాడినారసములు. అన్న యన్న పేరున శత్త్రువై నీకు నింతటిపాపము గావించినవాలి యింక నాబాణముల హతుఁడై వజ్రహతపర్వతమువలె నేలం గూలఁగలఁడు. అను పలుకులు సుగ్రీవుఁ డాలకించి హర్షభరమున మంచిది మంచిదని కొని యాడెను. శ్రీరామా! నేను శోకార్తుఁడను. నీవు శోకార్తు లకు నాథుఁడవు. మిత్త్రుఁడవగు నీకడ నాకష్టపరంపరలఁ బలు సారులు చెప్పుకొనుచున్నాను. మన మగ్నిసాక్షికముగా మిత్త్రులమైతిమి. కనుకఁ బ్రాణాధికుఁడవే యైతివి. సత్యము మీఁద శపథము చేయుచున్నాను. మిత్త్రునికడ దుఃఖములఁ జెప్పుకొనుట మంచిదే. అనిమాత్రము పలికి మఱి మాటాడఁ జాలక యూరకుండెను. ధైర్యము తెచ్చుకొని దాని నడంచు

కొనెను. రామునింగాంచుము బలశాలి యగు వాలి రాజ్యము నుండి నన్ను వెడలఁగొట్టినాఁడు. ప్రాణాధికయగు నాదార నపహరించెను. నామిత్రులను జెఱఁబెట్టెను. దుర్బుద్ధి నన్నుం జంపఁ దలంపుగొని ప్రయత్నము లద్దానికిం దగినవానిని గావించుచున్నాఁడు. వాఁడు పంపినవానినెల్ల నెందఱినో నేను వధించితిని. వాలియే పంపెనన్న కారణమునఁ బరమకారుణాబ్ధి వగు నిన్నుం గనినంతన భయంపడి నీకడకు రానైతిని. భయ కారణముగల్ల నెవ్వరును రారు కదా. ఈ హనుమదాదులు మాత్రమే నాకు సహాయులు గాని మఱెవ్వరును లేరు. వారి మూలముననే యిన్నికష్టములలో నసువుల నిలుపుకొనఁ గల్గి తిని. వీరు నన్నే మఱిక రక్షించుచున్నారు. నన్ను వదలియుండరు. మహానుభావా! సంగ్రహముగా విన్నవించెదను. పరాక్రమాధి కుఁడు వాలి నాయన్న. అతఁడే విరోధి. వాఁడు నశించిననే నా యీదుఃఖము తీఱును. తన్నాశనమునఁగాని నాకు సుఖజీవి తము లుండవు. నా దుఃఖమిది. ఎల్లవిషయములందు మిత్రుఁడే దిక్కు కదా. అనఁగా శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవా! మీయిరువురకుఁ బగ రాఁగతంబేమి? యథాతత్త్వముగ వినఁగోరుదు. వైరకా రణమును విని తరువాత వైరము బలవత్తరమా, తత్కారణము బలవత్తరమా యని యీరెంటిబలాబలముల విమర్శించి యనంతరము నీకు సుఖము గల్గించెదను. నీయవమానము వాలి కృతమని విన్నంతనే నా కధికకోపము గల్గినది. నాబాణముచే వాలి చచ్చినట్టే తలంచి వచింపుము. బాణము నేను విడుచు టయే యాలస్యముకాని పిదప నుత్తరక్షణముననే వాలి మృతుఁడగునని తలంపుము. అని పలుక నాలకించి సుగ్రీవుఁడు

నతని నలువురుమంత్రులు సంతసిల్లిరి. సుగ్రీవుఁ డంతట నిట్లు శ్రీరామునకుఁ దనవృత్తాంతమును జెప్పఁబూనెను.

విజ్ఞానధనులారా! ఇందలి నీతుల నెమకి తెలిసికొందము.

"సర్వథాహమనుగ్రాహ్యో దేవతానా మసంశయః,
ఉపపన్నగుణోపేతస్సఖా యస్య భవాన్మమ. 2
శక్యం ఖలు భవేద్రామ సహాయేన త్వయానఘ,
సురరాజ్యమపి ప్రాప్తుం స్వరాజ్యం కిం పునః ప్రభో. 3
సోఽహం సభాజ్యో బంధూనాం సుహృదాం చైవ రాఘవ,
యస్యాగ్నిసాక్షికం మిత్రం లబ్ధం రాఘవ వంశజం. ౪
అహమప్యనురూపస్తే వయస్యో జ్ఞాస్యసే శనైః,
నతు వక్తుం సమర్థోఽహం స్వయమాత్మగతాన్ గుణాన్. ౫
మహాత్మనాం తు భూయిష్ఠం త్వద్విధానాం కృతాత్మనాం,
నిశ్చలా భవతి ప్రీతిర్ధైర్యమాత్మవతా మివ." ౬

అని మూలము. ఇవి సుగ్రీవభాషణములు. శ్రీరామా! నీకు నేను సఖుఁడ నైతిఁగాన దేవతల కనుగ్రాహ్యుఁడనే. సర్వ దేవతలదయకు నర్హుఁడనే యని భావము. సకలదేవతలు నీయంశములు. సూర్యమండలముం బోలి నీవు ప్రధానుఁడవు. అట్టి నీకు నేను మిత్రుఁడనుగాఁగా నెల్లవారిదయకుఁ బాత్రుఁ డనే కదా. నీదయకు నెపుడు పాత్రుఁడనైతినో యపుడే యెల్లరు నాపై దయాదృష్టిఁ బఱపుదురు. అని దీనితాత్పర్య మును గ్రహింపఁదగు. ఇది యుపాసనాస్వరూపమును వేట పఱచుచున్నది.

"చిన్మయస్యాప్రమేయస్య నిర్గుణస్యాశరీరిణః,
సాధకానాం హితార్థాయ బ్రహ్మణో రూపకల్పనా."

అను సుళోగ్ననతంత్రోక్తప్రకారముగా జ్ఞానస్వరూపుఁడై పాంచభౌతికాదిశరీరములు లేని నిర్గుణుఁడు నగు భగవంతునకు రూపకల్పన ఉపాసకుల హితముకొఱకే. అనఁగా నుపాసకుఁడు భగవంతుని సర్వవ్యాపిగాఁ బూజింపఁజాలఁడు. ధ్యానింపఁజాలఁడు. అట్లు చేయఁగల్గిన సిద్ధుఁడే యగును. తొలుత నది సాధ్యము కాదు. కాన నొకరూపము నామము కల్పించుకొని యాకల్పితమూర్తిని దనహృదయారవిందపీఠమున ననఁగా ననాహత చక్రమున నని యర్థము. అనాహత నాదస్థానమౌట ననాహతచక్రమని పేరుగల్గినది. అది మరుత్తత్త్వము. చంచలస్వభావము. దాని నిగ్రహించుటకే యోగాభ్యాస మావశ్యకమని గ్రహింపఁదగు. ఆహృదయపీఠమున నాకల్పితమూర్తి నావేశింపఁజేసి తన్మంత్రమును జపించుచు దానినే చూచుచుండవలయును. సమాహితుఁడే కావలయుననుట యిందులకే యని యెఱుంగవలయు. నిశ్చలమనస్కుఁడై జపము చేయుచు దానినే వీక్షించుచు నుండుటయే యుపాసకుని లక్షణము. ఉపాసన యనఁగా నిదియే. మంత్రజపము మాత్రము చాలదు. ప్రధానము ఇష్టదేవతామూర్తిని గాంచుచుండుటయే. ఆదేవతయే భగవంతుఁడని భావింపవలయు. ఆసిద్ధి కాఁగా సర్వదేవతలు నతని ననుగ్రహింతురు. ఏల? సర్వదేవతాస్వరూపుఁడగు భగవంతుఁడే తన యభీష్టదైవమని భావించిన కారణమున. అట్లుగాక వైకుంఠలోకాధిపతియగు విష్ణువనికాని, కైలాసవాసుఁడగు శంకరుఁడనికాని యిట్లే యితరులను భావించిన నందఱు నతని ననుగ్రహింపరు. ఏలయనఁగా నతనిబుద్ధి భిన్నభావముకలది కనుక. ఇదియే యుపాసనాతత్త్వము.

"సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ."

అను గీతాశాస్త్రవాక్యము నీయర్థమునే తెలుపుచున్నది. "ఏక మద్వితీయం మామ్" అని కదా యర్థము. సర్వము మన్మయ మని కదా సారము. అట్టిభావముకలవాఁడే యుపాసకుఁడు. అట్టి వానికి సర్వమంత్రాధిదేవతలు వశ్యులే యగుదురు. రాజు మిత్రుఁడు కాఁగా నెల్లరును మిత్రులనయినట్లు. శైవాద్వైతులగాక మధ్యవైష్ణవుల మాయాబోధము ననుసరించిన వారి ఫలము ధనవ్యయమే. వేఱొండు కలుగదనుట సిద్ధాంతము. ఈభావము నీరామాయణమే తెల్పుచున్నది. నీవు సఖుఁడవైతివని గాన నెల్లదేవతలకృపకుఁ బాత్రుఁడనైతి ననఁగాఁ దాత్పర్య మిదియే యగుంగాని వేఱొండు కాదు.

"అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే,
ఇతి మత్వా భజంతే మాం బుధా భావసమన్వితాః. ౮
మచ్చిత్తా మద్గతప్రాణా బోధయంతః పరస్పరం,
కథయంతశ్చ మాం నిత్యం తుష్యంతి చ రమంతి చ. ౯
తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం,
దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాంతి తే. ౧౦
తేషామేవానుకంపార్థ మహమజ్ఞానజం తమః,
నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా." ౧౧

గీత. ౧౦ - అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యము లీయర్థమునే కదా తెలుపుచున్నవి. సర్వము నామయమనఁగా నర్థమేమి?

రామా! నీసాయమున్న సురలోకమున కధిపతిని గాఁగలను. కపిరాజ్యము లభించు టెంత? అనఁగా సాధారణముగా వానరములకు మానవజన్మము లభించినమీఁదఁగాని

స్వర్గలోకప్రాప్తిలేదని పెద్దలందురు. దుష్టులజన్మము పాపమూలమని భావము అట్టి నాకు నీసాయముచే స్వర్గరాజ్యముకూడ లభించునని సుగ్రీవుఁ డనెను. అనఁగా భగవత్కృపఁ గలిగిన యెడల నట్టిజంతువైనను నుత్తమలోకములఁ బొందునని యీ భాగము మనకు నెఱిఁగించుచున్నది. అగ్నిసాక్షికముగా నీకు నే మిత్రుఁడనగుట బంధుపూజ్యుఁడ నైతినని కపిరాజనెను. మర్యాదగలవాఁడు మిత్రుఁడుగా నుండినఁగాని బంధువులు లోనగువారు గౌరవింపరని దీనివలన మన మెఱుంగవలయు. రామా! సన్మైత్రి నిశ్చలము. అనఁగా సజ్జనసహవాసము నశించునది కాదు. "ఆత్మవతాం ధైర్యమివ" భగవత్తత్త్వ మెఱింగినవారలకు ధైర్య ముండినట్లు. అనఁగా నశింపనిధైర్యము వారికిఁ గలుగునని భావము. ఇతరులు మానవుల నాశ్రయింతురు గాన నిశ్చలధైర్యము కలుగ నవకాశమే లేదు. భగవంతు నెఱింగినవారలకు నితరులనుండి భయపడవలసిన యవసరమే లేదు. అనఁగా నెల్లరు భగవంతు నాశ్రయించిననే ధీరులగుదురు గాని యితరాశ్రయణము పనికిరాదని సారము. ఇట్లు యీభాగము శ్రీరామునితత్త్వమును దెలుపుచున్నది. భగవంతునియందు నిలిచినమైత్రియే శాశ్వతఫలద మనునీతి నిద్దానినుండి గ్రహింపందగును.

"రజతం వా సువర్ణం వా వస్త్రాణ్యాభరణాని చ,
అవిభక్తాని సాధూనా మవగచ్ఛంతి సాధవః. ౭
ఆఢ్యో వాపి దరిద్రో వా దుఃఖితస్సుఖితోఽపి వా,
నిర్దోషో వా సదోషో వా వయస్యః పరమాగతిః, ౮
ధనత్యాగస్సుఖత్యాగో దేహత్యాగోఽపి వా పునః,
వయస్యార్థే ప్రవర్తంతే స్నేహం దృష్ట్వా తథావిధం." ౯

అని మూలము. సాధుజనమైత్రిలక్షణ మిందుఁ గలదు. సాధుజనులు తమమిత్రులవియుఁ దమవియునగు ధనాదివస్తువుల నిరుపురవిగా భావింతురు గాని 'యివి నావి, యివి నాసఖునివి' అని భావింపరు. ఇరువురకొక్కటియే యని వారిభావము. లోకమున మిత్రుఁడే దిక్కు. వేఱొకఁడు కాఁడని భావము. మిత్రునికొఱకు సజ్జనులు దేహమైన నొసంగుదురు. అనఁగాఁ దనయాపదవలె మిత్రునాపదను భావింతురని భావము.

"ఉపకారఫలం మిత్ర మపకారోఽరిలక్షణం,
అద్యైవ తం హనిష్యామి తవ భార్యాపహారిణం." ౨౧

అని మూలము. భర్తృహరి లోనగువారి సుభాషితముల కన్నింటికి రామాయణమే మూల మనవలయును. మిత్రలక్షణ ముపకారము చేయుట. శత్రులక్షణ మపకారము చేయుట. మిత్రుఁడ నైనందులకు నీకుపకారము చేయఁ దలఁచితిని. నీశత్రుమారణమే నీ కుపకార మగును. ఆకార్యము నేనొనరింతునని శ్రీరాముఁ డనియెను. వాలిపూర్వవృత్తిని దెలిసికొనకయుండ నిట్లు శపథము శ్రీరాముఁడు చేయవచ్చునా యని కొందఱు ప్రశ్నింపవచ్చును. శ్రీరాముఁడు పరమేశ్వరుఁడని యంగీకరించువారల కీప్రశ్నముచేయు నవకాశమే లేదు. కాదనువారలకు సమాధానముచెప్పియు లాభము లేదు. వాలి తనచేతఁ జచ్చువాఁడని యెఱింగియు సుగ్రీవునిమూలమున వరుసగా నావిధ మెఱుంగఁగోరియు నిట్లు పలికెనని మన మనుకొనవచ్చును. వాలికర్మమే శ్రీరామునినోటనుండి యీమాటల వెడలించినదన్నను న్యాయ్యమే. సర్వజ్ఞత్వము నియ్యదియే ప్రకటించుచున్నది. కర్మసిద్ధాంత మప్రతిహతమని యుఁ దేటపఱచుచున్నది.

"స మే జ్యేష్ఠో రిపుర్భ్రాతా వాలీ విశ్రుతపౌరుషః. ౩౦
తద్వినాశాద్ధి మే దుఃఖం ప్రణష్టం స్యాదనంతరం,
సుఖం మే జీవితం చైవ తద్వినాశనిబంధనం." ౩౧

అని మూలము. పగవాఁడు జీవించియుండఁగా నాకు సుఖము బ్రదుకువలని లాభము లేదని సుగ్రీవుని యాశయసారము. ప్రాయికముగా నిది లోకమునఁ గలయాచారమే కాని శ్రౌత్తది కాదు. ఫలములకొఱకుఁ గర్మము లాచరించువారలకుఁ బరుల హింసింపఁగోరి దుష్కర్మముల నాచరించువారలకు నిట్టికష్టములు సంభవించును. వానికొఱకు కొన్ని యోశ్రమము లొందవలసియుండును. ఫలాభిసంధిరహితముగ సత్కర్మముల నాచరించువారల కీకష్టము లుండవు.

"రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయానింద్రియైశ్చరన్,
ఆత్మవశ్యైర్విధేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి. ౬౪
ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతే,
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే. ౬౫
నాస్తి బుద్ధిరయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా,
నచాభావయతశ్శాంతి రశాంతస్య కుతస్సుఖం." ౬౬

గీత. ౨-అధ్యాయము.

అను నీగీతావాక్యములను బరికించిన నీసిద్ధాంతతత్త్వ మెఱుకపడును. ఇట్టికష్టములనుండి తప్పించుకొనుట కొకవిధానము పెద్దలు పలుకుదురు. శత్రువుండుచోటికిం జాలదూరమున నుండి పూర్వవైరమును స్మరింపక కొంత కాలముపుచ్చిన నా వైరము నశించును. వైరిసందర్శనము వైరమును స్మరించుట

యనునివి తదభివృద్ధికి దోహదము లగును. ఇంగలసారమే గీతావాక్యములయందు ధ్వనించుచున్నది.

"కిం నిమిత్త మభూద్వైరం శ్రోతుమిచ్ఛామి తత్త్వతః. ౪౧
సుఖం హి కారణం శ్రుత్వా వైరస్య తవ వానర,
ఆనంతర్యం విధాస్యామి సంప్రధార్య బలాబలం." ౪౨

అని మూలము. "అనల్పాపరాధే స్వల్పాపరాధే వా సంధాన ముఖేన సుఖం విధాస్యామీతి భావః." అని గోవిందరాజులు. మానవత్వమును బ్రకటించుచు రాముఁడు ప్రశ్నించుచున్నాఁడు. మీ యిరువురకుంగల విరోధకారణముల విని యందలి బలాబలముల నాలోచించి యవ్వల నీకు సుఖమెట్లు చేకూర్పనగునో యట్లే చేయుదునని రాముని ప్రశ్నసారము. ఇద్దానిచే సుగ్రీవునకు సంశయము జనించునవకాశము కలదు కదా. ఇట్లేల యడిగెనని కొంద ఱందురు. ప్రభువు అపరాధుల నిరువురను సమానదృష్టిం బరిశీలించి యపరాధాల్పత్వ బహుత్వములఁ జక్కఁగా నెఱింగి పిదప న్యాయమునకు సాయము చేయవలసినవాఁడు. భగవంతుఁడు నాపద్ధతినే యనుసరించి విచారింపవలయును. లోపలఁ దాఁ జేసిన వాగ్దానమును దప్పకయుండునట్లు "తవ సుఖం విధాస్యామి" అనియె. ఎట్లు నీకు సుఖము కలుగునో యట్లు చేయుదును. వాలియందేదియు దోషములేనిచో నాతని సాంత్వనోక్తులం దేర్చి ప్రసన్నుని గావింతునని ప్రాతీతికార్థము. సర్వజ్ఞుఁడు కనుకనే వాలిని వధించెదనని ముందే పలికెను. వాలిని వధించి నీకు సుఖముం గూర్తునని చెప్పినట్లు మనము గ్రహించిన దోషము లేదు. ఈభావమునే యీ క్రిందిశ్లోకములు తెలుపుచున్నవి.

"సంసృష్టః గర్జయన్ ప్రహృష్టో యామదారోప్యతే ధనుః,
సృష్టశ్చ హి మయా బాణః నిరస్తశ్చ రిపుస్తథా." ౪౪

అని మూలము. ఏవిధమునన్నైన వాలిని వధింతును. కాన విశ్వాసమునిచ్చి వైరకారణము వచింపుమా యని రాముఁ డడిగెను. దీని చేత సమాధానముఖమున సుఖమును గోల్పోతునన్న భావ మంతసమంజసము కాదని తోఁచఁ గలదనవచ్చునేమో.

వాలిదుర్వృత్తులను సుగ్రీవుఁడు రామునకుఁ దెల్పుట.

*నాతండ్రి శత్రుహంతకుఁ డగు నాయన్నను వాలిని మిక్కిలి గౌరవించుచుండువాఁడు. నేనును గౌరవించువాఁడనే. తండ్రి మృతుఁడు కాఁగా మంత్రులు కపిరాజ్యమున నభిషిక్తుం గావించిరి. వాలి రాజ్యమును బాలించుచుండ నెల్లకడల సేవకుఁ డనై నే నుంటిని. దుందుభియనువాని తోఁబుట్టువు మాయావి యనురక్కసుఁ డొకఁ డుక్కుమిగిలి యుండెను. వానికి వాలికిని స్త్రీహేతువునలనఁ బగ గలిగెను. అందఱెఱింగినదే యది. ఆమాయావి యొకనాఁడు నడిరేయి వచ్చి కిష్కింధానగరద్వారముకడ నార్చుచు వాలిని యుద్ధమునకాహ్వానించెను. నిద్రపోవు నాయన్న యానాదము నాలకించి యతని పొగరున కోర్వక ప్రయాణమయ్యెను. మేమందఱ మెంతయో ప్రయత్నించి నివారించితిమి. కాని యతఁడు పట్టువదలక తద్వధమునకై వెడలెను. నేనును వెంటనరిగితిని. వాఁడు మా యిరువురిని దూరమునఁ గని భీతిల్లి పరువెత్తెను. మేమును వెంబడించితిమి. చంద్రుఁ డుదయించెను. త్రోవ కనఁబడుచుండెను. వాఁడు తృణసమాచ్ఛాదిత దుర్గమ మహాబిలముం

* ఇది తొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

ప్రవేశించెను. మే మచ్చటికిం బోయితిమి. రోషమున మా యన్న నన్నుంగని సుగ్రీవా! నేం బగవాని జంపివచ్చువఱకు జాగరూకుడవై యీద్వారమునకడనే యుండుమనియె. నేను ను వత్తునని యెంత వేడుకొన్నను వినక తనపాదములపై నొట్టు పెట్టించుకొని నన్ను నిలిపి తాం బ్రవేశించెను. ఒక్క సంవత్సర మందే యుండితిని. అతండు రాండయ్యెను. నాకతండు మరణిం చెనన్న శంక కలిగినది. అంతం గొంతకాలమున కాబిలమునుండి ఫేనసహిత మగురక్తము వెలువడెను. దానింగని వగచితిని. అంత నసురులు గర్జించుటయుం బరాజితుండైన నాయన్న యఱచుధ్వనియు వినవచ్చినవి. వారిచే వాలి హతుండయ్యెనని తలంచి పర్వతాకారమగు శిల నాబిలద్వారమున మూంతగా నునిచి వగచి జలతర్పణముగావించి కిష్కింధం జేరితిని.

అంత సత్యము నేనెంత దాంచినను మంత్రులు కష్టముపై నావలన వాలి మృతినెఱింగి నన్నుం బట్టాభిషిక్తుని గావించిరి. రాజ్యమును నేం బాలించుచుండంగా వాలియు మాయావిం జంపివచ్చెను. నన్నుంగాంచి పట్టరానికోపమునం గఠినపుమాట లాడెను. ప్రకృతిబలము నాకున్నను భ్రాతృగౌరవమున న్యాయముచొప్పున గౌరవించి వందన మొనరించితినిగాని యతం డాశీర్వచనము కూడం జేయక యాగ్రహము వదల కుండెను.

— వాలి సుగ్రీవుని వెడలంగొట్టుట. —

* అంత నాయన్న కోప మతిశయింపంగాం ద్వరపడు చుండుటం గని నేనతనికోపము దీర్పంగోరి యన్నా! నాయ

* ఇది పదియవసర్గమునం గలదు.

దృష్టమునఁ గుశలిష్టి వచ్చితివి. పగవానిం జంపితివి. అనాథ నాథుఁడవు. ఈ శ్వేతచ్ఛత్త్రముం బట్టెద. ఈచామరముల వీచెద. అంగీకరింపుము. నేనాబిలముకడ సంవత్సరమేఁడు కాచియుంటిని. నీవు రాకపోవుట రక్తధారలు వెడలుట యనునివి నాకార్తిని గల్గించుచును. అంత వగపున నేనాబిలమును బాషాణమునఁ గప్పివచ్చితి. పౌరులు మంత్రులు రాజ్యము చెడునని యభిషిక్తుం గావించిరి. నేఁ గోరలేదు. నాయందేది యేఁ దప్పున్నను క్షమింపుము. రాజవు నీవే. నేను మున్నువలె యువరాజనై సేవింతును. నీవు లేనితఱి నేనీరాజ్య మేలితిని గాని వేఱు తప్పులేదు. నీరాజ్యముం గైకొనుము. రోషము వదలుము. మ్రొక్కెదను. అని బతిమాలితిని. నేనెంత ప్రార్థించినను వినక యనరానిమాట లాడెను. పౌరులను మంత్రులను రప్పించి మిత్రులనడుమ నన్ను నిందించుచు మాయావి కిష్కింధ కరుదెంచినదాదిగా బిలప్రవేశముదనుకం దెల్పి నేను వానిం జంపి వెడలి రాఁ బ్రయత్నింప ద్వారము మూయఁబడియుంటం జేసి త్రోవ కనఁబడకపోయెను. సుగ్రీవా యని యెన్ని సారులు పిలిచినను బదులు లేకపోయెను. నే దుఃఖించి కాలందన్ని తన్ని యాపాషాణము భేదించి యిచ్చటికి వచ్చితిని. ఈసుగ్రీవుఁడు రాజ్యముంగోరి భ్రాతృవాత్సల్యము విడిచి యాబిలమునుండి నేను రాకుండవలయునని కప్పి వచ్చినాఁడు. అని యేకవస్త్రముతో నన్ను వెడలఁగొట్టెను. అంతియగాక భార్య నపహరించెను. వాలిభయమున నేనీభూమినెల్లం దిరిగితిని. తిరిగి తిరిగి వాలికిం బ్రవేశింపరాని యీఋశ్యమూకమున నున్నాఁడను. ఈవృత్తాంతమంతయుఁ దెల్పితిని. నాయందనుగ్రహము చేయందగుదువు. సుగ్రీవుఁ డిట్లు పలుకఁగా విని మహాతేజస్వి

యగు రాముఁడు స్మితాననుఁడై రాజా! ఈయనుమానుసాయ కము లావాలిపైఁ బడఁగలవు. ఆదురాత్ముఁడు నాకింటఁబడక యుండునంతదనుక జీవించియుండఁగలఁడు. నాసుఖము ననుస రించి యూహింప నాకంటె మిక్కిలి దుఃఖమున నున్నాఁడవని తెలియవచ్చెడిని. దుఃఖసాగరమునుండి నిన్నుద్ధరించెదను. నీయభీష్టము సిద్ధించును. అనఁగాఁ గపిరాజానలునులను సంత సించి శ్రీరాముని వినుతించెను.

మహాశయులారా! ఈరెండుసర్గములయందు విశేష విషయములు లేవు. కాని కొన్నికొన్ని యెఱుంగఁదగినవి లేక పోలేదు.

"మాయావీ నామ తేజస్వీ పూర్వజో దుందుభేస్సుతః,
తేన తస్య మహద్వైరం స్త్రీకృతం విశ్రుతం పురా." ౪

అని మూలము. వాలికిని మాయావి యను దానవునకును స్త్రీవిషయమున గొప్పవైరము కలిగియుండెననుట ప్రసిద్ధమే కాని రహస్యవార్త కాదని సుగ్రీవుఁడు పలికెను. మాయావి రాక్షసుఁడు. వాలి వానరుఁడు. స్త్రీనిమిత్తమై వీరికి విరోధము పొసంగుట యెట్లు? అనునది యొక సందియము. ఈయిరువురు కామరూపులే. కావున నొకజాతిస్త్రీని మోహించి యుండ వచ్చుననియు నందొకరినే యామె ప్రేమించియుండుననియు నాకారణమున వారికిఁ బగ గలిగి యుండవచ్చుననియుఁ గొందఱు సమాధానము చెప్పఁబూనుదురు. అది యంతగాఁ బొసఁగదని నాయూహ. వాలి తనజాతిస్త్రీనే వివాహము చేసి కొనెను. కామరూపులు గాన నేకాంతను బ్రేమించిరో యా జాతిదేహములనే ధరించిరని చెప్పఁబూనుదురేమో. ఆకాంత

యుండెవరికిని భార్యయైనట్టు లాధారము కనఁబడదు. వ్యభిచారకార్యమున విరోధము కల్గెనందురేని దానికి నాధారము లుండవలయును. అవి దొరకినంతదనుక నీవిమర్శమును మానుదము.

మాయావి నడికిరేయి యుద్ధమునకుఁ బిలువఁగా నతఁడుపోవుట సుగ్రీవుఁడు వెనుకఁబోవుట మొదలుగా వాలి వచ్చినంతదనుకఁ గల కథ నాలోచింపఁగా నిరువురవాదము న్యాయ్యములే యనఁదగియున్నవి. ఆసమయము ననుసరించి యిరువురకుఁ గల్గిన యూహ లసంగతములు కానేరవు. ఒకరి యూహ వేఱొకరికి నప్పటిస్థితి ననుసరించి విరుద్ధముగాఁ దోఁచుటయు ధర్మము. వాలి సుగ్రీవు నిగ్రహించుటయుఁ దప్పనఁగాదు. వాలి మనసునఁ దమ్ముఁడు ద్రోహి యనుభావముదయించెను. ఈవార్త నాలకించిన శ్రీరామునకు నెద్ది తోఁచుట న్యాయమని విచారింతము. సుగ్రీవునిమాటల ననుసరించి యోజించిన మహాపరాధము కనఁబడదు. వాలి యెట్టి భావమున వెడలఁగొట్టెనో యనునదియు సుగ్రీవునిమాటలఁ బట్టి యోజించినను మహాపరాధము కానరాదు. అట్టులుండ వాలిని వధింతు నని శపథముచేయనేల? అనునదియే శంక. ఈయిరువురి యపరాధములు సమానములే యైనను సోదరుని దఱుముటయేగాక యతనిభార్యనుగూడ నపహరించుట యను మహాపరాధము వాలిపైఁ గలదు. అది మహాక్రూరకార్యము. భార్య పగవానికడ నున్నదన్న సంతాపమునఁ గుందికుంది తమ్ముఁడు చచ్చుఁగాక యనుభావము వాలికిం గలిగియుండు నని యూహింపవచ్చును. ఆయూహకుఁ దగినకారణము లున్నవి. కావున మహాపాపకార్యరతుఁడు వాలి యను

భావము శ్రీరామునకుఁ దోఁచెను. మహాపాపాత్ముని వధిం
చుట తనయవతారఫలమని నిశ్చయించి యపరాధములు విని
పింపుమని యడిగియు నతనిమూలమున వినియు నయ్యది
క్షమింపఁదగని యపరాధమని నిశ్చయించి వధింతునని వాగ్దా
నము చేసెను. మునివృత్తినున్న రామునకు న్యాయ్యమా
యనుశంకకు సమాధానము వాలివధఘట్టమున వ్రాసెదను.

"వాలినస్తు భయార్తస్య సర్వలోకాభయంకర,
కర్తుమర్హసి మే వీర ప్రసాదం తస్య నిగ్రహాత్. 30

... ...

యావత్త్వం నాభిపశ్యామి తవ భార్యాపహారిణం,
తావత్స జీవేత్పాపాత్మా వాలీ చారిత్రదూషకః. 33
ఆత్మానుమానాత్పశ్యామి మగ్నం త్వాం శోకసాగరే,
త్వామహం తారయిష్యామి కామం ప్రాప్స్యసి పుష్కలం." 34

అని మూలము. శ్రీరాముని శపథకారణము లింకను గలవు. 'సర్వలోకాభయంకర' అను నీవిశేషణము సామాన్యులయం దుపయోగింపఁ దగినది కాదు. సర్వేశ్వరత్వమును దెలుపుచు నది. శ్రీరామదర్శనసహవాససల్లాపములచే నాతఁడితఁడు భగవంతుఁడే యనుభావము కల్గెను. కనుకనే నాయం దను గ్రహముంపుమా యని కోరెను. అది వాలినిగ్రహరూప మైనదని. ఆవాంఛితము న్యాయ్యమే యని రాముఁడు గ్రహిం చెను. నన్ను వాలి పాఱఁదోలినట్లే నేనతనిఁ బాఱఁదోలి నిష్కంటకముగా రాజ్యమేలునట్లు ననుగ్రహింపుమని సుగ్రీ వుఁ డేల కోరరాదు? అని యడుగువా రుందురు. అట్లతఁడు కోరఁజాలఁడు. వాలికి మృతికాల మాసన్నమైనది. తత్కా ర్యము సుగ్రీవుని బురికొల్పక యూరకుండదు. తద్వశీకృతచిత్తుఁ

డగు సుగ్రీవుఁ డెదికోరుటకు నధికారి కాఁజాలఁడు. అది యాడించినట్లెల్ల నతఁ డాడుచుండువాఁడే. ఎవరిమూలమున నతఁడు బ్రాతుకఁగలుగునో నట్టివ్యక్తి పెక్కువిధములుగ నెట్లు మాటలాడఁగల్గును? తత్కార్యానురూపముగనే మాటలాడును. కానసే శ్రీరాముఁ డతనికర్మము నెంచి తదనురూపముగ శపథము సధింపఁజేసెనని మన మూహింపవలయును. ఈవిషయమునం దధ్యాత్మరామాయణముగూడ సంవాదిగనే యున్నది.

సుగ్రీవుఁడు వాలికిఁగలశాపముం జెప్పి శ్రీరాముని బలము తెలియఁగోరుట.

*సుగ్రీవుఁడు శ్రీరాముని యాపలుకుల నాలించి దోసిలొగ్గి యిట్లు విసుతించెను. నీవు కోపమునొందినచోఁ బ్రళయాగ్నివలె నుందువు. వాఁడితూపుల లోకంబుల దహింతువు. నిస్సంశయము. వాలి బలపరాక్రమాదుల నాలకించి పిదపఁ జేయఁదగిన కార్య మొనరింపుము. వాలి బ్రాహ్మముహూర్తమున లేచి రవి పొడమములోపల సంధ్యావందనకర్మమునకుఁ బ్రాక్పశ్చిమదక్షిణోత్తరసముద్రములకు నశ్రమమునఁ బోవుచుండును. పర్వతాగ్రములపై కేగి యాశృంగములను గండుకముల వలె నెగురవైచి పట్టుకొనును. బలప్రదర్శనార్థము వనములఁ గల తరువరములఁ బెక్కింటిని విఱిచియున్నవాఁడు. పరాక్రమశాలి దుందుభి యనునొకరక్కసుఁ డుండెను. వానికి మహిషము నాకృతియందుఁ బ్రీతిమెండు. కైలాసశిఖరమువలె వాఁడగపడును. సహస్రగజబల మాతనికిం గల్గియుండు. వరబలమునఁ జెలరేఁగి సాగరము నాక్రమింపంబోయి దానిం గని

---

* ఇది పదునొకండవసర్గమునఁ గలదు.

యుద్ధ మొసంగుమా యని యడిగెను. ఆసాగరము మానవా కారమునఁ దోఁచి మృత్యుప్రోత్సాహితుఁడగు నతనితో నీవు రణపండితుఁడవు. నీతోఁ బోరఁజాలను. ఐన సత్త్వవంతుని నీకు నొక్కనిఁ జెప్పెద. శంకరుని మామయగు పర్వతరాజగు హిమవంతుఁడు నీకు యుద్ధమునఁ దృప్తిని జక్కఁగాఁ జేయఁగలఁడు. అనఁగా వేగమున నచటికిఁబోయి తనకొమ్ములఁ గ్రుచ్చి బండల నెగఁజిమ్మి యార్చెను. పర్వతరాజు తనశిఖరమునసుండి దుందుభీ! నన్ను బాధింపకుము. యుద్ధశూరుఁడను గాను. మఱియు విశేషించి మునులు నాయందు నివసించియున్నారు గాన సంగరముచేయ ననువుపడదు. అనఁగా నారక్కసుఁడు భయపడిన వానితో రణముచేయను. నాకు రణకాంక్ష మిక్కిలి కలదు. కాన యుద్ధశూరుని దెల్పుము. నా విని యక్కొని కిష్కింధాపురమున వాలి యనుకపిరాజు కలఁడు. ఇంద్రతుల్యపరాక్రముఁడు. నముచికి నింద్రుఁ డిచ్చినట్లు నీకాతఁడు రణభిక్ష మొసంగును. వేగమునఁ బొమ్ము. అతని నెదిరింప దరము గాదు. అనఁగా మహాకోపమునఁ గిష్కింధకుంబోయి భయంకరమహిషాకారమున ద్వారముకడ భూమి నడఁకునట్లు సింహనాద మొనరించెను. మదగజమువలె వృక్షములఁ బెఱుకుచుండఁగా నాతనిధ్వని నాలకించి సహింపక వాలి కాంతలంగూడి తారాపరివృతుఁడగు చంద్రునివలెఁ బ్రయాణముచేసి వానిం గాంచి దుందుభీ! మహాబలుఁడవగు నీవు నాకుఁ దెలిసినవాఁడవే కదా. ఏల యిట ధ్వనిచేయుచున్నాఁడవు. ప్రాణములఁ గాపాడుకొనుము. అను వాలిపలుకులు విని క్రోధతామ్రాక్షుఁడై దుందుభి వాలీ! స్త్రీలయెదుట బింకము లాడకుము. రణము చేయుము. ఆవల నీబల మెఱుంగుదును. కాదేని యీరాత్రి

మంతయు నసఁ కారా మిత్తుసు. ఇంతలో భోగముల ననుభ
వించి యుల్లబంధువులం గని చరమకాలమున నీదగువాని
నెల్ల వారికప్పుడే యొసంగి పురమును బాలుఁజూచి మఱియొకని
బురమున నధిపతిగా నియమించి రమ్ము. నీమదం బడఁగించెదను.
మత్తుగా నిదురున్న వానిని, ఏమఱియుండువానిని, నిద్రపోవు
వానిని, నిరాయుధుని, స్త్రీలనడుమ నీవలెనుండి కామమద
మత్తుఁడుగానుండువాని నెవ్వాఁడు వధించునో వానికి భ్రూ
ణహత్య చేసినపాపము గలుగును. అను నారక్కసుని మాట
లాలకించి తార లోనగు భార్యల నంతఃపురమునకుఁ బంపి
కోపమున నాతనిం గని నవ్వి నీకు రణమున భయములేక
పోయిన నన్ను మత్తుఁడ నని తలంపకుము. ఈమదమే చేయఁ
బోవు యుద్ధమునకు వీరపానమని తలంపుము. అని హెచ్చ
రించెను. అంత వాలి కోపమున నింద్రుఁడు తనకొసంగిన
కాంచనమాలికను దాల్చి యుగఁద్రోసికొని యుద్ధము చేయఁ
బూనెను.

వాలి పర్వతాకారుఁడగు దుందుభింగని కొమ్ములంబట్టు
కొని గర్జించుచు గిఱగిఱంద్రిప్పి నేలంబడఁగొట్టి సింహనాదము
చేసెను. ఆతనిచెవులనుండి రక్తము స్రవించెను. వాఁడు లేచి
యుద్ధము చేయఁగా నది ఘోరమయ్యెను. వరుసగా దుందుభి
బలము క్షీణించెను. ఆవిధ మెఱింగి వాలి వానిని బైకెత్తి
క్రిందఁబడఁగొట్టెను. కాయము ముద్దకాఁగా వాఁడు మృతి
నొంది నేలంగూలెను. వాలి యాకళేబరమును బైకెత్తి యిట్టి
టులాడించి విసరి యోజనదూరమునఁ బడునట్లు వైచెను.
వాయువేగమున నా దానవునినోటనుండి రక్తబిందువులు
మతంగమునివరు నాశ్రమమునం బడినవి. ఆముని యందు

లకుఁ గోపగించి యీకార్య మెవ్వఁడు చేసెనని తలంచి నాపై నిట్లు రక్తబిందువులు పడునట్లు చేసిన యాదుష్టుఁ డెవఁడని పలికి యాశ్రమమునుంచి వెడలి వచ్చి యొక్కచోఁ బడి పడిన యాదనుజుని యాకారమును గని తపోదృష్టి నాపని చేసినవాఁడు వాలియే యని గుఱితింగి శాపము నిచ్చెను. ఎవ్వఁడు నాతపోవనము నెత్తురుచుక్కలచేఁ జెడునట్లు, వృక్షములు విఱుగునట్లు రాక్షసశరీరమును జిమ్మివైచెనో యాతఁ డింక నీవనమును బ్రవేశింపరాదు. వచ్చినఁ జచ్చును. ఆదుర్మతి నాయాశ్రమమునకుఁ జుట్టు నామడలోఁగా వచ్చునేని జీవింపఁ జాలఁడు. సత్యము. వానిబంధువు లెవ్వరేని నిందున్న వెడలి పోవలయు. నేనీవనమును సంతానముం బోలి యుల్లకాలము కాపాడుచున్నాను. ఇందా వాలిబంధువులుండిన వారలను శపింతును. ఒకదినము వ్యవధి నొసంగెదను. రేపట్టి వాఁడు నాకంటఁబడునేని పెక్కువేలవత్సరములు పర్వతమై యుండఁ గలఁడు. అని శాపమిచ్చెను. దాని విని యందున్న వానరులు వాలి కడ కరిగిరి. వారివలన నా శాపకారణమంతయు నెఱింగి మునికడ కరిగి యంజలింబట్టి శాపమోక్షం బనుగ్రహింపుమా యని యవ్వాలి యర్థించెను. ముని పలుకక యాశ్రమమును బ్రవేశించెను. వాలి శాపభీతుఁడై పురి కరిగెను. శ్రీరామా! ఆకారణమున వాలి యిందుఁ బ్రవేశింపఁజాలఁడు. కావనే నేను మంత్రులతో నిశ్చింతముగా నిందున్నాఁడను. ఆదుందుభికళేబర మిపు డెండిపోయి యస్థిశేషమై పర్వతశిఖరమువలె నిదిగో యున్నది. కనుమా. ఇవిగో స్థూలసాలసప్తకము కొమ్మలు మిక్కిలి వ్రేలాడఁగా నున్నవి. వాలి కేవలబాహుబలమున నొక్కసాలముం జీల్చి యావివర

ములో బాణమును వాని తెక్కలూడిపోవ నుచ్చికొనిపోయి యింక నొకవృక్షములో నాటుకొనునట్టులు గుచ్చుంజాలు సామర్థ్యము కలవాఁడు. అసదృశ వాలిపరాక్రమ మిది వివరించితిని. అట్టివానిని రణమున నీ వెట్లు సంహరింతువు? అని యడిగెను.

ఆమాటలు విని లక్ష్మణుఁడు నవ్వుచు శ్రీరాముఁ డే కార్య మొనరించినగుడల వాలిని జంపఁగలఁ డని నమ్మెదవు? అన నాకపిరాజు సాలవృక్షములవిషయము చెప్పితిని గదా. దీనిలో నొక్కదాని నొక బాణమున రాముఁడు చీల్చునేని, దుందుభి యస్థిపంజరము నొక్క కాలితో రెండువందల ధనుస్సుల దూరమునఁ బోయిపడునట్లు చిమ్మునేని యప్పుడు రామ పరాక్రమముం గని వాలి హతుండైనట్లే తలంచెదను. అని యించుక యాలోచించి శ్రీరామునిం గని శూరుఁడై శూరుల మర్దించి బలపౌరుషముల వినుతింపఁబడుచు నపజయ మెఱుంగక దేవతలకు నలవికాని కార్యముల నొనరించుచునుండు వాలికి నే భయంపడుచుందును. ఋశ్యమూకముననుండుట భయముననే కదా. నాకు మంచి మిత్రమనగు నీవు దొరకితివి. దుష్టభ్రాతయగు వాలిబల మెఱుంగుదును. నీశౌర్యమును యుద్ధమున నేనింతదనుకఁ జూచినది లేదు. వాలి యొనరించిన భయంకరకార్యములం గని భయముగొని యున్నవాఁడఁ గావున నీమాటలు పలుకుచున్నాను. నీకుఁ జలనము కల్గింపఁ గోరికాదు. భయపెట్టుటకుఁ గాదు. నిన్నవమానింపను గాదు. వాగ్బుద్ధిధైర్యాదులు నిపుణుగప్పిన నిప్పువలె నీ మహాతేజస్సును దెలుపుచున్నవి. నిస్సందేహము.

అంత శ్రీరాముఁడా సుగ్రీవునిమాటలు విని స్మితమున నతనితోఁ గపిరాజా! మావిక్రమమున నీకు విశ్వాసము లేదేని నీకిపుడు విశ్వాసము కల్గించెదను. అని యతని నూఱడించుచు దుందుభియస్థిపంజరమును పాదాంగుష్ఠమాత్రమున నెత్తి యాడించి దశయోజనములదూరమునఁ బడఁజిమ్మెను. అది గని సుగ్రీవుఁడు లక్ష్మణునితో మిత్రమా! మున్ను శరీరము రక్తపూరముగలిగి మాంసమునిండియుండఁగా వాలిచేఁ జిమ్మఁబడినది. ఇపు డిది శుష్కమై తృణకల్పమైయుండి విసరివేయఁబడినది. దీనిమూలమున బలాబలముల నిర్ణయింపఁజాలను. అని రామునితో ఈపనిచే నాసందియము పోవనున్నది. ఒక సాలవృక్షమును శరమున భేదింపుము. అప్పుడు బలాబలములు కనుఁగొనఁదగియుండును. ధనుస్సును సజ్యముచేసి యొక బాణమును విడువుము. అది దాని భేదింపఁగలదు. సంశయము లేదు. ఈయది విశ్వాసోత్పాదనార్థము కాదు. నాసంతోషముకొఱకని నమ్మవలయును. ఈయది సత్యమే యని ప్రమాణము చేసెదను. తేజస్సులలో సూర్యుఁడు, కులపర్వతములయందు హిమాలయము, నాలుగుకాళ్ల జంతువులయందు సింహము నుత్తమములని నుతిగాంచినరీతిఁ బరాక్రమమున మానవులలో నుత్తమోత్తముఁడవు. అని పలికెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమును బరిశీలింపక తప్పదు. "స్వభావో దురతిక్రమః" అనుసూక్తి యంద జెలంగినదియే.

"స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా,
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోఽపి తత్."

అను గీతావాక్యము కలదు కదా. సుగ్రీవుఁ డెంత బుద్ధిమంతుఁ

డైనను శ్రీరామసందర్శనసల్లాపసహవాససుఖానుభూతికల వాఁడైనను జాతిస్వభావముసుండి విడివడఁ జాలఁడు. వాలి వలని భయము తత్ఫలము ననుభవమునఁ దెలిసినవాఁడు. కావున శ్రీరాముని఻ బరీక్షించి కాని నమ్మఁజాలకపోయెను. ఎంతవారికైనను స్వభావకర్మము లోఁబఱచుకొను నని మన మెఱుంగవలయు. కర్మమే బలవత్తరమని యేతన్మూలమున నెఱుంగవలయును.

"సముద్రాత్పశ్చిమాత్పూర్వం దక్షిణాదపిచోత్తరం,
క్రామత్యనుదితే సూర్యే వాలీ వ్యపగతక్లమః." 8

అని మూలము. "అనుదితే సూర్య ఇత్యుత్తరావధిరభిహితః. పూర్వావధిస్తు బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయేత్యనుష్ఠానాం గత్వేన విహితః కాలః. చతుస్సముద్రపరిక్రమణస్యానుష్ఠానార్థత్వమ్." అని మహేశ్వరతీర్థులు. బ్రాహ్మముహూర్తమున లేచి స్నానముచేసి సూర్యోదయముకాకముందే ప్రాతస్సంధ్యా కృత్యము గావింపవలెనన్న శాస్త్రము ననుసరించి వాలి కర్మము నాచరించెనని యిందలిసారతరార్థము. బ్రాహ్మముహూర్త మెద్ది? అప్పుడు లేచి చేయఁదగినదెద్ది? ఏల? అని విచారింతము.

"బ్రాహ్మో ముహూర్తః. బ్రహ్మో బ్రహ్మదేవతాకో ముహూర్తః, అరుణోదయకాలస్య ప్రథమదండద్వయం. బ్రహ్మముహూర్తమాహ పితామహః."

"రాత్రేశ్చ పశ్చిమే యామే ముహూర్తో బ్రాహ్మ ఉచ్యతే."

"పశ్చిమే యామే శేషార్ధప్రహరే. శేషార్ధప్రహరే బ్రాహ్మోముహూర్త ఇతి మదనపారిజాతాత్. తత్రాపి సూర్యోదయాత్ప్రాక్ అర్ధప్రహరే ద్వౌ ముహూర్తౌ. తత్రాద్యోబ్రాహ్మః ద్వితీయోరౌద్రః." ఇత్యాహ్నికతత్త్వమ్.

"బ్రాహ్మే ముహూర్తే చోత్తిష్ఠేత్సుస్థో రక్షార్థమాయుషః,
శరీరచింతాం నిర్వర్త్య పైత్రం కర్మ సమాచరేత్."

ఇతి రాజాల్లభః.

"బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయ ధర్మమర్థం చ చింతయేత్,
కాయక్లేశం తదుద్భూతం ధ్యాయేత్తం మనసేశ్వరం.
ఉషఃకాలేఽథ సంప్రాప్తే కృత్వా చావశ్యకం బుధః,
స్నాయాన్నదీషు శుద్ధాసు శౌచం కృత్వా యథావిధి." ఇతి.

"బ్రాహ్మే ముహూర్తే బుద్ధ్యేత ధర్మార్థౌ చానుచింతయేత్,
కాయక్లేశాంశ్చ తన్మూలాన్వేదతత్త్వార్థమేవ చ." మను. ౪-అ.

"బ్రాహ్మో ముహూర్తో రాత్రేః పశ్చిమో యామః బ్రాహ్మీ భారతీ. తత్ప్రబోధహేతుత్వాత్. ముహూర్తశబ్దోఽత్ర కాలమాత్రవచనః. తత్ర బుద్ధ్యేత. దక్షేణాపి. ప్రదోషపశ్చిమౌ యామౌ వేదాభ్యాసేన తౌ నయేత్, ప్రహరద్వయం శయానో హి బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ఇతి బ్రువతా తత్ర ప్రబోధోఽభ్యనుజ్ఞాతః. ధర్మార్థౌ చ పరస్పరావిరోధేన అనుష్ఠానార్థమవధారయేత్. తథా ధర్మార్థార్జనహేతూన్ కాయక్లేశాన్నిరూపయేత్. యది మహాన్ కాయక్లేశః అల్పౌ చ ధర్మార్థౌ వా తదా తం పరిహరేత్. వేదస్య తత్త్వార్థం బ్రహ్మకర్మాత్మకం నిశ్చినుయాత్. తస్మిన్ సమయే బుద్ధిప్రకాశాత్." అని కుల్లూకభట్టు.

"బ్రాహ్మే ముహూర్తే చోత్థాయ చింతయేదాత్మనో హితం,
ధర్మార్థకామాన్ స్వేకాలే యథాశక్తి న హాపయేత్." ౧౧౫

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి. ఆచారకాండము.

"తతో బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయ పశ్చిమేర్ధప్రహరే ప్రబుద్ధ్యాత్మనో హితం కృతం కరిష్యమాణంచ వేదార్థసంశయాంశ్చ చింతయేత్, తదానీం

చిత్తస్యా వ్యాకులత్వేన తత్త్వప్రతిభానయోగ్యత్వాత్, తతో ధర్మార్థకామాన్ స్వేస్వేకాలే యథాశక్తి న పరిత్యజేత్, యథాసంభవం సేవేతే త్యర్థః. పురుషార్థత్వాత్. యథాహ గౌతమః. న పూర్వాహ్ణ మధ్యన్దినాపరాహ్ణానఫలాన్ కుర్యాత్ ధర్మార్థకామేభ్యస్తేషు ధర్మోత్తరః కుర్యాదితి. అత్ర యద్యప్యేతేషాం సామాన్యేన సేవనముక్తం. తథాపి కామార్థయోర్ధర్మావిరోధేనానుష్ఠానం. తయోర్ధర్మమూలకత్వా దేవం ప్రతిదినమనుష్ఠేయమ్." అని మితాక్షరావ్యాఖ్య.

రాత్రి నాల్గవజాము సామాన్యముగా బ్రాహ్మముహూర్త మనవచ్చును. అందు మేల్కాంచి మనసున నీశ్వరుని ధ్యానింపవలయు. మనసు స్థిరతంగాంచుకాలమది. రాత్రి శయనించి తెల్లవారుజామున మేల్కాంచి కూరుచుండి భగవంతుని ధ్యానింపవలయును. అనఁగా దంతధావనాదులకంటెఁ బూర్వమే అని యర్థము. ఏలయందు లేని సంసారతాపములకు లోను గాని మన స్సపుడే యుండును. అట్టి తఱి నిష్టదేవతను ధ్యానింపవలయును. దీనిచే బాహ్యాచారములకంటె మనశ్శుద్ధియే ప్రధానమని యర్థము తేటపడును గదా. ఉషఃకాలము రాఁగా దేహకృత్యముల నిర్వర్తించి స్నానము చేయవలయును. ఉషఃకాలమనఁగా సూర్యోదయమునకు ముందు నాలుగుగడియలకాలమని యర్థము. ఐదుగడియలని కొందఱి మతము. బ్రాహ్మముహూర్తమున మేల్కాంచి యిష్టదేవతాధ్యానాదుల నిర్వర్తించి పిదప స్నానముచేయవలయు నని భావము. ఇది నిత్యకృత్యము. సామాన్యముగా నెల్లరకని తాత్పర్యము. యోగులలోఁ గొందఱి కిది యన్వయింపదు. వారు దేహమే తెలియక మహానందమనుభవించువారు. ఆయోగులకు నీగృహస్థులధర్మములు లోనగునవి యన్వ

యింపవు. ఎందులకనఁగా నీనియమాచరణఫలసర్వస్వమే యా చిత్తైకాగ్రత. అది కుదిరినపిదప నివి యక్కఱలేవు.

వాలి సూర్యోదయము కాకముందే నాల్గుసముద్రముల మునింగి నియమమును దీర్చి కిష్కింధఁ జేరును. నాల్గుసముద్రములలోఁ జేయఁదగు కార్యమేదని విచారింతము. పశ్చిమ సముద్రమును దొలుతఁ జేర్కొనుటం జేసి ముందు పశ్చిమసాగరమున స్నానము చేసెనని యర్థము కాదు. ఏల యాయర్థము పొసఁగదు? అందురేని. ఉత్తరకాండమునందు

"అథవా త్వరసే మర్తుం గచ్ఛ దక్షిణసాగరం। ౧౦
వాలినం ద్రక్ష్యసే తత్ర భూమిష్ఠమివ భాస్కరం,

... ...

రావణో వాలినం దృష్ట్వా సంధ్యోపాసనతత్పరం,
పుష్పకాదవరుహ్యాథ రావణోఽంజనసన్నిభః। ౧౩

... ...

పరాఙ్ముఖోఽపి జగ్రాహ వాలీ సర్పమివాండజః,
గ్రహీతుకామం తం గృహ్య రక్షసామీశ్వరం హరిః। ౨౧
ఖముత్పపాత వేగేన కృత్వా కక్షావలంబినం,

... ...

క్రమశస్సాగరాన్ సర్వాన్ సంధ్యాకాలమవందత,
సభాజ్యమానో భూతైస్తు ఖేచరైః ఖేచరో హరిః। ౨౮
పశ్చిమం సాగరం వాలీ హ్యాజగామ సరావణః,
తత్ర సంధ్యాముపాసిత్వా స్నాత్వా జప్త్వా చ వానరః। ౨౯
ఉత్తరం సాగరం ప్రాయాద్వహమానో దశాననం,

... ...

ఉత్తరే సాగరే సంధ్యాముపాసిత్వా దశాననం. ౩౧
సహామనోఽగమద్వాలీ పూర్వం చైవ మహోదధిం,
తత్రాపి సంధ్యామన్వాస్య వాసవిస్స హరీశ్వరః. ౩౨

... ...

చతుర్ష్వపి సముద్రేషు సంధ్యామన్వాస్య వానరః,
రావణోద్వహనశ్రాంతః కిష్కింధోపవనేఽపతత్."

౩౬-అధ్యాయము.

అను సీశ్లోకములు కనఁబడుచున్నవి. వాలినియమము చతుస్స ముద్రజలముల స్నానమొనర్చుటయే యనఁదగియున్నది. ప్రతి సముద్రమునందును స్నానముచేసి సంధ్యనుపాసించె ననఁగా నర్థమేమి? సూర్యోపస్థానము చెప్పరాదు కదా. అర్ఘ్యప్రదానము నాల్గుసారులు చేయవలసిన విధియు లేదు కదా. ఇంక నేమి? జపమే మిగిలియున్నది. ఏదో గురువు చెప్పినరీతిగా సంధ్యోపాసనముచేసి యనుభానమే యేర్పడుచున్నది. ఆకాలపు వారికి నందును వానరములకు నెట్టి సంధ్యావిధులు గలవో యని కొందఱు ప్రశ్నించిరి. మర్త్యలోకవాసులకెల్ల స్మృతులొక్కరీతిగా బోధించును. వానరజాతికి వేఱుగా నున్నయట్లు గానరావు. వానరములు సంధ్యోపాసనము నొనరించెనన్న విచిత్రమే. రాజ్యముచేయుటయు వింతయే. మనకిపుడు కనఁబడువానరములం గని యాకాలపు వానరములు నిట్లే యుండుననియు నీబుద్ధియే వారికినుండుననియు నూహించుట కేవలము పొరపాటు. అది యొకజాతియని యొప్పుకొనవలయును. వారికిని వివాహాదులు మనవలెనే యుండవలయును. ఏవో యాచారములు కొన్ని వ్యత్యాసముగా నుండవచ్చును. విశేషించి కామరూపులై వనములనుండు నొకజాతి యని

యూహింపఁదగియున్నది. వారిభాషయు సంస్కృతమానవజాతి భాషయు నొకవిధమున సాజాత్యమునొందియె యుండఁదగును. లోకవ్యవహారసిద్ధికొఱకు సమానభాష యుండవలయును. ఇది యంగీకరించినఁగాని వ్యవహారము సాగదు. కిచకిచమని సుగ్రీవుఁడును హిందీభాషలో శ్రీరాముఁడును మాటలాడిరనుకొనుటయు నొండొరుల భావము లద్దానిమూలమునఁ దెలిసికొను నవకాశము కలిగెననియు నంగీకరించుట పరిహాసాస్పదమే యగును. ఆయుగడియలలోపల నాల్గుసముద్రముల స్నానముచేసి సంధ్యనుపాసించి నిరాయాసముగ సూర్యోదయమునకు ముందే కిష్కింధకు వాలి యరుదెంచెనను టసంగతప్రసంగము గాదా యనువారికి సమాధానము నెన్నియోసారు లీగ్రంథమున నీఁబడినవియే. వరదానసంజనితమహిమమనియే యంగీకరింపవలయును. మేమద్దాని నంగీకరింపమనువారికి మీప్రశ్నములను మేము పాటింపమనుటయే సమాధానము. వానరజాతికెల్ల నిట్టిశక్తి యుండెనన్నచో నది సందేహింపఁదగినది కాని యొకానొకరికిఁ గలదన్నచో నది తపశ్శక్తిఫలమని యాదల ధరింపవలసినదియే. తపశ్శక్తియే యసత్యమనువారికి "తేభ్యోతిదృగ్భ్యశ్చ నమః" అన్నమాట నుచ్చరించి యూరకుండుటయే సమాధానమనఁదగు. ఈశ్లోకమునఁ గలయర్థము వాలివేగాతిశయము కర్మతత్పరత్వము ప్రతిపాదించుచున్నది. అట్టివాలిని వధింపవలయు నని సుగ్రీవుని యభ్యర్థనము.

"మహిషో దుందుభిర్నామ కైలాసశిఖరప్రభః,
బలం నాగసహస్రస్య ధారయామాస వీర్యవాన్. ౭

వీర్యోత్సేకేన దుష్టాత్మా వరదానాచ్చ మోహితః,
జగామ సుమహాకాయస్సముద్రం సరితాంపతిం. ౮
ఊర్మిమంతమతిక్రమ్య సాగరం రత్నసంచయం,
మహ్యం యుద్ధం ప్రయచ్ఛేతి తమువాచ మహార్ణవం. ౯
తతస్సముద్రో ధర్మాత్మా సముత్థాయ మహాబలః,
అబ్రవీద్వచనం రాజన్నసురం కాలచోదితం. ౧౦
సమర్థోనాస్మి తే దాతుం యుద్ధం యుద్ధవిశారద,"

అని మూలము. ఇదియు నిక్కాలపువారికి విచిత్రముగాఁ దోఁపక మానదు. విమర్శించిన నిందేదియు విచిత్రము కాన రాదు. దుందుభియను రక్కసుఁడు మహిషాకారమున నుండు వాఁడు. వరదానజనితగర్వమున విఱ్ఱవీఁగువాఁడు. ప్రాక్తనకర్మ వశమున మహిషాకారమునందు వానికిఁ బ్రీతి మెండు. ప్రాయికముగా నొక్కొక్కని కొక్కొక్క ప్రాణియం దిష్టముండును. తక్కినవానికంటె దాని నెక్కుడుగ నతఁడు ప్రేమించును. దానికిఁ గారణమేమని యడుగుదురేని కర్మమే యనక తప్పదు. వేఱొక్కసమాధానము రాఁజాలదు. అనఁగా నాజాతి కను రూపమగు కర్మము నొనరించె ననవలయును. వాఁడు సముద్రునింగాంచి యుద్ధమునకు రమ్మని పిలిచెను. ఈవాక్యము విని నంతనే పూర్వులు వెఱ్ఱివారని యీకాలపు నాగరికులలోఁ గొందఱకుఁ దోఁపకపోదు. కాని వారికి లోకజ్ఞానమే లేదని పూర్వులేల తలంపరాదో తెలియఁజాలను. ఈనాగరకులమాట యేటికి? వారెఱింగినది యత్యల్పము. కాన వారిమాటలకు జంకరాదు. పర్వతసాగరాదులు జడము లనుకొనువారలకుఁ బ్రపంచతత్త్వము తెలియదు. జలములకు సముద్రనామము కాదు. జలాధిదేవతయే సముద్రుఁ డనఁబడును. పర్వతాధి

దేవత పర్వతుఁ డనఁబడును. లతాదుల కొక్కొక్కయధిదేవత కలఁడు. మనమారాధించుట వృక్షాధిదేవతనుగాని వృక్షమును గాదు. ఈవిషయము నాగరకులకుఁ దెలియదు. కనుకనే పూర్వులు చెట్లను తాలను బాములను బూజింతురని వివేకము చాలనివారు పలుకుచుందురు. కాని దానితత్త్వ మేమని మాత్ర మాలోచింపరు. అంతటి వివేకము గలిగినఁగదా! ప్రతివిషయమును జక్కఁగా నాలోచించి తెలియనంతట వేఱొకరి నడుగవలయును. నదీస్నానమునఁ బాపములు పోవు ననఁగా నాతీర్థాధిదేవతను ధ్యానించినఁ దదనుగ్రహమున నవి తొలఁగుననియే. భావనయందె శక్తిగాని వాక్కులయందు లేదు.

"అహం కాశీం గమిష్యామి తత్రైవ నివసామ్యహం,
ఇతి బ్రువాణస్సతతం కాశీవాసఫలం లభేత్."

అనుసూక్తి యీయర్థమునే తెలుపును.

"న హ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా మృచ్ఛిలామయాః,
తే పునంత్యురుకాలేన దర్శనాదేవ సాధవః."

అను శ్రీభాగవతశ్లోకమునఁ గల సార మిదియే కదా. "భావనామాత్రసంతుష్టహృదయః పరమేశ్వరః" అనుట క్రొత్తది కాదు కదా. ఈన్యాయము ననుసరించి యోజించిన సముద్రాధిదేవత యొకఁ డుండకపోఁడని పొడకట్టక పోదు. ఈరాముఁ డాదేవతనే పిలిచెనని మన మూహింపవలయు. ఏల పిలిచె ననఁగా దేవాసురులకు సహజద్వేషము గలదు. ప్రతిపదార్థకమునకు నొకదేవత యధిపతిగ నుండును. కాని రక్కసుఁడుగ నుండఁడు. సముద్రము విశాలముగాన దానియధిపతి గొప్ప

వాఁడుగా నుండుననని యతఁ డూహించుట పొరపాటుగాదు. ఆదేవత నైజరూపమున నతనికిం దోఁచి యుద్ధము చేయఁజాల నని పలికెను. భీతునితో యుద్ధము చేయుట యనుదురాచార మాకాలమునఁ దఱచుగా నున్నయట్లు తోఁపదు. కనుక వాఁడాతని బాధింపలేదు. హిమవంతుని విషయమునందుఁ గూడ నిట్లే యని యెఱుంగవలయును.

"అంతఃపురగతో వాలీ శ్రుత్వా శబ్దమమర్షణః,
నిష్పపాత సహస్త్రీభిస్తారాభిరివ చంద్రమాః. ౨౮

... ...

న త్వం స్త్రీసన్నిధౌ వీర వచనం వక్తుమర్హసి,
మమ యుద్ధం ప్రయచ్ఛాద్య తతో జ్ఞాస్యామి తే బలం. ౩౨

... ...

యో హి మత్తం ప్రమత్తం వా సుప్తంవా రహితం భృశం,
హన్యాత్స భ్రూణహా లోకే త్వద్విధం మదమోహితం." ౩౬

అని మూలము. ఆకాలపు యుద్ధధర్మము లెట్టివో పరికింపుఁడు. దుర్వృత్తుఁడగు దుందుభి కూడ మత్తప్రభృతుల వధించుట మహాపాతకమని తెల్పెను. కనుక నాకాలమున శాస్త్రమునందు నమ్మక మధికముగనుండెను. ఈకాలమున హేతువాదు లెక్కుడుగ నుండుటంజేసి ప్రశ్నము లెక్కువయు నాచరణము శూన్యము నైయున్నది.

"తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ,
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి."

అన్న గీతావాక్యము ననుసరించి శాస్త్రములయందు విశ్వాస ముంచి యీకాలపువారు కృతార్థు లగుదురుగాక.

"ప్రపేతుర్న్వారుతో క్షిప్తా మతంగస్యాశ్రమం ప్రతి. ౪౮
యేనాహం సహసా స్పృష్టశ్శోణితేన దురాత్మనా,
కోఽయం దురాత్మా దుర్బుద్ధి రకృతాత్మా చ బాలిశః. ౫౦

... ...

సమంతాద్యోజనం పూర్ణమాశ్రమం మామకం యది. ౫౪
ఆగమిష్యతి దుర్బుద్ధి ర్వ్యక్తం స న భవిష్యతి,
యే చాపి సచివాస్తస్య సంశ్రితా మామకం వనం. ౫౫
నచ తైరిహ వస్తవ్యం శ్రుత్వా యాంతు యథాసుఖం,
యది తేఽపీహ తిష్ఠంతి శపిష్యే తానపి ధ్రువం. ౫౬
వనేఽస్మిన్మామకే నిత్యం పుత్రవత్పరిరక్షితే,
పత్రాంకురవినాశాయ ఫలమూలాభవాయ చ. ౫౭
దివసశ్చాస్య మర్యాదా యం ద్రష్టా శ్వోఽస్మి వానరం,
బహువర్షసహస్రాణి స వై శైలో భవిష్యతి." ౫౮

అని మూలము. మతంగముని శాప మిందుఁ గలదు. ఈశాపము కలుగఁజేసినదేది? కర్మమే. మునిని బురికొల్పెను. ఆశాపము శ్రీరామసుగ్రీవసహావాసమునకు హేతువయ్యెను. ఎంతకాలమునకో కాఁదగినకార్యమున కిప్పుడే హేతువును శాపమను పేరఁ గల్పించెను. కనుకనే "గహనా కర్మణో గతిః" అని గీతావాక్యము ప్రసిద్ధమయ్యెను. వాలికాని తద్బంధువులు తత్పక్షావలంబు లెవరుగాని యాతపోవనమునకు నలువైపుల యోజనమాత్రమునకు లోపలభాగమునఁ బ్రవేశింపరాదని యది శాసించెను. శాపమనునదియు నాశీర్వాదమే. తొలుత నపకారముగల్గించి యుపకారమును బిదపఁగల్పించును. ఆయుపకారము మేలని తోఁపదు. కాని నిక్కమున కదియు నుప

కారమే యనవలయును. ఆశీర్వాదము వరము సమానములే. అవి తొలుత మేలు పిదపఁ గీడును గల్గించును. వరములగర్వించినవారే మిక్కిలిగ నున్నారు. రావణుఁ డెట్టివాఁడు? వర గర్వమున మిట్టిపడువాఁడే కదా. ఏప్రాణి కేరూపమున నేఫలముల ననుభవింపఁ జేయవలయునో దాని కనుగుణముగాఁ దత్కర్మమే కార్యము నొనరించునని భావము. శాపమునఁ దపస్సునుట యీసిద్ధాంతము ననుసరించి పొరపాటే యన వలయును. అంతటితోఁ దృప్తినొందరాదు. శాపమియ్యక ముం దాతనిమనసున నాగ్రహము పాదుకొనును. పరాపకార కరణసంకల్ప ముదయించును. ఈరెండును దపోభంగములే యనవలయును. కాని యితరునికర్మము ప్రోత్సహించుటయే యిట మిక్కిలి హేతువు. ఇం దొక్కవిశేషము కలదు. "వనే ఽస్మిన్మామకే నిత్యం పుత్త్రవత్పరిరక్షితే, పత్త్రాంకురవినాశాయ" అని మతంగముని పలికెను. ఆహారముకొఱకు వనమును బెంచుచుండుట మునులవాడుకలని కొందఱందురు. అది కాదనరాదు కాని మఱొకహేతువుకూడ నున్నది. వృక్షములను లతావిశేషములు పెంచుట తపోభంగమునకుఁ గారణముకాదు. మహావృక్షపోషణము తపస్సాధనము. ఎట్లనఁగా మహావృక్షములు లతావిశేషములు వాయువుమూలమున నందలివారలమనస్సులఁ బరిశుద్ధములుగాఁ జేయును. వనముల నివసించు టందులకే. మనస్సు పరిశుద్ధతఁగాంచినఁగాని తపము సాగదు. మంచిగాలి వీచునపుడు తాపములడంగఁ జిత్తము హాయిచెందు. సమాహితాంతఃకరణుఁడనఁగా నట్టివాఁడేకదా. మఱియు మహావృక్షములపై వనదేవతలు నివసింతురు.

వారుండుతావుల రక్షఃపిశాచబాధ లుండవు. నియమము సాగింపఁబూనినవాఁడు తొలుత భూతోచ్చాటనము చేయవలెనగును.

"అపసర్పంతు తే భూతా యే భూతా భూమిభారకాః,
యే భూతా విఘ్నకర్తారస్తే నశ్యంతు శివాజ్ఞయా."

అనఁగా నర్థమిదియే కదా. తపోవనములయందు దేవాలయములయందు నీయది యక్కఱలేదు. ఏలయనఁగా నందు దేవతలుందురు. భూతములు నిలువఁజాలవు. ఇతరస్థలములయందది చేయవలయు నని శాస్త్రము ఘోషించుచున్నది. పుష్పఫలప్రధానవృక్షములు రక్షకులకు మేలుగోరుచుండునవియు నట్టివి యున్నఁగాని యారోగ్యాదులు కలుగవనియు వృక్షశాస్త్రతత్త్వము నెఱింగిన యీకాలపుఁబండితులు కూడఁ బేర్కొనుచున్నారు. మనకీవిషయము నీరామాయణభాగమే బోధించుచున్నది.

"ఇంధనార్థ మశుష్కాణాం ద్రుమాణామపపాతనమ్."

అను మనుస్మృతి యుపపాతకములయందు వృక్షచ్ఛేదనము పేర్కొన్నది. కారణమేమి? మనకు మహోపకారము చేయువానిని ఛేదించుట మంచిదికాదనియే కదా.

"ఏతచ్ఛ్రుత్వా తదా వాలీ వచనం వానరేరితం,
స మహర్షిం తదాసాద్య యాచతే స్మ కృతాంజలిః. ౨౦
మహర్షిస్తమనాదృత్య ప్రవివేశాశ్రమం తదా,"

అని మూలము. శాపమోక్షమును ప్రసాదించుట మునుల నైజముకదా. వాలి దోసిలొగ్గి యెంత వేడుకొన్నను బదులు పలుకక యాశ్రమములోనికిం బోయెను. ఏల? శాపవిముక్తి ప్రసాదించు నవకాశము లేదని యాముని యెఱింగెను. జ్ఞాన

దృష్టికలవాఁడు కదా ముని. రిత్తమాటలచే మునులము కావలె ననుకొను కపటాత్ములకు నిట్టిజ్ఞాన మలవడదు కాని వేషమునకుఁ గొదువయుండదు. కన్నులు మూసినంతనే యిష్ట దైవము మాటలాడుననఁట. కాని యామాటలు మానవవాక్కులకంటె నెన్నిరెట్లో మడుఁగులు నీచములు నసత్యములు నగుచుండును. అట్టివారిని నమ్మియే పామరులు ధనముక్తి గాంచుచున్నారు. వారిశిష్యులకు విమానమును ముక్తిలోకమునుండి తెప్పింతుమని యీగురువులు, వచ్చుననియు నెక్కిపోయి యందు స్వేచ్ఛముగా విహరింతుమని పామరులగు శిష్యులును బలుకుచుఁ దలంచుచుందురు. నరవాహనము మాత్రము తప్పక వచ్చుట తప్పదు.

"ఏషోఽస్థినిచయస్తస్య దుందుభేస్సంప్రకాశతే,
వీర్యోత్సేకాన్నిరస్తస్య గిరికూటోపమో మహాన్. ౬౬
ఇమే చ విపులాస్సాలాస్సప్తశాఖావలంబినః,
యత్రైకం ఘటతే వాలీ నిష్పత్రయితుమోజసా." ౬౭

అని మూలము. ఏడుసాలములు గలవు. మద్దిచెట్లని కొందఱు భావింతురు. సర్వశబ్దసంబోధినియందు సాలమనఁగా ఏపె చెట్టు అని వ్రాయఁబడియున్నది. శబ్దరత్నాకరమునందు ఏపె. సాలము. అని పొడకట్టెడు. సాలము అనుతావున మద్ది అని కనఁబడియెడిని. "సాలః. తత్పర్యాయః, ౧ సర్జః, ౨ సర్జరసః, ౩ కలః, ౪ కలలజోద్భవః, ౫ వల్లివృక్షః, ౬ చౌరపర్ణః, ౭ కాలకార్శ్యః పుస్తకాంతరే కాలః కార్శ్యశ్చేతి శబ్దద్వయం, ౮ అజకర్ణకః, ౯ వస్తకర్ణః, ౧౦ కషాయీ, ౧౧ లలనః, ౧౨ గంధవృక్షకః, ౧౩ వంశః, ౧౪ కాలనిర్యాసః, ౧౫ దివ్యసారః, ౧౬ సురేష్టకః, ౧౭ శూరః, ౧౮ అగ్నివల్లభః,

౧౯ యతుధూపః, ౨౦ సిద్ధికః" అని శబ్దకల్పద్రుమమున వ్రాయఁబడి యున్నది. రామాయణమునందు "శాఖావలంబినః" అని కలదు. "శాఖావలంబినః లంబితశాఖాః శాఖావృతత్వేన దుర్జ్ఞేయలతాః" అని వ్యాఖ్యయందుఁ గనఁబడును. ప్రేలాడుకొమ్మలుగలవని తేలెడిని. ఏ ఏ చెట్లునుండి నారతీయుదురు. దానికొమ్మలు ప్రేలాడుచుండును. ఆకులు జొంపముగా నుండును. మద్దిచెట్లకుంగూడ ప్రేలాడు కొమ్మలుండును. ఇం దేదియని విచారించిన నెవరి కియ్యని తోఁచిన నది యని చెప్పవచ్చును. నేను రామాయణము గనిఁగించు నపుడు సాలములనియే వ్రాసితిని. విద్యార్థులకొఱకు సంగ్రహ రామాయణమను వచనగ్రంథము వ్రాయునపుడు "తాడులు" అని వ్రాసితిని. కొందఱు మహాశయులు పత్రికలలో నివిష యము వ్రాసిరి. ఒకనగరమున సభచేసి యీవిషయమును జర్చించినట్లు పత్రికలలోఁ జదివితిని. సంగ్రహరామాయణమున "తాడులు"అని వ్రాయ నేమికారణమనఁగా, శ్రీరామాష్టోత్తర శతనామములయందు "సప్తతాలప్రభేత్తా చ వశగ్రీవశరో హారః" అని కలదు. తాటిచెట్ల నేడింటి నని యెల్లరుఁ జెప్పుకొందురు. ఆ శ్లోకములు చిన్ననాఁటనుండి పారాయణము చేయఁబడుచుండుటం జేసి తాడులని వ్రాసితిని. ఇపుడా పాతమును "సప్తసాలప్రభేత్తా" అని మార్పఁగూడదా యనుదు రేమో అంత పనిచేయనేల యనునదియే దానికి నుత్తరము. అధ్యాత్మరామాయణమునందు

"ఏతే తాలా మహాసారాస్సప్త పశ్య రఘూత్తమ,
ఏతైకం చాలయిత్వాసౌ నిష్పత్రాన్కురు తేంజసా.
యది త్వమేకబాణేన విద్ధ్వాచ్ఛిద్రం కరోషి చేత్.

హతస్త్వయా తదా వాలీ విశ్వాసో మే ప్రజాయతే.
తథేతి ధనురాదాయ సాయకం శత్రుసంహితే,
విభేద చ తదా రామస్సప్తతాలాన్మహాబలః.
తాలాన్ సప్త వినిర్భిద్య గిరిం భూమిం చ సాయకః,
పునరాగత్య రామస్య తూణీరే పూర్వవత్స్థితః.''

కిష్కింధాకాండం. ౧-సర్గము.

అను నీశ్లోకములు గనంబడు. ఇందు మూఁడుచోటులందు తాలశబ్దము కనుపట్టుచున్నది. ఆసూత్రమున నిట్టే కలదు. ఈ రెండింటి ననుసరించి సంగ్రహరామాయణమునందు "తాడులని" వ్రాసితిని. రామాయణమునందు సాలశబ్దము కలదు గాన నేను సాలశబ్దమునే యుపయోగించితి నని గ్రహించి ప్రాజ్ఞులు మన్నింతురు కాక. సాలములన్నను, తాళములన్నను శ్రీరామునిచరిత్రమునకు నాధిక్యముగాని న్యూనముగాని రాదుకదా. అధ్యాత్మరామాయణమునఁ బొరపాటుగాఁ దాల శబ్దము పడియుండునందురేని రామాయణమున నది యేల పొసఁగియుండరాదో. ఇట్టి విషయములను మహాకావ్యముగాఁ జర్చించినఁ గలుగు లాభము విశేషించి కానరాదు. ఇంక నీ భాగమున నధ్యాత్మరామాయణమునఁ గల విశేషములను బరికింతము.

సుగ్రీవకృత రామస్తుతిః.

''తతోఽతిహర్షాత్సుగ్రీవో రామమాహాతివిస్మితః. ౩౫
దేవ త్వం జగతాంనాథః పరమాత్మా న సంశయః,
మత్పూర్వకృతపుణ్యౌఘైస్సంగతోఽద్య మయా సహ. ౩౬
త్వాం భజంతి మహాత్మానస్సంసారవినివృత్తయే,

త్వాం ప్రాప్య మోక్షసచివం ప్రార్థయేఽహం కథం భవమ్. ౭౭
దారాః పుత్రా ధనం రాజ్యం సర్వం త్వన్మాయయా కృతమ్,
అతోఽహం దేవదేవేశ నాకాంక్షేఽన్యత్ప్రసీద మే. ౭౮
ఆనందానుభవం త్వాద్య ప్రాప్తోఽహం భాగ్యగౌరవాత్,
మృదర్థం యతమానేన నిధానమివ సత్పతే. ౭౯
అనాద్యవిద్యాసంసిద్ధం బంధనం ఛిన్నమద్య నః,
యజ్ఞదానతపఃకర్మ పూర్తేష్టాదిభిరప్యసౌ. ౮౦
న జీర్యతే పునర్దార్ఢ్యం భజతే సంసృతిః ప్రభో.
త్వత్పాదదర్శనాత్సద్యో నాశమేతి న సంశయః. ౮౧
క్షణార్ధమపి యచ్చిత్తం త్వయి తిష్ఠత్యచంచలమ్,
తస్యాజ్ఞానమనర్థానాం మూలం నశ్యతి తత్క్షణాత్. ౮౨
తత్తిష్ఠతు మనో రామ త్వయి నాన్యత్ర మే సదా,
రామరామేతి యద్వాణీ మధురం గాయతి క్షణమ్. ౮౩
స బ్రహ్మహా సురాపో వా ముచ్యతే సర్వపాతకైః,
న కాంక్షే విజయం రామ నచ దారసుఖాదికమ్. ౮౪
భక్తిమేవ సదా కాంక్షే త్వయి బంధవిమోచనీమ్,
త్వన్మాయాకృతసంసార స్త్వదంశోఽహం రఘూత్తమ. ౮౫
స్వపాదభక్తిమాదిశ్య త్రాహి మాం భవసంకటాత్,
పూర్వం మిత్రార్యుదాసీనా స్త్వన్మాయావృతచేతసః. ౮౬
ఆసన్మేఽద్య భవత్పాదదర్శనాదేవ రాఘవ,
సర్వం బ్రహ్మైవ మే భాతి క్వ మిత్రం క్వ చ మే రిపుః. ౮౭
యావత్త్వన్మాయయా బద్ధస్తావద్గుణవిశేషతా,
సా యావదస్తి నానాత్వం తావద్భవతి నాన్యథా. ౮౮
యావన్నానాత్వమజ్ఞానాత్తావత్కాలకృతం భయమ్,
అతోఽవిద్యాముపాస్తే యః సోఽంధే తమసి మజ్జతి. ౮౯

మాయామూల మిదం సర్వం పుత్త్రదారాదిబంధనం,
అతోఽత్సాదయ మాయాం త్వం దాసీం తవ రఘూత్తమ. ౯౦
త్వత్పాదపద్మార్పితచిత్తవృత్తి స్త్వన్నామసంగీతకథాసు వాణీ,
త్వద్భక్తసేవానిరతౌ కరౌ మే త్వదంగసంగం లభతాం మదంగం.
త్వన్మూర్తిభక్తాన్ స్వగురుంచ చక్షుః పశ్యత్వజస్రం సశృణోతుకర్ణః,
త్వజ్జంగకర్మాణిచ పాదయుగ్మం వ్రజత్వజస్రం తవ మందిరాణి. ౯౧
అంగాని తే పాదరజోవిమిశ్రతీర్థాని బిభర్త్వహిశత్రుకేతో,
శిరస్త్వదీయం భవపద్మజాద్యైర్జుష్టం పదం రామ నమత్వజస్రం."

అని. ఈ స్తుతియందు వాంఛితములు తేటపడును. ఈస్తుతిలోని భావములకుఁ దరువాతిదగు నతనిప్రవృత్తికిని సంబంధము కలదా యని ప్రశ్నింపవకుఁడు. ఇది వైరాగ్యత్రయమని చెప్పఁబడుచుండుదానిలో నొకటి. పురాణవైరాగ్యమనందగు నన వచ్చును. కాని మహాత్ములను దర్శించినపుడు మంచియూహాలు గలుగుట స్వభావము. అవి కర్మముననుసరించి మార్పునొందు టయో నిలిచి వృద్ధినొందుటయో జరగును. కాని యెట్టిపాపాత్ములకుంగూడ సాధుసంగమము చేకూరినతఱి సదభిప్రాయములు గలుగుట నైజము. అది ప్రాక్తనకర్మము ననుసరించి నిలువవచ్చు. నామమాత్రావశిష్టము కావచ్చును. సన్నిధిప్రభావమున సంకల్పోదయమున కెట్టియాటంకము లుండవు. ఇందలి సారమేమి! "మాయా మూల మిదం సర్వం పుత్త్రదారాదిబంధనమ్, అతోత్సాదయ మాయాం త్వం దాసీం తవ రఘూత్తమ" అనునది యీస్తుతియందుఁ బ్రధానభాగము. సంసారమనఁబడు పుత్త్రదారధనాదిబంధనము మాయామూలము. అజ్ఞానమూలమని భావము. అనఁగా నిది శాశ్వతమనుకొనుట తెలివితక్కువ యని సారము. కావున నో రామచంద్రా! నీకు

లోఁబడియుండు మాయను దొలఁగింపుమా యని సుగ్రీవుఁడు ప్రార్థించెను. మాయను దొలఁగించుట కాపరమేశ్వరునకుం దక్క నితరులకు శక్యముకాదని కదా దీనిభావము.

"దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా,
మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయామేతాం తరంతి తే."

అన్న గీతావాక్యమునఁ గలయర్థము నిదియును సమానమే. భగవంతునాశ్రయించినఁగాని యది తొలఁగదనియు నితరులగు హరిహరబ్రహ్మలకుంగూడ దానిం దొలఁగింప శక్యముకాదనియుఁ దేలెడిని. భగవంతు నాశ్రయించు టెట్లు? అతఁడు దానిని దొలఁగించు టెట్లు? అనియే యిందుఁగలసందియము. భగవంతుఁడు నిర్లిప్తుఁడు, నిస్సంగుఁడు, సర్వసాక్షియు నగు. మాయ యనఁగా భగవదిచ్ఛాశక్తి యనఁబడు. అది యాలోచింపఁగా భగవంతు నాశ్రయించుటెట్టు లనునదియే మహాసంశయము. మాయనే యారాధించి తదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైనఁగాని పరాత్పరు నారాధించుపెరవు దొరకదు. "ప్రధానద్వారా రాజదర్శనం కర్తవ్య" మ్మను న్యాయ మున్నదియే కదా. దానినే యనుసరింపవలయు. భగవదారాధనమనఁగా సగుణబ్రహ్మమునే కదా యారాధించుట. అనఁగాఁ బ్రకృతివశంగతుని భజించుట యని యర్థము. ఈవిషయమునే శ్రీశంకరభగవత్పాదులు సౌందర్యలహరియందు

"క్వచిత్కాంచీదామా కరికలభకుంభస్తననతా
పరిక్షీణా మధ్యే పరిణతశరచ్చంద్రవదనా,
ధనుర్బాణాన్ పాశం సృణిమపి దధానా కరతలైః
పురస్తాదాస్తాం నః పురమథితురాహో పురుషికా."

అను శ్లోకరూపమునఁ దెలిపిరి. ప్రకృతిమంత్రమునందుఁగూడ నజ్ఞానావరణమును దొలఁగించి భగవద్దర్శనముఁ జేయింపుమూ యనియే యున్నది. సగుణోపాసన చేయక నిర్గుణోపాసనము శక్యము కాదనియే దీని భావము. ఉపాసన యనఁగా ధ్యానమనియే యర్థము. దేవాలయమున నలికి ముగ్గులు పెట్టుట లోనగుకార్యములు కావు. అవి కేవల పామరులకొఱ కేర్పాటుచేయఁబడినవి. మంచిమార్గమునఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁ దొలుత నవి సాధనములే కాని మరణాంత మట్లే చేయఁదగునని కానే కాదు. అట్లేచేసిన నెన్నిజన్మములకైన నదియే ఫలము. భుక్తికి లోపము కలుగక యుండవచ్చు. దేవాలయము నాశ్రయించియుండు పతంగములకు వీనికిని రూపభేదమే కాని వేఱొండుభేదము కానరాదు. ఇఁకఁ దరువాతిచరిత్రమును బఠింతము.

వాలిసుగ్రీవుల తొలియుద్ధము.

* మహాతేజస్కుఁడగు శ్రీరాముఁ డాకపిరాజుపలుకు లాలకించి విశ్వాస మతనికిం గల్గింపఁగోరి కోదండము చైకొని సజ్యముగావించి బాణముం గూర్చి సాలము లక్ష్యముగఁ బ్రయోగించెను. ఒక్కదానిం గుఱించివైచిన యాశరము సప్తసాలములను భేదించి యాగిరిసానువు నుచ్చుకొని భూమిం జొచ్చి మరలఁ దూణీరమునఁ జేరెను. దానికా కపిరా జచ్చెరువంది యారఘువీరునకు నమస్కరించి నిలుచున్న రామునితో మహాత్మా! సురలతో నింద్రుని జంపఁజాలుదువు. ఇఁక వాలి మాట యేటికి? ఒక్కబాణమున నీయేడుసాలములను భేదిం

* ఇది పండ్రెండవసర్గమునఁ గలదు.

చిన నీముందట నిలిచి యని చేయువాఁ డెవ్వఁడు? ఇట్టి నిన్ను మిత్రునిగా సంపాదించుకొంటిని. కాన నాశోకము మాయ మయ్యెను. సోదరరూపశత్రువును వాలిని నా ప్రీతికొఱకు వధింపుమా. దోసిలొగ్గితిని. అనఁగా నారాముఁ డతనిం గౌఁగిటం జేర్చుకొని యిందుండియే కిష్కింధకుం బోవుదము. నీవు ముందుగఁ బోయి వాలిని సంగరమునకుం బిలువుము. అని హెచ్చరించి యతని సౌమిత్రిని గూడి కిష్కింధకుం బోయెను. వారొకగహనమున దాఁగియుండిరి.

సుగ్రీవుఁడు వస్త్రము నడుమున బిగించుకొని వాలిని బిలుచునెపమున గట్టిగా ధ్వని చేసెను. అది తమ్ముని ధ్వనియని యెఱింగి క్రుద్ధుఁడై వాలి యస్తాద్రినుండి సూర్యునింబోలి వెడలివచ్చెను. అంతట వా రిరువురకు నంగారకునకు బుధునకు నాకాశమున యుద్ధముసాగునట్లు తుములాహవము సాగెను. భయంకరముగఁ బోరాడిరి. శ్రీరాముఁడు చాపముం దాల్చి యశ్విదేవతలంబోలె నాయన్నదమ్ము లిరువురు నొక్క రీతిగా నుండఁగాంచి వీఁడు సుగ్రీవుఁడని వీఁడు వాలియని గుఱుతింప ననువుపడమిఁ బ్రాణములఁ దీయు బాణమును పైవక యూరకుండెను. అంతలో వాలిచే దెబ్బలుతిని సుగ్రీవుఁడు తనకు రక్షకుఁ డగు శ్రీరామునిం గానక ఋశ్యమూకము నకుఁ బాఱిపోయెను. సుగ్రీవుఁడు వాలిదెబ్బలచే రక్తము గాఱఁ బరుగిడుచు వెంటఁబడి వాలి తఱుముచుండఁగా మతంగముని తపోవనమును జొచ్చెను. వాలి యోరీ! తప్పించుకొంటివిపో. అని శాపభయమున నందుఁ జొరనొల్లక కిష్కింధకు మరలెను. రాఘవు లిరువు రావనమున కరిగిరి. వారిరాకం గని సుగ్రీవుఁడు లజ్జించి నేలంగనుచు దుఃఖవచన

ముల నిట్లనియె. వాలిని యుద్ధమునకుం బిలువుమని నాకుం జెప్పి వాలిచే నన్నుఁ గట్టిగాఁ గొట్టించితివే. నీవేమి తలంచితివి? స్వామీ! నన్ను వేఁడినప్పుడే నేను వాలిం జంపనని చెప్పియుండిన బాగుండునే. అట్లైన నే నచ్చటికే పోవక యుందును గదా. శ్రీరాముఁ డాతని దీనవాక్యము లాలకించి సుగ్రీవా! బాణమును నే విడువకుండుటకుం గలకారణమును వినుము. మీరిరువురు సకలవిధముల నొక్కరీతిగా నున్నారు. కంఠధ్వనిలోనగువానిచేతంగూడ మీకించుకయు భేద మగపడదు. కాన మోసపోయితిని. బాణమువైచిన మనస్నేహమున కేమిభంగము కల్గునో యని సంశయించి శత్రువినాశకర మగుబాణము వైవకయుంటిని. కాని మఱేకారణమునఁ గాదు. నాయజ్ఞానలాఘవముల నీకేదే నాపదకల్గిన నాబాల్యమూఢత్వములు సకలదిశల వెల్లడియగుం గదా. అభయమిచ్చి వానినే వధించుట మహాపాపమని పెద్దలందురు. మేమిరువురము సీతయు నీ యధీనులము. మాకిందు నీవే శరణము. కాన మరలఁ బోయి యుద్ధ మొనర్పుము. నామీఁద ననుమాన ముంచుకొనకుము. ఒక్కబాణమున వాలిఁ జంపి పుడమిపయిం దొరలించెదను. కనుఁగొనుము. ద్వంద్వాహవమున నిన్ను గుఱుతించునట్లు గుఱుతు నుంచుకొనుము. లక్ష్మణా! శుభలక్షణములుగలిగి పూచియుండు నీ గజపుష్పికాలతను దెచ్చి యితనికంఠమున నలంకరింపుమా. అనఁగానే యతఁ డట్లు చేసెను. దానిని ధరించి నక్షత్రమాలావృతిచే నంతరిక్షమున వెలుంగు సూర్యునివలె నాసూర్యసూనుఁడు వెలింగెను. స్వర్ణవర్ణముగల యాకపిరాజు తన్మాలికచే సాంధ్యరాగమున నలరుమేఘము బకనికరమున మెఱయునట్లు ప్రకాశించుచు

రామవాగ్దానమున సంతుష్టినొంది వారింగూడి కిష్కింధకుం బోయెను.

మహాశయులారా! ఇం దనేకవిషయములు చర్చింపం దగియున్నవి. చూతము.

"తమద్యైవ ప్రియార్థం మే వైరిణం భ్రాతృరూపిణం,
వాలినం జహి కాకుత్స్థ మయా బద్ధోఽయ మంజలిః." ౧౧

అని మూలము.

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః."

అను గీతావాక్యమున కిది బాధకము కాదా యనవచ్చును. కాని కాదు. ఎట్లనంగా "మే ప్రియార్థం భ్రాతృరూపిణం వైరిణం తం వాలినమద్యైవ జహి" అనంగా నీ కతఁడు శత్రువు కాదు. నేను మిత్రుఁడను గాను. నీదృష్టికి మే మిరువురము సమానులమే. కాని నాప్రియముకొఱకు వాలిని వధింపుము. నాకర్మము ఫలింపఁజేయుటయే వాలిని జంపుట. అనుభావము సుగ్రీవునినోటఁ దత్కర్మమే వెడలించెను. రామా! నాకడకు నీవువచ్చుటయే నాకు మేలు గలుగుటను దానిం దెలుపుచున్నది. నాకిచ్చిన యభయదానమును సార్థకము చేయుమా యని యతఁ డడిగెను. దోసిలొగ్గితి ననియె. భగవంతుఁడు కర్మము ఫలములనీయఁగాఁ దాఁ జూచుచుండును. హేతువు దానైనయట్లుగ నటించునని మన మూహింపనగును.

"తం శ్రుత్వా నినదం భ్రాతుః క్రుద్ధో వాలీ మహాబలః,
నిశ్చక్రామ సుసంరబ్ధో భాస్కరోఽస్తతటాదివ." ౧౨

అని మూలము. "యథా సూర్యోఽస్తతటాదవతరన్న దృష్టరశ్మి ర్భవతి, తథేదానీం కిష్కింధానిర్గమనం వాలినోఽల్పకాలేన నాశహేతురితి ద్యోతనార్థమస్తతటాదిత్యుక్తం. అస్మద్దేశోదయగిరిః ప్రదేశాంతరాపేక్షయా అస్తగిరిరిత్యుక్తమిత్యప్యాహుః" అని గోవిందరాజులు. "అస్మాకముదయపర్వతస్సిద్ధపురవాసినామస్తగిరిరితి తదపేక్షయా అస్తతటాదిత్యుక్తం, ఉదయో యామలంకాయాం సోఽస్తమయస్సవితురేవ సిద్ధపుర ఇత్యార్యభటోక్తేః" అని రామానుజీయవ్యాఖ్య. "మేరోరుత్తరవాసిన అధికృత్యేదముచ్యతే. అస్మాకమస్తమయపర్వతో మేరోరుత్తరపార్శ్వస్థానాముదయగిరిః, తేషామస్తగిరిరస్మాకముదయగిరిః. అతోఽస్తగిరేరపిభానోర్నిర్గమనం సంభవతి." అని మహేశ్వరతీర్థులు. ఇచ్చోట నాలుగుమాటలు వ్రాయవలసియున్నది.

సూర్యుఁడు మేరువుచుట్టు తిరుగుచుండుననియు మనదేశము దానికి దక్షిణభాగమనియు మనకెందు నస్తమయమగునో యది దానికి నుత్తరముననుండువారలకు నుదయపర్వతమగుననియుఁ బురాణములయందుఁ గలదు. కనుకనే "సర్వేషాం మేరురుత్తరః" అనువాక్యము ప్రసిద్ధికెక్కెను.

"ఇవ హి మేరుగిరిః కిల మధ్యగః కనకరత్నమయస్త్రిదశాలయః,
ద్రుహిణజన్మకుపద్మజకర్ణికేతి చ పురాణవిదోఽముమవర్ణయన్."
సిద్ధాంతశిరోమణి-గోలాధ్యాయము.

ఇట్లు వ్రాసినభాస్కరాచార్యులు "యదిదముక్తం తత్సర్వం పురాణాశ్రితం" అని వ్రాసిరి. పైనఁ జెప్పఁబడినవిషయములుపపత్తిరహితములు. కాన నంగీకరింపఁబడవనియే భావము.

"లంకాపురేఽర్కస్య యదోదయస్స్యా
త్తదాదినార్ధం యమకోటిపుర్యాం,
అథస్తదాసిద్ధపురేఽస్తకాల
స్స్యాద్రోమకే రాత్రి దలం తదైవ. ౪౪
యత్రోదితోఽర్కః కిల తత్ర పూర్వా
తత్రాపరా యత్ర గతః ప్రతిష్ఠాం,
తన్మధ్యతోఽన్యే చ తతోఽఖిలానా
ముదగ్గతో మేరురితి ప్రసిద్ధం." ౪౫

భాస్కరాచార్యులు.

"యథోజ్జయిన్యాః కుచతుర్థభాగే
ప్రాచ్యాం దిశి స్యాద్యమకోటిరేవ,
తతశ్చ పశ్చాన్న భవేదవంతీ
లంకైవ తస్యాః కకుభి ప్రతీచ్యామ్. ౪౬
తథైవ సర్వత్ర యతో హి యత్స్యా
త్ప్రాచ్యాం తతస్తన్న భవేత్ప్రతీచ్యాం,
నిరక్షదేశాదితరత్ర తస్మా
త్ప్రాచీ ప్రతీచీ చ విచిత్రసంస్థా." ౪౭

శిరోమణి-భువనకోశము.

ఖగోళశాస్త్ర మీవిషయమునఁ బ్రమాణము. పురాణముల లోనివిషయ మేమందురేని "కథాచ్ఛలేన బాలానాం నీతిస్త దిహోకథ్యతే" అన్నట్లు నీతికొఱకే యని యెఱుంగవలయు. కనుకనే వ్యాసులు ఖగోళశాస్త్రమునందు "యద్యదుద్దేశేన ప్రవృత్తస్తదంశ ఏవ ప్రమాణమ్" అని వాక్రుచ్చిరి. ఏగ్రంథ మేయుద్దేశమున నారంభింపఁబడినదో యదియే యందుఁ బ్రమాణము. అవాంతరవిషయములు కావు. పురాణములు

ధర్మోపదేశార్థ మారంభింపఁ బడినవి. కాని జ్యోతిశ్శాస్త్ర మంతయు నం దిమిడించుటకుఁ గాదు. కాన నందుఁ జెప్పఁబడిన గ్రహగతులవిషయములు ప్రమాణములు కావు. బాలురకుఁగాఁ గల్పింపఁబడినవి. మేరుపర్వత మొకఁడు లేదు. అందు బంగారు దొరకదు. మేరువనఁగా నత్యున్నతభాగమని యర్థము. దానిచుట్టు సూర్యుఁడు తిరుగుటయు నసత్యమే. ఏచోట నున్నవారి కెందు సూర్యుఁడు కనఁబడునో యది యాభాగమునకుఁ దూరుపు. అస్తమించిన ట్లెందుఁ గనఁబడునో యది పశ్చిమదిక్కు. దక్షిణోత్తరము లాభాగమునకుఁ దోఁచునవి యితరభాగముల నుండువారికిఁ గానేరవు. తూర్పుపడమరలు నట్లే. భూమిచుట్టును సూర్యుఁడు సంచరించుటయు లేదు. భూగోళమున సమానదూరముల నాలుగుపట్టణము లున్నవి. భూమధ్యభాగమున లంకయు దానికిఁ దూర్పున యమకోటి పురము. పడమరభాగమున రోమకపురము. అధోభాగమున సిద్ధపురము. ఈనాలుగు సమానయోజనదూరమున నున్నవి. ఉత్తరమున సుమేరు వనుభాగము దక్షిణమున బడబానలము. లంకనుండిచూచిన నివియన్నియు సమానదూరమున నున్నవి. మేరు వొకకొండ కాదని ముందే వ్రాసితిని గదా. హిమాలయమున వెండిదొరకినట్లే యందు బంగారు దొరకును. హిమాలయమున నొకభాగమునకు మేరువను పేరుగలదని కొంద అందురు. ఆవాదము.

"రాహుః కుభామండలగశ్శశాంకం శశాంకగశ్ఛాదయతీనబింబం,
తమోమయశ్శంభువరప్రదానా త్సర్వాగమానామవిరుద్ధమేతత్."

అనుట యెట్టిదో అట్టిది. సర్పము రవిచంద్రుల మ్రింగుట యెట్టి కల్పనమో యీకథయు నట్లే బాలకులకుఁగాఁ గల్పింపఁబడిన

దనియే యెఱుంగవలయును. ప్రకృతమున నేయర్థము గ్రహింపవలయును? రవిబింబమువంటి వస్త్రము గలవాలి పడమరదిక్కునుండి వెడలివచ్చెను. రామాదులు కిష్కింధకుఁ దూర్పుభాగమున నుండునడవిలో నుండిరనియు సుగ్రీవుఁడు సింహనాదము చేయఁగా వాలి పురినుండి వెడలివచ్చెననియు మనము గ్రహింపవలయును.

"తతో రామో ధనుష్పాణిస్తావుభౌ సముదీక్ష్యతు,
అన్యోన్యసదృశౌ వీరావుభౌ దేవావివాశ్వినౌ. ౧౯
యన్నావగచ్ఛత్సుగ్రీవం వాలినం వాపి రాఘవః,
తతో న కృతవాన్ బుద్ధిం మోక్తుమంతకరం శరం." ౨౦

అని మూలము. పృథుములయంతరమున నున్న రాముఁడాయిరువు రొక్కరీతిగా నుండుటంబట్టి ప్రాణాపహారణక్షమమగు నాబాణమును విడువ నిష్టపడక యుండెను. ఇందుఁ దోఁచు సందియములకుఁ గ్రింద వ్రాయఁబడువిషయమునఁ జో టొసంగఁబడును.

"ఏతస్మిన్నంతరే భగ్నస్సుగ్రీవస్తేన వాలినా,
అపశ్యన్ రాఘవం నాథమృశ్యమూకం ప్రదుద్రువే. ౨౧
క్లాంతో రుధిరసిక్తాంగః ప్రహారైర్జర్జరీకృతః,
వాలినాభిద్రుతః క్రోధాత్ప్రవివేశ మహావనం. ౨౨
తం ప్రవిష్టం వనం దృష్ట్వా వాలీ శాపభయార్దితః.
ముక్తోహ్యసి త్వమిత్యుక్త్వా సన్నివృత్తో మహాద్యుతిః. ౨౩
రాఘవోఽపి సహభ్రాత్రా సహ చైవ హనూమతా,
తదేవ వనమాగచ్ఛత్సుగ్రీవో యత్ర వానరః. ౨౪
తం సమీక్ష్యాగతం రామం సుగ్రీవస్సహలక్ష్మణం,
హ్రీమాన్ దీనమువాచేదం వసుధామవలోకయన్. ౨౫

ఆహ్వాయస్వేతి మాముక్త్వా దర్శయిత్వా చ విక్రమం,
వైరిణా ఘాతయిత్వా చ కిమిదానీం త్వయా కృతం. ౨౬
తామేవ వేలాం వక్తవ్యం త్వయా రాఘవ తత్త్వతః,
వాలినం న నిహన్మీతి తతో నాహమితో వ్రజేత్. ౨౭

... ...

అలంకారేణ వేషేణ ప్రమాణేన గతేన చ,
త్వం చ సుగ్రీవ వాలీ చ సదృశౌ స్థః పరస్పరం. ౩౦
స్వరేణ వర్చసా చైవ ప్రేక్షితేన చ వానర,
విక్రమేణ చ వాక్యైశ్చ వ్యక్తిం వాం నోపలక్షయే. ౩౧
తతోఽహం రూపసాదృశ్యాన్మోహితో వానరోత్తమ,
నోత్సృజామి మహావేగం శరం శత్రునిబర్హణం. ౩౨
జీవితాంతకరం ఘోరం సాదృశ్యాత్తు విశంకితః,
మూలఘాతో నసౌస్యాద్ధి ద్వయోరపి కృతో మయా. ౩౩
త్వయి వీరే విపన్నేహి అజ్ఞానాల్లాఘవాన్మయా,
మాఢ్యం చ మమ బాల్యం చ ఖ్యాపితం స్యాద్ధరీశ్వర. ౩౪
దత్తాభయవధో నామ పాతకం మహాదుచ్యతే.”

అని మూలము. సుగ్రీవుఁడు వాలిచే దెబ్బలు తిని తన్ను రక్షించు శ్రీరాముఁ డగపడమి నిఁక నిలువరాదని పాఱిపోవుటయు వాలి యాతనిం దఱుముకొనిపోవుటయు నతఁడు మతంగమునివనముం జొరఁగానే తప్పించుకొంటివి పో యని వాలిపలికి వెనుకకు మరలి కిష్కింధకుఁ బోవుటయు రామసౌమిత్రులు సుగ్రీవునికడ కరిగి యాతఁడు దుఃఖింపఁగా గుఱుపట్టఁ జాలనియట్లు మీరెల్లభంగుల నొక్కటిగా నుండుటంగని నాబాణము నిన్నే వధించిన మహాపాతకము వాటిల్లునన్న

భయమున నూరకుంటిని గాని వేఱుగాఁ దలంప నలదని రాముఁడు పలుకుటయు నిందలి విషయసారము. ఇందుఁ బెక్కుసందియములు తోఁచెడిని. వానిని వ్రాసి సమాధానము వ్రాసెదను. సాలపతనానంతర మిప్పుడే కిష్కింధకుం బోవుద మని సుగ్రీవుని రాముఁడే పురికొలిపెను. అందఱు పోయిరి. రామసౌమిత్రు లాయరణ్యానియం దొకచోట డాఁగియుండిరి (వృక్షై రాత్మాన మావృత్య వ్యతిష్ఠ న్గహనే వనే) కదా. డాఁగి యుండుట మోసముగా నతనిం జంపుటకే కదా. ఇది న్యాయ్యమా యనున దొక్కసందియము. సుగ్రీవుఁడు వాలియుఁ బోరాడుచుండఁగా గుఱుతుపట్టఁ దలనుపడనియట్లు వారి రూపము లుండుటం జేసి బాణమువిడువక రాముఁ డూఱకుం డెనని యున్నది కదా. సుగ్రీవుఁడు కిష్కింధచెంతకుం బోయి "గాఢం పరిహితో వేగాత్" బలము తగ్గకుండుటకుఁ బై వస్త్రము నడుమున బిగించుకొని వాలిఁ బిలిచెనని యున్నదే. ఈగుఱుతు చాలదా? ఏల రాముఁడు బాణమును విడువ లేదు. అనున దొక్కసంశయము. పోనిండు వాలియు నట్లే వచ్చియున్నవాఁ డనుకొందము. తాను బాణప్రయోగము చేయమి, వాలిదెబ్బ లెక్కువగాఁ దగులుటం జేసియు నిలువ లేక రక్తము గాఱుచుండఁగా సుగ్రీవుఁడు పాఱిపోయెను. వాలియు వెనుకొని తఱుముచుండెను. మతంగముని తపోవన మునుజొచ్చిన తమ్మునింగని తప్పించుకొంటి పో. అని వాలిపలికి శాపభీతి నందుఁ జొరనొల్లక కిష్కింధకుఁ బోయెను. (వాలి నాభిద్రుతః క్రోధాత్ప్రవివేశ మహావనం, తం ప్రవిష్టం వనం దృష్ట్వా వాలీ శాపభయార్దితః, ముక్తోఽహ్యసి త్వమిత్యుక్త్వా సన్నివృత్తో మహాద్యుతిః.) తఱుముచున్నవాఁడు వాలియని

యుఁ బాఱిపోవుచున్నవాఁడు తనమిత్రుఁడనియు రాముఁ డెఱుంగఁడా? ఇది తెలిసికొను టంతయు సులువుకదా. అపు డేల బాణము వైవరాదు? అనున దొకసందియము. వాలిసుగ్రీవులు కవలపిల్లలు కారు. దేహప్రమాణాదులు తూఁచినట్లుగ నొక్కరీతిగా నున్నవనుటయు సరిపడదు. కాన నేల వాలిని వధింపలేదనున దొక్కశంక. ఇట్టిచోట్ల నాక్షేపించువారు గలరు. ఈసందియము లిచ్చోఁ గలుగవన వలనుపడదు. సమాధానమునకుం బ్రయత్నింతము. చాటున నుండ నేల యనుసందియమునకు రామవాలిసంభాషణము జరగుతఱి సమాధానము వ్రాయుదును. వాలిసుగ్రీవు లాకాశమున యుద్ధము చేయ లేదు. భూమిపైననే. యుద్ధము తుములముగా సాగుచుండెను. రామాదు లామహారణ్యమునఁ జెట్లచాటున నుండిరి. నడుమునఁగల వస్త్రమును గుఱుతుపట్టి వాలికాఁడనుకొని బాణము వేయ నవకాశము లేదు. రక్తము స్రవించుచుండఁగాఁ గటివస్త్రమును దూరమున నున్నవారు గురుతింపఁజాలరు. వారు సవ్యాపసవ్యములుగాఁ దిరుగుచుందురు. మహాక్రోధావిష్టులగుట పరస్పరవిజయకాంక్షలఁ బోరాడుచుందురు గదా. అట్టితఱి బాణప్రయోగము చేయ శ్రీరాముఁడు శంకించుట సకారణమే. సావకాశముగాఁ బరిశీలించునంతలో సంగరము మాని పాఱిపోయియుండవచ్చును. వాలి తఱుముచుండఁగా నేల కొట్టరాదను శంక యంత మంచిదిగాదు. వృక్షాంతరితుఁడగువానిని లక్షించి బాణము వైవ వలనుపడునసుట యుక్తిసాధ్యము కాదు. ప్రాణభీతుఁడు సుగ్రీవుఁడు. ఈర్ష్యాగ్రస్తుఁడు వాలి. వీరిరువురు మాటలాడుచు మెల్లఁగాఁ బోయి యుండరు. ఆమహాటవి ననేకవృక్షములు సాంద్రముగా నున్నవి. కాన

శరసంధానమున కవకాశము దొరకదు. పరుగెత్తువానిని వెనుక నుండి కొట్టుట మహాశూరలక్షణము కాదు. కావున నపుడు రాముఁడు శరప్రయోగమున మందప్రయత్నుఁ డగుటయే న్యాయ్యము. దేహప్రమాణాదు లించుక భేదముగా నుండ వచ్చును. యత్కించిద్భేదమును గ్రొత్తవారు, విశేషించి దూరమున వృక్షముల మఱుఁగనున్న వారును గని పెట్టుట శక్యమా? ఇట్లు మనమూహించిన నిందలిసందియములు బాధింపఁ జాలవు. ఇన్నింటియందలి సారమేమి? వాలి మృతికాల మించుక దూరమున నున్నది. సుగ్రీవుని దుష్కర్మము శేషించి యున్నది. ఇట్టులుండఁగా

"మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్."

అను వాక్యానుసారము కర్మఫలముల నొసంగఁజాలు కారణమగు రాముఁడు చంపుటెట్లు? ఎవ్వరి కెచ్చోట మృతి గలుగ వలయునో యేసమయమునందో అవి రెండును సమకూడవలయును. కర్మసిద్ధాంతము మార్పఁ దరముగాదు కదా. కావున నిచ్చోట శ్రీరాము పొరపాటు లేదు. కర్మసిద్ధాంత మెఱుఁగని వారల కిన్ని శంకలు గలుగునేమో కాని యద్దాని నించుక యెఱింగినవారికి నిట్టిసందేహములు గలుగవు.

"అహం చ లక్ష్మణశ్చైవ సీతా చ వరవర్ణినీ। 3౫
త్వదధీనా వయం సర్వే వనేఽస్మిన్ శరణం భవాన్."

అని మూలము. నేను లక్ష్మణుఁడు సీతయు నీయధీనులమే. ఈవనమున మాకు నీవే శరణము. అని రాముఁడు పలికెను. ఇపుడు సీత లేదుకదా. వచ్చినతర్వాత నని యందురేని అపుడు కూడ నిందేయుండఁదరమా? భరతునకొసంగిన వాగ్దాన మేమ

గును? కాన నిందోకవిశేషార్థము కలదనియే యూహింపవల యును. ఇందు "వరవర్ణిని" అనువిశేషణము వాల్మీకి యుపయోగించెను. "వరశ్శ్రేష్ఠో వర్ణో రూప మస్యా ఇతి వరవర్ణినీ" అని విగ్రహము. "శీతే సుఖోష్ణసర్వాంగి గ్రీష్మేతు సుఖశీతలా, భర్తృరక్తా చ యా నారీ సా భవేద్వరవర్ణినీ" అని రుద్రుఁడు నిర్వచించెను. వరవర్ణినీ. గౌరీ.

"మహాకాళి నమస్తుభ్యం మహాకాళి నమోస్తుతే,
చండి చండే నమస్తుభ్యం తారిణీ వరవర్ణిని." మహాభారతే.
"సరస్వతీ, లక్ష్మీః ఇతి శబ్దరత్నావళీ."

అని శబ్దకల్పద్రుమమునఁ గలదు. లక్ష్మియగు సీతయు నేను లక్ష్మణుఁడును నీ యధీనులము. ఈవనమున నీవే దిక్కు. అనుచో సీత తనయొద్దనే ప్రచ్ఛన్నరూపమున నున్నదను భావమును శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. లంకకుఁ బోయినది మాయాసీతయే యనునధ్యాత్మరామాయణాభిప్రాయము నీ భాగము సూచించుచున్నది. ప్రకృతి లేక పురుషుఁ డుండు టెట్లు? భగవతి అనపాయిని గదా. ప్రకృతి పురుషుల కెడఁబాటు లోకదృష్టికే కాని వాస్తవము కాదు. రాముఁడే యన్ని కార్యములు చేసినట్లు కనఁబడుచుఁ దానే యన్నింటి నొనరించునది ప్రకృతియే యని మన మెఱింగినయెడల వారి నారాధించుపద్ధతియు నెఱుంగఁబడును. లేకున్న సంతియే.

"తతో గిరితటే జాతా ముత్పాట్య కుసుమాకులాం,
లక్ష్మణో గజపుష్పీం తాం తస్య కంఠే వ్యసర్జయత్." ४०

అని మూలము. పుష్పభారముగల నాగపుష్పిలతను సుగ్రీవుని

కంఠమున సౌమిత్రి వైచెను. అది వ్రేలాడుచుండుటం జేసి గుఱుతుపట్టుకొన నలనుపడునని శ్రీరాముని యాశయము. పుష్పితలతను గంఠమున వైచుటం జేసి భావిపట్టాభిషేకము సూచింపఁబడుచున్నది. అధ్యాత్మరామాయణమున నీభాగమునఁ గల విశేష మేమనఁగాఁ దన్ను స్తుతించు సుగ్రీవుని మాయామోహితునిగ నొనరించి కార్యనిరతునిగఁ జేసెనను నదియే.

రామాదులు రెండవసారి కిష్కింధ కరుగుట

*రామలక్ష్మణులు సుగ్రీవునింగూడి కిష్కింధ కరిగిరి. ధనుర్బాణములఁ దాల్చి శ్రీరాముఁడు ముందుగాఁ బోవఁ దక్కినవా రతనివెనుకఁ బోయిరి. హనుమంతుఁడు నలనీలతారులు పోయిరి. త్రోవనడుమ ననేకవిచిత్రకాననభాగములం గాంచుచుఁ గొలంకులం గని యానందించుచు వనగజములులోనగు మృగవిశేషములం దిలకించుచుఁ బోవుచుండఁగాఁ రాముఁడు సుగ్రీవునిం గని యీసాంద్రారణ్యము మేఘమండలమువలె నొప్పుచున్నది. దీనిం దెలియఁగోరుచున్నాను. అని యడుగఁ బయనముసాగించుచు నావనవృత్తాంతమును జెప్పఁబూని సుగ్రీవుఁ డిట్లు పలికెను. ఇది యొక యాశ్రమము. ఉద్యానతుల్యము. సప్తజనులను మును లేడుగురు నివసించుచుండిరి. వారు తలక్రిందుగా జలములనుండి నియతిమీఱక దప మొనరించుచుండిరి. ఏడురాత్రుల కొక్కసారి వారు వాయువు నాహారించుచు సప్తశతవత్సరములు తపము సలిపి సశరీరస్వర్గసుఖము నొందిరి. ఈవృత్తప్రాకార మింద్రాదులకే

* ఇది పదుమూఁడవసర్గమునఁ గలదు.

జొరఁ దరముగాదు. మృగపక్షులుంగూడ నిందుఁ బ్రవేశింపఁ జాలవు. తెలియక ప్రవేశించిన మరలివచ్చుట యనునదిలేదు. ఇందచ్చరమిన్నల నర్తనాదులు వారియాభరణధ్వనులు విన వచ్చుచుండును. దివ్యగంధము గుబులుకొనుచుండును. త్రేతాగ్నులింకెడ తెగక యుండును. అందులకు నిదర్శనముగా నీ సాంద్రధూమము చుట్టుకొనుటఁ జూడుము. మీరిరువురు నియతచిత్తముల నంజలింబట్టి యేదే నొకఫలము నుద్దేశించి యా మహర్షులంగూర్చి నమస్కరింపుఁడు. దాన నాధివ్యాధులు నశించును. అనఁగా వారిరువు రట్లే నమస్కరించిరి. సంతోషమున నవ్వలంబోయి కొంతదూరమున నున్న కిష్కింధానగరముం గాంచిరి.

ఆర్యులారా! ఇందేదియైన విశేషముందునా యని నెమకుదము.

> "తేషాంతు గచ్ఛతాం తత్ర త్వరితం రఘునందనః,
> ద్రుమషండవనం దృష్ట్వా రామస్సుగ్రీవమబ్రవీత్. ౧౩
> కిమేతత్ జ్ఞాతుమిచ్ఛామి సఖే కౌతూహలం హి మే."

అని మూలము. ఇపుడు రామాదులు పోవుమార్గము క్రొత్తదని తేటపడును. మతంగమునివనమునుండి ప్రయాణము చేసిరిగాన వేఱొకమార్గముగ నుండవచ్చును. ఋశ్యమూకమునకుఁ గిష్కింధానగరమునకు నాతిదూరమని కనుపట్టును. ఇపుడు కిష్కింధ యనఁబడుదానికిని బూర్వపుఁ గిష్కింధకు నెంతయో వ్యత్యాసము కన్పట్టవచ్చును. సాంద్రారణ్యమునఁ బోవువారికి నడుగొక యామడఁగాఁ దోఁచవచ్చును. ఇది యేమో క్రొత్తవనమనుట మాత్రము సత్యము.

"ఏతద్రాఘవ విస్తీర్ణ మాశ్రమం శ్రమనాశనం,
ఉద్యానవనసంపన్నం స్వాదుమూలఫలోదకం. ౧౭
అత్ర సప్తజనా నామ మునయస్సంశితవ్రతాః,
సప్తైవాధశ్శిరసో నియతం జలశాయినః. ౧౮
సప్తరాత్రకృతాహారా వాయునా వనవాసినః,
దివం వర్షశతైర్యాతాస్సప్తభిస్సకళేబరాః. ౧౯
తేషామేవం ప్రభావానాం ద్రుమప్రాకారసంవృతం,
ఆశ్రమం సుదురాధర్ష మపి సేంద్రైస్సురాసురైః. ౨౦
పక్షిణో వర్జయంత్యేతత్తథాన్యే వనచారిణః,
విశంతి మోహాద్యే తత్ర నివర్తంతే న తే పునః. ౨౧
విభూషణరవాస్తత్ర శ్రూయంతే సకలాక్షరాః,
తూర్యగీతస్వనాశ్చాత్ర గంధో దివ్యశ్చ రాఘవ." ౨౨

అని మూలము. ఇది యావనమాహాత్మ్యము. సర్వోపరిములులోనగునవి కలిగియుండుట నుద్యానలక్షణము. సప్తజను లను పేరఁ బరఁగు నేడుగురుమునులు ఘోరతపమొనరించి స్వర్గమున కరిగిరి. ఇందు దేవతలు గూడఁ జొర వెఱతురు. మృగపక్షులు చొరవు. తెలియకపోవునే నందే నశించును. ఆమునులు శరీరములతో దివ మలంకరించిరి. స్త్రీల యలంకారముల చప్పుడులు గీతవాదిత్రాదిశబ్దములు వినవచ్చును. అనుటం జేసి స్వర్గమునకుంబోయి తపఃఫలముగా నచ్చరమిన్నలంగూడి పూర్వనివాసాదరణమున నచ్చటికి వచ్చి విహరించుచుందురని తోఁచెడిని. ఇందొక్క విశేషము కలదు. తపోవనమును మృగపక్షులు చొర వెఱచుననఁగా నర్థమేమి? వాని కందేదో భయముగలుగునట్లు తోఁచుననియే కదా. మహర్షులయాశ్రమములయందు నివాసము ప్రాయికముగా సాధుజంతువులకే

యని కనుపట్టు. దుష్టసత్త్వముల కయ్యది భయావహముగఁ గనుపట్టు. పామరుల కివార్త దబ్బఱగాఁ దోఁచును. కాని యిందసత్యము లేదు. తిరుపతికొండకు నల్లమల యని పేరు. శ్రీశైలము మొదలు తిరుపతిదనుక నది వ్యాపించియున్నది. ఆ పర్వతముపైనఁ బశువులు మందగానుండుటకు విశాలభాగములు గలవు. పగలు పచ్చిక మేసి రాత్రికాలమున నందుఁ బరుండును. వానికిఁ బెంటలని పేరు. పెంటలనఁబడు నాభాగములయందుండు గోవులను మేకలను బులిమొదలగు క్రూరజంతువులు బాధింపవు. అనఁగా నాచోటికి నవి రాఁజాలవు. చుట్టు తిరిగి యార్చుచుండును. నిర్భయముగాఁ దద్రక్షకు లుందురు. తొలుత నాస్థలమునం దొక యంత్రమును స్థాపింతురు. దానికే కట్టుయంత్రమని పేరు. ధేనువులుగల ధనికు లప్పని చేయించియుందురు. వేసవికాలమం దందే యవి శయనించును. అందుఁ బ్రవేశింప భయంపడుచుఁ గ్రూరమృగములు చుట్టుతిరిగి పోవుచుండును. ఏల? యంత్రబల మది. ఈవిషయము నే నెఱుఁగుదును. ఈకాలపువారికే యింతమాత్రపు. శక్తి యుండఁగా నప్పటిమునుల కదియుండెనన్న సంశయించు వారికంటెఁ బామరులు లేరు. ఏఁబదివత్సరములకు ముందుఁ గడపమండలమునఁగల పల్లియలలోఁ గొందఱు మాంత్రికు లుండిరఁట. ఒకరిని నడవికింబిలుచుకొనిపోయి మాంత్రికుఁడు చెట్టెక్కి యిసుకమంత్రించి చల్లిన వాఁడు పెద్దపులియై వానిం జంపనుంకించునఁట. జాముకాకమును పే మరల నిసుక చల్లిన మనుష్యుఁ డగునఁట. అట్లు చేయువారి కిపుడు నింటిపేరు పెద్దపులివారని కలదు. ఇట్టివిద్య లిపు డంతరించినవి. నమ్మఁదగని యట్లు లేర్పడినవి. మంత్రవిద్యలకు వినాశనకాల మిది. చచ్చు

వేదాంత ముపదేశించు మహాత్ములను మంచికాలము. కనుక నన్నియు సంశయింపందగియే యుండును.

"త్రేతాగ్నయోఽత్ర దీప్యంతే ధూమోఽహ్యత్ర ప్రకాశతే,
వేష్టయన్నివ వృక్షాగ్రాన్ కపోతాంగారుణోపమః. ౨౩

... ...

కురు ప్రణామం ధర్మాత్మన్ తాన్ సముద్దిశ్య రాఘవ,
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా ప్రయతస్సంయతాంజలిః. ౨౫
ప్రణమంతి హి యే తేషాం మునీనాం భావితాత్మనాం,
న తేషామశుభం కించిచ్ఛరీరే రామ దృశ్యతే. ౨౬
తతో రామస్సహ భ్రాత్రా లక్ష్మణేన కృతాంజలిః,
సముద్దిశ్య మహాత్మానస్తానృషీనభ్యవాదయత్." ౨౭

అని మూలము. ఇందుఁ ద్రేతాగ్నులు మండుచున్నవి. అనఁగా నర్థమేమి? తేజస్త్సత్త్వోపాసకు లాకాలమునఁ బెక్కండ్రు గలరు. ప్రాయికముగా మునులు తేజస్సు నుపాసించువారు. అనఁగా ధ్యానించువారు. ఉపాసించుపద్ధతులు నాలుగు. మంత్రజపప్రధానము, పూజాప్రధానము, న్యాసప్రధానము, హోమప్రధానము నని వానిభేదములు. తఱచుగా నాకాలపు వారు హోమము జపము ప్రధానముగాఁ గలవారై యుండిరని పురాణములఁ బరిశీలింపఁ దేటపడును. ఈనాలుగుమార్గములు సమానఫలదములే. ఇందు న్యాసజపములు వస్త్వంతరానపేక్షకములు. హోమపూజలు వస్త్వంతరసాపేక్షకములు. పైనఁబేర్కొనిన మహర్షులు హోమప్రధానోపాసకులు. వారి శిష్యులు నట్టివారుగనే యుండురు. కనుకనే వారు సిద్ధినొంది సురపురికరిగిన నగ్నులు చల్లారకయున్నవి. ఆమునులు స్వర్గ

సుఖమునుగోరినవారు కావున నచ్చరమిన్నలు లభించిరి. వారి కెవరు నిశ్చలమనస్కులై నమస్కరింతురో వారికి శరీరబాధ లుండవని సుగ్రీవుఁడు తెలుప శ్రీరామలక్ష్మణు లట్లే కావించిరి. రాముఁ డేమికోరి యట్లు నమస్కరించె నని ప్రశ్నింపరాదు.

"కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః,
లోకసంగ్రహమేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి. ౨౦
యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః,
స యత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే. ౨౧
యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మణ్యతంద్రితః,
మమ వర్త్మానువర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః,"

అన్న గీతావాక్యముల ననుసరించి యోజించిన మహర్షు లిహాముత్రఫలభోగవిరాగులైనను లోకులకు సత్కర్మాచరణ పరాయణత్వ మలవడఁజేయఁ దా మూరకే సత్కర్మముల నాచరించుచుందు రని తేటపడియెడిని. ఈతత్త్వము నేఁటఁ గలిపి కొందఱు దేవాలయములే ముక్తిదాయకములనుచు విగ్రహారాధనమే ప్రధానమని బోధింతురు. అదియే మోసమని మన మెఱుంగవలయును. శ్రీరాముఁడు తమ్మునింగూడి వారికి నమస్కరించె ననఁగా నితరులు తన్నుంజూచి యట్లు పెద్దలకుఁ గార్యార్థులైయైన నమస్కరింతురని దా నమస్కరించెఁ గాని వాలిఁ జంపుశక్తి నాకుఁ గల్పింపుమను లోనగు వాంఛలంగోని కాదని మన మెఱుంగందగు. ఇందు మహాతపోధనులైనను స్వర్గాదిసుఖములంగోరిన నవి లభించుననియుఁ గాని చాలకాల మాసుఖము లుండవనియుఁ గావున నిష్కామకర్మముల నాచరించినవారే పరమేశ్వరానుగ్రహైకపాత్రు లగుదురనియు ముఖ్యముగాఁ దనమేలు కోరినవార లట్టిపద్ధతి ననుసరించి

సత్కార్యముల నాచరింపవలయుననియుఁ దేటపడుచున్నది. అధ్యాత్మ రామాయణమునం దీభాగమున విశేషములు కానరావు.

శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవుని భీతిమాన్పుట.

* శ్రీరామాదులు వేగమ కిష్కింధం జేరిసి దుర్గమారణ్యమున నొకవృక్షమూలమున గుప్తముగా నుండిరి. సుగ్రీవుఁడు వనమున నాల్గుప్రక్కలు కలయంజూచి నిర్భర క్రోధముఁ దెచ్చుకొనెను. ఎల్లరుఁ దన్నుఁ బరివేష్టించియుండఁగా సింహనాదము గావించి వాలిని సంగరమున కాహ్వానించెను. శ్రీరామునిం గని వాలిపాలితమగు పురమునకు వచ్చితిమి కదా. ఇది సామాన్యము గాక పగవారికి మిగుల దుర్భేద్యమైనది. ఇందు శత్రుహంత లనేకులున్నారు. మహావీరా! వానిని వధింతునని ప్రతిన చేసితివి కదా. దానికి సుసమయ మిదె వచ్చినది. సుగ్రీవుఁ డిట్లు పలుకఁగా గుఱుతుకొఱకు నీ మెడలో గజపుష్పికామాలికను వైచియున్నాఁడు. దీని నులువుగా నిన్ను గుఱుతింపందగును. వీరాగ్రేసరా! ఈలతను గంఠమున ధరించి యాకాశమున నక్షత్రమాలాపరివృతుఁడగు సూర్యునివలె మిక్కిలి వెలుంగుచున్నాఁడవు. నీభయము నాతనివైరము నొక్కనారసమున నిపుడు తీర్చెదను. భయంపడకుము. సోదరాకృతినున్న నీశత్రువును జూపుము. వానిని జూచుటయే యాలస్యము. చూచినంతన హతుఁడై నేలఁబడి పరాగమునఁ బొరలాడఁగలఁడు. నాకన్నులకుం దోఁచి మరలఁ బ్రాణములతో వాలి పోవునేని అట్టిదోషము నేఁజేసినందులకు నన్ను

* ఇది పదునాల్గవసర్గమునఁ గలదు.

నిందింపుము. వాఁడు మృతినొందిన నిర్దోషినని నిందింపకుండుము. సాలములంజీల్చినబలముననే వాలిని గూల్చితినని తెలిసికొనుము. ఎట్టికట్టిడికాలమునందైనను ధర్మలోపమున కోర్వలేక యింతవఱ కెన్నఁడుగాని యబద్ధమాడి యుండలేదు. ముందునుగూడ నెంతటికష్టములు వచ్చినను అనృతము పలుకఁబోవునదియులేదు. అంకురించిన సస్యము నింద్రుఁడు వర్షమున ఫలింపఁజేయులాగున వాలివధవిషయమునఁ జేసిన ప్రతిజ్ఞను బరాక్రమమున సఫలము గావించెదను. ఇంచుకయుఁ బ్రతినఁ దప్పను. కనుకఁ దొట్రుపడకుము. వాలి వెడలివచ్చునట్టి ధ్వని చేయుము. విజయశీలియగు వాలిని నీవు మార్కొనియున్నావు కదా. కనుక నాకోపమున నీధ్వని వినఁబడఁగానే జాగుచేయక వచ్చును. శూరులు యుద్ధమున శత్రుకృతతిరస్కారమును సహింపరు. తమ రథికులమని తెలియుదురేని విశేషించి స్త్రీల యెదుటనుందురేని యించుకంతయు నోర్వరు. అని రామమూర్తి పలుకఁగనే కపిరాజు గట్టిగానార్చెను. అరాజకత్వదోషము చేత నిది యేమని యడుగువారే లేక పరపురుషులు శిరోజములంబట్టుకొనఁగాఁ గులకాంతలు పోఁదగినతావునకుం బోలేక విచారంపడుచందమున నాతనిధ్వనికి గోవులు బెదఱి పాఱినవి. యుద్ధమున నంగవైకల్యమునొందిన గుఱ్ఱములపోలిక జింకలు భీతిచేఁ బఱుగెత్తఁజాలకపోయెను. ఆకసమున నక్షత్రరూపమున నలరు పుణ్యాత్ములు పుణ్యము క్షీణింపఁగా భూమిం బడునట్లు పక్షులు పెనుభీతి నేలంబడియె. సముద్రధ్వనివలె నాతఁ డార్చి పౌరుషమున ననికి సిద్ధపడియుండెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమును బరిశీలింతము.

"సర్వే తే త్వరితం గత్వా కిష్కింధాం వాలిపాలితాం,
వృక్షైరాత్మానమావృత్య వ్యతిష్ఠన్ గహనే వనే." ౧

అని మూలము. నలనీలతారహనుమంతులు రామలక్ష్మణులు సుగ్రీవుఁడు కిష్కింధఁ జేరి యందొక వనమునఁ జెట్టుచాటున సుగ్రీవుఁడుకాక తక్కినవారు దాఁగియుండిరి. అని సదా యర్థము. తమ్ముఁగాంచి వాలిభయపడి పాఱిపోవునేమో యను నూహ వారలకున్నట్లు కనుపట్టుంగదా. ఇది శూరలక్షణమా యని కొందఱు ప్రశ్నించిరి. కాని యింత మంచిప్రశ్న మిది కాదు. సరివానితోఁ బోరాడుతఱి నిట్టులొనర్చుట హేయము కాని శాఖామృగములవిషయమున నిది హేయము కానేరదు. ఇది వేటవంటిదే కాని సాధారణ సంగరమువంటిది కాదు.

"లక్ష్మణేన సముత్పాట్య యైషా కంఠే కృతా తవ,
శోభసే హ్యధికం వీర లతయా కంఠసక్తయా. ౨
విపరీత ఇవాకాశే సూర్యో నక్షత్రమాలయా."

అని మూలము. ఇది శ్రీరామవాక్యము. పూర్వమురీతి గాదు. నిన్ను గుఱుతుపట్టుటకే యీలత నీమెడలో వేయఁబడినది. దీనిచే మునుపటికంటె మిన్నగాఁ బ్రకాశించుచున్నవాఁడవు. నక్షత్రమాలచే నావృతుఁడగు సూర్యుఁ డాకాశమున వెలుంగునట్లని రాముఁడు పలికెను. నక్షత్రమాలాపరివృతుఁడుగ సూర్యుఁ డుండు టెట్లని సందేహింతురు. విపరీతే = ఉత్పాత కాలమునందు నక్షత్రమాలావృతుఁడుగ సూర్యుఁ డగపడును. దాన నా రాజ్యనాథుఁడు మరణించునన్న జ్యోతి శ్శాస్త్రము ననుసరించియే శ్రీరాముఁ డీయుపమానము చెప్పె ననుటయే చక్కగానున్నది.

"రాత్రా వింద్రధనుర్దర్శే దివా నక్షత్రదర్శనే,
తద్రాష్ట్రనాథనాశస్స్యాదితి గర్గస్య భాషితం."

అను ప్రమాణ మంగీకరింపఁదగినది. "పరీతం తు దివాప్రోక్తం విపరీతం తు శర్వరీ, రాకామధ్యగతశ్చంద్రస్సూర్య ఇత్యభిధీయతే." ఇత్యాదులు రసవంతములుగా లేవు. భావివృత్తాంత సూచకముగా శ్రీరామవాక్య ముండునని మన మెఱుంగుటయే న్యాయ్యము. తక్కినవన్నియు నిట్టియర్థములే. ఈభావముచే భావి వాలిమృతి సూచింపఁబడుచున్నది.

"ప్రత్యక్షం సప్త తే సాలా మయా బాణేన దారితాః. ౧౩
తేనావేహి బలేనాద్య వాలినం నిహతం మయా,
అనృతం నోక్తపూర్వం మే వీర కృచ్ఛ్రేఽపి తిష్ఠతా. ౧౪
ధర్మలోభపరీతేన న చ వక్ష్యే కథంచన,
సఫలాంచ కరిష్యామి ప్రతిజ్ఞాం జహి సంభ్రమం." ౧౫

అని మూలము. ఏబలమున సప్తసాలముల భేదించితినో యాబలమున నొక్కబాణమున వాలిని వధింతును. ఎట్టికట్టడికాలములయందుఁగాని యనృతము పలికినది లేదు. ధర్మలోపభయమునసుగూడ నసత్యము చెప్పినది లేదు. కాన నాప్రతిజ్ఞను సఫలముగాఁ జేసెదను. అని రాముఁడు పలికెను.

"సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియం,
సత్యం చ నానృతం బ్రూయాదేష ధర్మస్సనాతనః."

అను మనుస్మృతివాక్యమునకు రామవాక్యమునకు సంబంధము లేదని యెఱుంగవలయును. ఎట్టికట్టిడితటినైన నసత్యమాడినది లేదు. ధర్మలోపభయమునను గూడఁ బలుకను. అనఁగా నర్థమేమి? కేవలసత్యమే ప్రధానముగాని పరచిత్తము

నొచ్చుననుభయము లేదని భావము. సత్యమువలన ధర్మము లోపించినను దానికొఱకై యసత్యమాడ నని శ్రీరామ వాక్యము. శుద్ధసత్యమే నాకిష్టముగాని మిశ్రసత్యము కాదని రామమూర్తి యాశయము. సత్యమే భగవత్స్వరూపము. దానియందుఁ గళంకలేశము లుండునా? కావున సత్యము నాశ్రయించువారినే భగవంతుఁ డాశ్రయించును. సమయోచితముగా సత్యముపలుకువారికి భగవదనుగ్రహమునకుఁ గొన్ని యోజనముల యంతరము కలదని మన మెఱుంగవలెను.

"ప్రసూతం కళమం క్షేత్రం వర్షేణేవ శతక్రతుః." ౧౫

అని మూలము. క్షేత్రమున మొలిచిన పైరు నింద్రుఁడు వర్షముచేఁ బోషించునట్లు ప్రతిజ్ఞను సఫలమొనర్తును. అనఁగాఁ దాత్పర్యమేమి? నీసత్కర్మము ఫలింప మొనసియే యున్నది. దానిని బ్రకాశింపఁజేయుదును. వాలివధమునకు నీవిజయమునకు మూలములు మీయిరువుర ప్రాక్కర్మములు. అవి ఫలింప వేచియున్నవి. దానిని జక్కఁగా ఫలింపఁజేయ నేఁ బ్రయత్నించెదను. నిమిత్తమాత్రమే నేను. మీరిరువురు మీమీ కర్మఫలముల ననుభవించువా రని సారము.

"జానంతస్తు స్వకం వీర్యం స్త్రీసమక్షం విశేషతః." ౧౭

అని మూలము. శూరులు తమను బలాధికులమని యెఱింగినవారేని విశేషించి స్త్రీలయెదుటనుండిరేని శత్రుకృతతిరస్కారము నెంతమాత్రము సహింపరు. స్త్రీలయెదుటఁ దమ పౌరుషమును బ్రకటించుకొనుట సామాన్యపురుషులకుంగూడ నైజము. ఇఁక శూరులమాట చెప్పనేల?

"ప్రాతర్మూత్రపురీషాభ్యాం మధ్యాహ్నే క్షుత్పిపాసయా,
సాయం కామేన పీడ్యంతే జంతవో నిశి నిద్రయా."

అని వ్యాఖ్య.

దీనిచేత నాకాలము సాయంకాలముగా నుండుసని యీకారణము తోఁపఁజేయును.

"తస్య శబ్దేన విత్రస్తా గావో యాంతి హతప్రభాః. ౨౦
రాజదోషపరామృష్టాః కులస్త్రియ ఇవాకులాః,
ద్రవంతి చ మృగాశ్శీఘ్రం భగ్నా ఇవ రణే హయాః. ౨౧
పతంతి చ ఖగా భూమౌ క్షీణపుణ్యా ఇవ గ్రహాః."

అని మూలము. దేశము రాజస్వాంతము కాదేని పరులు స్వేచ్ఛమైఁ దిరుగుచుఁ గేశపాశముంబట్టుకొని యీడ్వఁగాఁ గులకాంతలు వ్యగ్రమనస్కలై యుండునట్లు గోవు లాధ్వనికి బెదఱినవి. దీనిచేత సాయంకాల మది కావచ్చునని తోఁచెడిని. అంగహీనములగు గుఱ్ఱములు పరుగెత్తఁజాలనియట్లు జింకలు పరుగిడఁజాలకపోయెను. పుణ్యపురుషులు నక్షత్రరూపముల నున్నతపదముల నుండి వెలుంగుచు నది క్షీణింపఁగా మరల మర్త్యలోకము నొందునట్లు పక్షులు నేలఁబడినవి. అనఁగా మర్త్యలోకము కర్మభూమి. ఇందుఁజేసిన సత్కర్మములకు నూర్ధ్వలోకముల ననుభవింపఁ దగు సుఖముల ననుభవింప నాయాలోకముల నుందురు. ఆలోకములే మనకు నక్షత్రరూపములుగాఁ గనఁబడుచుండును. కాని యవి పడిపోవునవి కావు. నక్షత్రమనఁగాఁ జ్యోతిలేనిదనియే యర్థము. న క్షరతీతి నక్షత్రం. క్షర-సంచలనే= జ్యోతిస్సులు కొన్ని పడిపోవును. కొంతదనుకఁ బ్రకాశించును. ఆవల నవి యదృ

శ్యము లగును. అవియే పుణ్యఫలానుభవము ముగియఁగా మర్త్యలోకమున మరలఁ బుట్టవచ్చునవి యని మన మెఱుంగవలయును. "క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి." అని శ్రుతి తెలుపుచున్నది.

"త ఇహ వ్యాఘ్రోవా సింహోవా వృకోవా వరాహోవా కీటోవా పతంగోవా దంశోవా మశకోవా యద్యద్భవం తదా భవంతి." 3-నం. ఛాందోగ్యోపనిషత్తు. ౬-ప్రపాఠకము.

"కచ్చిన్నోభయవిభ్రష్టశ్ఛిన్నాభ్రమివ నశ్యతి,
అప్రతిష్ఠో మహాబాహో విమూఢో బ్రహ్మణఃపథి."

అను నర్జునుని ప్రశ్నమునకు

"పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే,
న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి. ౪౦
ప్రాప్య పుణ్యకృతాన్ లోకానుషిత్వా శాశ్వతీస్సమాః,
శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే. ౪౧
అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతాం,
ఏతద్ధి దుర్లభతరం లోకే జన్మ యదీదృశం. ౪౨
తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికం,
యతతే చ తతో భూయస్సంసిద్ధౌ కురునందన." ౪౩

అను శ్రీకృష్ణమూర్తి చెప్పినసమాధానమును బరిశీలించి పైశ్రుతుల నాలోచించిన నీవిషయము స్పష్టమగును. ఏజన్మము గలజీవుఁ డాజన్మమునందే హెచ్చరికగలవాఁడై యుండును. మఱుజన్మ మెట్టిదే లభించును. అది మార్పునొందవలయునన్న విజ్ఞానము పెంపొందవలయును. కర్మముల నాచరించువారు ఫలముల నీశ్వరార్పణము చేసిన నిట్టిపునరావృత్తు లుండవు.

దీనిం బరిశీలించి తెలిసికొనఁదగిన చరిత్రాంశ మెద్ది? ఆకాలమునఁ బ్రాయికముగా ద్వంద్వయుద్ధములు సాగుచుండెను. ఎవరికెపుడు బలముగలుగునో తటాలునఁ బోయి శత్రుపత్తనములపైఁ బడుట వారించుకయుఁ బ్రయత్నపరులు గానిచో నోడుటయో ప్రయత్ననిరతులైన గెలుచుటో సమానముగఁ బోరుటో జరగుచుండెను. బలవంతుఁడనని గర్వించువాఁడొక్కఁడే నిక్కుచుం బోయి యొకని నాహ్వానించుట ఆతఁడొక్కఁడే వచ్చుట పోరుట యలవాటుగ నుండెను. మహిషాదిరూపములయం దుండుటయు నలవాటుగ నుండెను. భూవివరములలో డాఁగుట ప్రాయికముగా నలవాటు. యుద్ధమున శాస్త్రమునననుసరించి కాలనియమముగాని ధర్మనియమముగాని లేకుండెను. అడవులలో నివసించి క్రూరబుద్ధులు సాధువులఁ జంపి భక్షించుచుండిరి. ధర్మాత్ము లెందో డాఁగియుండువారు. వైదికక్రియలకు విశేషించి బాధలు కలుగుచుండెను. అడవులు మెండు. జనులు నివసించు గ్రామాదులు కొలఁదిగ నుండెను. ఇట్టికారణముల నెన్నిరీతులఁ బరికించినను భారతకాలమునకంటె ముందు రామాయణకాలమని యేర్పడునే కాని భారతకాలమునకుఁ బిదప రామాయణకాలమని చెప్పఁడదు. భారతకాలమే ముందనుటకంటె హాతవాదము వేఱొకటి లేదు.

{ వాలి యుద్ధమునకుఁ బయనముచేయఁబూనఁ దార వలదని హితముఁ దెలుపుట. }

* సోదరుఁ డిట్లు మహాధ్వనిగావింప నంతఃపురమున

* ఇది పదునేనవసర్గమునఁ గలదు.

నున్నవాలి యాలించి సైరింపలేక కామోద్రేకమత్తత యంత రింపఁ గోపావిష్టుఁ డయ్యెను. కన్నులెఱ్ఱవాఱఁగా రాహుగ్రస్తసూర్యునిరీతిఁ గాంతిహీనుఁ డయ్యెను. శూరులను సైరింపరాని యాధ్వని చెవులఁ బడినంతనే భూమిని బ్రద్దలు సేయు నట్లు పాదములు పెట్టుచు వాలి యుద్ధము చేయఁబోవ నుంకించెను. తార యత్తఱి భయాతిరేకమునఁ ద్వరపడుచుఁ బ్రీతి మీఱఁ బతిఁ గౌఁగిలించుకొని మంచితనము తేటపడునట్లు హితము వెడలించువాక్యముల నిట్లు పలికెను. ధీరోత్తమా! నిదుర లేచినంతన తలలోని పూలహారమును బాఱవేయు చందమునఁ బెచ్చుపెరుఁగు నీకోపమును వదలుము. తమ్మునితోఁ బోరఁగోరుదువేని రేపుదయ మతనితోఁ బోరుము. దాన నీకు లాఘవము రాఁబోదు. పగవానికి గొప్పతనము గలుగఁబోదు. ఇట్టు తటాలున రణమునకు వెడలుట నా కించుకయు సరిపడక యున్నది. ఎందుల కిట్లు పలుకుచున్నానో వివరించెద. ముందు రణమునకు నిన్నుఁ బిలిచి పోరాడి నీచే దెబ్బలు తిని పాఱిపోయి మరల వచ్చి రణము సేయు రమ్మని నిన్నుఁ బిలుచుట యాలోచింపఁగా బలమైన యొకకారణము గలుగవలయును. ఆతని యుత్సాహమే దానిని దెలుపుచున్నది. సహాయము లేక రాఁజాలఁడని తోఁచెడిని. ఇంతలో నేదో సాయము చిక్కినది. కాననే యట్లు గర్జించుచున్నాఁడు. ఊరక యనిమాత్ర మూహింపరాదు. గొప్పసాయము దొరకినదని నాకెట్లు తెలిసినదో చెప్పెదను. బుద్ధిమంతుఁడు కాన నీతమ్ముఁడు తనకుఁ దోడుపడువానిఁ బరీక్షింపక యతని మాట నమ్మి రాఁడు. నీకంటె నధికుఁ డనునమ్మక మాతని యందుఁ గలుగుటంబట్టియే యతనివెంటవచ్చియుండు. ఇది

కేవలము నాయూహ కాదు. మన యంగదునిమూలమున విని యున్నదానను. నీహితముగోరి చెప్పెదను.

కుమారుఁ డంగదుఁడు విహారముకొఱ కడవికిం బోయి వచ్చెను. ఆప్తులవలనఁ దా విన్నమాటలఁ దెలిపెను. అయోధ్యాపాలకుఁడు దశరథుఁడు కలఁడు. ఆతనికుమారులు రామలక్ష్మణు లనువారు మహాశూరులు. దుర్జయులు. వారిసాయము సుగ్రీవునకుఁ గలిగినది. ఆరాముఁ డింతకుముందే విరాధాది దానవులం జంపినాఁడు. ఎల్లరకు నీడనిచ్చి తాపమును బోఁగొట్టు నివాసభూరుహమట్లు సాధువులకు గొప్పసాయము చేయువాఁడు. ఆపన్నులకు దిక్కు. ఆరాముఁడు లోకశాస్త్రజన్యజ్ఞానములుగలిగి జనకాజ్ఞను మీఱక సద్గుణరాశియై యొప్పువాఁడు. అట్టిరామునితోఁ బగగొనుట మన కర్తవ్యముకాదు. ఒక్కమాట విను. నీయం దేదే దోష మారోపింపఁ గోరుదానఁ గాను. హితము నేఁ దెలుప దోషము నాపై నీవు మోపవలదు. నాహితము ననుసరింపుము. సుగ్రీవుని యౌవరాజ్యమున నిపుడే పట్టముగట్టుము. బలవంతుఁ డగుతమ్మునితోఁ బగపూనకుము. శ్రీరామునితోఁ జెలిమిచేయుటయు సుగ్రీవునితో వైరముమాని మైత్రి పాటించుటయు యుక్తములని నాకుఁ దోఁచెడిని. సోదరుఁడు లాలింపఁదగినవాఁడే కదా. అతఁడు ఋశ్యమూకమున నున్నను కిష్కింధ నున్నను బంధువే కదా. అన్యుఁడు కాఁడు. అతనికి మించినబంధు వీలోకమున వేఱొకఁడు నీకు లేఁడుకదా. ధనకనకాదు లొసఁగి గౌరవించి రెండవవానిగాఁజేసి చెంత సుగ్రీవు నుంచుకొనుము. తమ్మునితో స్నేహము చేయుటకంటె వేఱుగతి నీకు లేదు. నాకుఁ బ్రియము చేయఁ గోరుదువేని హితము నే నీకుఁ గోరుదాననని తెలి

యుదువేని నావేడికోలు నంగీకరించి నాచెప్పినట్లు లాచరింపుము. రామునితోఁ బోరాటము నీకు నర్హము కాదు. అని తారపలుక మృత్యువశంగతుఁ డగువాలి కడి సూచింపఁజేను.

మహాశయులారా! ఈభాగమునఁ గలవిశేషములఁ దెలిసికొందము.

"సతు రోషపరీతాంగో వాలీ సంధ్యాసమప్రభః,
ఉపరక్త ఇవాదిత్యస్సద్యో నిష్ప్రభతాం గతః." 3

అని మూలము. పరివేషమునకు నడుమనున్న సూర్యునివలె వాలి కాంతిహీనుఁ డయ్యెనసుటంజేసి రాఁగల మహాపద సూచింపఁబడుచున్నది. భవిష్యదనర్థకసూచనలు తోఁచుఁజేయు గుఱుతులు కనఁబడఁగాఁ బండితులు తన్నివారణోపాయము లాలోకింతురు. పామరులు వానిని లెక్కచేయక యూరకుండి వానికిం జిక్కుదురు. "ప్రాయ స్సమాపన్న విపత్తికాలే ధియో౽పి పుంసాం మలినా భవంతి"అనున్యాయము ప్రసిద్ధమే కదా. అకారణముగాఁ గర్మములు ఫలముల నీయవు. ముందె హెచ్చరించును. వానిని బ్రాజ్ఞులు తెలిసికొందురు. ప్రతిక్రియలఁ జేయుదురు. అశక్యము లైనచో నవి దృష్టమూలములని యెఱుంగుదురు. పామరు లవ్వానిం దెలిసికొనఁజాలక దైవపరులై ఫలానుభవకాలమున దుఃఖింతురు. కనుకఁ గర్మఫలములను బ్రతిక్రియలమూలమునఁ గొన్నింటిని దప్పించుకొనవచ్చును.

"అపి చేదసి పాపేభ్యస్సర్వేభ్యః పాపకృత్తమః,
సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ వృజినం సంతరిష్యసి. 3 a.
యథైథాంసి సమిద్ధో౽గ్నిర్భస్మసాత్కురుతే౽ర్జున,

జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా. 37

న హి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్రమిహ విద్యతే,

తత్స్వయం యోగసంసిద్ధః కాలేనాత్మని విందతి.'' 38

అను నీగీతావాక్యములు పైనవ్రాసిన యాశయమునే సూచించును గదా. ప్రతికర్మమునకుఁ దగిన ప్రతిక్రియలఁ జేయవలయును. అవి దృఢమూలములైనఁ బ్రతిక్రియలమూలమున నశింపవు. అదృఢమూలములైన నశించునని యిందలిసారము.

''కాల్య మేతేన సంగ్రామం కరిష్యసి చ వానర,
వీర తే శత్రుబాహుళ్యం ఫల్గుతా వా న విద్యతే.'' ౮

అని మూలము. ఈపూటమాని రేపుప్రాతఃకాలము తమ్మునితో సంగ్రామము చేయుము. వీరుఁడవగు నీకింతమాత్రమున లాఘవముగాని పగవానికి గౌరవముకాని లేదు. కనుక ''సాధు క్రోధ మిమం వీర త్యజ'' అని లోపలి కన్వయము. ఈపూట మాని రేపుప్రొద్దునఁ జేయుమనుటలోఁ గలభావ మేమి? క్రోధము మనస్సున నిలువఁజాలదు. కానఁ గ్రోధము కలుగఁగనే కార్యమునకుఁ బూనక యాలసింపవలయును. నిద్రపట్టినచోఁ గోప ముపశమించును. క్రోధ మంకురింపఁగనే గర్భగోళమునఁ గత్తులవంటి వేఁడికళలు బయలువెడలును. అవి దేహమంతయు వ్యాపించును. అవి యగ్నిజ్వాలలం బోలియుండును. కనుకనే క్రోధాగ్నిజ్వాలలని మనవా రుపయోగించిరి. దానికిఁ బ్రవృత్తి కలుగనీయక యాలసించిన నాకత్తులవంటి వేఁడికళలు క్షీణించును. నిద్రపోయినయెడల నాకోపము నశించును. క్రోధవేగముకలవారలకు నిద్రపట్టదు. ఏల? క్రోధపావకజ్వాలలు ప్రత్యవయవమును గాల్చినట్లు

బాధించుటం జేసినదే. దాని నుపశమింపఁజేయు మార్గమట్లో కార్యమును జేయఁబూని దానియందలి యభిరుచి చేఁ గాలముం బుచ్చిన నా క్రోధాగ్ని కీలలసంతాప మారును. కనుకనే పెద్దలు మిక్కిలి క్రోధమావేశింపఁగా స్నానము చేయుమం దురు. స్వాధిష్ఠానచక్రమునందు దృష్టినిలిపి యోగము నభ్య సించువారల కీవిషయ మనుభవమునఁ దేటపడును. ఈవిషయ మునే శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులు

> "మహీం మూలాధారే కమపి మణిపూరే హుతవహం
> స్థితం స్వాధిష్ఠానే హృది మరుతమాకాశముపరి,
> మనోఽపి భ్రూమధ్యే సకలమపి భిత్వా కులపథం
> సహస్రారే పద్మే సహ రహసి పత్యా విహరసి."

అనుశ్లోకముచేఁ దెలిపిరి. "భగవత్యా కుండలిన్యా స్వయమధి ష్ఠాయగ్రంథికృత్వావస్థానం స్వాధిష్ఠానం:—. శ్లో. 'రుద్రగ్రంథి రయం శక్తిస్స్వాధిష్ఠానాగ్రసీమనీతి.' యోగదీపికాయాం." అని వ్యాఖ్య. ఆయుపాసనయు నందే యిట్లు చెప్పఁబడినది.—

> "తవ స్వాధిష్ఠానే హుతవహమధిష్ఠాయ నిరతం
> తమీడే సంవర్తం జనని మహతీం తాం చ సమయాం,
> యదాలోకే లోకాన్ దహసి మహసి క్రోధకలితే
> దయార్ద్రా యా దృష్టిశ్శిశిరముపచారం రచయతి."

"స్వాధిష్ఠాన మగ్నితత్త్వోత్పత్తిస్థానం తత్రోత్పన్న మగ్నిం సంవర్తాగ్నితయా ఆరోప్య తత్రైవ మహాసంవర్తాగ్నిజ్వాలాం శక్తిరూపతయా ఆరోప్య తత్రస్థితా శక్తిస్సంభావ్యా. ఇతి." ఇట్లు యోగశాస్త్రసారము పరమకారుణికు లాచార్యులు తేటపఱచిరి. ఈభావమునే రామాయణమునందు వాల్మీకి

మహర్షి తారావాక్యరూపముగా సంగ్రహించి తెలిపెను. రేపుదయము సంగర మొనరింపుమనుట వాలికోపోపశమ నార్థమే యని యిందలి సారము. ప్రాయికముగా నొడలెఱుఁ గని కోపము సంభవింపఁగా దాని నాపుకొనఁజాలనని తోఁచిన తఱి శీతోదకములఁ జాలసేపు స్నానము చేయవలయును. ఇష్టదేవతోపాసనారూపమున నద్దాని నించుక తగ్గించుకొన వలనుపడును. అట్టితఱుణమునఁ గార్యము దేనినిగాని చేయఁ బూనకయుండవలయు. కోపకారణ మెద్ది యగునో దానికి దూరముగానుండుట యంతకంటె నుత్తమకార్యము. ఇది పామరులకృత్యము. ఉపాసకుఁ డట్టి దుష్కర్మము నపుడు స్వాధిష్ఠానచక్రమున నిష్టదేవతను నెలకొలిపి ధ్యానించి తద్ద యార్ద్రదృష్టులు తనపైఁ బడుచున్నయట్లు తలంపవలయును. మఱుక్షణమునకే యాక్రోధానల సంతాపము చల్లారును. ఇట్టి మార్గములచేఁ గోపముం జల్లార్పవలయునే కాని తత్ప్రతీకార గవేషణమున దాని మానుపఁజూచుట తెలివితక్కువయే. ఆమార్గ మేనాఁటికి క్షేమకరము కానేరదని మనము దృఢ ముగా నమ్మవచ్చును. ఇదియే యీభాగమునుండి తేలెడు నీతి. వాలీ! నీవిప్పుడు సంగరమునకుం బోక నిలిచినంత మాత్రమున నీకు లాఘవముగాని సుగ్రీవునకు మర్యాదగాని కలుగదు. వాలి యోడుదునని యనికి రాలేదని యెవ్వ రనుకొనరు. సుగ్రీ వుఁడు వాలికంటె బలాఢ్యుఁడనియు ననుకొనరని తార తెలి పెను. ఉత్తమస్త్రీ గాన నాతార మంచిమార్గమున నతని కోప ముపశమింపఁ జేయఁజూచెనని మనమూహింపవలయును.

“రామః పరబలామర్దీ యుగాంతాగ్నిరివోత్థితః,
నివాసవృక్షస్సాధూనా మాపన్నానాం పరాగతిః. ౧౯

ఆర్తానాం సంశ్రయశ్చైవ యశసశ్చైకభాజనం,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో నిదేశే నిరతః పితుః.” ౨౦

అని మూలము. పూర్వపుణ్యకర్మవశమునఁ దార భగవ ద్వార్త నాలకించెను. శ్రీరామభక్తిపరాయణురాలు కాఁబోవు చున్నది. కానఁ దనపతిం జంప వచ్చినాఁడని యెఱింగియు విను తించుచున్నది. పరులను దనకు ద్వేషులని కాదు. అట్టివారే లేరు. తన్ను ద్వేషించువారని యర్థము. పాపాత్ములంద ఱట్టి వారేకదా. వారిబలము నడంచువాఁడు.శత్రుసేనలఁ దునుము వాఁడనుట సామాన్యము. పరుల దుష్కర్మబలము నామూల ముగ ఛేదించువాఁడని సారము. యుగాంతాగ్ని రివోత్థితః= ప్రళయకాలాగ్ని చెలరేఁగిన ట్లున్నవాఁడు. తన తేజస్సున నందఱు లోఁబడునట్లు చేయువాఁడని భావము. అన్నింటిని గాల్చువాఁడని కాదు. మహాతేజస్వియనియే యర్థము. సాధూ నాం నివాసవృక్షః= నీవే రక్షకుఁడవని తన్నుఁ జేరినవారలకు నిలువ నీడయిచ్చి పిదప క్షుత్పిపాసలు లేకయుండఁ జేయు వాఁడు. అనఁగాఁ దాపత్రయము నిర్మూలించి యానందమును గలిగించువాఁడని యాశయము. “అశ్వత్థస్సర్వవృక్షాణామ్” అని గీతోక్తి కలదు కదా. అశ్వత్థము సర్వజనోపయోగి ఫల వృక్షము కాదే యందురు. కాని దానివాస్తవార్థమది కాదు. వృక్షములలో రావిచెట్టు పూజ్యము. బాధలనడంచి యిష్ట ఫలముల నొసంగునది. అంతియకాక. “మూలతో బ్రహ్మ రూపాయ మధ్యతో విష్ణురూపిణే,అగ్రతశ్శివరూపాయ వృక్ష రాజాయ తే నమః.” అను సూక్తి ననుసరించి త్రిమూర్త్యాత్మ కము. అనఁగా భగవత్స్వరూపము. బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులు

మూవురు భగవదంశములు కాని స్వతంత్రులు కారు. త్రిమూర్త్యాత్మకుఁ డద్వితీయుఁడగు పరమేశ్వరుఁడని భావము.

"చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః." ౧౭

అని గీతోక్తి ననుసరించి సాధువులనఁగా జ్ఞానులు నన్నాశ్రయింతురు. వారియందుఁ బ్రీతి నాకు మెండుగ నుండును. అన్నయట్లు రాముఁడు భక్తులయం దత్యంత ప్రీతిగలవాఁడనుట. ఆపన్నానాం పరా గతిః = ఆపన్నులనఁగా నాపదల నొందినవారని యిట నర్థము. ఆర్తుఁడని గీతయందుఁ జెప్పినవాఁడు వీఁడేయని గ్రహింపందగు. ఆపన్నులకుఁ బరమగతి. చక్కనిదారి చూపువాఁడు. అనఁగా నాయాపత్తులు తొలఁగు నుపాయముఁ దెలుపువాఁడు. ఆపదుద్ధారకుఁడని తాత్పర్యము. "ఆర్తానాం సంశ్రయస్థానం" సంసారభయమున దారి యెఱుంగనివారలను నాశ్రయింపఁదగినచోటు. "సంసారపంకనిర్మగ్నసముద్ధరణపండితా" అను న్యాయము ననుసరించి యట్టి యాపత్తులను బోఁగొట్టువాఁ డనుట. పైనామము స్త్రీవిశేషణమని కొందఱందురు. పరదేవతయనఁగా భగవంతుఁడనియే యర్థము. స్త్రీపున్నపుంసకలింగ భేదము లాభగవంతుని యందు లేవని యెఱుంగవలయును. "యశసశ్చైకభాజనమ్." పౌరుషమున నార్జించునది యశస్సు. స్వతంత్రతకుఁ బ్రధానస్థానమని యర్థము. ఒరుల సాయ మక్కఱలేక యేకార్యము నైన క్షణమాత్రమున సాధించువాఁడని సారము. జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నః = లోకసంబంధిజ్ఞానము అలౌకికజ్ఞానము పూర్ణము

గాఁ గలవాఁడని యర్థము. సర్వజ్ఞుఁడని సారము. అట్టివాఁ డేల సుగ్రీవునకు సాయము చేయవచ్చినాఁడని యడుగు నేమో యని తెల్పుచున్నది. "నిదేశే నిరతః పితుః"- తండ్రియానతపైఁ బ్రీతిగలవాఁడు. తండ్రియానతమై నిటకు వచ్చెనని భావము. ఈమాటల సారమేమి? భగవత్సహాయము సుగ్రీవునకుఁ గలగినది. నీకది కలుగలేదు. కాన నామాట విని నేఁడు మానుకొమ్మని యామె హితముఁ దెలిపెను. ఇట్టిగుణములు గలవాఁడు విష్ణువని అతఁడు వైష్ణవులనే ప్రేమించునని పలుకు మధ్యవైష్ణవులమాట లెంత తుచ్ఛములో యోజింపుఁడు. అట్టివాఁడు భగవంతుఁడే. సర్వసముఁడు కదా. ఒక్కజాతియందు నొక్కమతమునందుఁ బ్రీతిగలవాఁడు భగవంతుఁ డెట్టు లగును? అట్టివాఁ డెవఁడో తుచ్ఛుఁ డగును. మహాత్ముల కట్టి దురభిమానము లుండవని మన మెఱింగి యూసంచకుల మాటలు త్రోసివేయుట మంచిది.

"తత్‌క్షమం న విరోధస్తే సహ తేన మహాత్మనా. ౨౨
దుర్జయేనాప్రమేయేన రామేణ రణకర్మసు."

అని మూలము. "దుర్జయేన అప్రమేయేన మహాత్మనా రామేణ తే విరోధః న క్షమం." అని తార పలికెను. ఓడింపదరముకాని, ఇయత్తావచ్ఛిన్నపరిమాణరహితుఁడై మహాత్ముఁడై యున్న శ్రీరామునితో విరోధము నీకనర్హము. తనపతికి విరోధి యగు సుగ్రీవునకుఁ దోడ్పడువానిని బగవానిగా భావింప వలసి యుండఁగా నా తార యట్టి వానిని భగవంతునిగా నెఱుంగుట మహాభాగ్యము కదా. "భార్యా భర్తృహితే రతా" అన్నసూక్తి తారయందుఁ జక్కఁగా సమన్వయించుట యుక్తము కాదే.

"అహం హి తే క్షమం మన్యే తేన రామేణ సౌహృదం. ౨౪
సుగ్రీవేణ చ సంప్రీతిం వైరముత్సృజ్య దూరతః,
లాలనీయో హి తే భ్రాతా యవీయానేష వానరః. ౨౫
తత్ర వా సన్నిహస్థో వా సర్వథా బంధురేవ తే,
నహి తేన సమం బంధుం భువి పశ్యామి కంచన. ౨౬
దానమానాదిసత్కారైః కురుష్వ ప్రత్యనంతరం,
వైరమేతత్సముత్సృజ్య తవ పార్శ్వే స తిష్ఠతు." ౨౭

అని మూలము. తారాహితోపదేశరూపమున వాల్మీకి మనకు నీతి నుపదేశించుచున్నాఁడు. భగవంతునియందు సౌహృదము గల్గియుండవలయును. సౌహృదమనఁగా నిట స్నేహమర్థము కాదు. మంచిహృదయము గల్గియుండఁదగును. అనఁగా నిర్మలముగా బుద్ధియుండునపుడెల్ల నితరులఁ దలంపక భగవంతునే తలంపవలయు ననియే భావము. ఏలయనఁగా

"ఇంద్రియాణి పరాణ్యాహురింద్రియేభ్యః పరం మనః,
మనసస్తు పరా బుద్ధిర్యో బుద్ధేః పరతస్తు సః. ४౨
ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్వా సంస్తభ్యాత్మానమాత్మనా,
జహి శత్రుం మహాబాహో కామరూపం దురాసదం." ४౩

గీ. ౩_అధ్యా.

అను శ్రీకృష్ణోపదేశముచొప్పున బుద్ధికి సమీపమునందువాఁడు. అనఁగా బుద్ధిని జక్కఁగా భగవంతునియందు లయింపఁజేయవలయు నని యర్థము. దానికి ఫలమేమి? "దురాసదం కామరూపం శత్రుం జహి" = కామవిముక్తియే. అది వేఱుసాధనమునఁగాదు. ఈయర్థమే రామాయణమునఁ గనఁబడుచున్నది కదా. ప్రాయికముగా నర్థాదులచేతఁ జుట్టములగువా రనేకు

లుందురు. జన్మముచేత బంధువులగువారు సోదరులే. సోదర ప్రీతి ముఖ్యమని కదా శ్రీరాముని భావము. అది ముందు మనకు శ్రీరాముని మాటలవలననే తేటపడఁగలదు. సోదరునితోఁ బగమాని యతనిని సమానునిగా భావించి గౌరవించి నీపార్శ్వమున నుంచుకొనినఁ గాని నీకు మేలు లేదని తార హితముపదేశించెను. దీని సారమేమన, సోదరుని ద్వేషించుట యనఁగాఁ దన్నుఁ దా ద్వేషించుట యని కదా యర్థము. విరోధమున కంటె నపకారము చేయున దెద్దియు లోకమున లేదు. అదియే మనోనైర్మల్యమును బాడుచేయునది. కాన దానిని దొలఁగించుకొనవలయును. అది వలనుపడదే నాతఁడే పురుషార్థమును సాధింపఁజాలఁడు. కనుక భగవంతునిపై బుద్ధినిలిపి విరోధము నెవ్వరిపైనఁగాని నిలుపక యుండువాఁడునో యతఁడుత్తముఁడనియే యిటఁగల సారము.

"న రోచతే తద్వచనం హి తస్య కాలాభిపన్నస్య వినాశకాలే."

అని మూలము. తారపలికిన హితమాతని కపుడు రుచింపలేదు. వినాశకాలము సమీపించిన కారణమున నని రామాయణము తెలుపుచున్నది. "ప్రాయస్సమాపన్నవిపత్తికాలే ధియోఽపి పుంసాం మలినా భవంతి" అన్న ప్రాచీనసూక్తి ప్రసిద్ధము కదా. ఇట్టి సూక్తులకు నాధారము శ్రీరామాయణమే యని యూహింపవలసియుండును. అధ్యాత్మరామాయణమునం దీ విషయమున విశేషమేదియు లేదు.

వాలి శ్రీరామబాణమునకు లక్ష్యమగుట.

*తార యిట్లు హితము తెలుపఁగా వాలి యామె నద

* ఇది పదునాఱవసర్గమునఁ గలదు.

లించి యిట్లనియె. వరాననా! పగవాఁడు గర్జించుచున్నాఁడు. సోదరుఁడై శత్రుత్వమూని యతఁడు సింహనాదము చేయుచుండ దాని విని యూరకుండుటెట్లు? భీరువవుగాన నీకుఁ దెలియదు. అపజయ మెఱుఁగక యనిమొన వెనుదీయని శూరులకు నెవ్వరేఁ దిరస్కరించిన దాని నోర్చుటకంటెఁ జావు మేలు. నేను యుద్ధాసక్తుఁడను. సుగ్రీవుని పిలుపునకుఁ దాళి యుండఁగలనా? రాముని మూలమున నాకు బాధగలుగునని నీవు భయంపడవలదు. రాముఁడు ధర్మజ్ఞుఁడు. ఎవ్వఁడెద్ది చేసిన నెఱుంగువాఁడు. కాన నేయపరాధము చేయనినన్ను వధించునంత పాపమెట్లు చేయఁగలఁడు? స్త్రీలంగూడి మరలిపొమ్ము. మరల నన్నేల వెంబడించెదవు? నాయందలి ప్రీతిని గనఁబఱచితివి. భక్తియుఁ బ్రకటించితివి. ఇదియ చాలును. నేను సుగ్రీవునితో నని చేసెదను. త్వరపడకుము. క్రొవ్వడఁగింతును గాని చంపను జుమీ. ఆమహాసంగ్రామమునఁ బ్రాణములను గాచుట శక్యమాయని సందియమందకుము. ప్రాణములు తీయకుండుటయే మన యభిమతము. నాతో వాఁడు పోరాడినను జంపక యుండఁ గావఁగలను. నాదెబ్బలకు వాఁ డులికి మరలి పోవఁ గలఁడు. నన్నోర్వఁజాలఁడు. తారా! నీకుఁ దెలిసినది చెప్పి తోడుపడితివి. నాప్రాణములపై నొట్టుపెట్టుచున్నాను. గెలుచునట్లు మంచిమాటలాడి మరలుము. వాని గెలిచివచ్చెదను.

అని వాలిపలుక మోమోటమికలదు కావున బదులు పలుకఁజాలక పతిఁ గౌఁగిలించుకొని యమంగళముగదా యను భయమున నించుకగ రోదనము చేయుచుఁ బ్రదక్షిణము గావించి పతికి స్వస్త్యయనము గలుగవలయునని పౌరాణికోక్తిని స్వస్త్యయన మొనర్చి వగపెల్లున నించుకయుఁ దోఁపమి స్త్రీలం

గూడి యంతిపురికరిగెను. పిమ్మట వాలి వాయు భయపడుచు నిని కోపమును దగ్గించికొనియున్నవాఁడు గావున వాఁడంతిపురికి వెడ గఁగా రోషము పెల్లుగనడర నగరము వెడలెను. వగవానికో అను నాలుగుప్రక్కలకుఁ జూడ్కి నిగుడించెను. యుద్ధమునకు సిద్ధముగానుండు సుగ్రీవుఁడతని కంటఁబడెను. తానును నడు మున వస్త్రము బిగించుకొని పిడికిలిపట్టుకొని తమ్మునిపై కి నడ చెను. అతఁడు నట్లే యురవడించెను. దానికిఁ గోపము రెట్టింప వాలి యిదిగో యీ పిడికిలిం జూడుము. దీని పోటునకుఁ బ్రాణములు పోఁగలవు. అనఁగా సుగ్రీవుఁ డీనాపిడికిటిపోటు నీ నెత్తిమీఁదఁబడి ప్రాణములఁదీయఁగలదు. అనుచుండ వాలి తమ్మునిఁ బిడికిటఁబొడిచెను. దాన రక్తము ప్రవహింపఁగా నిర్భరకోపమున సుగ్రీవుఁడు సమూలముగ నొకసాలవృక్ష మును బెకలించి దానఁగొట్టెను. దాన నతఁడు చలించెను. ఆ వాలి సుగ్రీవులు పున్నమనాఁటి చంద్రసూర్యులవలె నుపవ డించుచుఁ బరస్పరరంధ్రాన్వేషణతత్పరులుగ నుండిరి. క్రమ ముగా వాలి బలము హెచ్చసాగెను. సుగ్రీవుని బలము తగ్గసాగెను. బలము తగ్గిన సమయమున సుగ్రీవుఁడు పోవుచుం డెను. వారి యప్పటిపోరు ఘోరముగ నుండెను.

శ్రీరాముఁ డత్తఱి బలముక్షీణింపఁగాఁ వనగతి వాలి యఁజేయ నలుప్రక్కలను జూచుచున్న సుగ్రీవుని గాంచెను. ఆతఁ డార్తుఁడని యెఱింగి వాలివధమున కనువగు బాణమేది యని యాలోచించుకొనియెను. మహావిషసర్పముంబోలిన బాణమును వింట సంధించి యముఁడు కాలచక్రముం బోలె నాకర్ణాంతముగ నాకర్షింపఁగా దాని ధ్వనికి పృథుపములు మృగ ములు ప్రళయకాలమునందుంబోలె భీతిల్లి యేమియుం దోఁపక

నలువెసలకుం బాఱెను. దానిని శ్రీరాముఁడు వదలగనే వజ్రముంబోలె ధ్వనిచేయుచుఁ బోయి వాలి యురస్థ్సలమున నాటుకొనెను. మహాతేజస్వియగు వాలి దాని స్పర్శమునఁ గాంతిపాయ పతిచెడ ఆశ్వయుజమాసమునందుఁ బున్నమ నాఁటియుత్సవాంతమున నేలఁద్రోయంబడు నింద్రధ్వజమువలె నాతఁడు పడియెను. ప్రళయమునతటి రుద్రుఁడు పొగలతోఁగూడి రగులు నగ్నిని గ్రక్కునట్లు శ్రీరాముఁడు యుగాంతమృత్యు తుల్యమైన యాక్రూరనారాచమును వాలిపయిం బ్రయోగించెను. వాలిదేహము రక్తమునఁ దడువఁగా రక్తపూరమున మునిఁగి యెఱుకలేక పూచినయశోకవృక్షము గాలిచేఁ గూలునట్లు భూమిపై వ్రాలెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమును జక్కఁగా విమర్శింపవలయును.

"అధర్షితానాం శూరాణాం సమరేష్వనివర్తినాం,
ధర్షణామర్షణం భీరు మరణాదతిరిచ్యతే. 3
సోఢుం న చ సమర్థోఽహం యుద్ధకామస్య సంయుగే,
సుగ్రీవస్య చ సంరంభం హీనగ్రీవస్య గర్జతః. ४
న చ కార్యో విషాదస్తే రాఘవం ప్రతి మత్కృతే,
ధర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ కథం పాపం కరిష్యతి." ౫

అని మూలము. వాలిమాటలివి. మర్యాదయే ప్రధానము గాని బ్రదుకు ప్రధానముకాదు. తిరస్కరింపఁబడి యోర్చుకొనుటకంటె మరణము మంచిది. అల్పుఁడు తిరస్కరించు చుండఁగా నోర్చుకొనుట శూరలక్షణము కాదు. అని వాలి తెలిపెను. ఈధర్మము సర్వజన ప్రతిపాదితము కాదు.

"బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప,
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః. ౪౧
స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు. ౪౫
యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం,
స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః." ౪౬

గీత. ౧౮-అధ్యా.

అనుగీతావాక్యముల ననుసరించి యొక్కొక్క జాతికి వేఱు వేఱు ధర్మము లేర్పఱుపఁబడినవి. అన్ని జాతుల వారి యూహ లొక్కరీతిగా నుండవు. ఏలయనఁగా వారివారి కర్మములు వేఱుగానుండును. వాని కనుగుణముగా ఫలానుభవముం డును. దాని ననుసరించి యూహలుండును. కావున జాతుల కన్నింటికి నుచితములగు ధర్మములు విధింపఁబడియే యున్నవి. వానిని మానవలనుపడదు. జాతిభేదములే పనికిరావను వారి యూహ లెంత నిస్సారములో చెప్పవలయునా? సర్వజాతు లొక్కరీతిగా నుండురనుటకన్నఁ దెలివితక్కువ వేఱొకటి గానరాదు. వారివారి కర్మముల ననుసరించి వారి యూహలు సాగునుగాని యొక్కరీతిగా నుండఁగలవా? అందఱి కొక్క జాతి. ఒక్కధర్మమే యనువారికి లోకజ్ఞానమే శూన్య మన వలయును. శత్రుకృత తిరస్కారము నోర్చుట బ్రాహ్మణ జాతి ధర్మము కాని క్షత్రియధర్మమది కాదు. కాన వాలి పల్కినది క్షత్రియోచితధర్మము. కనుక మనకీభాగము జాతిభేదములను లక్ష్యలక్షణపురస్సరముగాఁ దెలుపుచున్నది. తారా! నా కొక్కకీడు శ్రీరాముని మూలమునఁ గలుగునని విచారింప కుము. శ్రీరాముఁడు ధర్మవేత్త. చేసిన మేలు మఱువనివాఁడు.

కావున నట్టి మహాత్ముఁడు పాపకార్య మొక్కఁ డానిం జేయఁడు. అనఁగా సుగ్రీవుని మేలుమఱువఁడు. ధర్మవిరుద్ధముగా నేపనిని జేయఁడు. విచార ముడుగుమనఁగా భావమేమి? ధర్మముగాఁ జేయఁదగినదానిని జేయునపు డది మనకుఁ గీడు గల్గించినను విచారింపరాదు. ధర్మరక్షకుఁడు కదా రామమూర్తి. అను వాక్కులు వాలినోటఁ గర్మానురూపముగా వెడలెనని మన మెఱుంగవలయును. నా కపకారము చేసిన నయ్యది యుపకారమే యగుననుభావ మిందు సూచింపఁబడినది.

"నివర్తస్వ సహ స్త్రీభిః కథం భూయోనుగచ్ఛసి,
సౌహృదం దర్శితం తారే మయి భక్తిః కృతా త్వయా. ౬
ప్రతియోత్స్యామ్యహం గత్వా సుగ్రీవం జహి సంభ్రమం,
దర్పమాత్రం వినేష్యామి న చ ప్రాణై ర్విమోక్ష్యతే. ౭
అహం హ్యాజిస్థితస్యాస్య కరిష్యామి యథేప్సితం,
వృక్షైర్ముష్టిప్రహారైశ్చ పీడితః ప్రతియాస్యతి. ౮
న మే గర్వితమాయస్తం సహిష్యతి దురాత్మవాన్,
కృతం తారే సహాయత్వం సౌహృదం దర్శితం మయి. ౯
శాపితాసి మమ ప్రాణై ర్నివర్తస్వ జయేన చ,
అహం జిత్వా నివర్తిష్యే తమహం భ్రాతరం రణే." ౧౦

అని మూలము. తారా! స్నేహము భక్తిని గనఁబఱచితివి. ఇఁక మరలిపొమ్ము. అనఁగా వారి హృదయమేమి? నీవు చేయఁదగు పని నొనరించితివి. దాన లాభము లేదు. మరలి పొమ్ము. అనఁగా నీసౌహృదము భక్తియు నా కుపకరింపఁ జాలవు. వేఱొకరి కుపకరింపఁగలవను భావము ధ్వనించుచున్నది. సుగ్రీవుని మాఱొక్కఁని రణము చేయుదును. వాని

పొగరడఁతును. ప్రాణములఁదీయను. అని వాలి పలికెను. ప్రాణములను దీయకుండుటయుం గారణ మూహింపఁదగును. తారచూపిన భక్తిస్నేహములకుఁ బ్రతిఫలముగా నీ వాగ్దానము వాలి చేసెను. భావికర్మ ఫలమువలన నతని కంతయే తోఁచెను. చంపుదునన్న మాట వెడలక పోయెను. దీనింబట్టి చూడఁగా మానవుల యూహాలు భావికర్మము ననుసరించి కలుగుననియే తోఁచెడిని. కర్మను వదలి యెవ్వరుఁ బ్రవర్తింపఁజాలరని యీ భాగము తెలుపుచున్నది. వాలిభావ మిదియేయని యీ క్రిందిమూలము తెలుపుచున్నది. ప్రాణములపై నొట్టుపెట్టి తెలుపుచున్నాను. మేలుగలుగఁబలిక మరలి పొమ్ము. సుగ్రీవు నోడించి మరలుదును. అనఁగా మరలివచ్చి నిన్ను సంతోషపఱతునని పలుకఁజాలక పోయెను. సుగ్రీవు నోడింతును. మరలుదును. కిష్కింధకుఁగాదు. అనుభావము ధ్వనించెడిని. దీని సారమేమి? మానవుఁడు తన కర్మవశమునఁ దాననుభవింపఁబోవు ఫలముల కనుగుణముగాఁ బలుకుచుండును. కర్మపాశము లదృశ్యాకారములుగానుండి యాతని బంధించును. వానికి లోఁబడియుండును. కాని యించుకంతయు స్వాతంత్ర్యము నొందఁజాలఁడు. అనుభావమును మనమెఱింగి యొరులు నిందించిన నపుడది స్వకర్మఫలమనియే తలంపవలయును.

"తం తు తారా పరిష్వజ్య వాలినం ప్రియవాదినం,
చకార రుదతీ మందం దక్షిణా సా ప్రదక్షిణం. ౧౧
తతస్స్వస్త్యయనం కృత్వా మంత్రవద్విజయైషిణీ,
అంతఃపురం సహ స్త్రీభిః ప్రవిష్టా శోకమోహితా." ౧౨

అని మూలము. "మంత్రశ్చ వైదికాదన్య ఇతిజ్ఞేయః." అని గోవిందరాజులు. ద్విజేతరులకు వేదాధికారము లేదను న్యాయము ననుసరించి యిట్లు వ్రాసిరని తోఁచెడిని. తార తెలివి తేటలు గలది. కానఁ బతియత్నము విపరీతఫలదమని యెఱింగి సాధ్వీగాన నంతకంటె యుక్తముగాఁ బలుక వలనుపడమి నిం చుక యేడ్చెను. ఏలయనఁగా మరలి పతిరాఁగలఁడన్న యూహ లేకయే. ఐనను మానవప్రయత్న మెట్లు మాఱునో యను సంశయమున విలాప మశుభసూచనమని యెఱింగి కన్నీరు వడలెను. వలగొనియెను. మంత్రయుక్తముగా స్వస్త్యయ నము గావించెను. స్త్రీలతో నంతగపురమును శోకవిహ్వలయై ప్రవేశించెను. మంత్రములు రెండువిధములు. నిగమప్రతిపాది తములు. ఆగమప్రతిపాదితములని వానిభేదములు. నిగమ ములు పారాయణార్హములు. ఆగమము లుపాసనార్హములు. నిగమమంత్రములు పరబ్రహ్మమువంటివి. నిరంగములని య ర్థము. ఆగమములనఁగా, నిగమమునుండియే గ్రహించి దాని నుపాసింప ననువగునట్లులనఁగా నిరాకృతియగు భగవంతున కా కృతిని గల్పించినట్లుచేసి ధ్యానించి దానిని శిష్యులకు బోధించి మహర్షులు కృతార్థులైరి. కనుక నవియు మంత్రము లనఁబడియె నని భావము. "మననాత్త్రాయత ఇతి మంత్ర"మ్మనువ్యుత్పత్తి ననుసరించి జపముచేయ నర్హమైనదని యర్థము. ఇవియే ఋషిచ్ఛందః ప్రభృతులు గలిగి మంత్రములనఁబడుచు లోక మునఁ బ్రసిద్ధిగాంచునవి. అట్టి శాంతికరమంత్రముల నాతనికి మేలుగలుగఁగోరి నుచ్చరించెనని భావము. ఈభాగమున భాషాంతరము నొనరించినవారి పోలికలఁ గనుఁగొందము. పై రెండు శ్లోకములకు

క. "అని విని ప్రియవాదిని యా
వనితామణి తార యంత • స్వప్నవిషయమం
దున మోమోటము గలదియె
గనుకన్ బదులేమిపల్కకయె ప్రాణేశున్.

క. తనివారఁగ నాలింగన
మును జేసికొనుచును మందముగ నేడ్చుచు నా
తనికిఁ బ్రదక్షిణ మొనరిచి
తనవిభునకు స్వస్త్యయనము • తగఁ గలుగుటకై.

క. తనకున్ నచింపఁదగు మం
త్రనికరమున జయముగోరి • శ్రద్ధయుఁ బూనికన్
బని దాని నొనర్చుచు వగ
పున నేమియుఁ దోఁప కేడుపున నంతిపురిన్.

క. తరుణులతోఁ జొచ్చెను...;"

అని నారచించిన యాంధ్రశ్రీమద్రామాయణము.

ఉ. "...భామిని పొమ్ము జయంబుగోరి; నా
జాణ ప్రదక్షిణించియు భృశవ్యథఁ గౌఁగిటఁ గ్రుచ్చి ప్రోడినీ
పాణిజు మంత్రపంతముగ • స్వస్త్యయనంబు ఘటించి స్త్రీలతోన్.

తే. అంతిపురమునకరిగె నా • యంబుజాక్షి
యీరెలుంగున నేడ్చుచుఁ • దార యిట్లు."

అని వావిలికొలను రామాయణము.

ఇందలి విషయములు పండితులే యెఱుంగఁగలరు. ఎవరికెట్లు లిష్టమో యట్లు వ్రాయుదు రను దానిని శిరసావహింపందగు. విమర్శకులు నారామాయణమునఁగల "బ్రాహ్మణౌఘునముచి సూదనుఁడు" విప్రేంద్రుఁడని యర్థము. ఈప్రయోగమును

బరిహసించిరి. వారు మెచ్చుకొనిన రామాయణమునందుఁగల "ప్రాదిదీపాణిజుక్" = వాలిని. అనుదానిని జూడలేదు కాఁబోలు. డొంకతిరుగుడు పద మిది కాదని వారి భావము కాఁబోలు. ఈవిషయమును బండితులకుఁ దెలుపుటకే యీ పద్యముల నుదహరించితి. నాపద్యములు మూలార్థమును బోషింపఁజాలవనిరి. ఆవిషయమును బండితులు పరిశీలింతురు గాక. "శోకమోహితా తారా స్త్రీభిస్సహాంతఃపురం ప్రవిష్టా" అను మూలము ననుసరించి యోజింపఁగా శ్రీరాముని బాణేఁబడి వాలి బ్రదికివచ్చుట దుర్లభమని తలంచి శోకాతిరేకమున నోడలెఱుంగక యెట్లో యంతిపురిం బ్రవేశించెనని తోఁచెడిని.

"వాలినా భగ్నదర్పస్తు సుగ్రీవో మందవిక్రమః. ౨౭
వాలినం ప్రతి సామర్షో దర్శయామాస లాఘవం,

... ...

హీయమానమథో పశ్యత్సుగ్రీవం వానరేశ్వరం,
వీక్షమాణం దిశశ్చైవ రాఘవస్య ముహుర్ముహుః. ౩౧
తతో రామో మహాతేజా ఆర్తం దృష్ట్వా హరీశ్వరం,
శరం చ వీక్షతే వీరో వాలినో వధకారణాత్." ౩౨

అని మూలము. బలదర్పము లుడిగినను వాలివలని యమర్షమున లాఘవము గనఁబఱచి పోరాడెను. కాని బలము సన్నగిల్లుచు రాఁగాఁ దన్నుఁ గాచువా రెందున్నారో యని దిక్కులు చూడసాగెను. అట్టివానిని శ్రీరాముఁడు పలుసారులు చూచెను. వాలిని జంపఁదగు బాణమెద్దియని యోజించెను. ఇందు సుగ్రీవుఁ డార్తుఁడా యనుదానిం బరా

లోచింతము. దైవికముగాఁ గర్తను లయముసేయువాఁ డార్తుఁడనఁబడును. వలయునని సాయమును చేయువారింగూడి యుద్ధమునకుఁ బోయినవాఁ డార్తుఁడును కాఁడు. ఆర్తత్రాణ పరాయణత్వ మీవిషయమున సార్థకము కాదు. అని కొందఱందురు. సుగ్రీవుఁ డీనాఁ డార్తుఁడును కాలేదు. చాలకాలము నుండి యార్తుఁడే. రాజ్యము పోఁగొట్టుకొనుట విపత్తు కాదు. ఈతనికి రాజ్యము లేనే లేదు. అంగదునకే యది చెందవలయును. రాజ్యభోగముల ననుభవించుట నిలిచిపోవును. ముందు మిక్కిలి భార్య వాలిచే నపహృతయయ్యెను. తాను వెడలఁగొట్టఁబడియెను. ఇందు సుగ్రీవుఁ డార్తుఁడు కాఁడని చెప్పఁదగు కారణములే లేవు. కావున నార్తత్రాణపరాయణత్వము శ్రీరామునకు నుండుట సహజమే. ధర్మేతరముగా రాజ్యమును బాలించువారిని రూపుమాపుటకే భగవంతుఁ డవతరించెను. కావున నిందు నిందింపఁదగు చరిత్ర మావంతయుఁ గానరాదు.

“తతో ధనుషి సంధాయ శరమాశీవిషోపమం,
పూరయామాస తచ్చాపం కాలచక్రమివాంతకః. ౩౩
తస్య జ్యాతలఘోషేణ త్రస్తాః పత్త్రరథేశ్వరాః,
ప్రదుద్రువుర్మృగాశ్చైవ యుగాంత ఇవ మోహితాః. ౩౪
ముక్తస్తు వజ్రనిర్ఘోషః ప్రదీప్తాశనిసన్నిభః,
రాఘవేణ మహాబాణో వాలివక్షసి పాతితః.” ౩౫

అని మూలము. యముఁడు కాలచక్రముంబలె రాముఁడు కాలసర్పముంబోని బాణమును సంధించెను. అనుటచే నా బాణమునకు మాఱులేదని తాత్పర్యము తేలెడిని. ఇపుడు రాముఁడే యముఁడని కదా యర్థమగును. అనఁగా నా

సౌమ్యరూపమునందుఁ గ్రోధమంకురింపఁగాఁ దీవ్రరూపముగ మాఱెనని భావము. భగవంతుఁడే జగత్సంహారమునకు సంకల్పింప నాయా యధికారమును స్వీకరించినవారెల్లఁ దత్కార్యమందుఁ బరాయణత్వమును వహింతురని తేలెడిని. సర్వకారణుఁ డొక్కఁడేకాని యొందఱో కారనియే సారము. బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేంద్రయమాదులందఱు ప్రకృతిని దాల్చిన పరమేశ్వరాజ్ఞవలన నాయాకార్యము లొనరింతురని మనము గ్రహింపవలసియుండును.

"ఆదావభూచ్ఛతధృతీ రజసాస్యసర్గే
విష్ణుస్థితౌ క్రతుపతిర్ద్విజధర్మసేతుః,
రుద్రోఽప్యయాయ తమసా పురుషస్స ఆద్య
ఇత్యుద్భవస్థితిలయాస్సతతం ప్రజాసు." ౫

శ్రీ భా. ౧౧-స్కం. ౪-అధ్యా.

"యోఽసృజద్దక్షిణాదంగాద్బ్రహ్మాణం లోకసంభవం,
వామపార్శ్వాత్తథా విష్ణుం లోకరక్షార్థ మీశ్వరం,
యుగాంతే చైవ సంప్రాప్తే రుద్రమీశోఽసృజత్ప్రభుః." ౩౫౨

శ్రీమహాభారతము. అనుశాసనికప. ౧౪-అధ్యాయము.

"అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః,
అహమాదిశ్చ మధ్యంచ భూతానామంత ఏవచ. ౨౦

... ...

ఆదిత్యానామహం విష్ణుః. రుద్రాణాం శంకరశ్చాస్మి.
రామశ్శస్త్రభృతామహం. వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మి.
యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహమర్జున,
న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం." ౩౯

గీత. ౧౦-అధ్యాయము.

అనునీ ప్రమాణములంబట్టి యూహింపఁగాఁ బ్రకృతి సర్వసృష్టి స్థితిసంహారకర్త్రియనియు, నదియే భగవంతునిచ్ఛాశక్తియనఁ బడుననియు నొక్క భగవంతునిచ్ఛామాత్రమున సర్వము నా పరదేవతయే యొనరించుననియు బ్రహ్మావిష్ణురుద్రాదు లస్వతంత్రులనియు నామాయికార్యములకై నియమింపఁబడి తదాజ్ఞల శిరములందాల్చి చేయుచురనియుఁ దెలుచున్నది. ఈకాలమునఁగల రాక్షససంహారార్థ మాభగవంతుఁడు ప్రకృతి సీతగా నవతరింపఁ దా రాముఁడుగా నవతరించెననియు, వాలి సంహారమున శ్రీరాముఁడు తన సౌమ్యరూపమును భయదముగాఁ గనఁబడఁజేసెననియు మనము గ్రహింపవల యును. వాలి కర్మమే యతనిఁ బురికొల్ప శ్రీరాముని నిమిత్త మాత్రముగా నునిచి బాణము వైచునట్లు చేసెనను విషయ మును మన మెఱుఁగవలయును. స్వస్వకర్మానురూపఫలముల ననుభవించుచుండఁగా నిమిత్త మొకదాని గల్పింతుము. ఆ నిమిత్తమును దూషింతుము. ఇదియే పామరులమగు మనసుం గల యవివేకము. కర్మసిద్ధాంతము నెఱింగినయెడల నీమా ర్గ్యము తొలంగిపోవును.

శ్రీరాముఁడొనరించిన యాధనుర్ఘోషమునకుఁ బక్షులు భీతిల్లినవి, మృగములు పాఱిపోయెను. ఆబాణమును వాలి వక్షమును లక్ష్యముచేసి వైచెను. అది యతని వక్షమును భేదించెను. అనుచో నొక్కసందియ ముదయింపకపోదు. ఆ ధ్వని వాలికి వినఁబడియుండదా. ఏమిది యని యతఁడు చూచి యుండఁడా. ఏమి యీ యన్యాయమని యడుగఁడా. అని. ఈసందియము కేవల పామరులకుంగల్గఁ దగినది. ఇది యొక వర్ణ నము. ధ్వని యడఁగిన పిదప బాణమును వైవరు. రెండు

నొక్కసారియే సాగును. తఱచుగాఁ గవుల కిది సహజము. దీనిని మించున ట్లొకయాంధ్రకవి

క. "అగురుపొగవాసనన్నగ

పగలాడికిఁ గురులు చాల ♦ బరువైతోఁచెగ."

అని చెప్పినాఁడు. రామాయణము కావ్యముగాన నిట్టి యద్భుతాతిశయోక్తు లందందుఁ గానఁబడఁజేయును. అది యొక లోపముగా మన మాక్షేపింపరాదు.

"తత స్తేన మహాతేజా వీర్యోత్సిక్తః కపీశ్వరః,
వేగేనాభిహతో వాలీ నిపపాత మహీతలే. 36

... ...

అథోక్షితశ్శోణితతోయవిస్రవైస్సుపుష్పితాశోక ఇవానిలోద్ధతః,
విచేతనో వాసవసూనురాహవే విభ్రంశితేంద్రధ్వజవత్క్షితింగతః." 38

అని మూలము. బాణము సోఁకఁగా వాలి పడియెను. రక్తధారలు స్రవించుచుండఁగా భూమిపైఁ బడియెను. చక్కఁగాఁ బూచిన యశోకము గాలిచేఁ గొట్టఁబడినట్లు వాలి బాణవేగమునఁ గొట్టఁబడి భూమిం ద్రెళ్లెను. అనుటం జేసి యొక విషయ మూహింపఁబడును. అశోకము పుష్పించుట యనఁగా జన్మఫలము ననుభవించెనని భావము. అట్లే వాలి జన్మించి నందులకుఁ దగినకర్మఫలముల ననుభవించి పతనసమయమునకు నాకస్మికముగాఁ బెనుగాలి వీవఁగాఁ బడినట్లు రామబాణమునఁ బడియెను. అశోకవృక్షముమీఁద గాలికిఁ గోపము కలదా. అది నైజముగా వీచును. పడనున్నవి పడిపోవును. అట్లే రామునకు వాలిపై నాగ్రహము లేదనియు నతని యాయురంతమునకుఁ దానొక కారణము మాత్రమే యయ్యె

ననియు మన మూహింపందగును. దీనిచే గర్మము సర్వకార్య ములం జేయించునని సారము. ఈభాగమున నధ్యాత్మరామా యణమున విశేషములు లేవు.

వాలి శ్రీరాము నాక్షేపించుట.

*రణధర్మవేత్తయగు వాలి యంత నేలం గూలి యన యవములు పుడమిని దాంకుచుండంగాం జంద్రుండు లేని యూ కాశమువలె వెలుంగకుండెను కాని యాతనితనువును గాంతి ప్రాణప్రతాపము లించుకంతయు నదలక యుండెను. వజ్రాలంకృతము నింద్రదత్తమునగు కాంచనమాలిక యతని దేహమునం బ్రాణతేజఃకాంతుల నిల్పియుంచెను. ఆయస్త్రము తనచే మృతినొందువారలకు స్వర్గమార్గము గల్గించునది. కాని శ్రీరామధనుఃప్రయుక్తమగుటం జేసి మరలిరాని యుత్తమ గతిని గల్పించెను. అత్తఱి జ్వాలలుడిగిన యగ్నివలె నొప్పుచు బాణప్రయోగచమత్కృతిని బొగడి తత్ప్రయోక్త యెవండు న్నాండని తెలియంగోరి వాలి మిక్కిలి బాధనొందుచు మెల్లగా దృష్టి నిగుడించుచుం బుణ్యము క్షీణింపంగా దేవలోక మునుండి భూమింబడిన యయాతివలె, విలయమున దైవ ముచే భూమికిం ద్రోయంబడిన సూర్యునిచందమున నుండుచు మహాపురుష లక్షణములం బ్రకాశించు రాముని జూడం గోరు నంతలో శ్రీరాముండు లక్ష్మణుని గూడి యతనికడ కరిగెను. వాలియు వారిని గాంచి వినయమొప్పం బరుషముగ ధర్మసమ్మ తముగా నిట్లు పలికెను. శ్రీరామా! మహారాజకుమారుండవు. సుప్రసిద్ధుండవు. శాస్త్రప్రియుండవు. ఉత్తమకులజనితుండవు,

---

* ఇది పదునేడవసర్గమునం గలదు.

బలశాలివి. మహాతేజుఁడవు. సువ్రతములఁ బెక్కింటి నాచరించితివి. నీతోఁ బోరాడక వేఱొకరితో యుద్ధము చేయుచుండఁగా నాహృదయమును బాణమున భేదించితివి. ఇద్దాన నీకేమి గొప్పతనము వచ్చినది. రాముఁడు కరుణ నెఱుఁగును. ప్రజాహితతత్పరుఁడు. ఉత్సాహమును జయించినవాఁడు. పెద్దల యాచారముల నెఱుంగును. శ్రద్ధగా వ్రతముల నాచరించును. అని భూలోకమున నీకీర్తిని భూతజాలమెల్లఁ గీర్తించుచున్నది. రాజా! జితేంద్రియత్వము, చిత్తప్రశాంతి, సహనము, ధైర్యసత్యపరాక్రమములు, అపరాధులవిషయమున దండనము ననునివి రాజులగుణములని పెద్దలందురు. ఆ సద్గుణములను సత్కుల ప్రసూతియుఁ దలంచి తార పోవలదని యెన్నిభంగుల వారించినను నాకేమియు నీవు హానిచేయవని సోదరునితో యుద్ధముచేయ వచ్చితిని.

నిన్నుంజూడక, వేఱొకరితోఁ బోరుచుఁ బరాకున నుండఁగా రాముఁడు నన్నేమిచేయఁడు కదా యని తలంచితిని. నిన్నుంజూడఁగా నీస్వభావము తెలిసినది. బుద్ధిచెడినవాఁడవని, లోకవంచనకై ధర్మచిహ్నము దాల్చినవాఁడవని, అధార్మికుఁడవని, పాపాచారుఁడవని, తృణచ్ఛన్నకూపసదృశుఁడవని నే నెఱుంగను. సత్పురుషవేషముదాల్చి ధర్మవ్యాజమున నైజమును గప్పిపుచ్చి నీఱుగప్పిన నిప్పువలె నున్న పాపాత్ముఁడవని తెలిసికొనకపోయితిని. నీదేశమందుఁగాని పురమునఁగాని నీకు నేనెంతమాత్ర మపకారముచేయను. ఏవిధమున నే నిన్ను నే నవమానింపను. ఇట్టు లేయపరాధము చేయక ఫలమూలములఁ దినుచు శరీరభరణము గావించుకొనుచు వనములఁ దిరుగుచుండు వానరమాత్రుని, నీతోఁ బోరరానివానిని, అంతియ

గాక పరాఙ్ముఖుఁడనై వేఱొకరితోఁ బోరుచున్నవాని నేపాప మెఱుఁగనివాని నన్ను నేకారణమున వధించితివి? ధర్మము నభినయించు నీయందుఁ గపటము గూడ నున్నదియే. అను విషయము నీకార్యమువలనఁ దెలియవచ్చెను. క్షత్రియజాతి సంభవుఁడగు విద్వాంసుఁ డెవఁడు ధర్మవేషమునఁ దన్ను నాచ్ఛాదించుకొని సంశయింపక పాపకర్మము నాచరించును? రామా! రాజవంశమున జనించి ధర్మనిరతుఁడను ఖ్యాతి గాంచితివి? అట్టులయ్యును వాస్తవమునఁ గ్రూరుఁడవై పరవంచనార్థము చూచుటకు మంచివానివలెఁ జరించుచున్నావే. ఏల? సాంత్వనము దానక్షమలు ధర్మసత్యధైర్యపరాక్రమములు అపరాధులదండించుటయు నను నివి రాజగుణములు.

మానవేశ్వరా! మేమనఁగా ఫలమూలాశనులమై యడవులఁదిరుగు మృగములము. ఇది మాప్రకృతి. నీవనఁగా మానవుఁడవు. విశేషించి మనుజేంద్రుఁడవు. భూమిసువర్ణరజతములు నను నీమూఁడును యుద్ధకారణములు. అట్టివానియందుఁ గాని యీవనమునఁ గల నాయితరఫలములందుఁగాని నీకు సత్యాశ గలిగియున్నదియా యేమి? నీత్యనుగ్రహములు సద్భూపతి ధర్మములు. అవినీతినిగ్రహములు దుష్టనృపతిధర్మములు. ఇట్లు రాజవృత్తులు వేఱువేఱుగా నున్నవేకాని యొండొంటితోఁ గలిసి సాంకర్యము నొందలేదని గ్రహింపఁదగును. నయానయములను నిగ్రహానుగ్రహములను దోఁచినరీతిఁ గావింపరాదు. కనుక రాజులు విచ్చలవిడిగఁ బ్రవర్తింపరాదు. రామా! నీకనఁగాఁ గామమే ముఖ్యము. మఱి నీవు కోపప్రకృతివి. మర్యాదాహీనుఁడవు. క్రమముతప్పి కృత్యము నాచరించువాఁడవు. దీనింజూడఁగా నీరాజవృత్తము సాంకర్యమునొంది

యున్నది. వేట ముఖ్యకార్యమనుకొని యిష్టానుసారముగా మృగములఁజంపుచుండువాఁడవుగ నున్నావు. నీకు ధర్మమున నించుకంతయు శ్రద్ధలేదు. అర్థవిషయమునఁగూడ నీబుద్ధికిఁ బర ద్రవ్యము పనికిరాదను నియమములేదు. ఇంద్రియములకు లోఁబడి యవి చెప్పినట్లే వర్తించుచున్నావు కానఁ గామము నందు వ్యవస్థ యేమియులేదు. పవిత్రమగు కకుత్థ్సవంశమున జనించితివి. ఏయపరాధమును నీకుఁ జేయని నన్ను బాణమునైచి సంహరించితివి కదా. నిందితమగు నిట్టికార్యము నొనరించి సత్కర్మనిరతులయెదుట నిలువఁబడి యేసమాధానము చెప్పఁ జాలుదువు.? రాజును వధించిన యతఁడు బ్రహ్మహత్యగావించి నవాఁడు. గోవుఁజంపినవాఁడు చోరుఁడు. సర్వదా ప్రాణులఁ జంపుచుండు నాతఁడు నాస్తికుఁడు. జ్యేష్ఠునకంటె ముందు వివాహముచేసికొన్న యతఁడు నను వీరెల్ల నరకమునఁ బడుదురు. కొండెములు చెప్పెడువాఁడు లుబ్ధుఁడు మిత్ర ద్రోహి గురుదారగమనుఁడు నను వీరు పాపాత్ములు పొందు లోకముల నొందుదురు. నిస్సంశయము. మేము రాజులము కాన మృగయావినోదము దోషముకాదు కదా. నిందించె దవే ఏల? అని ప్రశ్నింపకుము. ధర్మము నాచరించు నైజము గల మీవంటిసాధువులకు నాచర్మము మృగచర్మమువలె ధరింప నర్హముకాదు. నాలోమములు కూడ నిషిద్ధములేకాని పట్టు వలెఁ బఱచుకొనఁదగవు. నాయెముకలు నేనుఁగులయెముకల వలెఁ బవిత్రములు కావు. నిషిద్ధములే. నామాంసము నిషిద్ధ మేకాని భక్షణార్హముకాదు. పంచనఖము లనఁబడు. మృగ ములలో నేఁదుపంది, అడవిపంది, ఉడుము, కుందేలు, తాఁబేలు నను నీయైదు మాత్రము బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యులకు

భక్ష్యములు. తక్కినపంచనఖములన్నియు భక్షింపరానివే. పండి
తులు నాచర్మాస్థులను దాఁకరు. నామాంసమును దినరు. అభక్ష్య
ములగు పంచనఖములలో నొక్కఁడ నగు నన్ను నిరర్థకముగా
సంహరించితివి. ఏమాత్రమైనను బాపచింత నీకు లేకపోయినది.

సర్వజ్ఞురాలగు తార హితము సత్యము నగు మాటనే
పల్కినది. అజ్ఞుఁడనై యామాటమీఱి మృత్యువుపాలఁబడితిని.
సదాచారసంపన్నయగు పురంధ్రీమణికిఁ బతియుండియు వాఁడు
ధూర్తుఁడైనయెడల లేనట్లే యగును. ఆరీతిగా నధర్మనిరతుఁడ
వగు నీవు భూమికి నాథుఁడవయ్యును నయ్యది యనాథయే
యగును. రామా! గూఢముగా నీవారల కప్రియముగావిం
చువాఁడవు. చూచుటకు శాంతమగు మనస్సుగలవానివలె
నటించు కుటిలుఁడవే నీవు. పాపాత్ముఁడవు సుమా! ఇట్టి
నీవా మహాత్ముఁడగు దశరథమహారాజునకెట్లు పుత్త్రుఁడవై
తివి? మదపుటేనుఁగు బంధనరశ్మిం ద్రెంచుకొని సాధుగజముల
మర్యాద నతిక్రమించి తుద కంకుశమునుగూడ సరకుసేయక
యెదురుపడినవారినెల్లఁ జంపునట్లు నీవును సాధుచరిత్రమును
బాసి అపరాధుల దండింపవలయునను నార్యులమర్యాద పీటఁ
బుచ్చి ధర్మమును లెక్కింపక నన్నుఁ జంపితివి. అమంగళ
కరము నయుక్తము సాధువినిందితము నగు నిట్టి కృత్యము
నొనరించితివి కదా. ఎప్పుడైన సాధువులం గలిసినపుడు వార
లతో నేనిట్టియకృత్యము నాచరించితి నని నీవు చెప్పవలసి
యుండును. అంతకంటె మిక్కిలిగా వారల కేమి చెప్పఁగలవు?
నీవిషయమున నణుమాత్రమైన నపకారము చేయకయుండు
మాయందు నీచూపినపరాక్రమము నీకపకృతినొనరించిన రావ
ణాదులయందుఁ గనఁబఱుపఁగా జూడకున్నాను. భూపతి

తనయా! నాముందు నీవు కనఁబడుచు నాతో యుద్ధముగావించి యుండిన నిప్పటికి నాచేఁ జంపఁబడి యముని దర్శించియుందువు. నా మ్రోల నిలువఁబడి యుద్ధము నీవు చేసియే యుండిన నాదగ్గరకు రాశక్యము గాకుండు. సురాపానమున నొడలు తెలియక నిదురించువానిని బాము కఱచి చంపునట్లు నీవదృశ్యుఁడవై నన్నుఁ బొలియించితివి. తొలుత సీతను వెదకి తెచ్చి యీవలయు నని నన్నే యడిగియుందువేని నేనొక్కదినములోపల నీభార్య నెచ్చటనున్నను వెదకి చూచుటయేగాక తెచ్చి యిచ్చియుందును. నీవు సుగ్రీవునకుఁ బ్రియముగావింప నూహించి రావణుని కోఱకుఁగదా నన్ను వధించితివి. అట్టి నీవు నన్నే సాయము గోరియుండిన నాదానవేంద్రుని సంగరమునఁ బొలియించి కంఠమునఁగట్టి యీడ్చుకొనివచ్చి యిచ్చి యుందునే. సీత వెదకికొనిరమ్మా యని నాకే యాజ్ఞ చేసియుండినఁ బూర్వకాలము మధుకైటభులను దానవులచే దాఁచిపెట్టఁబడిన శ్వేతాశ్వతరీరూపమగు శ్రుతిని హయగ్రీవుఁడు సాధించినట్లు రావణుఁడు నీదేవిని సముద్రజలములయందుఁ గాని మఱెందుఁ గాని దాఁచిపెట్టియున్నను నే నశ్రమంబున సాధించి తెచ్చి నీకిచ్చియుందునే. నాపిదప నీసుగ్రీవుఁడు కపిరాజ్యపతిగా వలయు నని కోరుట న్యాయ్యమే. నన్నుఁ జంపి వాఁడు రాజగుటయు యుక్తమే కాని నేను వేఱొకరితోఁ గయ్యము సేయుచుండ నధర్మమార్గమున నీవు నన్నువధించుటమాత్రము యుక్తమనరాదు. లోకమున జన్మించినవాఁడు మృతినొందక తప్పదు. కావున లోకు లిట్లు కాలముచే నైన మృత్యువు పాలగుట సాజముగానే యుండనిమ్ము. అయిన నీవిట్లగపడక కొట్టినది నీకిపుడును యుక్తముగానే తోఁచునేని యందు

లకు న్యాయ్యముగా సమాధానము చెప్పుము. అని యిట్లు వాలి బాణహతుఁడై యదియెంతయు నార్తినొందింపఁగా మహాత్ముఁ డగుట నిట్లు పలికినంతకంటె నెక్కువగా మాటలాడఁజాలక యాయాసమున నొరెండఁగా సూర్యబింబముంబోలె వెలుంగు రామునింగాంచి యూరకుండెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమును జక్కఁగా విమర్శింపఁదగినది. వాలి రాము నాక్షేపించువిషయములే యిందుఁ గలవు. వీనితో రామునిసమాధానవాక్యములను బోల్చిచూడ వలయును. ఆపని పైసర్గమునఁగాని సాగవలసుపడదు. వాలి పలుకులఁ గల యర్థవిశేషముల విమర్శింతము. అన్యాయమార్గమున రాముఁడు నన్ను వధించెనని యూహించు వాలి కఠినోక్తులఁ బల్కుట సాజము. దానిని మనము లెక్కింపరాదు. కాని యతఁడు నాయీప్రశ్నములకు నుత్తరము లేమిచ్చెద వని యడిగిన విషయములు న్యాయ్యములా కావా యనియే మనము విమర్శింపవలయును. ఈప్రశ్నములు సహేతుకములు న్యాయ్యములుగా నున్నవా, లేక రామునిసమాధానములు సహేతుకములు న్యాయసమ్మతములుగా నున్నవా అనియే మనము యోజింపవలయును. శ్రీరాముఁడు భగవంతుఁడు గాన నతఁడు చేసినపని ధర్మసహితముగా నేల యుండదని యోజింపరాదు. రాముఁ డొకమానవాధిపతి యనుకొనుచు నతనిపని శాస్త్రసమ్మతమా కాదా యని విమర్శింపవలయును. కాన నిచ్చోట వాలియాక్షేపములు న్యాయసమ్మతములా కేవల కోపాతిరేకమునఁ జెప్పఁబడినవా యని యిందుఁ బరిశీలింతము.

"శక్రదత్తావరా మాలా కాంచనీ వజ్రభూషితా,
దధార హరిముఖ్యస్య ప్రాణాం స్తేజశ్శ్రియం చ సా." ౫

అని మూలము. రత్నములలోఁ గొన్నిటికి జీవమణులని పేరు కలదు. సామాన్యముగా నపమృత్యువును దొలఁగించి ప్రాణములను గాపాడును. అట్టిరత్నములు స్థాపించియున్న కాంచనహారమును వాలికిఁ దండ్రియగు నింద్రుఁ డొసంగెను. అదియే శ్రీరాముని బాణము తగులఁగనే పోవు ప్రాణములను ముఖవర్చస్సును నిలుపఁజాలెను. రత్నములు నోషధులు నపమృత్యువు గలుగకయుండఁజేయును. వైద్యశాస్త్రమున మరణములేనిమందులు కొన్ని కలవు. క్షుత్తృష్ణలనాపు నోషధులుగలవు. ఆయుస్సు నీయఁజాలవనియు నపమృత్యువును గలుగకయుండ నవి కాపాడుననియు మన మెఱుంగవలయును. ఈకాలమున నోషధులను శాస్త్రయుక్తముగా సంగ్రహించుపద్ధతి నశించెను. అమ్ముచుండు మందులను గ్రహించు దురభ్యాసము పట్టుపడినది. కావున నోషధులలక్షణముల నెఱుంగు నాచారమే నశించినది. రత్నములమహిమయు నీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

"తదస్త్రం తస్య వీరస్య స్వర్గమార్గ ప్రభావనం,
రామబాణాసనక్షిప్త మావహత్పరమాం గతిమ్." ౬

అని మూలము. ఆయస్త్ర మందఱికడనుండునదియే. ఎట్టివారు ప్రయోగించినను వైరిమారణక్షమమే. కాని రామునిచేఁ బ్రయోగింపఁబడుటంజేసి వాలికి ముక్తి నొసంగెను. ప్రాయికముగా నస్త్రములు శస్త్రములు స్వర్గాదిలోక సుఖములను గల్పింపఁజాలవు. అవి యచేతనములు. కవులిట్టులు చమత్కా

త్రికై కల్పింతురు. ఏయస్త్రముగాని వైరి నెట్టివాఁడైనను జంప లేదు. ప్రత్యస్త్ర నిహతమగును. వానియాంగము రంతమగునేని యపుడే సంహరింపఁజాలును. ఇందు శ్రీరామునిచే వధింపఁ బడుటంజేసి పరమగతి వాలికి లభించునని వాల్మీకిహృదయము. వాస్తవముగా దుర్మరణమువంటిదే యనఁబడును. కావున విష యము శ్రీరాముని మాటలనుండి తేలెడిని.

"మహేంద్రపుత్త్రం పతితం వాలినం హేమమాలినం,
సింహోరస్కం మహాబాహుం దీప్తాస్యం హరిలోచనం,
లక్ష్మణానుగతో రామో దదర్శోపససర్ప చ." ౧౫

అని మూలము. ఇందు వాలివర్ణన మనుక్తమని యాలంకా రికులందురు. మృతినొందనున్నవాలికి సింహోరస్కాది విశేష ము అప్రయుక్తములే. ఆలంకారికుల యాక్షేపములకుఁ జోటీయకయుండఁ గవిత్వము చెప్పఁదరమే కాదు. ఇందు వాలియాకారవిశేష మిట్టిదని లోకులకుం దెలుపుటయే కవి హృదయమని మన మూహింపందగు. వాలి పడఁగనే రాముఁడు తమ్మునింగూడి యచటికిఁ బోయెను. తానుజేసినపని యధర్మ మని రామునకుఁ దోఁపలేదనియే మన మెఱుంగవలయు. వాలికి మరణకాలమున భగవద్దర్శన స్పర్శన సంభాషణములు కలుగవలసినవిగాఁ దత్కర్మము తెలుపుచున్నది. తత్కర్మప్రేరి తుఁడై బాణము వైచి తత్ప్రేరణముననే యచ్చటికింబోయెను.

"స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా,
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోఽపి తత్."

అను భగవద్గీతావాక్య మీయర్థమునే దృఢపఱచుచున్నది. ఎల్లశరీరధారులు కర్మాధీనులే యనువిషయము మన మెఱుం గందగు.

"తం దృష్ట్వా రాఘవం వాలీ లక్ష్మణం చ మహాబలం,
అబ్రవీత్ప్రశ్రితం వాక్యం పరుషం ధర్మసంహితం." ౧౩

అని మూలము. "ప్రశ్రితం పరుషం ధర్మసంహితమ్" అను మూఁడు విశేషణము లసంగతములుగాఁ దోఁచును. ఏల యనఁగా సుగ్రీవుని జంపు నుద్దేశమున వచ్చి పోరాడుచుండఁగా దొంగవలెఁ జాటుననుండి తన్ను వధించు బాణమును వైచిన శాత్రవుని గాంచినంతనే ప్రాణములు పోవుచున్నను నోటి కసిదీఱ నాలుగు చీవాట్లుపెట్టి శపించుట లోకాచారసిద్ధముగాని నన్నుఁ జంపినదే చాలునని మృదువుగాఁ గొంతసేపు కటువుగాఁ గొంతదనుక న్యాయసమ్మతముగాఁ గొంతవడి మాటలాడెననుట పొసఁగదు. కాని యీమాత్రమున మహర్షి నాక్షేపింపరాదు. ముందు వాలిమాటలంబట్టియే రామునివలన మృతినొందు కోరిక వాలికింగలదని మీరే చదువఁగలరు. ఇది యొక హేతువు. తా నింక జీవింపఁగలనను నాశలేనివాలి గారాబుకొడుకున కేమి దుర్గతి వాటిల్లునో శత్రువు రాజగును. అన్యథాగతి లేదని బుద్ధిమంతుఁడు గాన నాలోచించుట సహజము. కాన దూరమాలోచించి పట్టరానికోపమును మ్రింగలేని కఠినముగా మాటలాడినను న్యాయసమ్మతముగను మెల్లగను మాటలాడి యంతఁ గుమారునివిషయము రామునితోఁ జెప్పఁ దలఁచుకొన్నవాఁ డగుట నిట్లు పల్కెనన్న నసంగతమనరాదు. మఱియు భగవత్సందర్శనమహాభాగ్యముగల సత్కర్మముల నాచరించినవాఁడు గాన విశేషార్థ మెద్ది యని యూహించువారలకు నట్లే తోఁచునట్లు మాటలాడె నన్నంతమాత్రమున లోపమెద్దియు లేదు. కాన నీసంభాషణమునందలి విశేషములఁ గనుఁగొందము.

రామునియందు వాలి యారోపించు దోషములు

౧. "త్వం నరాధిపతేః పుత్త్రః ప్రథితః ప్రియదర్శనః,
కులీనస్సత్త్వసంపన్నస్తేజస్వీ చరితవ్రతః. ౧౪
పరాఙ్ముఖవధం కృత్వా కోఽను ప్రాప్తస్త్వయా గుణః,
యదహం యుద్ధసంరబ్ధశ్శరేణోరసి తాడితః." ౧౫

అని మూలము. ప్రాయికముగా నిందింపఁగల నిక్షేపార్థము లనఁబడునవి గోవిందరాజాదులు వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసినవి కావు. పనిలేక కూరుచుండిన మహాత్ములవే యని తెలియుంగవలయును. అందందు మనము కూడ నిట్టివానిం జెప్పవచ్చును. శ్రీరామా! నీవు రాజేంద్రతనయుఁడవు. అనేకసద్గుణములు కలవాఁడవు. ఇట్టివాఁడవయ్యు నిన్నుం జూడక మఱొకరితో యుద్ధము చేయుచుండినన్న నన్ను వక్షమున గాడునట్లు బాణమునఁ గొట్టితివే? దీనిచే నీకేమి గౌరవము కల్గినది? రణధర్మము ననుసరించి ద్వంద్వయుద్ధము చేయువారిని వేఱొకఁడు చాటుననుండి కొట్టరాదని కలదు కదా. గొప్పరాజవంశజనితుఁడవయ్యు నీవేల యిట్లు చేసితివి? ఇది నీకు మర్యాదయేనా యని వాలి యాక్షేపించెను.

"రామః కరుణవేదీ చ ప్రజానాం చ హితే రతః,
సానుక్రోశో జితోత్సాహస్సమయజ్ఞో దృఢవ్రతః. ౧౧౬
ఇతి తే సర్వభూతాని కథయంతి యశో భువి."

అని మూలము. "కరుణవేదీ=విచారాది సామగ్రీసమేతస్సన్నాశ్రయార్థి రక్ష్యత్వేన వేత్తీతి కరుణవేదీ" అని మహేశ్వరతీర్థులు. "కరుణవేదీ=కారుణ్యజ్ఞః" అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. కరుణ కరుణా శబ్దము లేకార్థబోధకములు కావు. అర్థభేదము

కలదు. "కరోతి మనః ఆనుకూల్యాయేతి కరుణః" అనివ్యుత్పత్తి. శబ్దనిష్పత్తియందీ రెండును సమానములే. నవరసములలో నిది కరుణరసము. "ఇష్టనాశాదనిష్టాప్తేః కరుణాఖ్యో రసో భవేత్." రామా! ప్రజలహితము గోరుట లోనగు సకలసద్గుణములు గలవాఁడవని నీ యశస్సును సకలభూతములు నుతించు చున్నవి కదా. అట్టి నీ యశస్సునకు విరుద్ధముగా నేల నన్నుఁ బరాఙ్ముఖుని గొట్టితివను రెండవకారణము గూడఁ బైదోషము నకే చెల్లును. ఇందు మహాకవి కీర్తి యనక యశస్సని ప్రయోగించెను.

"దానాదిప్రభవా కీర్తిశ్శౌర్యాదిప్రభవం యశః."

అనున్యాయము ననుసరించి యనేక యుద్ధములలో నాజి తేజితివని విఖ్యాతి గాంచిన నీవు దానికి భంగము కలుగున ట్లేల కొట్టితివయ్యా యని భావము. రాజకుమారుఁడవయ్యు నందు విఖ్యాతుఁడవయ్యు నిట్లు చేయుట యక్రమమని యిందలిసారము.

౨. "దమశ్శమః క్షమాధర్మో ధృతిస్సత్యం పరాక్రమః. ౧౭
పార్థివానాం గుణా రాజన్ దండశ్చాప్యపరాధిషు,
తాన్ గుణాన్ సంప్రధార్యాహమగ్ర్యం చాభిజనం తవ. ౧౮
తారయా ప్రతిషిద్ధోఽపి సుగ్రీవేణ సమాగతః,
న మామన్యేన సంరబ్ధం ప్రమత్తం యోద్ధుమర్హతి. ౧౯
ఇతి మే బుద్ధిరుత్పన్నా బభూవాదర్శనే తవ."

అని మూలము. ఇందు వాలి రాజులగుణములఁ జెప్పికొని యవి నీయందుఁ గలవని విని నమ్మి తారవలదన్నను వచ్చి

తిని. నీవు రాజధర్మవిరుద్ధప్రవర్తకుఁడవని యాక్షేపించు చున్నాఁడు.

"వినీతస్సత్త్వసంపన్నః కులీనస్సత్యవాక్ఛుచిః. 309
అదీర్ఘసూత్రస్స్మృతిమా నక్షుద్రో ఽపరుషస్తథా,
ధార్మికోఽవ్యసనశ్చైవ ప్రాజ్ఞశ్శూరో రహస్యవిత్." 310

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.

"శుచినా సత్యసంధేన యథాశాస్త్రానుసారిణా,
ప్రణేతుం శక్యతే దండస్సుసహాయేన ధీమతా. 31
ఇంద్రియాణాం జయే యోగం సమాతిష్ఠేద్దివానిశం,
జితేంద్రియోఽహి శక్నోతి వశే స్థాపయితుం ప్రజాః." 44

మను. 7-అధ్యాయము.

"అదండ్యాన్ దండయన్ రాజా దండ్యాంశ్చైవాప్యదండయన్,
అయశో మహదాప్నోతి నరకం చైవ గచ్ఛతి." 128

మను. 8-అధ్యాయము.

అను నీస్మృతులు వాలి దోషములని యాక్షేపించినవానిని దృఢపఱచుచున్నవి. సత్కులాదులను విని నీవు సన్మేలకొట్టు దువని తలంచి తార వలదన్నను వినక వచ్చితిని. అట్లే నన్ను వధించితివే. ఇది యధర్మము కాదా యని వాలి యాక్షే పించెను.

"న త్వాం వినిహతాత్మానం ధర్మధ్వజమధార్మికం. 20
జానే పాపసమాచారం తృణైః కూపమివావృతం,
సతాం వేషధరం పాపం ప్రచ్ఛన్నమివ పావకం. 21
నాహం త్వా మభిజానామి ధర్మచ్ఛద్మాభిసంవృతం."

అని మూలము. రామా! నిన్నుఁ జూడక ముందున్న భావము చూచిన పిదప మార్పునొందెను. గడ్డిచేఁ గప్పఁబడిన కూపము వలెను, ధర్మాత్మునివలెఁ గనఁబడుచున్నావు. వంచకుఁడవని తాత్పర్యము. పాపవర్తనుఁడవు. ఈవిషయము నెఱుంగక తార మాటల నాదరింపక మోసపోతినని వాలి యాశయము. ఈ దోషము లన్నియు నధర్మమార్గమునఁ గొట్టినది నీకుఁ దగదని తెల్పుటకే యగును.

3. "విషయే వా పురే వా తే యదా నాపకరోమ్యహం. ౨౨
న చ త్వామవజానే చ కస్మాత్త్వం హంస్యకిల్బిషం,
ఫలమూలాశనం నిత్యం వానరం వనగోచరం. ౨౩
మామిహాప్రతియుధ్యంత మన్యేన చ సమాగతం."

అని మూలము. ఇది మూఁడవదోషము నారోపించును.

"గ్రామఘాతే హితాభంగే పథిమోషాభిదర్శనే,
శక్తితో నాభిధావంతో నిర్వాస్యాస్స పరిచ్ఛదాః." ౨౪

అన్న మనుస్మృతి లోనగు స్మృతుల ననుసరించి యోజింపఁగా దేశద్రోహులు పురద్రోహులు శిక్షార్హులని తేలెడిని. రామా! నీదేశపురముల కపకారముచేయను. నిన్నవమానింపను లేదు. ఇట్టిపాపదూరుని నన్నేల వధించితివి? అని ప్రశ్నించెను. అపకారము చేయకున్నను మృగవధము రాజధర్మమని రాముఁడు బదులిడునేమోయని యూహించి చెప్పుచున్నాఁడు. మాంసాహారముగల దుష్టమృగముల వధించుట వేఁటలక్షణము. భక్ష్యములగు హరిణాదులను జంపుటయు రాజస్వభావము. నేనట్లు గాదు. ఫలమూలములశనములుగా వనములఁదిరుగు వానర

జాతి జన్మించినవాఁడను. కావున మృగవధశాస్త్రము నాయం దన్వయింపదు.

"హత్వా హంసం బలాకాం చ బకం బర్హిణ మేవ చ,
వానరం శ్యేనభాసౌ చ స్పర్శయేద్బ్రాహ్మణాయ గాం." ౧౩౫
మను. ౧౧-అధ్యా.

అను స్మృతివాక్యము ననుసరించి నన్ను వధించుట పాపము. పరులను బాధింపని మృగమును వధింపరాదు. విశేషించి వేఱొకరితోఁ బోరుచు నిన్నెఱుంగని నన్ను వధించితివి కదా. అపకారికిఁ బ్రత్యపకారము చేయుటయు నుత్తమధర్మము కాదు. పోనీ మధ్యమధర్మమనుకొన్నను నిరపరాధియగు నన్నుఁ జంపుట రాజలక్షణమే కాదని యాక్షేపించెను.

"లింగమప్యస్తి తే రాజన్ దృశ్యతే ధర్మసంహితం. ౨౮
కః క్షత్రియకులే జాతశ్శ్రుతవాన్నష్టసంశయః,
ధర్మలింగప్రతిచ్ఛన్నః క్రూరం కర్మ సమాచరేత్. ౨౯
రామ రాజకులే జాతో ధర్మవానితి విశ్రుతః,
అభవ్యో భవ్యరూపేణ కిమర్థం పరిధావసి." ౩౦

అని మూలము. ధర్మమున్నట్లు కపటముగా నభినయించుచున్నావు. రాజకులమునఁ బుట్టినవాఁ డెవ్వఁడైన నిట్లు కపటముగాఁ గ్రూరకర్మము నాచరించునా? అట్టి రాజవంశమునఁ బుట్టియు ధర్మమాచరించునట్లు నటించుచునే తిరుగుచున్నావు? అని యాక్షేపించెను. లోకమును వంచింప ధర్మవ్యాజమును బూనరాదని యిందలిసారము.

"ధర్మధ్వజీ సదాలుబ్ధశ్ఛాద్మికో లోకదంభకః,
బైడాలవ్రతికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాభిసంధకః. ౧౯౫

అధోదృష్టిర్నైష్కృతికస్స్వార్థసాధనతత్పరః,
శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవ్రతచరో ద్విజః. ౧౯౬
యే బకవ్రతినో విప్రా యే చ మార్జారలింగినః,
తే పతంత్యంధతామిస్రే తేన పాపేన కర్మణా. ౧౯౭
నధర్మస్యాపదేశేన పాపం కృత్వా వ్రతం చరేత్,
వ్రతేన పాపం ప్రచ్ఛాద్య కుర్వన్ స్త్రీశూద్రదంభనమ్. ౧౯౮
ప్రేత్యేహ చేదృశా విప్రా గర్హ్యంతే బ్రహ్మవాదిభిః,
ఛద్మనా చరితం యచ్చ వ్రతం రక్షాంసి గచ్ఛతి. ౧౯౯
అలింగీ లింగివేషేణ యో వృత్తి ముపజీవతి,
స లింగినాం హరత్యేన స్తిర్యగ్యోనౌ చ జాయతే." ౨౦౦

అను నీమనువాక్యము లీయర్థమునే విస్తరించి బోధించుచున్నవి. ఏవో ధర్మకార్యములు తటాకప్రతిష్ఠాదులు దేవాలయోద్ధరణాదులు అన్నదానాదులు చేయుదుమని నటించి ధనము సేకరించుట మహాపాపమనియు, లోకవంచనచేసి ధనమార్జింపఁగూడదనియు, వారి వ్రతానుష్ఠానాదులు నిష్ఫలములు మాత్రమే కాక దుష్ఫలముల నొసంగుననియు, నట్టివారు పరజన్మమునఁ బశుపక్ష్యాది యోనులయందు జన్మింతురనియు నిందలి సారము. ఇదియే కదా రామాయణమునందును గలదు. వాలివాక్యముల రూపమున మహర్షి మనకు నిట్టి ధర్మసూక్ష్మముల నెఱిఁగించె నని మనమెఱుంగవలయును. ఇందు పేర్కొనంబడిన ద్విజశబ్ద ముపలక్షవిధిచే సర్వమానవ సామాన్యమని యెఱుంగవలయును. చాటుననుండి బాణమువేయుటచే నిన్నిదోషముల కాధారమయ్యెను. ఒక్కమోసము జన్మమంతయు ననుమానముల

కాకరమగును గదా. కావున ధనార్జనాదుల కొఱకు ధర్మ వేషము వేసి శిష్యకూటమును సంపాదించుకొని లిరుగుట సంపాదించిన ధనమును బంధువులకొఱకు దాఁచిపెట్టుట స్మృతి సమ్మతమగు సదాచారము కాదని రాము నాక్షేపించు వాలి వాక్యములనుండి మనము గ్రహింపవలయును.

"సామదానం క్షమాధర్మస్సత్యం ధృతిపరాక్రమా,
పార్థివానాం గుణా రాజన్ దండశ్చాప్యపరాధిషు. ౨౭
వయం వనచరా రామ మృగా మూలఫలాశనాః,
ఏషా ప్రకృతిరస్మాకం పురుషస్త్వం నరేశ్వరః." ౨౮

అని మూలము. రాజగుణము లిందుఁ జేర్కొనఁబడినవే. ఏల? అని ప్రశ్నింతురేమో. రామా! నీవు రాజపుత్త్రుఁడవు కాన నే కారణమునను నన్నుఁజంపరాదని తెలుపుచున్నాఁడు. సుగ్రీవునకు నాకు మైత్రి కలదు. మిత్రకార్యనిర్వహణము నాకుఁ గర్తవ్యమే యందువేమో అదియుఁ బొసఁగదనుచున్నాఁడు. మా యిరువురకు వైరము మాన్పవలయునన్న నన్నుఁ బిలిపించి మంచి మాటలాడవలసియుండెను. దానికి సాధ్యము కాకయున్నఁ గొంతధనము నిప్పించియైన మాన్పవలసియుండెను. ఓర్పుగలిగి యేపనియైన నొనర్పవలసి యుండెను. ధర్మ సత్య ప్రముఖముల నాశ్రయించి యేదియే నొక యుపాయ మాలోచింపవలసి యుండెను. అపరాధము చేసిన దండనమే కాని నిరపరాధులయం దది ప్రయోగింపరాదు. ఇట్టి పార్థివ గుణములలో నొక్కదానినైన నాశ్రయింపకపోతివి. మేము వనచరులము. మృగజాతికిఁ జేరినవారము. చతుష్పాత్తులమని భావము. ఫలమూలములఁ దినువారము. నీవు మానవుఁడవు.

రాజాన్నభోక్తవు. పురవాసివి. కాన నాయందు విరోధము పొసఁగునవసరమే లేదు. మాప్రకృతికి మీప్రకృతికిఁ జాలభేదముగలదు. ఇట్టులుండఁగా నన్ను దండించుట విచిత్రముగనే యున్నదని వాలి యాక్షేపించెను. నీవు రాజవు మేము సేవకులము నను నర్థముం బురస్కరించుకొని నాకు నీవు న్యాయదండనమే యొనరించితివని వాలిమాటలలోని విశేషార్థమని వ్యాఖ్యాతలు సూచించిరి.

౫. "భూమిర్హిరణ్యం రూప్యం చ విగ్రహే కారణాని చ,
అత్ర కస్తే వనే లోభో మదీయేషు ఫలేషు వా. ౨౯
నయశ్చ వినయశ్చోభౌ నిగ్రహానుగ్రహావపి,
రాజవృత్తిరసంకీర్ణా న నృపాః కామవృత్తయః. ౩౦
త్వం తు కామప్రధానశ్చ కోపనశ్చానవస్థితః,
రాజవృత్తైశ్చ సంకీర్ణశ్శరాసనపరాయణః. ౩౧
న తేఽస్త్యపచితిర్ధర్మే నార్థే బుద్ధిరవస్థితా,
ఇంద్రియైః కామవృత్తస్సన్ కృష్యసే మనుజేశ్వర." ౩౨

అని మూలము. భూమి, కనకము, వెండి యనునీ మూఁడు మాత్రమే కలహహేతువులు. ఈయడవిలో నేపదార్థము నందు నీకుఁ బేరాశగలదు. నాఫలములయందుఁగలదా. ఇందు నొక్కటియు నీవాశింపఁదగినది లేదే.

"అసంతుష్టా ద్విజా నష్టాస్సంతుష్టా ఇవ పార్థివాః."

అను సూక్తి ననుసరించి నీకు రాజ్యాక్రమణము స్వర్ణరౌప్యముల నార్జించుట యనునవి న్యాయ్యములే కావచ్చును. కాని యందొక్కటియు నాయీవనమున లేదే. ఏల కొట్టితివి? సామాన్యరాజులు కూడ స్వేచ్ఛాప్రవర్తకులు కారు కదా.

నీవంటి మహారాజకుమారుఁ డిట్లు కామప్రవృత్తిగలవాఁడగుట విచిత్రము. నీరాజవృత్తము సంకీర్ణముగానున్నది. ఒకదానికి మాఱుగా నింకొకటి చేయుచున్నావు. ధర్మమునందుఁ బూజ్య బుద్ధి నీకు లేదు. బుద్ధిచాంచల్యము నీకుఁగలదు. జితేంద్రియుఁడవు కావు. ఇంద్రియములకు లోఁబడియే యున్నాఁడవు. కావున నిట్టి యకార్య మొనరించితివని యాక్షేపించెను.

ప్రాయికముగాఁ బూర్వకాలమున జితేంద్రియత్వము ప్రధానస్థానము నాక్రమించుకొని యుండెడిది.

"ఇంద్రియాణాం జయే యోగం సమాతిష్ఠేద్దివానిశం,
జితేంద్రియో హి శక్నోతి వశే స్థాపయితుం ప్రజాః."

అన్న మనుస్మృతివాక్యము కనఁబడుచున్నది కదా. జితేంద్రియుఁడు కావలసినది మునియే యనుకొందుఱు యూహా నిర్మాల్యము. ముఖ్యముగానట్టివాఁడు కావలసినది రాజే. జితేంద్రియత్వమే రాజునకుఁ గలశక్తి. ఆశక్తి లేనిచో నతఁ డేకార్యమును సాధింపఁజాలఁడు. తనయవయవములనే లోఁ బఱచుకొనఁజాలనివాఁ డితరుల నెట్లు వశపఱచుకొనఁగలఁడు? కనుకనే యింద్రియజయ మావశ్యకమని స్మృతులు ఘోషించు చున్నవి. కనుక వాలి రాముని జితేంద్రియుఁడవు కావు. కనుకనే కామప్రవర్తకుఁడవని యాక్షేపించెను. ఇందలి సార మేమి? మనోనియమనము చేయకయే యుత్తమకార్యము నెవ్వఁడును జేయఁజాలఁడు. జితేంద్రియుఁడు కానిచో మనస్సు నిలుకడఁగాంచదు. అది నిలుకడగానుండినఁగాని మహాకార్యములు సాధింప శక్యముకాదు. కావున నెల్లరును జితేంద్రియు లగుటకుఁ బ్రయత్నింపవలయును. అన్నవిషయ మీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

౬. "హత్వా బాణేన కాకుత్స్థ మామిహానపరాధినం,
కిం వక్ష్యసి సతాం మధ్యే కర్మ కృత్వా జుగుప్సితం. 33
రాజహా బ్రహ్మహా గోఘ్నశ్చోరః ప్రాణివధే రతః,
నాస్తికః పరివేత్తా చ సర్వే నిరయగామినః. 34
సూచకశ్చ కదర్యశ్చ మిత్రఘ్నో గురుతల్పగః,
లోకం పాపాత్మనామేతే గచ్ఛంతే నాత్ర సంశయః." 35

అని మూలము. ఇందుఁగల ప్రధానవిషయమేది? ఆకాలమున నెల్లరకును పాపభీతి మిక్కుటముగా నుండెను. పాపకార్యముల నొనరించిన నూర్ధ్వలోకములందు నివాసము దొరకదన్న భీతియుండెను. ధర్మమును ద్వేషింపరాదన్న జంకుగలిగి యుండెను. రాక్షసులకుం గూడ నీవిచారము కలదు. ధర్మముపై నొట్టుపెట్టిన నెల్లరు భయంపడి యామాటను సాగించుచుండిరి. మహారణ్యముననున్నను జూచువారు లేరుకదా యని పాపమాచరింప నెల్లవారు జంకుచుండిరి. కనుక నొక యపరాధము చేసినపు డద్దాని నతఁడు సభాంగణమున నొప్పుకొనుచుండుట యూకాలపువాడుక లనవలయును. ఈవిషయముల నీభాగము తెల్పుచున్నది. శ్రీరామా! నలువురుపెద్దలు చేరియుండుచోట నీవుందువే నపుడు వారు వాలి నతి నీచమార్గము నాశ్రయించి వధించితివికదా యని యడుగ నేమని బదులు చెప్పుదువు? అని ప్రశ్నించెను. అసత్యమాడినను గనుఁగొనువా రుండరు కాని యద్దానిం బలుక జంకువారు కావున నిట్లు ప్రశ్నించెనని మన మూహింపంజను. నలువురు విని నీకార్యమునుగూర్చి పరిహాసింతురే. ఇట్లేల చేసితివయ్యా యని వాలి యాక్షేపించెను. కదర్యులనఁగా లుబ్ధులు. నాస్తికుఁడనఁగా స్వభావవాది. పెండ్లికాని యన్నయుండఁ

గాఁ దమ్ముఁడు తాను బెండ్లియాడిన నతఁడు. ఈ చెప్పినవా రెల్ల నరకమునఁ బడువారు.

"దారాగ్నిహోత్రసంయోగం కురుతే యోఽగ్రజే స్థితే,
పరివేత్తా స విజ్ఞేయః పరివిత్తిస్తు పూర్వజః. ౧౭౧
పరివిత్తిః పరివేత్తా యయా చ పరివిద్యతే,
సర్వే తే నరకం యాంతి దాతృయాజకపంచమాః." ౧౭౨

మను. 3-అధ్యాయము.

వివాహోచితుఁడుగ నన్న యుండఁగాఁ దమ్ముఁడు పెండ్లియాడ రాదని సారము. రోగాదులచే జ్యేష్ఠుఁడు వివాహాసక్తుఁడగు చుండఁగాఁ దదనుజ్ఞనొంది తమ్ముఁడు పెండ్లిచేసికొన్న దోష ములేదని యాచార్యులందురు. వాలి పేర్కొనిన దోషములలో రాముఁ డేదోషము చేసినవాఁ డగునని ప్రశ్నించినచో నకా రణముగఁ బ్రాణివధ మొనరించినవాఁడగు. ఇట్టి పాపము నేల చేసితివనియే వాలి ప్రశ్నించెను.

౭. "అధార్యం చర్మ మే సద్భి రోమాణ్యస్థి చ వర్జితం,
అభక్ష్యాణి చ మాంసాని త్వద్విధైర్ధర్మచారిభిః. ౩౭
పంచపంచనఖా భక్ష్యా బ్రహ్మక్షత్రేణ రాఘవ,
శల్యకశ్శ్వావిధో గోధా శశః కూర్మశ్చ పంచమః. ౩౮
చర్మ చాస్థి చ మే రాజన్ న స్పృశంతి మనీషిణః,
అభక్ష్యాణి చ మాంసాని సోఽహం పంచనఖో హతః." ౩౯

అని మూలము. ఆకాలమున బ్రాహ్మణులు క్షత్రియగృహ ములయందు భుజించువారు. ఈ యిరువురకు సమానముగా భక్షింపఁదగిన మాంసములు కొన్ని కలవు. బ్రాహ్మణులకు మాత్రము నిషేధింపఁబడిన మాంసములు కలవు. వారు భోజ

నమునకు రాఁగా నాఁడు దుర్మాంసముల వండకయుందురు. మత్స్యము లాకాలమునఁ గూడ భక్ష్యములు కావు. అందు రెండుజాతులు మాత్రమే భక్ష్యములగును.

"యో యస్య మాంసమశ్నాతి స తన్మాంసాద ఉచ్యతే,
మత్స్యాదస్సర్వమాంసాదస్తస్మాన్మత్స్యాన్వివర్జయేత్. ౧౫
పాఠీనరోహితావాద్యౌ నియుక్తౌ హవ్యకవ్యయోః,
రాజీవాన్ సింహతుండాంశ్చ సశల్కాంశ్చైవ సర్వశః. ౧౬
న భక్షయేదేకచరా న జ్ఞాతాంశ్చ మృగద్విజాన్,
భక్ష్యేష్వపి సముద్దిష్టాన్ సర్వాన్ పంచనఖాంస్తథా. ౧౭
శ్వావిధం శల్యకం గోధాం ఖడ్గకూర్మ శశాంస్తథా,
భక్ష్యాన్పంచనఖేష్వాహు రనుష్ట్రాంశ్చైకతో దతః." ౧౮

మను. ౫-అధ్యా.

దేనిమాంసము నెవఁడు దినునో యతఁడు తజ్జంతుమాంసభక్షకుఁ డనంబడు. మత్స్యములఁ దినువాఁడు సర్వజంతుమాంసభక్షకుఁడగును. కాన దాని మానవలయు. కాని పాఠీనరోహిత నామకమత్స్యములు సముద్రోద్భవములు దేవపితృకార్యములయందు గ్రాహ్యములు. అట్టివే మఱికొన్నియు గ్రహింపఁదగును. అనుటంజేసి పెద్దచేపలను దినవచ్చుననియే కదా భావమని కొందఱందురు. ఈస్మృతితాత్పర్య మదికాదు. నిరంతరమత్స్యభక్షణమును దొలఁగించు నభిప్రాయమున దేవపితృకార్యములయందందుఁ గొన్ని గ్రాహ్యములని చెప్పఁబడినది. భక్షింపరానివి శ్రాద్ధములయందు దేవకార్యములయం దెట్లు పనికివచ్చునని ప్రశ్నింపరాదు. స్మృతితాత్పర్యము నాలోచించినచో నేయుద్దేశమున నట్లు చెప్పఁబడినదో తేటపడును.

నిరంతరము చేయుదురభ్యాసము నాపుటయే దీనివ్యాపయము. శల్యకమనఁగా "శుక్తికాకార శాల్యా వృతసర్వాంగో జంతు విశేషః." అని వ్యాఖ్య. తెలుపురంగు ప్రధానముగాఁగల యెముకలవంటి ముండ్లచే నావరింపఁబడిన జంతువు. అనఁగా ఏదుపంది. శ్వావిధమనఁగా "కంటకాకార దీర్ఘరోమభిః శ్వానం విధ్యతీతి శ్వావిధః."అడవిపంది. ఊరఁబంది యేల కాదనరాదు.

"మత్స్యాదాన్ విడ్వరాహాంశ్చ మత్స్యానేవ చ సర్వశః."

అను వాక్యమునం దూరఁబంది నిషేధింపఁబడినదియే. కాన నడవిపందియే యని చెప్పవలయును. గోధా=ఉడుము, శశః= కుందేలు, కూర్మము=తాఁబేలు అను నీదైదును బంచనఖముల యందు భక్ష్యములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. తక్కినవి వదలఁదగిన వని. ఇవియుఁ గేవల బ్రాహ్మణులకే కాని క్షత్రియులకుఁ గాదని స్మృతులు తెల్పును. ఈజంతువులలో

("న భక్షయేదేకచరా న జ్ఞాతాంశ్చ మృగద్విజాన్,
భక్ష్యేష్వపి సముద్దిష్టాన్ సర్వాన్ పంచనఖాంస్తథా." ౧౭

అనుశ్లోకమున మనువే వానరాదులను నిషేధించియున్నాఁడు.) వానరజాతి చేరదు. కాన నామాంస చర్మాస్థులలో నేదియుఁ బెద్దలకు గ్రాహ్యము కాదు. నీవు క్షత్రియుఁడవైనను వ్రతాచరణపరాయణుఁడవుగా నున్నందున మునులకు భక్ష్యము లగువానినే భక్షింపవలయు. క్షత్రియులకుంగూడ వానరములు భక్ష్యములుకూడఁ గావు. కాన నట్టి నన్ను వధించితివి. న్యాయ్యమా అని యాక్షేపించెను. ఆహారార్థము వధించితి నని చెప్పుటకుంగూడ నీకవకాశము లేదు. వేఁటమాధర్మమం దువేని అందును వానరముల వధించునాచార మీావఱకు

లేదు. అనపకారములను జంపుట వేఁటలక్షణము కాదు. రాజు వేఁటకాఁడు కాఁజాలఁడు. దుష్టమృగముల వధించి ప్రజలకష్టములఁ బాపఁదగినవాఁడే కాని జంతువులం జంపి జీవించువాఁడు కాఁడు కదా. కావున రామా! నీకార్యము దుష్టమేయగునని యాక్షేపించెను. కొందఱిందొక శంకను గల్పింతురు. కృతత్రేతాయుగములు ధర్మప్రధానములు గదా. ఆకాలముననే మాంసము భక్ష్యమగునపుడు ధర్మము నశించు కలియుగమున నేల పనికిరావని పాపము! వారికి లోకమర్యాదలెఱుంగఁ దరముగాకున్నవనవలయు. ఆయుగములయం దిన్ని యాహారవస్తువులు లేవు. సురాపానమప్పటికే నిషేధింపఁబడినది. మాంసభక్షణము తగ్గింపఁబడినవి. క్రమక్రమముగాఁ దగ్గవలయునుగాని యొక్కసారిగా నవి తగ్గదు. ఆకాలమునుండి యారంభింపఁగాఁ గలియుగమున నొక కొన్ని వేలకుఁ దగ్గినది. కాని మరల మొలకలెత్తుచున్నది. ఆకాలమునఁగల సత్యశౌచాదు లీకాలమున మందునకైనఁ గానరావు. దానికిఁగాఁ బ్రయత్నింప వలయుఁగాని వీనికై దుఃఖింపరాదు.

౮. "తారయా వాక్యముక్తోఽహం సత్యం సర్వజ్ఞయా హితం,
తదతిక్రమ్య మోహేన కాలస్య వశమాగతః. ౩౯
త్వయా నాథేన కాకుత్స్థ న సనాథా వసుంధరా,
ప్రమదా శీలసంపన్నా ధూర్తేవ పతినా యథా." ౪౦

అని మూలము. తార సర్వజ్ఞురాలు. కాననే హితవాక్యము తెల్పెను. అవివేకమున దాని వినక కాలమునకు వశుఁడనైతిని. తన్నుఁదా దూషించుకొనుచున్నాఁడు. "బాలాదపి సుభాషిత" మ్మను న్యాయము ననుసరించి మంచిమాట యెవరు చెప్పినను

గ్రహింపఁదగినదే. అట్టిచో భార్య మేలుగోరి తెల్పిన వినక పోవుట ప్రారబ్ధముచేతనే. కర్మాధీనుఁడు కానివాఁ డుండఁడని భావము. "గహనా కర్మణో గతిః" అన్న గీతావాక్య మిట స్మర్తవ్యమే కదా. శ్రీరామా! నీవంటివాఁడు రాజు కాఁగా నీ భూమి సనాథ కాదు. అనాథయే యగును. ఏల? ఇట్టి యధర్మ కార్యముల నాచరించుటంజేసి యనాథయే కాక సనాథ యెట్లగును? సదాచారవంతురాలగు ప్రమదామణి ధూర్తుఁడు పతిచే ననాథయైనట్లు. అనఁగా నష్టుఁడు పతికానితఱి నాసాధ్వి యనాథయే యగును. దేశము రాజన్వంతము కావలయును. ధర్మాత్ముఁడగు రాజుండినఁగాని యాపేరు గాంచనేరదు. నీవట్టివాఁడవు కాదు. ధర్మము నుల్లంఘించి నీకుఁ దోఁచినట్లే కార్యముల నాచరించువాఁడవని వాలి యాక్షేపించెను.

౯. "శఠో నైకృతికః క్షుద్రో మిథ్యాప్రశ్రితమానసః,
కథం దశరథేన త్వం జాతః పాపో మహాత్మనా. ౪౧
భిన్నచారిత్రకక్ష్యేణ సతాం ధర్మాతివర్తినా,
త్యక్తధర్మాంకుశేనాహం నిహతో రామహస్తినా. ౪౨
అశుభం చాప్యయుక్తం చ సతాం చైవ విగర్హితమ్,
వక్ష్యసే చేదృశం కృత్వా సద్భిస్సహ సమాగతః." ౪౩

అని మూలము. రహస్యముగ నపకారము చేయువాఁడవు. పరాపకారమున జీవించువాఁడవు. ఈ మొదలగు దోషములు గల నీ వెట్లు దశరథమహారాజునకుఁ బుత్త్రుఁడవైతివి? నీ యందుఁ గనఁబడు శాంత మది మిథ్య. అనఁగాఁ దండ్రిగుణములు నీయందు లేవని భావము. ఇచ్చోటఁ గొందఱు "మహాత్మనా దశరథేన జాతస్త్వం కథం శఠః కథం క్షుద్రః" అని

యన్వయించి వాలి పొగడెననిరి. ఇది సంగతమో యసంగతమో పండితు లాలోచింతురుగాక. గజముతో శ్రీరాముని బోల్చి నడవడిలేక ధర్మమును వదలి పెద్దలమార్గమునఁబోని నీచే హతుఁడనైతినని దూషించెను. పొగరుచే దేహము తెలియని యేనుఁగు కనఁబడినవారినెల్లఁ జంపునట్లు ధనుర్విద్యావైశద్యరూపగర్వమున విఱ్ఱవీఁగుచు నపరాధానపరాధముల నెఱుంగక ధర్మాధర్మములఁ బరిశీలింపక వధించితివని దూషించెను. శాస్త్రజ్ఞానము లేకున్నను బెద్దల యాచారములనైనఁ జూచి నేర్చుకొనవలయునను భావమిం దిమిడియున్నది. శాస్త్రజ్ఞానము గలిగి యట్లు నడుచుకొనువారే పెద్దలనఁబడుదురు. అంతియగాని వయోమాత్రవృద్ధులు కాదని యెఱుంగవలెను. రామా! పెద్దలొకచోఁ గూడియుండఁగా నిట్టియమంగళాయుక్తమగు నీచకార్యమును జేసి వారడిగిన నిట్టి మహాకార్యమును జేసితినని చెప్పఁగలవా? అని ప్రశ్నించెను.

౧౦. "ఉదాసీనేషు యోఽస్మాసు విక్రమస్తే ప్రకాశితః,
అపకారిషు తం రాజన్నహి పశ్యామి విక్రమం. ౪౪
దృశ్యమానస్తు యుధ్యేథా మయా యది నృపాత్మజ,
అద్య వైవస్వతం దేవం పశ్యేస్త్వం నిహతో మయా. ౪౫
త్వయాదృశ్యేనతు రణే నిహతోఽహం దురాసదః,
ప్రసుప్తః పన్నగేనేవ నరః పానవశం గతః." ౪౬

అని మూలము. నీ కించుకంతయు నపకారముచేయని మాయందుఁ గనఁబఱచిన యీవిక్రమము నీకపకారముచేసిన రావణాదులయందుఁ గనబఱచినట్లు లేదే. ఇది యొక విక్రమమాయని వాలి యాక్షేపించెను. అనఁగా రావణాదులను

సంహారింపక యనపకారినగు నన్నేల చంపితివని వాలి యాశ యము. రావణునివంటి యపకారిని నేనగుదునా యని వాలి ప్రశ్నించెను. రావణుఁ డేయపరాధము రామునకుఁ జేసెనో యట్టి యపరాధమును దాను సుగ్రీవునకుఁ జేసినమాటను వాలి యెఱుంగఁజాలకపోయెను. కనుకఁ దనకుఁ జేసినశిక్ష య క్రమమని యతని భావము. నీకు నిపుడు చేసిన శిక్షయే రావ ణునకు జరగఁగలదను రామునాశయమును వాలి యెఱుంగఁ డని మన మూహింపవలయును. కనుకనే యాక్షేపించెను. లోకమునం దెవ్వరుగాని యాత్మదోషములను బరిశీలించి కనుఁగొనిరేని మరల నవ్వానిని జేయఁబూనరు. ఆపరిశీలనము చేయకపోవుటయే మనలోపమని తలఁచు మనమూహించు చుండవలయు. "మనసి విచింతయ వారం వారమ్" అన్న శంకరభగవత్పాదోక్తి యీయర్థమునే బోధించును.

శ్రీరామా! కనఁబడి నీవు నాతో యుద్ధము చేసియుందు వేని నిన్నపుడే యమపురికిఁ బంపియుందునని వాలి యనెనుఁ గదా. వాలి కెవరుగాని కనఁబడి యుద్ధము చేయఁబూనిరేని వారిబలమునందు సగము వాలిని జేరుననియు నది యెఱింగియే రాముఁడు చాటుననుండి యతనిం జంపెననియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు. కాని రామాయణమున నందులకుఁ బ్రమాణము కానరాదు. వ్యాఖ్యానమునందు మాత్రము

"ఆహూయ వాలినం బ్రహ్మా దదౌ వరమనుత్తమం,
ప్రతీపవర్తినో భూయా దర్ధం బల మరిందమ."

అని యుదహరింపఁబడినది. ఇది యెందున్నదో నా పరిశీలించి నంతదనుకఁ గనఁబడదు. ఐన నెందోయుండును. లోకప్రవాద

మీాయర్థమునఁ గలదు. బ్రహ్మ వాలిని బిలిచి నీయెదుటనుండు పగవాని బలమున సగము నీయందుఁ జేరునని వరమిచ్చెను. ఆవిధ మెఱింగియో యెట్లో రాముఁడు చాటుననుండి వధించెను. వాలి కనఁబడక యుద్ధము చేయక వేఱొకరితోఁ బోరాడు వానిని వధించితివని యాక్షేపించెను. అనఁగాఁ గూట యుద్ధము శాస్త్రసమ్మతము కాదనియు నది యొనరించువాఁడు పరాక్రమవంతులలోఁ జేరఁడనియు నట్టి కార్యమొనరించిన రాముఁడు వీరులలో గణింపఁదగినవాఁడు కాఁడనియు వాలి యాశయము.

శత్రువులకు నసాధ్యుఁడనైనను ద్రాగి యొడలు తెలియనివాఁడు పాముచేఁ గఱవఁబడి చచ్చునట్లు తారాహితోపదేశము నాలకింపక నేను మోసముగా నీచేఁ జంపఁబడితినని వాలి పలికెను. ఈయాక్షేపములన్నియు రాముని నిందించునవియే యైనను శబ్దవిన్యాసము ననుసరించి కనఁబడియే నీవు నన్ను వధించిన బాగుండును గదా యనుభావము వాలిపలుకులనుండి తేలెడినని కొంద అర్థమును దెల్పిరి.

"న్యస్తాం సాగరతోయే వా పాతాళే వాపి మైథిలీం,
ఆనయేయం తవా దేశాచ్ఛ్వేతామశ్వతరీమివ." ४ङ

అని మూలము. పాతాళలోకమునందు మధుకైటభులను దానవులచే దాఁచిపెట్టఁబడఁగా భగవంతుఁడు హయగ్రీవుఁడై దానిం దెచ్చెను. అట్లే రావణుఁ డెందు దాఁచియున్నను సీతను నేఁ దెచ్చియిత్తునని వాలి యాశయము. వేదమును దాఁచిపెట్టుట యనఁగా నర్థమేమి? శ్వేతాశ్వతరియను వేదభాగము పాతాళమున నుండెను. స్వర్గమర్త్యలోకముల నయ్యది

వ్యాపింపకయుండెను. హయగ్రీవావతారమున భగవంతుఁడవ్వారి నిర్జించి తెచ్చెను. అనఁగా సర్వలోకములయందు వ్యాపింపఁజేసెనని భావము. వేద మహావిషమైనను నాకార్క్య భాగము నార్క్యుడుగా లోకమున వ్యాపింపఁజేసిరి. కావున వారిపేర నది పరఁగెను. అంతియగాని వేదమును వారు కల్పించినవారు కారు. ఆపేరుల ననుసరించి వేదము నెందఱో మునులు నిర్మించిరనునది నిరర్థకవాదమని మన మెఱుంగవలయును.

౧౧. "యుక్తం యత్ప్రాప్నుయాద్రాజ్యం సుగ్రీవస్స్వర్గతే మయి
అయుక్తం యదధర్మేణ త్వయాహం నిహతో రణే. ౫౦
కామమేవం విధో లోకః కాలేన వినియుజ్యతే,
క్షమం చేద్భవతా ప్రాప్తముత్తరం సాధు చింత్యతాం." ౫౧

అని మూలము. జ్ఞాతిధర్మము ననుసరించి నా తరువాత సుగ్రీవుఁడు రాజ్యమును గోరవచ్చును. కాని యధర్మమార్గమున నీవు నన్ను వధించుట మాత్ర మయుక్తమని వాలి యాక్షేపము. జనించినదెల్ల మృతిని గాంచును. దానికి వగవఁబనియే యుండదు. రామా! నీవుచేసినది యుక్తమేయని నీకుఁదోఁచినచోఁ జక్కనియుత్తర మాలోచింపుము. అనఁగా లోకులు నీచరిత్రమును దూషింపకయుండ నా ప్రశ్నములకు నుత్తర మాలోచింపుమని వాలి యడిగెను. భగవద్దర్శనము కాఁగా నెట్టివారికైన విజ్ఞాన ముదయించును. వాలి యెందఱో పెద్దల సేవించినవాఁడు. విద్వాంసుఁడు. తపోధనుఁడు. కావున నతనికి శ్రీరామసందర్శనమున విజ్ఞానోదయ మగుట యచ్చెరువును గల్గింపదు. ఏల యాక్షేపించెననఁగా నెట్టివారికైనను

బ్రాయికముగాఁ బ్రాణములయం దాశ మెండుగ నుండును. పగవాఁ డెదుటనుండి వానిం జంపనుంకించి శక్తిగలిగి నడుమ నొక్కరిచేఁ జంపఁబడుట కుమ్మలిక కలుగకమానదు. అయినను శ్రీరాముఁడు సామాన్య రాజకుమారుఁడు కాఁడని వాలి యెఱుంగును. కావునఁ గర్మసంగతి నెట్లో ప్రశ్నించినను దన యుత్తమగతికిఁ గారకుఁడు శ్రీరాముఁడని నిశ్చయించెనని యీ కడపటిమాట మనకుఁ దెల్పుచున్నది. ఇఁక నధ్యాత్మ రామాయణమున నింతకంటె నీప్రశ్నములయందు విశేషము కలదా యని యోజించినఁ గానరాదు. కావున శ్రీరాముని సదుత్తరము లెవ్వి యని పరికింతము.

శ్రీరాముఁడు వాలికిఁ జెప్పిన సదుత్తరములు.

* ఇంద్రతనయుఁ డీరీతిఁ గలగుండువడుచున్న బుద్ధివై శద్యమునఁ బలికి కాంతిలేనిసూర్యబింబమువలె నిర్జలమేఘ పంక్తివలె జ్వాలామాలికలు లేనియగ్నివలె నుండెను. అట్టివా లినిగని ధర్మార్థహితమగునట్లు బదులు శ్రీరాముఁడిట్లు పలికెను. ఇంద్రపుత్త్రా! నీవు ధర్మార్థకామములను లౌకికాచారములను జక్కఁగానెఱుంగక వానికి విరుద్ధముగా వర్తించియు నీవిష యమున నిర్దోషినగు నన్నజ్ఞానమున నిందించితివే? ఆర్యుల నీవిషయముల నడిగి తెలిసికొనవలయును. అట్లు చేయక జాతి చాపలమున నన్నుంజూచి నిరర్థకముగా నేల యాక్షేపించె దవు? సపర్వతకాననసాగరమగు నీభూమండలమెల్ల నైక్ష్వాకు వులదిగానున్నది. మృగపక్షిమానవులందు నిగ్రహానుగ్రహ ములఁ జూపుట వారికృత్యములే. అట్టి యీభూమండలమును

* ఇది పదునెనిమిదవ సర్గమునఁ గలదు.

ధర్మనిరతుఁడు సత్యవాది నిష్కపటుఁడు నగుభరతుఁ డేలుచున్నాఁడు. నీతియు శిక్షయు సత్యము శాస్త్రవిహితవిక్రమము నతనియందు నెలకొనియుండు. దేశకాలజ్ఞుఁడు నగు. అట్టియా భరతుఁడు రాజధర్మానుసారముగాఁ జేసిన యాజ్ఞను మన్నించి మేముఁ దక్కుంగలసామంతరాజులు ధర్మవృద్ధినే కోరి గుల్మకడలఁ దిరుగుచున్నాము. భరతుఁడు ధర్మవిరుద్ధముగాఁ బాలించుచుండ ధర్మహాని చేయఁగలవాఁ డెవ్వఁడుండును. అట్టివాఁడే యుండిన శిక్షపొందకమానఁడు.

భరతునిచే ననుజ్ఞాతులమగు మేము నిర్మలస్వధర్మము నూని తదాజ్ఞను బురస్కరించుకొని ధర్మవిరుద్ధవర్తనులను శిక్షించుచున్నాము. నీవనఁగా ధర్మమును దిరస్కరించితివి. నీవు చేసినపనుల నెంచిచూడఁగా నింద్యుఁడవే యగుదువు. కామపరతంత్రుఁడవే నీవగుదువు. రాజమార్గము నవలంబింపలేదు. తండ్రి, అన్న, విద్యనేర్పినవాఁడు ననునీమువ్వురు తండ్రులని భావింపవలయుఁ గదా! ధర్మమును వారు వదలిరేని వేఱుగా భావించుకొనవచ్చును. కపికులపతీ! ధర్మము మిక్కిలిసూక్ష్మము. ఇంద్రియాగోచరము. సాధువులకుం గూడ నెఱుంగఁదరముగానిది. అట్టిది నీవంటివానికిఁ దెలియఁదరమా? మానవు లాచరించు ధర్మాధర్మములను సకలభూతముల హృదయములందు నిండియుండు పరమాత్మ యెఱుఁగు. ఇతరు లెఱుంగఁజాలరు. నీవు కడుఁ జపలుఁడవు. జనుపాంధుఁడు పుట్టుగ్రుడ్డితో నాలోచించు చందమున మతిలేని నీవంటి వానరులతో నెంత యోజించినను ధర్మమార్గము తెలియఁజాలదు. పూర్వము తండ్రులని నేఁజెప్పినమాట స్పష్టముగా నీకుఁ దెలిపెదను. అంతట నీయపరాధము నీకు బాగుగాఁ దెలియఁగలదు. బుద్ధిహైన్యమునఁ

గేవలదోషకార్యముల నొనరించియు నన్ను దూఱుట నీకుఁ దగదు. ఏకారణమున నేను నిన్ను వధించితినో వివరించెదను. చక్కఁగా వినుము.

వాలీ! నీవు సనాతనధర్మమును వదలి యనుజుఁడగు సుగ్రీవుని భార్యతో విహరించుచున్నాఁడవు. ఈ మహాపాపమే నిన్ను వధింపఁదగిన కారణము. సుగ్రీవుఁ డనుజుఁడు కాన నీకుఁ బుత్రునివంటివాఁడే. తత్పత్ని కోడలగునుగదా. తమ్ముఁడు ప్రాణములతోనుండ నీ వత్యంతపాపకార్యము నొనరించి తద్భార్యను రుమయను నాతిని గామాతిరేకమున భోగకాంతగాఁ గైకొంటివి. కనుక ధర్మమును మీఱి స్వేచ్ఛఁగాఁ జరించుచుఁ దమ్ముని యిల్లాలిం గైకొని వ్యభిచరించు చున్నాఁడవు. ఆయపరాధమునకే శిక్షనిచ్చితిని. శిక్షింపవలయుఁ గాని వధింపవచ్చునా యని యడుగుదువేమో. ధర్మవిరుద్ధముగా వర్తించి లోకాచారమును గూడఁ దప్పియున్నవాని నిట్లు శిక్షింపవలసినదే కాని మార్గాంతరమున శిక్షింపనుపాయము కానరాదు. నేను సత్క్షత్రియుఁడను. కాన నీయపరాధమునకు నర్హమగు శిక్ష చేయక యూరకుండఁజాలను. లోకమున నెవ్వఁడాత్మజను, సోదరిని, కనిష్ఠసోదరపత్నిని నిందెవ్వరినిగాని కామాతిరేకమున నొందునో వానికి వధదండమే తగినదని ధర్మశాస్త్రము తెల్పుచున్నది. ఇత్తఱి మహాధర్మాత్ముఁడగుభరతుఁడు రాజు. ఇంచుకంతయు ధర్మమును మీఱనీయఁడు. మేమాతని యాజ్ఞాబద్ధులము కాని స్వతంత్రులము కాము. ధర్మము నించుకయు వదలక వర్తింపఁదగువారము. ధర్మము నీవతిక్రమించితివి. ఇట్టి నిన్నూరక వదలుటెట్లు? రాజగు భరతుఁ డెల్లరకన్న నధికుఁడు. కాన ధర్మము నతిక్రమింపకయుండ నెల్లరంగని

పెట్టియుండును. కనుకనే యట్టియు ధర్మాతిక్రమణము చేయు వారిని శిక్షించుటయందు బద్ధకంకణుండైయుండెను. మేమాభరతాజ్ఞనే శాస్త్రముగాఁ గొని మర్యాదను దాఁటి వర్తించు మీవంటివారిని శాస్త్రమురీతి శిక్షింప దీక్షగొనియున్నాము. కావున నీయపరాధమును మన్నింపమైతిమి.

సుగ్రీవునకు నాకుఁగల సఖ్యము నాకు సౌమిత్రికిఁగల సఖ్యమువంటిదే. వదలరానిది. మఱియు నది భార్యారాజ్యార్థము కలిగినదియే. సుగ్రీవుఁడు నాక్షేమమందే నిరతుఁడు. అట్టిస్నిగ్ధుని భార్య నపహరించిన నిన్నుఁ జంపక వదలు టెట్లు? సఖ్యము చేయుకాలమున నిన్నువధింపఁ బ్రతిజ్ఞ చేసితిని. దానిం దప్పరాదు కదా. నా చెప్పిన యీకారణముల ననుసరించి నీవు చేసిన మహాపాపకార్యమునకుఁ దగిన దండనమే సాగినదని యంగీకరింపవలయును. నాయీకార్యము ధర్మసహితమే కాని యధర్మము కాదు. ధర్మనిరతుఁడగు మిత్త్రుఁడు కూడఁ దన చెలి కాని పగవానిని నిరసింపవలయు. నీవధర్మనిరతుఁడవే యైతివి. నీకుఁ గల్గిన యీశిక్ష నీపాపమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తమగునని యంగీకరింపక తప్పదు. వానరమా! మనువు సదాచారములను బోధించు రెండు శ్లోకములఁ జెప్పెను. అరీతిగా నిపుడాచరించితిని. ఆశ్లోకములను ధర్మాత్ములంగీకరించిరి. అవి యివి. పాపములను జేయువారు రాజులచే శిక్షింపఁబడుదురేని ఆపాపమద్దాన నశించుటయేగాక పుణ్యవంతులై సాధువులవలె స్వర్గమును పొందుదురు. భూపతి శిక్షించినను, వదలినను జోరునకు దొంగతనమునఁ గలుగుపాపము మాత్రము నశించును. శిక్షింపక వదలినయెడల రాజా దొంగ చేసిన పాపమును బొందును. ఇవి యీరెండు శ్లోకములు. ఇపుడు నీవెట్లు పాపము చేసితివో

యట్లే పూర్వమొకశ్రమణుఁడు పాపమాచరించెను. అపుడు మావంశమునఁ బూర్వుఁడు పూజ్యుఁడు నగుమాంధాత వానికి ఘోర శిక్షవిధించెను. నీవు నాశ్రమణుఁడునుగాక నితరు లెందఱో రాజు లేమఱియుండుతఱిఁ బాపముల నొనరించియున్నారు. రాజు లాప్రమాదముపీడి విమర్శించునపుడు వారికిఁదగిన వధాదిశిక్షలఁగావింతురు. దాన వారియఘములు తీఱు. ఇది యేకాలమునుండియో వచ్చుచున్న యాచారము. నీవీశిక్షకుఁ బరితపింపకుము. ధర్మానుసారమే నీకు వధదండనము గావింపఁబడినది. మేము స్వతంత్రులముగాము. శాస్త్రబద్ధులము. విధిరీతిగాఁ జరింపవలసినవారమే. కోపకరుణలకు లోఁబడి శిక్షించుట వదలుట యనువానికి లోఁబడఁజాలము. వీరా! మఱొక్కకారణము నాలకింపుము. అది మిగుల సహేతుకము. దాని నాలకింతువేని నాపైఁ గినియకయుందువు.

నన్ను యమలోకమునకుఁ బంపుదునంటివే. డాఁగియుండి వధించితివికదా యంటివి. నీవిట్లు దూఱినందులకు నాకించుకంతయు మనఃపరితాపము కలుగదు. కోపముకూడ లేదు. మానవులు డాఁగియుండియో, అగపడుచుండియో, వలలచేతనో, పాశాదినానావిధకపటవర్తనములచేతనో వనములనుండు ననేకమృగములను బట్టుచుందురు. మాంసార్థులగు మానవులు వనులమృగములు పాఱుచుండఁగాని భయపడియుండుతఱిఁగాని నిర్భయముగానుండునపుడుగాని ఏమఱియున్నతరుణమునఁగాని జాగ్రత్తగా నున్నప్పుడుగాని వదలక చంపుచుందురు. ఇందు దోషమేదియుఁ గన్పట్టదు. ధర్మపరతంత్రులగు రాజర్షులును గాననముల వేఁటకై పోవుచుందురు. నీవో శాఖామృగమవు. కాన మృగజాతియం దంత

ర్వాఖ్యాతుఁడ వగుదువు. కాన నీవు నాతో నని చేయుచున్నఁ గాని చేయకున్నఁగాని యాలోచింప నక్కఱలేదు. సుగ్రీవునితోఁ బోరుచుండఁగా నిన్ను బాణమున సాధించితిని. దుర్లభములగు ధర్మజీవనశుభముల నెల్లరకు రాజులే కల్గింతురు. సందియమేమియు నిందు లేదు. దేవతలే మానవాకృతులఁదాల్చి భూమి నవతరించి ధర్మము గాపాడుచుపోంటు నాయా రాజులుగాఁ దిరుగుచుందురు. కనుక వారి నేవిషయమునందును దూఱుట న్యాయ్యముకాదు. ధర్మమును విడచి కేవల రోషమూనితివి. కనుకఁ దండ్రితాతలనాఁటినుండి వచ్చు ధర్మమునం బ్రమాదము లేక వర్తిల్లు నన్ను నెంతయు దూషించెదవు.

శ్రీరాముఁ డిట్లు తెలుపఁగా వాలి ధర్మమును జక్కఁగాఁ దెలిసికొని తనను జంపుట యధర్మము కాదని నిశ్చయించి రాము నంతగా నిందించినందులకుఁ బశ్చాత్తాపమందెను. అంతట వాలి శ్రీరాముంగాంచి దోసిలొగ్గి పురుషోత్తమా! నీవు వచించిన దంతయు సత్యము. నిస్సందేహము. ధర్మము సూక్ష్మము. అని గ్రహించుట గొప్పవిషయము. ఆవిషయము నల్పమతికి నుత్తర మీయఁదరముకాదు. సర్వజ్ఞుఁడవగు నీవు చెప్పినందులకు నల్పజ్ఞుఁడ నగు నేను త్తరము చెప్పలేనని వచింపనేల? సుగ్రీవుని విషయమునఁ గావించిన నాయపరాధమును దెలియక నిన్ను దూఱిన తప్పును క్షమింపవలయును. సకలార్థవేత్తవు, తత్త్వజ్ఞుఁడవు. ప్రజలకు హితైకకరణరతుఁడవు. శిక్ష యిది యని, దానికి హేతువగు నఘ మిట్టిదని తెలిసికొనువిషయమున నీబుద్ధి నిర్మలమై నిశ్చయజ్ఞానముకలది. మహాత్మా! చేయఁదగుధర్మమును నేఁ జేయనైతిని. ఒనరింపరానియక్రమము నే చేసితిని. ఇట్టిపాపమతిని నన్ను ధర్మ్యమగు నీమాటచే

క్షమించితి నని పల్కి కాపాడుమా. వధింపఁబడితి నని నిన్నుఁ దారను బంధువులను గూర్చి రవంతయు నాకు దుఃఖము లేదు. గుణులయందు మేటివై బంగరు నంగదములచే నేత్రానంద మును గలిగించు ప్రియపుత్త్రు నంగదుని గుఱించియే నాకు మిగుల దుఃఖము గలుగుచున్నది. జననాదిగా వాఁ డుపలా లింపఁబడుచు నిముసమైన నన్నుం జూడక యుండఁజాలని వాఁడు గాన నేను మృతినొందినవెనుక నన్నుం గానఁజాలమి దీనుఁడై నీరంతయు నింకిపోవఁగాఁ దటాకమెండిపోవు రీతిఁ గృశింపఁగలఁడు. లేక లేక యెన్నియో వ్రతోపవాసాదినియ మములచే వీఁడొకఁడు తారయందుఁ గల్గఁ జూడంజాలితి. అజ్ఞానుఁడు. ప్రియైకపుత్త్రుఁడు. బలశాలి. వీనిని నీవు రక్షింప వలయును. సుగ్రీవాంగదులయందు సమానబుద్ధి నునుపుము. వీరెవరు తప్పు చేసినను శిక్షించువాఁడవు రక్షించువాఁడవును నీవే కదా. కావున నిరువురిని సమముగాఁ జూడుము. మహాత్మా! భరతలక్ష్మణులయందు నెట్టి ప్రీతికలదో యట్టి ప్రీతినే వీరిద్దఱి యందు నునుపుము. తార నిర్దోషురాలైనను నాకుఁ బత్ని గావున నాదోషముం బట్టి యదియు సుగ్రీవునకు దోషము గావించినట్లే యగును. కానఁ దార నవమానింపకయుండ సుగ్రీవు నాజ్ఞాపింపుము. నీయనుగ్రహపాత్త్రునకు రాజ్య పాలనమెంత? నీచే మృతినొందవలయునను కోర్కి యున్నం దున నన్నుఁ దార యెంతదూరము పోవలదని వారించినను దమ్మునితో యుద్ధము చేయవచ్చితిని. అని యావానరేశ్వ రుఁడు రామునకు విన్నవించి యూరకుండెను.

అట్లు మోహముం బాసి నిర్మలజ్ఞానసంపన్నుఁడై యుండు వాలింగని శ్రీరాముఁడు ధర్మరూపము విశదమగునట్లు సాధు

వాక్కుల నిట్టులనియె. కపీశ్వరా! నీకుమారుని రక్షణవిషయమై యించుకయు సంతాపము నొందకుము. అకృత్యము చేసితిమని మిమ్ముగూర్చికాని విచారింపవలదు. తమ్మునిభార్య నపహరించి పాతకముచేసితినని నిన్నుగుఱించియేని విచారింపకుము. నీపాతకమునకుఁ దగినశిక్ష విధించితిమి. ధర్మమని నమ్మినందున మమ్ముఁగూర్చి విచారింపకుము. తగిన ప్రాయశ్చిత్తము గలుగుటంజేసి నిన్నుగుఱించియు విచారింపకుము. ఏభూపతి దండ్యునియందు దండమును ప్రయోగించునో, దండ్యుఁడెవఁడు దండితుఁడగునో వారిరువురును పాపమునను భయం పడవలసినవారు కారు. వారిరువురు కృతార్థులే. నీవు విధి ప్రకారము శిక్షింపఁబడితివి. కాన నీపాపము నశించెను. కృతార్థుఁడవైతివి. వానరవర్యా! నీమదింగల శోకమోహ భయములను వదలుము. నిరర్థకపరితాపమేటికి? ప్రారబ్ధకర్మ రూపమగువిధి నతిక్రమింప నీకుఁ దరమగునే? అంగదుఁడు నీయందెట్టిభావము గలిగియున్నాఁడో సుగ్రీవునియందు నా యందు నట్టిభావమునే కలిగి సుఖించుఁగాక. అని యిట్లు రాముఁడు ధర్మహితముగాఁ బలికిన విని యావాలి మహాప్రభూ! నీవు దేవేంద్రసమానుఁడవు. భయదవిక్రముఁడవు. కాన నేను నీబాణముచేఁ బ్రజ్ఞదప్పి తెలివిమాలి నిన్నుమిగుల దూషించితిని. ఈయపరాధమున నీమనస్సు కలఁగక యుండుఁగాక యని వేఁడుచున్నాఁడను. కాన నన్ను ననుగ్రహింపుమని ప్రార్థించెను.

మహాశయులారా! చక్కఁగా విమర్శింపఁదగిన తావిది. ఓపికమై విమర్శింతము. తొలుదొలుత శ్రీరాముఁడు భగవంతుఁడని, అతఁడేమిచేసినను న్యాయ్యమేయని, శాస్త్రచర్చ తద్వి

షయమున నక్కఱలేదని యూహింపక, రాముని సామాన్య మానవునిగా భావించి యీకార్యమున నతఁడుచేసిన పద్ధతి యుక్తమాయని విమర్శింతము. వాలి ప్రశ్నములకు శ్రీరాముని యుత్తరములకు శాస్త్రమెంతదనుకఁ దోడుపడుననియుఁ బరికింతము. ప్రశ్నోత్తరముల బలాబలములను లోకసామాన్యదృష్టిం బరిశీలింతము. ఇందు మొదట రాముని యుత్తరము లేప్రశ్నములకో తెలిసికొనందగుఁగదా.

"ఇత్యుక్తః ప్రశ్రితం వాక్యం ధర్మార్థసహితం హితం,
పరుషం వాలినా రామో నిహతేన విచేతసా. ౧

... ...

ధర్మార్థగుణసంపన్నం హరీశ్వరమనుత్తమం,
అధిక్షిప్తస్తదారామః పశ్చాద్వాలినమబ్రవీత్." 3

అని మూలము. వాలియాక్షేపములు పరుషములుగానున్నను ధర్మార్థయుక్తములు హితములు నగునని వాల్మీకియే యంగీకరించెను. అనఁగా వాలి యక్రమముగ రాముని దూషింపలేదనియు, శాస్త్రము ననుసరించి నీవుచేసినది న్యాయ్యము కాదని తెలిపెననియు భావము. రాముఁడాయాక్షేపముల కాగ్రహింపక ధర్మార్థయుక్తము గుణవంతమునగు వాక్పుంజముననే యుత్తరము చెప్పెననియు వాల్మీకి తేటపఱిచెను. ఆక్షేపసమాధానములు రెండును శాస్త్రములే యగునేని ఆశాస్త్రము గోడమీఁదిపిల్లివలె నుండుననవలయు. ఎవరికెట్టు లభిప్రాయము కలుగునో యట్టు లర్థమగునెడల నాశాస్త్రము ప్రమాణము కానేరదు. అందు సామాన్య విశేషభావము లుండవలయును. ఆదృష్టిచేఁ బరిశీలింపకయున్న శాస్త్రము వ్యర్థమన

వలయును. అట్లనుట మంచిదగునా ? ఏనాంటికిం గానేరదు. కావున ధర్మములు రెండుపక్షముల కనుకూలములుగనున్నను బలాబలముల నిర్ణయించునపుడు సామాన్య విశేషశాస్త్ర మర్యాదల ననుసరింపవలసినదే. వాల్మీకి యీయిరువురు చెప్పినమాటలు ధర్మార్థయుక్తములే యనిరెను. కావున వారిమాటను త్రోసివేయ నెవరికిం దరముగాదు.

"లౌకికానాం హి సాధూనామర్థం వాగనువర్తతే,
ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి."

అన్నసూక్తి ప్రసిద్ధమే కదా. కావున నోపికన్తైె విమర్శింతము. వాలి రాముని దూషింపలేదనియు, లోకాచారమును బాటించియే యాక్షేపించెననియు మనము తలంచినంగాని న్యాయ ముపాడకట్టదు. ఉత్తమ ప్రాడ్వివాకులము గావలయును. ప్రాడ్వివాకుం డనంగా.

"అర్థిప్రత్యర్థినౌ పృచ్ఛతీతి ప్రాట్. తయోర్వచనం విరుద్ధ మవిరుద్ధం చ సభ్యైస్సహ వివినక్తి వివేచయతి వేతి వివాకః. ప్రాట్చాసౌ వివాకశ్చ ప్రాడ్వివాకః. ఉక్తంచ.

వివాదానుగుణం పృష్ట్వా ససభ్యస్తత్ప్రయత్నతః,
విచారయతి యేనాసౌ ప్రాడ్వివాకస్తతస్స్మృతః." ఇతి.

అను యాజ్ఞవల్క్యస్మృతియం దుదాహరించిన విజ్ఞానేశ్వర పండితాభిప్రాయము చొప్పును మన మనుసరింతము.

"ధర్మమర్థం చ కామం చ సమయం చాపి లౌకికం,
అవిజ్ఞాయ కథం బాల్యాన్మామిహాద్య విగర్హసే. ౪
అపృష్ట్వా బుద్ధిసంపన్నాన్ వృద్ధానాచార్యసమ్మతాన్,
సౌమ్య వానరచాపల్యాత్త్వం మాం వక్తుమిహేచ్ఛసి." ౫

అని మూలము. ఇది సపత్నీకలహమువంటి సమాధానమే. వారియాక్షేపము ధర్మార్థయుక్తము హితము నైనపు డిట్లు రాముఁడు బదులుపలుకుట సవతుల కొట్టులాటవంటిది గాక మఱేమగును? మాటకుమాట బదులుచెప్పుటవంటిదే యన వచ్చును. కాని యించుక విశేషమున్నది. లౌకికములగు నాచారముల నెఱుంగవని రాముఁడు పలికెను. సమయమనఁగా నిట నాచారమని యర్థము. ధర్మార్థకామముల మాత్ర మెఱిఁగినఁ జాలదనియు, లోకులయాచారము లెట్లున్నవనియు నెఱుంగవలయుననియు నిటఁగల విశేషము. ఏధర్మమున కే దేశమున నెట్టియర్థము నూహించి పెద్ద లనుసరింతురో యది యాచారమని తాత్పర్యము. "అయమశ్వారోహకః" అన్న వాక్యమునకుఁ గొన్నితావులనుండు పెద్దలు సురాపానము చేసినవాఁడని యర్థము చెప్పుదురు. ఆయర్థము శబ్దనిష్ఠముగానే రదు. ఆయర్థమున నచ్చటివారా వాక్యము నుపయోగింతురని తాత్పర్యము. ధర్మము సూక్ష్మము. దానితత్త్వమును బుద్ధిసంపన్నులై వయోవృద్ధులై ఆచార్యసమ్మతులై యుండువారి నడిగి తెలిసికొనక జాతినైజమున నన్నేల నిందింపఁ దలఁచెదవు? అని రాముఁడు వాలి నాక్షేపించెను. ఇందాచార్యులనఁగా వైష్ణవ శ్రీవైష్ణవ మధ్వవైష్ణవులని యర్థముగాదు.

"ఉపనీయ తు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః,
సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షతే." మను.

"స గురుర్యః క్రియాః కృత్వా వేదమస్మై ప్రయచ్ఛతి,
ఉపనీయ దదద్వేద మాచార్యస్స ఉదాహృతః." యాజ్ఞవ.

అను స్మృతు లనువదించినవారనియే యర్థము గ్రహింపవల

యును. అట్టిమహానుభావు లేయేయర్థముల ననుసరించి వ్యవహరింతురో యావ్యవహారమే సదాచారమనవలయును. దాని నెఱుంగుట ముఖ్యమని రాముఁడు తెలిపెను. శాస్త్రము ద్వివిధముగా నుండునపు డేదేశమునఁ బెద్ద లేధర్మము ననుసరింతురో యది యాదేశపు శాస్త్రవ్యవహారమని గుఱుంగవలయు. ఇతరదేశస్థు లద్దానిని శాస్త్రీయము కాదనరాదని భావము. సదాచారమనఁగా నవియే. శిష్టాచారము వేఱు.

"శిష్టాచారః పరిగ్రాహ్యశ్శ్రుతిస్మృత్యోరభావతః."

అనుస్మృతివాక్యము ననుసరించి శాస్త్రప్రమాణము లేనిచోటఁ బండితు లొకరీతి వ్యవహరింతురు. అవి శిష్టాచారమనఁబడును. ఇట్టి భేదములను జక్కనెఱుంగవలయునని రాముఁడు తెలిపెను. ఇంతదనుక వాలి ప్రశ్నలకు సమాధానము రాలేదు. కాని నన్ను నిందించి లాభము లేదను నర్థము తేలును. "సౌమ్య" యను విశేషణము వాలినిగూర్చి రాముఁడు ప్రయోగించెను. ఇది శ్రీరామున కాతనియందాగ్రహము లేదను విషయమును బోధించును. దూషించినను భూషించినను సమానదృష్టిం గాంచుటయే కదా పరమేశ్వరత్వము సర్వసాక్షిత్వమునగును? అవి లేనిచో మనవంటివాఁడే శ్రీరాముఁడు ననవలయుఁగదా. దీని సారమేమి? శాస్త్రమును జదువుటమాత్రమే చాలదు. దాని భావమెద్దియని యాయాయి దేశములనుండు మహాత్ములు నిర్ణయించి యనుసరింతురో దానిని దెలిసికొనవలయుననియు, నప్పటికే దాని యర్థమును జక్కఁగా గ్రహించినవాఁడగు ననియు నిందలిసారమని మన మెఱుంగవలయును.

"ఇక్ష్వాకూణామియం భూమిస్సశైలవనకాననా,
మృగపక్షిమనుష్యాణాం నిగ్రహప్రగ్రహావపి.

తాం పాలయతి ధర్మాత్మా భరతస్సత్యవాగృజుః,
ధర్మకామార్థతత్త్వజ్ఞో నిగ్రహానుగ్రహే రతః. ౭

నయశ్చ వినయశ్చోభౌ యస్మిన్ సత్యం చ సుస్థితం,
విక్రమశ్చ యథాదృష్టస్స రాజా దేశకాలవిత్. ౮

తస్య ధర్మకృతాదేశా వయమన్యే చ పార్థివాః,
చరామో వసుధాం కృత్స్నాం ధర్మసంతానమిచ్ఛవః. ౯

తస్మిన్ నృపతిశార్దూలే భరతే ధర్మవత్సలే,
పాలయత్యఖిలాం భూమిం కశ్చరేద్ధర్మనిగ్రహం. ౧౦

తే వయం ధర్మవిభ్రష్టం స్వధర్మే పరమే స్థితాః,
భరతాజ్ఞాం పురస్కృత్య నిగృహ్ణీమో యథావిధి." ౧౧

అని మూలము. ఇది రామునియుత్తరము. ఇది వాలివగు ప్రథమ ద్వితీయ చతుర్థ పంచ మాష్టమ నవమప్రశ్నరూపాధిక్షేపములకుఁ గొంతభాగమునకు సమాధానమనవలయును. రాజలక్షణములు కనఁబడునుగాని వాస్తవముగా నీయందవి లేవనియుఁ జాటుననుండి కొట్టుట ధర్మవిరుద్ధమనియు నిది నీచ మానవుల కార్యమే యగుననియు దాంభికుఁడవనియు నీయందు మోసమే కనఁబడుచున్నదనియు మహావంశమునఁబుట్టియు నీవిట్లుచేయుట క్రమమగునాయనియు వాలియాశయసారము. దీనికి శ్రీరాముఁడిచ్చినయుత్తరము చాలదనవలయు. యుక్తియుక్తముగను లేదు. ఏదో ప్రశ్నమునకెట్లో సమాధానము చెప్పినట్లే యున్నదిగాని తగినట్లు గానరాదని కొందఱందురు. నిపుణముగా నాలోచింతము. ప్రాయికముగా లోకులొక్కొక్కరొక్కొక్కధర్మమునే ప్రధానముగా భావింతురు. దానిని రక్షించుటయే పరమపురుషార్థమనుకొందురు. జీవితమెల్ల దా

నిక్కై వ్యయింతురు. యశఃకాములగుదురు. అంతియగాని సర్వ ధర్మములనొక్కఁడాచరింపఁజాలఁడు. ఇది సిద్ధాంతము. రాము నిజీవితమున మూఁడు ధర్మములను ప్రధానములుగా భావించి వానిని రక్షించుటయే తన కార్యమనుకొనినట్లు మనమూహింప వచ్చును.

ఏకపత్నీవ్రతము.
సోదరప్రీతి.
శరణాగతరక్షణము.

తక్కినవాని వదలనిష్టపడునని కాదు. ఇవ్వి మిక్కిలి ముఖ్య ములని రాముననాశయ మనవచ్చు. వాలి సోదరప్రీతి లేనివాఁ డనియుఁ, బరదారరతుఁడనియుఁ, గావున వధ్యుఁడనియు శ్రీరాముఁడు తలంచెను. ఈయర్థ మెద్దానింబట్టి చెప్పుదువని నన్ను మీరడుగవచ్చును.

"కిం నిమిత్తమభూద్వైరం శ్రోతుమిచ్ఛామి తత్త్వతః. ౪౧
సుఖం హి కారణం శ్రుత్వా వైరస్య తవ వానర,
ఆనంతర్యం విధాస్యామి సంప్రధార్య బలాబలం." ౪౨

అని యీకాండమున నెనిమిదవసర్గమునఁ గలదు. త్వరపడి వాలిని జంపఁ బ్రతిజ్ఞ చేయలేదని యీప్రశ్నమే తెలుపును. కావునఁ బైవ్రాసిన యూహ నిరాధారము కానేరదు. వాలి యందుఁగల నీరెండుదోషములు రాముఁడు సహింపఁజాలఁడు. తనయీయవతారమున ముఖ్యముగా రక్షింపవలసిన ధర్మములే యివియని నిశ్చయించుకొని యున్నవాఁడు కాన లోకమున నింతకన్న మహాపాపము లేదని యతఁడు తలంచెను. కావున

నాతని ప్రశ్నములకు నుత్తరము లీరీతిగా నిచ్చెనని మనమెఱుంగవలయు. ఈభూమండల మైక్ష్వాకువులది. అందు భరతుఁడిపుడు పాలకుఁడు. సత్యసంధాది గుణములు కలవాఁడు. ఆతని యాదేశము ననుసరించి మేము తక్కినసామంతరాజులు ధర్మరక్షణార్థము తిరుగుచున్నాము. ఆభరతుని పాలనమునం దెవ్వఁడు ధర్మము తప్పి వర్తింపఁగలఁడు ? మేము ధర్మైకపరతంత్రులము. నీవు ధర్మవిముఖుఁడవు. భరతునాజ్ఞనఁగా ధర్మభ్రష్టుల శిక్షింపవలయునన్నదానిని బురస్కరించుకొని శాస్త్రమర్యాద ననుసరించి నిన్ను శిక్షించితిమి. అని రాముని యుత్తరమునఁగలసారము. దీనిని విమర్శింతము. భరతుఁడు రాజగునా? అని కొందఱందురు. కాని యది మంచి ప్రశ్నము కాదు. పాదుకలయందు రాజ్యభార మునిచినను నిగ్రహానుగ్రహములు భరతునివే యగును. కాన భరతుఁడే రాజనవలయు. ఆభరతుఁడు రాజధర్మము ననుసరించి యాజ్ఞ సేయఁగా మేమును దక్కినరాజులు (అనఁగా సామంతరాజులుననియే చెప్పవలయు) ధర్మపరంపరను బోషించుచుఁ దిరుగుచున్నాము. అను రామవాక్యము సత్యముకాదు అబద్ధము.

"అనృతం నోక్తపూర్వం మే న చ వక్ష్యే కదాచన,
ఏతత్తే ప్రతిజానామి సత్యేనైవ చ తే శపే." ౨౨

అని ఋష్యకాండమున సమ్తమసర్గమున రాముని వాక్యమే కలదు. కావున నిది యసత్యవాక్యమని కొందఱందురు. అట్టివారు త్వరపడక యీసమాధానము నాలకింపవలయును.

"బాలోఽపి నావమంతవ్యో మనుష్య ఇతి పార్థివః,
మహతీ దేవతా హ్యేషా నరరూపేణ తిష్ఠతి." ౮

ఏకమేవ దహత్యగ్నిర్నరం దురుపసర్పిణం,
కులం దహతి రాజాగ్నిస్సపశుద్రవ్యసంచయం. ౯
కార్యం సంవేక్ష్యశక్తించ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః,
కురుతే ధర్మసిద్ధ్యర్థం విశ్వరూపం పునఃపునః. ౧౦
యస్య ప్రసాదే పద్మా శ్రీర్విజయశ్చ పరాక్రమే,
మృత్యుశ్చ వసతి క్రోధే సర్వతేజోమయో హి సః. ౧౧
తం యస్తు ద్వేష్టి సమ్మోహాత్స వినశ్యత్యసంశయం,
తస్య హ్యాశు వినాశాయ రాజా ప్రకురుతే మనః. ౧౨
తస్యార్థే సర్వభూతానాం గోప్తారం ధర్మమాత్మజం,
బ్రహ్మతేజోమయం దండమసృజత్పూర్వమీశ్వరః.” ౧౪

మను. ౭-అధ్యా.

అను నీస్మృతివాక్యముల ననుసరించి యోజింపఁగా రాజును దేవతగా భావింపవలయుననియు, నష్టదిక్పాలకుల యంశమే రాజనియు, నతని యాగ్రహమునకుఁ బాత్రులు కారాదనియుఁ దేలెడిఁగదా. రాజువిషయమున జ్యేష్ఠ కనిష్ఠభావము లూహింపరాదు. భరతు నాజ్ఞానుసారమనఁగా రాజధర్మము ననుసరించియని యర్థము. ధర్మరక్షణము చేయుటయే రాజాజ్ఞ. కాన నాతనియానతి యెల్లరకు నున్నయట్లే యర్థము. దండకాటవులకుఁ బోయి వాలిని జంపుమని యాతనియానతియందున్నట్లూహింపవచ్చునా యందురేని, భరతుని సమ్మతింపఁజేసి వనముల నివసింపఁ దానువచ్చినందున నెందుఁగాని దుష్టశిక్షణము శిష్టరక్షణము చేయఁదగునన్నది రాజధర్మమైనందున, నతని యానతిచొప్పునఁ దిరుగుచున్న వాఁడనని రాముఁడు పలుకుట న్యాయేతరము కానేరదు. భరతుఁడు పాలకుఁడుగా నుండఁగా

నెవఁడు ధర్మము తప్పఁగలఁడు? అను రామువాక్యమునఁగల విశేషమేమనఁగా నిక్ష్వాకువంశజుఁడు భూమినేలు నంతకా లము ధర్మమునకు భ్రంశము కలుగదనునదియే. ధర్మైకనిర తులము మేమగుట ధర్మభ్రంశము గావించిన ననఁగా సోదరుఁ బాఱఁదోలి తద్భార్యను గ్రహించి సుఖంచునది యేదియో యదియే ధర్మహానియని యర్థము. అట్టినీకుఁ దగినశిక్ష విధిం చితిమని రాముఁడన్నది న్యాయ్యమే. రాజధర్మము ననుసరించి నీవంటి మహాపాపకార్యనిరతునకుఁ దగినశిక్ష విధించితిమని శ్రీరాము నాశయము. పరదార సంగ్రహణమునకు మరణ దండనము శాస్త్రవిహితమా యన్నప్రశ్నమునకు సమాధాన మా ప్రస్తావముకలచోట వ్రాయుదును.

"త్వం తు సంక్లిష్టధర్మా చ కర్మణా చ విగర్హితః,
కామతంత్రప్రధానశ్చ న స్థితో రాజవర్త్మని. ౧౨
జ్యేష్ఠో భ్రాతా పితా చైవ యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి,
త్రయస్తే పితరో జ్ఞేయా ధర్మ్యే పథిహి వర్తినః. ౧౩
యవీయానాత్మనః పుత్త్రశ్శిష్యశ్చాపి గుణోదితః,
పుత్త్రవత్తే త్రయశ్చింత్యా ధర్మశ్చేదత్ర కారణం. ౧౪
సూక్ష్మః పరమదుర్జ్ఞేయస్సతాం ధర్మః ప్లవంగమ,
హృదిస్థస్సర్వభూతానామాత్మా వేద శుభాశుభం. ౧౫
చపలశ్చపలైస్సార్థం వానరై రకృతాత్మభిః,
జాత్యంధ ఇవ జాత్యంధైర్మంత్రయన్ ప్రక్ష్యసే ను కిం." ౧౬

అని మూలము. ఇది రామునియుత్తరము. వాలి ప్రశ్నముల లోని యాఱవ రొనిమిదవ తొమ్మిదవ ప్రశ్నములలోఁ గొంత భాగమున కిది యుత్తరమగునని యూహింపవలయును. పర

సతీసంగమము భ్రాతృద్వేషము ననునివి శ్రీరాముని మతమున మహాపాతకము లగుటంజేసి యవ్వానికొఱకు వధించితినను టయే యుత్తరసారము. వాలీ! ధర్మమునకు హానిగల్గించితివి. కర్మముచే నిందితుఁడవు. కామవ్యాపారపరాయణుఁడవు. రాజధర్మభ్రష్టుఁడవు. కావున నీకీశిక్ష తగినదనియేకదా రాము నాశయము. అనఁగా సోదరుని దఱిమివేయుట ధర్మవిరుద్ధము. తద్భార్యనపహరించుట దుష్కర్మము. తద్గమనము కామ వ్యాపారమనికదా భావము. ఈమూఁడుకార్యములు వధదం డమున కర్హములాయని యూరయుదము. వీనికిఁ గారణములు రాముఁ డేమని తెల్పెను? పితృశబ్దవాచ్యులు మూవురు. తోఁబుట్టువులలోఁ బెద్దవాఁడు. కన్నవాఁడు. విద్యాప్రదాత. వీరు ధర్మమార్గమున నడచువారికిఁ దండ్రులు. అనుజుఁడు, కుమారుఁడు, గుణవంతుఁడగు శిష్యుఁడు వీరు మూవురు పుత్త్రులు. ధర్మమును దాఁటినవారు వేఱుగా భావింపవచ్చును. ధర్మము నాదరించువారు పుత్త్రులుగనే యెంచవలయును. ధర్మమతిసూక్ష్మము. అనఁగా నింద్రియములకు గోచరింపనిది. సాధువులు కూడ దాని నెఱుంగుటకు శక్యముకాదు. నీవంటి వాని కది తెలియఁదరమా? సర్వభూతముల హృదయగతుఁ డగు పరమాత్మ శుభాశుభకర్మముల నెఱుంగంజాలును. ఇతరులెఱుంగఁజాలరు. చపలస్వభావముగల నీవు చపలులగు వానరులతో నెంత యాలోచించినను లాభములేదు. గ్రుడ్డి వాఁడు మఱొకగ్రుడ్డివాని నాశ్రయించినట్లులగును. అని కదా రామునిమాటలకర్థము. ఈయుత్తరము వాలిప్రశ్నములకుఁ దగినదేనా? అని విమర్శింతము. సుగ్రీవుఁడు నీకు నంగదుని

వంటివాఁడు. అనఁగాఁ గుమారునివంటివాఁడు. తత్త్యాగము దోషము.

"పితృపుత్రస్వసుభ్రాతృదంపత్యాచార్యశిష్యకాః,
ఏషామపతితాన్యోన్యత్యాగీచ శతదండభాక్." ౨3౭

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.

"పరదారాభిమర్శేతు ప్రవృత్తాన్ నౄన్ మహీపతిః,
ఉద్వేజనకరైర్దండైశ్ఛిన్నయిత్వా ప్రవాసయేత్." 3౫౨

మనుస్మృతి.

గుణవంతుఁడగు సోదరుని ద్యజింపరాదనియుఁ బరభార్యను గోరరాదనియు నట్లుగానిచో శిక్షార్హులనియు వీని భావము. ఈరెండు దోషములు వాలియందుఁ గలవని రాముఁడు తేటపఱచెను. వీనికిఁ బ్రాణాంతకరమగు దండము చెప్పఁబడలేదు. నీవగమ్యాగమనము చేసితివి. అందును బ్రభువవు. నీవంటి వాఁడే యిట్లు చేసిన నిన్నుఁ జూచి యితరులు నేర్చుకొందురు. కావున నీకు ఘోరశిక్ష విధింపవలయునని రాముని యాశయమని కొందఱందురు. పుత్రభార్యను బలవంతముగా గ్రహించిన రాజొక నెట్టి పాతకముల నొనరింప జంకునాయని రాము నాశయమనఁగూడదా. సామాన్యమానవులకంటె రాజున కెక్కువ శిక్షవిధింపఁబడవలయుఁగదా. కావున వధదండనమే రాముఁడు విధించె ననవలయును. ఈసమాధానముకూడ బలహీనమైన దియే కాని ప్రబలము కాదనవలయును. ఆపక్షమున శ్రీరాముని కార్య మకార్యమే యనవలయుఁ గదా యని యడుగువారుండకపోరు. శ్రీరాముని యుత్తరమున నొక్క విశేషము కలదు. సర్వభూతముల హృదయమున నెలకొని

యుండు భగవంతుఁడు తప్పఁ దక్కినవారెవ్వరు సూక్ష్మధర్మముల నెఱుంగరు. అనఁగా నర్థమేమి?

"కర్మణోహ్యపి బోద్ధవ్యం బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః,
అకర్మణశ్చ బోద్ధవ్యం గహనా కర్మణో గతిః."

అన్న గీతావాక్యార్థమే కదా. వానరేంద్రా! భూతకోటి హృదయగతుఁడగు నీశ్వరుఁడను నేను. నీకర్మఫలముల నే నెఱుంగుదును. శుభాశుభకర్మఫలముల నిచ్చునది కర్మము. దాని గతులు దురూహములు. నీవంటి చపలాత్ములకుఁ దెలిసికొనఁదగినవి కావు. రాఁగలమృతి నెఱుంగక యిదియే శాశ్వతమనుకొని తమ్ముని బాఱఁదోలి తద్భార్యను గ్రహించి యతఁడు వగలఁ బొగులుచుండ నామెంగూడి సుఖించుచున్నవాఁడవు. ప్రారబ్ధకర్మఫల మిదియేయని నమ్ముము. అని శ్రీరాముని యాశయవిశేషము. లేకున్న నీసమయమున నీశ్లోకమున కవకాశమే లేదు. అనఁగా నాబాణము నిమిత్తమాత్రమే. ఆయు రంతమైనది. ప్రశ్నములడిగి లాభము లేదు. ఎన్నియో కర్మముల ఫల మీరూపమున నీకొడఁ గూడినది. కాన ధర్మమాయని నన్నుఁ బ్రశ్నింపకుము. ధర్మసూక్ష్మ మిదియే యని యిట శ్రీరాముని యుపదేశము. అని యంతమానుకొనక లోకులకు సంశయములు కలుగకుండుటకై రాముఁ డిట్లు పలుకుచున్నాఁడు.

"అహం తు వ్యక్తతామస్య వచనస్య బ్రవీమి తే,
న హి మాం కేవలం రోషాత్త్వం విగర్హితుమర్హసి. ౧౭
తదేతత్కారణం పశ్య యదర్థం త్వం మయా హతః,
భ్రాతుర్వర్తసి భార్యాయాం త్యక్త్వా ధర్మం సనాతనం. ౧౮

అస్య త్వం ధరమాణస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః,
రుమాయాం వర్తసే కామాత్స్నుషాయాం పాపకర్మకృత్. ౧౯
తద్వ్యతీతస్య తే ధర్మాత్కామవృత్తస్య వానర,
భ్రాతృభార్యావమర్శేఽస్మిన్ దండోఽయం ప్రతిపాదితః. ౨౦
న హి ధర్మవిరుద్ధస్య లోకవృత్తాదపేయుషః,
దండాదన్యత్ర పశ్యామి నిగ్రహం హరియూథప. ౨౧
న హి తే మర్షయే పాపం క్షత్రియోఽహం కులోద్భవః."

అని మూలము. లోపలఁ దెలిపిన భావమున కిది వ్యాఖ్యానమే యనవలయును. ఒక్కవిశేషము కలదు. సంతానార్థమై నియోగించు పద్ధతి యాకాలమునఁ గలదు. ఎట్లనఁగా:—

"ఔరసానంతరం వశిష్ఠః.—
తదభావే నియుక్తాయాం క్షేత్రజో ద్వితీయః,
నియుక్తాయాంపత్యావాగురుభిర్వాద్వితీయః ఔరసాదిషన్వాన్వయః."

అని వ్యాఖ్య.

"విష్ణుః.—
నియుక్తాయాం సపిండేనోత్తమవర్ణేన వోత్పాదితః క్షేత్రజో ద్వితీయః."

"మనుః.—
యస్తల్పజః ప్రమీతస్య క్లీబస్య వ్యాధితస్య వా,
స్వధర్మేణ నియుక్తాయాం స జ్ఞేయః క్షేత్రజస్సుతః.
తల్పో భార్యా. వ్యాధితస్య వేత్యత్ర వ్యాధిరప్రతికార్యో వివక్షితః. స్వధర్మేణ ఘృతాభ్యక్తత్వాదినా."

అని వ్యాఖ్య.

"యాజ్ఞవల్క్యః.—

క్షేత్రజః క్షేత్రజాతస్తు సగోత్రేణేతరేణ వా,
సగోత్రేణ స్వకులోద్భవేన ఇతరేణ ఉత్కృష్టవర్ణేన."

అని వ్యాఖ్య.

"శాఠాయనః.—

మృతస్య చ ప్రసూతో యః క్లీబస్య వ్యాధితస్య వా,
అన్యేనానుమతే స్వక్షేత్రేస క్షేత్రజః. స ఏవ ద్విపితా ద్విగోత్రశ్చ
ద్వయోరపి స్వధాఋక్థభాగ్భవతి."

"యాజ్ఞవల్క్యః.—

అపుత్రేణ పరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితస్సుతః,
ఉభయోరప్యసావృక్థీ పిండదాతా ప్రకీర్తితః."

"నారదకాత్యాయనౌ.—

క్షేత్రికానుమతే బీజం యస్య క్షేత్రే ప్రదీయతే,
తదపత్యం తయోరేవ బీజక్షేత్రికయోర్మతం."

అని వివాదరత్నాకరమునఁ గలదు. ఆపద్ధతి ననుసరించి రుమను గ్రహించితివనందువేమో వాలీ యదిగాదని రాముఁడు తెలుపు చున్నాఁడు. సుగ్రీవుఁడు జీవించియుండఁగా మరల్పరాని వ్యాధి బాధితుఁడు గాకయుండఁగా గుర్వాదుల యనుమతి లేకయుండఁగా నీవు సుగ్రీవపత్నిని గ్రహించుట సంగ్రహణ మేయగుంగాని నియోగము కానేరదు. కనుక నీవు మహాపాప కర్మమును గావించినవాఁడవే యైతివి. అట్టి మహాపాపకార్య మునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తముగా నీదండనము విధించితిమి. ధర్మము ను త్యజించి లోకాచారమును మీఱి స్వేచ్ఛానుసారముగాఁ జరించు నీకు వధదండనము తప్ప వేఱుదండనము లేదు. కాన

నద్దానిని విధించితిమని రాముఁడనెను. ఇందు గోవిందరాజులు. వ్యాఖ్య వ్రాయుచు

"ధరమాణస్య జీవితం ధారయతః అనేన జీవతో భ్రాతుర్భార్యా భ్రాత్రా న గ్రాహ్యా. మృతస్య తు గ్రాహ్యేతి తత్కులధర్మ ఇతి ప్రతీయతే. అత ఏవహి వాలినో బిలగమనానంతరం మంత్రిభిరభిషిక్తస్య సుగ్రీవస్య తారా పరిగ్రహం రామో న నిందితవాన్. అత ఏవ ప్రాయోపవేశేఽంగదో వక్ష్యతి.—

భ్రాతుర్జ్యేష్ఠస్య యో భార్యాం జీవతో మహిషీం ప్రియాం,
ధర్మేణ మాతరం యస్తు స్వీకరోతి జుగుప్సితం. 3
కథం స ధర్మం జానీతే యేన భ్రాత్రా మహాత్మనా,
యుద్ధాయాభినియుక్తేన బిలస్య పిహితం ముఖం." ४

కిష్కింధా కాం. ౫౫-సర్గము.

అని వ్రాసిరి. ఆచార్యులుగారికి లోకజ్ఞానము తక్కువయని తోఁచెడి. సుగ్రీవుఁడు బ్రదికియుండఁగా నతని భార్యను వాలి గ్రహించుట పాపమని రాముఁడనియెను. అన్నభార్య నుదారను సుగ్రీవుఁడు గ్రహించుట రామునకు సమ్మతమేయని యాచార్యులు వ్రాసిరి. స్మృతులాచార్యులుగారికిఁ దెలియవు కాఁబోలు. శ్రీరామునకావిషయము సుగ్రీవుఁడు తెలుపలేదు.

"తతోఽహం తైస్సమాగమ్య సమ్మతైరభిషేచితః,
రాజ్యం ప్రశాసతస్తస్య న్యాయతో మమ రాఘవ. ౨౧
ఆజగామ రిపుం హత్వా వాలీ తమసురోత్తమం,
అభిషిక్తం తు మాం దృష్ట్వా వాలీ సంరక్తలోచనః." ౨౨

కిష్కింధా. ౯-స.

అని యున్నది. తారను సుగ్రీవుఁడు సంగ్రహించినది శ్రీరామునకుఁ దెలియదనవలయును. ధర్మాతిక్రమణము నొనరించితివని

రాముఁ డనుచుండఁగా నిది రామునకు సమ్మతమే యని యాచార్యులు వ్రాయుట సుసంగతము కాదు. వాలి చచ్చెనని సుగ్రీవుఁడు తారను గ్రహించెనందురేమో యని యసంగత ప్రసంగముగా నుండును.

"భ్రాతుర్జ్యేష్ఠస్య భార్యాయా గురుపత్న్యనుజస్య సా,
యవీయసస్తు యా భార్యా స్నుషా జ్యేష్ఠస్య సా స్మృతా. ౫౭
జ్యేష్ఠో యవీయసో భార్యాం యవీయాన్వాగ్రజస్త్రియం,
పతితౌ భవతో గత్వా నియుక్తావప్యనాపది." ౫౮
"అనాపది సంతానాభావం వినా నియుక్తావపి పతితౌ స్యాతామ్."

అని కుల్లూకభట్టు.

"దేవరాద్వా సపిండాద్వా స్త్రియా సమ్యఙ్నియుక్తయా,
ప్రజేప్సితాధిగంతవ్యా సంతానస్య పరిక్షయే." ౫౯
మను. ౯-అ.

అని మనుస్మృతి పలుకుచున్నది. ధర్మవిరుద్ధముగా రాముఁ డంగీకరించెనని గోవిందరాజులు వ్రాయుట పాడిగాదు. తెలిసి యుండియు రాముఁడది యంగీకరించియుండిన నతనిచరిత్రమే పాపభూయిష్ఠ మనవలయును. ఆవిషయము శ్రీరామునకుఁ దెలియదు. సంతానార్థమొకరు నియోగింపకున్న నంగీకరింపరాదని స్మృతి తెలుపుచున్నది. వానరజాతియందది యాచార మందురేని శ్రీరాముఁ డద్దాని నాక్షేపింపరాదనియే యంగీకరింపవలయు. ఏజాతియందు నదిధర్మము కాదనియే శ్రీరాముని యాశయము. సమానాపరాధము నొకనియందు లేదని యంగీకరించుటయు, నొకనియందది కలదని యాక్షేపించి శిక్షించుటయు న్యాయ్యమగునా? కాదు. పరభార్యాపహారణరూపమహా

పాపమును నిర్మూలించుట సోదరప్రీతిని లోకమునఁ బెంపొందించుట, యెట్టియాపదలందుఁగాని శరణాగతుని విడువక రక్షించుట. దానఁగలుగు కష్టములను సుఖములని తలంచి సంతోషము ననుభవించుట యనునివియే శ్రీరామావతారమున భగవంతున కిష్టములని మన మంగీకరింపవలయును. వాలికి మృతికాలము సమీపించినది. భగవంతునిచే మృతి గల్గునంతటి సత్కర్మము నతఁడుచేసియున్నాఁడు. కాన మృతి గల్గెను. ధర్మసూక్ష్మముల నీవెఱుంగవు. భగవంతుఁడు సకల భూతముల హృద్దేశమునను౦డువాఁడే యెఱుంగును. అను మాటలయం దీభావ మిమిడియున్నదని మనము గ్రహింపవలయు.

"ఔరసీం భగినీం వాపి భార్యాం వాప్యనుజస్య యః. ౨౨
ప్రచరేత నరః కామాత్తస్య దండో వధస్స్మృతః,
భరతస్తు మహీపాలో వయం త్వాదేశవర్తినః. ౨౩
త్వం తు ధర్మా దతిక్రాంతః కథం శక్య ఉపేక్షితుం,
గురుర్ధర్మవ్యతిక్రాంతం ప్రాజ్ఞో ధర్మేణ పాలయన్. ౨౪
భరతః కామవృత్తానాం నిగ్రహే పర్యవస్థితః,
వయం తు భరతాదేశ విధిం కృత్వా హరీశ్వర. ౨౫
త్వద్విధాన్ భిన్నమర్యాదాన్ నియంతుం పర్యవస్థితాః."

అని మూలము. ఇదియు నించుమించుగా లోపలియుత్తరమునకనుబంధమే. కాని యించుకవిశేషము కలదు. కూఁతురు, తోఁబుట్టువు, తమ్మునిభార్య యనువారితోఁ గామవృత్తము సాగించినవానికి వధదండమేయని శ్రీరాముఁడు శాసించెను. వాలి రుమను గామియై గ్రహించెను. అట్లే సుగ్రీవుఁడు తారను గూడ గ్రహించెననవలయు కాని ఆవిధమును రాముఁడెఱుం

గండు. వాలియు నావిషయమును తెలిసికొనఁడయ్యెను. ఇంచుమించుగా నిది మాతృగమనమువంటిదేయని రాముఁ డూహించెను.

"పురుషాణాం కులీనానాం నారీణాం చ విశేషతః.
ముఖ్యానాం చైవ రత్నానాం హరణే వధమర్హతి." ౩౨౩

మను. ౮-అధ్యా.

ఇచట హరణమనఁగా దొంగలించుటయని యర్థము. ఇది సాహసప్రకరణమునఁ జేరును. కాని దొంగతనమునఁ జేరునాయని సంశయింపవలయును. హరణము ప్రధానము కాన రాముఁ డీయపరాధమునకు వధదండమే న్యాయ్యమని తీర్మానించెను. ఇవన్నియు మానవసామాన్యములు గాని శాఖామృగములగుట మృగజాతియందుఁ బరిగణింపఁదగిన వానరములయందు సమన్వయింపఁదగునా యను ప్రశ్నము వచ్చును. ముందు రాముఁడే మృగవధము చేయుపద్ధతిని జెప్పఁబోవును గదా. సమాధాన మేమనఁగా. వానరులందఱుఁ గాకున్నను హనుమదాదులు కామరూపులు. వానరులవలె నుండువారు కారు. స్నానసంధ్యాదులు వానరములకెక్కడివి? కోఁతులవంటివృత్తి యాయాకారమునం దిష్టముకలవారు. రాజ్యపాలనముచేయుట మొదలగువానింబట్టి మానవజాతివంటిదే యీజాతియని మన మన్వయించుకొనవచ్చును. కొన్ని ధర్ములట్టివి. కొన్ని మానవధర్మములును వారియందుఁగలవు. కావున నీరెండు సమన్వయముచేసి రాముఁ డిట్టిశిక్షను విధించెను. లేనిచో

"హత్వా హంసం బలాకాం చ బకం బర్హిణమేవ చ,
వానరం శ్యేనభాసౌ చ స్పర్శయేద్బ్రాహ్మణస్య గామ్."

అని మనుస్మృతియం దల్పప్రాయశ్చిత్తము చెప్పఁబడినజాతి యందుఁ బుట్టినవాలి యిది యధర్మమని దూషింపనేల? కాన రాజధర్మములుగలవారు వాలిసుగ్రీవులని మనమంగీకరింప వలయు. మాయావి లోనగు దానవులు మహిషాకృతుల నుండఁ గారణమేమి? అనఁగా వారికర్మము ననుసరించి వారి కాజాతిరూపమున నుండుటయే యిష్టము. భరతుఁడు రాజు. మేము తదాజ్ఞానుసారుల మనుట యసత్యముకాదనియు రాజ ధర్మములను శిరసావహించుట రాజకుమారులకు ముఖ్యమని యు ముందేవ్రాసితిని. స్వేచ్ఛాప్రవర్తకుల నడంచుట భరతున కిష్టము. మేమును దదిచ్ఛననుసరించియే మావిధిని నెఱవేర్చి తిమి. అనఁగా వధించితిమని శ్రీరాముఁ డన్నమాట న్యాయ్య మేగాని ధర్మేతరము కానేరదు. ప్రాయికముగా నాకాలమున నిట్టిపాపములు చేయువారే యెక్కువగా నుండిరనియు, వారి వృత్తమునే లోకులుగూడ ననుసరించుచుండిరనియు, నిఁక భయంకరదండనమునకుఁ బూనకయున్న నీయనాచారము నశింపదనియు, శ్రీరాముఁ డూహించెనని మన మెఱుంగ వలయును.

"తం దేశకాలౌ శక్తిం చ విద్యాం చావేక్ష్య తత్త్వతః,
యథార్హతస్సంప్రణయేన్నరేష్వన్యాయవర్తిషు. ౧౬

... ...

యది న ప్రణయేద్రాజా దండం దండ్యేష్వతంద్రితః,
శూలే మత్స్యానివాపక్ష్యన్ దుర్బలాన్ బలవత్తరాః." ౨౦

అన్న మనుస్మృతివాక్యములయర్థమే శ్రీరాముఁ డనుసరించె ననక తీఱదు కదా.

"ప్రతిజ్ఞా చ మయా దత్తా తదా వానరసన్నిధౌ. ౨౭

ప్రతిజ్ఞా చ కథం శక్యా మద్విధేనానవేక్షితుం,
తదేభిః కారణైస్సర్వైర్మహద్భిర్ధర్మసంహితైః. ౨౮

శాసనం తవ యద్యుక్తం తద్భవా ననుమన్యతాం,
సర్వథా ధర్మ ఇత్యేవ ద్రష్టవ్యస్తవ నిగ్రహః. ౨౯
వయస్యస్యాపి కర్తవ్యం ధర్మమేవానుపశ్యతః,
శక్యం త్వయాపి తత్కార్యం ధర్మమేవానుపశ్యతా." ౩౦

అని మూలము. వాగ్దానము చెల్లించుట ముఖ్యము. "అనృతం నోక్త పూర్వం మే" అన్నది శ్రీరాముని శపథమని వ్రాసియే యున్నాను. నేఁజెప్పినకారణము లనేకములు ధర్మయుక్తము లగుటంజేసి నీకు విధించిన శిక్ష న్యాయమే యని యంగీకరింపు మని రాముఁడు బోధించెను. ఏల?

"అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్ముక్త్వా కళేబరం,
యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః. ౫
యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజత్యంతే కళేబరం,
తం త మేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః. ౬
తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర యుధ్య చ,
మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్మా మేవైష్యస్యసంశయః." ౭

గీత. ౮-అ.

అన్న తన యుపదేశమును సార్థకము చేయుటకే. లేకున్న శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవపక్షపాతియై నన్ను నన్యాయ్యముగాఁ జంపెను గదాయని చింతించుచునే ప్రాణములు వాలి వదలిన నతనికిఁ దనచేఁ జచ్చినందునఁ గలుగదగు పదము కలుగదు. పునర్జన్మహేతుభూతమగు పదమున స్థితి కలుగును. అది సమ్మత మగునా? తనచేఁ జచ్చినను బునర్జననము కలుగునెడలఁ దనపర

మేశ్వరత్వ మేటిపాలగును. కనుక నేనొనరించినశిక్ష శాస్త్రసమ్మతమనియు, నీవు చేసినది మహాపాపకార్యమనియు, దానికిఁ దగినశిక్ష కలిగినదనియు, నింక వగచి లాభములేదనియు, నంగీకరించిన నీవు మేలుపొందుదువు సుమీయని శ్రీరాముసుత్తరమునఁగల సారము.

"శ్రూయతే మనునా గీతౌ శ్లోకౌ చారిత్రవత్సలౌ,
గృహీతౌ ధర్మకుశలైస్తత్తథా చరితం హరే. ౩౧
రాజభిర్ధృతదండాస్తు కృత్వా పాపాని మానవాః,
నిర్మలాస్స్వర్గమాయాంతి సంతస్సుకృతినో యథా. ౩౨
శాసనాద్వా విమోక్షాద్వా స్తేనస్స్తేయాద్విముచ్యతే,
రాజా త్వశాసన్ పాపస్య తదవాప్నోతి కిల్బిషం. ౩౩
ఆర్యేణ మమ మాంధాత్రా వ్యసనం ఘోరమీప్సితం,
శ్రమణేన కృతే పాపే యథా పాపం కృతం త్వయా. ౩౪
అన్యైరపి కృతం పాపం ప్రమత్తైర్వసుధాధిపైః,
ప్రాయశ్చిత్తం చ కుర్వంతి తేన తచ్ఛామ్యతే రజః. ౩౫
తదలం పరితాపేన ధర్మతః పరికల్పితః,
వధో వానరశార్దూల న వయం స్వవశే స్థితాః." ౩౬

అని మూలము. వాలి యొనరించిన తక్కిన ప్రశ్నములలోఁ గొన్నింటికి నీసమాధానరూపమున స్వామి చెప్పుచున్నాఁడు. "రాజభిర్ధృతదండాస్తు." అనునదియు, "శాసనాద్వా విమోక్షాద్వా" యనునదియు నీరెండుశ్లోకములు మనుస్మృతియం దెనిమిదవ యధ్యాయమునందు వరుసగా ౩౧౮-౩౧౬ శ్లోకసంఖ్యలయందున్నవి. "రాజభిః కృతదండాస్తు" అనుపాఠము కుల్లూకభట్టు వ్యాఖ్యాసమ్మతము. వీనితర్వాత

"ఐంద్రం స్థానమభిప్రేప్సుర్యశశ్చాక్షయమవ్యయం,
నోపేక్షేత క్షణమపి రాజా సాహసికం నరం." ౩౪౪

అను వచనము కనఁబడుచున్నది. ఈభాగమున నొకసందేహమున కవకాశము గలదు. వాల్మీకి రామాయణ కావ్యరత్నమును రచించుటకుముందు భూలోకమునఁ గవిత్వమే లేదనికదా మనవిశ్వాసము. "మా నిషాద" యనుశ్లోకముకూడఁ దెల్పును. రామునినోటవచ్చిన యీశ్లోకము లెక్కడివి? ఈయర్థమును రాముఁడు తెల్పెననియుఁ దరువాత వాల్మీకి శ్లోకముగా రచించెననియుఁ గొందఱు సమాధానము చెప్పఁబూనవచ్చును. కాని "శ్రూయతే మనునా గీతౌ శ్లోకౌ చారిత్రవత్సలౌ" అన్న రామవాక్య మేటిపాలగునే. అని యూహింపవలనవచ్చును. రాముఁడు జన్మింపకముందే వాల్మీకి కావ్యమును రచించెనన్న వాదము నంగీకరింతుమేని, "రామే రాజ్యం ప్రశాసతి" అన్నమాట (రాముఁడు రాజ్యమేలుచుండఁగా వాల్మీకి రామాయణమును వ్రాసె నన్నమాట) యేమగును? తమసాతీరగమనాదులంబట్టి పరికింపఁగాఁ బిదప వ్రాసినట్లే కనఁబడును. కాన నేదో ముఖపిధానము చేయుట కావప్పుడుకదు. రామాయణములోని శ్లోకములే మనుస్మృతిలో నేల చేర్పఁబడియుండరా దనునది నీచయుక్తిగాని వేఱుగాదు.

"కృతేతు మానవా ధర్మా స్త్రేతాయాం గౌతమాస్స్మృతాః. ౨౪
ద్వాపరే శంఖలిఖితాః కలౌ పారాశరాస్స్మృతాః."

అని పరాశరస్మృతియందుఁ గలదు. త్రేతాయుగముననున్న రామవాక్యములు కృతయుగమునఁ బ్రవృత్తియందుండు మనుస్మృతిలోని కెక్కుట యేమాత్రము ధర్మసమ్మితము కాదు.

ఇఁక నాకుఁదోఁచిన సమాధానమేమనఁగాఁ గవిత్వము వాల్మీకి కాలమునఁ గావ్యరూపముగా నవతరించెను. కాని యంతకు ముందు శ్లోకరూపముగా లేదని కాదు. ఇట్లు విచిత్రవృత్త బద్ధమై చరిత్రప్రధానమై నవరసములచే విరాజిల్లుచునుండు సరస్వతిలేదని మనము విశ్వసించిన నీచిక్కులుండవు. అట్లు గాక తాఁబట్టిన కుందేటికి మూఁడేకాళ్లన్నట్లు వాదించిన మొదటికే మోసము కలుగును. ఇదియే సిద్ధాంతమను భావము నాకు లేదు. ఇంతకంటెఁ దగినదని వ్రాయుటకు నాకు స్ఫురింప లేదని నాయాశయము. రాజదండితులకు యమదండనము లేదను నానుడి యందతెఱింగినదియే. వాలీ! పాపము లొనరించినమానవులు రాజులచేఁ దగినట్లు దండితులై పాపముల వదలి స్వర్గమునకుఁ బుణ్యాత్ములవలెఁబోవుదురు. రాజు శిక్షించినను వదలినను జోరునకుఁ బాపనివృత్తియగుచున్నది. రాజు శిక్షింపక విధి ననుసరింపక వదలినచో నాచోరునిపాపమును దాఁబొందును. అనఁగా నాయీశిక్షవలన నీపాపములు నశించినవి. ఇపుడు నీవు సుకృతవంతుఁడవు. దివ్యపదము నొందుదువు. నిన్ను నేను శిక్షింపక వదలియున్నయెడల నీపాపములు నాకు లభించునని రాముఁడు తెల్పెను.

"అనుబంధం పరిజ్ఞాయ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః,
సారాపరాధౌ చాలోక్య దండం దండ్యేషు పాతయేత్."

అను మనుస్మృతివాక్యమే శ్రీరాముని వాక్యము. వదలరాని యపరాధమనితోఁచినందున నిన్ను శిక్షించితిని. దీని నంగీకరింపుమని యుపదేశించెను. నేనే కాదు. మావంశములో నాకుఁ బూర్వుఁడగు మాంధాత నీవలెనే పాపము చేసిన క్షపణకునకు ఘోరశిక్ష విధించెను. ఎందఱో రాజులు ప్రమాదంపడి పాపు

లకు శిక్షవిధింపక కొంతకాలమునకు జాగరూకులై తగినశిక్ష వారికి విధించిరి. ఇది పరంపరగా వచ్చునాచారమై యున్నది. కాన ధర్మశిక్షయే నీకు విధింపఁబడినది. కాఁక బరితపింపకుము. మేము స్వతంత్రులముగామని రాముఁడనుట రాజధర్మస్తుతియే యని యూహింపవలయు.

"శృణు చాప్యపరం భూయః కారణం హరిపుంగవ,
యచ్ఛ్రుత్వా హేతుమద్వీర న మన్యుం కర్తుమర్హసి. ౩౬
న మే తత్ర మనస్తాపో న మన్యుర్హరియూథప,
వాగురాభిశ్చ పాశైశ్చ కూటైశ్చ వివిధైర్నరాః. ౩౭
ప్రతిచ్ఛన్నాశ్చ దృశ్యాశ్చ గృహ్ణంతి సుబహూన్ మృగాన్,
ప్రధావితాన్వా విత్రస్తాన్ విస్రబ్ధాంశ్చాపి నిష్ఠితాన్. ౩౮
ప్రమత్తానప్రమత్తాన్ వా నరా మాంసార్థినో భృశం,
వధ్యంతి విముఖాంశ్చాపి న చ దోషోఽత్ర విద్యతే. ౩౯
యాంతి రాజర్షయశ్చాత్ర మృగయాం ధర్మకోవిదాః,
తస్మాత్త్వం నిహతో యుద్ధే మయా బాణేన వానర. ౪౦
అయుధ్యన్ప్రతియుధ్యన్వా యస్మాచ్ఛాఖామృగో హ్యసి."

అని మూలము. ఈయుత్తరము వాలి ప్రశ్నములలో సప్తమనవమైకాదశములలోఁ గొంతభాగమున కని యెన్నందగు. ఈయుత్తరము తొలుదొలుత బలహీనముగాఁ గనఁబడును. కొంతదనుక నసంగతముగను గనఁబడును. కాన నోపికమైఁ బరిశీలించి యిందలి న్యాయమును గనుఁగొందము.

"దశ కామసముత్థాని తథాష్టౌ క్రోధజాని చ,
వ్యసనాని దురంతాని ప్రయత్నేన వివర్జయేత్. ౪౧
కామజేషు ప్రసక్తో హి వ్యసనేషు మహీపతిః,

వియుజ్యతేఽర్థధర్మాభ్యాం క్రోధజేష్వాత్మనైవతు. ౪౬
మృగయాక్షో దివాస్వాపః పరీవాద స్త్రియో మదః,
తౌర్యత్రికం వృథాట్యా చ కామజో దశకోగణః. ౪౭

... ...

పానమక్షా స్త్రియశ్చైవ మృగయాచ యథాక్రమం,
ఏతత్కష్టతమం విద్యాచ్చతుష్కం కామజే గణే.'' ౫౦.

అని మనుస్మృతియందు రాజధర్మప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడినది. వేఁట మహావ్యసనమని యద్దానినుండి తేలును. అయిన నది సనాతనాచారముగా నున్నది. వేఁట రెండు కారణములచే సాగింపఁబడును. ప్రజలకు దుష్టమృగభీతి గలుగకుండఁజేయు టొక్క కారణము. మాంసాభిలాషము రెండవకారణము. ఇందు మొదటిదే ప్రధానము. రెండవది యప్రధానము. వేఁట నిషిద్ధమైనను బ్రాచీనకాలమునుండి ప్రభువులు సల్పుచునేయున్నారు. వాలి విషయమున నీరెండును సరిపడవు. శాఖామృగము కాన వాలిమృగజాతిలోఁ జేరినవాఁడేయైనను దుష్టమృగజాతిలోఁ జేరినవాఁడు కాఁడు. మాంసమునకై యన్నచో వానరమాంసమభక్ష్యము. కాన నివి రెండును సరిపడలేదు. పొంచి చంపుట న్యాయ్యమాయన్న వాలిప్రశ్నమున కిదియుత్తరమే కావలయుఁగదా. వేఁటలక్షణము వేఱు. ఈవేఁటపద్ధతి వేఱు. నలువురుపెద్దలు కూరుచుండఁగా నీవీపని యొనరించి యేమని సమాధానము చెప్పుదువు? అని వాలి ప్రశ్నింపఁగా దానికిగా రాముఁ డీవిషయమును దెల్పెను. కాన నింతకుమించినది యున్నట్లు ఈభాగమునఁ గానరాదు. మఱొక్కమాట. ప్రతిసారియు మేముస్వతంత్రులముగామని రాముఁడనుచున్నాఁడు. భరతుఁడు వేఁటాడి దుష్టమృగములను జంపుమని యాజ్ఞ

యియ్యకున్న మనవిగానైనఁ జెప్పెనా? లేదు. మఱెట్లు ముని వృత్తిని వదలి రాముఁ డిప్పని జేసెను? అనునాక్షేపము గలదు.

"త్వం రాజా భరత భవ స్వయం నరాణాం
వన్యానామహమపి రాజరాణ్మృగాణాం,
గచ్ఛ త్వం పురవరమద్య సంప్రహృష్ట
స్సంహృష్టస్త్వహమపి దండకాన్ ప్రవేక్ష్యే. ౧౭

... ...

చత్వారస్తనయవరా వయం నరేంద్రం
సత్యస్థం భరత చరామ మా విషాదం." ౧౯

అయోధ్యాకాం. ౧౦౭-సర్గము.

అని భరతునితో రాముఁడు చెప్పియుండెను. మృగములకు నేఁ జక్రవర్తినై యుండెదననియేఁ గదా. ధర్మాధర్మములఁ బరిశీలించుటయే రాజలక్షణము. కావున వాలిమాంసము భక్ష్యము గాకున్నను ధర్మవ్యతిక్రమరూప మహాపరాధమును శిక్షింప రామ మృగజాతివధించుపద్ధతినే రాముఁ డాశ్రయించె నను నదియే యిచ్చట సమంజసముగానుండు సమాధానము. లోప లఁదెల్పిన కర్మసిద్ధాంతము ఇచ్చటఁదెలిపిన నిదియు నతని ప్రశ్నముల కన్నింటికి సమాధానములు. అవాంతరము లంత బలవత్తరములు గాకయున్న నివి మంచివని మనమూహింప వచ్చును. మఱియు శ్రీరాముఁడు వాలితో నీదూషణములకు నాకాగ్రహము లేదు. మనస్తాపము కలుగదనియేఁ గదా. దాని యాశయమేమనఁగా నీదుష్కర్మమునకుఁ దగినశాస్తి యొనరింపవలసిన ట్లున్నవిధి జరపితిమి. కర్మతత్త్వమెఱింగినమాకిఁకేల మనస్తాపాదులు గలుగఁగలవు? అనియే కదా.

"తాన్న హింస్యాన్న చాక్రోశేన్నాక్షిపేన్నాప్రియం వదేత్. ౪౩
దేవా మనుష్యరూపేణ చరంత్యేతే మహీతలే,
త్వం తు ధర్మమవిజ్ఞాయ కేవలం రోషమాస్థితః. ౪౪
ప్రదూషయసి మాం ధర్మే పితృపైతామహే స్థితం,
ఏవముక్తస్తు రామేణ వాలీ ప్రవ్యథితో భృశం. ౪౫
న దోషం రాఘవే దధ్యౌ ధర్మేఽధిగతనిశ్చయః,
ప్రత్యువాచ తతో రామం ప్రాంజలిర్వానరేశ్వరః." ౪౬

అని మూలము. వాలి కిదియే రామునిహితోపదేశము. దేవతలే రాజులుగా నవతరించి ధర్మరక్షణము చేయుదురు. వారికి ధర్మస్వరూపము చక్కఁగాఁ దెలిసియుండును. కాన వారిని దూషింపరాదని రాముఁడు పల్కుట.

"యస్మాదేషాం సురేంద్రాణాం మాత్రాభ్యో నిర్మితో నృపః,
తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా.
... ...
మహతీ దేవతా హ్యేషా నరరూపేణ తిష్ఠతి." ౮

అను మనుస్మృత్యుక్తార్థమే కదా. అల్పజ్ఞుఁడవు కాన నీవు నన్ను ధర్మవిషయమున నాక్షేపింపరాదని రాముఁ డుపదేశించెను. దాన వాలి శాంతినొందెను.

"యత్త్వమాత్థ నరశ్రేష్ఠ తదేవం నాత్ర సంశయః,
ప్రతివక్తుం ప్రకృష్టే హి నాప్రకృష్టస్తు శక్నుయాత్. ౪౭
... ...
యదయుక్తం మయా పూర్వం ప్రమాదాదుక్తమప్రియం,
తత్రాపి ఖలు మే దోషం కర్తుం నార్హసి రాఘవ." ౪౮

అని మూలము. వాలి యీరీతిగా రామోపదేశము సాగగా నాలకించి కోపము వదలి శాంతినొంది క్షమింపవలయునని ప్రార్థించెను. దీనింబట్టి రామునిసత్యత్వములు వాలికి నచ్చెననియు, నంతటఁ దనపాపము దానెఱింగెననియు, దానికిఁ దగిన శాంతి రాజమూలమున సాగుట మేలని నమ్మెననియుఁ, దన్ను దూషించినందులకు మన్నింప వేఁడెననియు మన మెఱుఁగం దగు.

"తద్భవాన్ దండసంయోగాదస్మాద్విగతకల్మషః. ౬౩
గతస్స్వాం ప్రకృతిం ధర్మ్యాం ధర్మదృష్టేన వర్త్మనా.
త్యజ శోకం చ మోహం చ భయం చ హృదయే స్థితం. ౬౪
త్వయా విధానం హర్యగ్ర్య న శక్యమతివర్తితుం,
యథా త్వయ్యంగదో నిత్యం వర్తతే వానరేశ్వర. ౬౫
తథా వర్తేత సుగ్రీవే మయి చాపి న సంశయః."

అనిమూలము. శరణాగతరక్షణపరతంత్రత్వము నియ్యది తేటపఱచును. నీకిఁక భయము లేదు. అంగదుని నీవలెనే సుగ్రీవుఁడు నేనును గాపాడుదుము. అని రాముఁడనెను. అనృతదోషము రామునియందుఁ బొడకట్టదు. కాన నావాగ్దానము నమ్మదగినదియే. ఈభాగమును బరిశీలించిన శ్రీరామునాశయము తేటపడును. రామునకుఁ బ్రియములగు కార్యములేవనుటయు విస్పష్టములగును. ఇట్టు లీభాగమునఁగల విశేషములను గ్రహించి శ్రీరాముని యుత్తరములయందుఁ గల తత్త్వమిట్టిదని గ్రహింపవలయును. ఈవిషయమున నధ్యాత్మరామాయణమునందు

"తచ్ఛ్రుత్వా భయసంత్రస్తో జ్ఞాత్వా రామం రమాపతిం,
వాలీ ప్రణమ్య రభసాద్రామం వచనమబ్రవీత్.

రామరామ మహాభాగ జానే త్వాం పరమేశ్వరం,
అజానతా మయా కించి దుక్తం తత్క్షంతుమర్హసి.
సాక్షాత్త్వచ్ఛరఘాతేన విశేషేణ తవాగ్రతః,
త్యజామ్యసూన్మహాయోగిదుర్లభం తవ దర్శనం.
యన్నామ వివశో గృహ్ణన్ మ్రియమాణః పరంపదం,
యాతి సాక్షాత్స ఏవాద్య ముమూర్షోర్మే పురస్థితః.
దేవ జానామి పురుషం త్వాం శ్రియం జానకీం శుభాం,
రావణస్య వధార్థాయ జాతం త్వాం బ్రహ్మణార్థితం.
అనుజానీహి మాం రామ యాంతం త్వత్పదముత్తమం,
మమ తుల్యబలే బాలే అంగదే త్వం దయాం కురు.
విశల్యం కురు మే రామ హృదయం పాణినా స్పృశన్."

కిష్కింధాకాండము. 3-సర్గము.

అను నీవాలిస్తుతి యొక్కఁడే విశేషము. తక్కినదంతయు వాల్మీకివాక్యముల కనుకూలమే. ఇఁకఁ దరువాతికథను బఠింతము.

తార వాలింజూడ నేతెంచుట.

*వాలి యంత శ్రీరాముని క్షమింపుమా యని వేఁడి మఱేమియుఁ బలుకక యుండెను. సుగ్రీవుని పాషాణాది ప్రయోగములచే నొచ్చియున్న యతఁడు రాముని బాణఘాతమున మఱింత శ్రమంపడి మూర్ఛితుఁడయ్యెను. వాలి బాణహతుఁడయ్యెనను దుర్వార్త తార చెవులఁబడియెను. భీతయై యంగదుని గూడి యంతఃపురమును వెడలివచ్చెను. అంగదుని పరిచరులగు వానరులు ధనుర్ధరుఁడగు రామునింగాంచినంతనే

* ఇది పందొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

భీతిల్లి నలుదెసలకుఁ బాఱిరి. వారు పోవుచుండఁగాఁ దార మార్గమునంగని వానరులారా! సుగ్రీవుఁడు క్రూరుఁడై రాజ్యముకొఱకు నన్నను రామునిచేఁ జంపించెను. మీరేల భయపడియెదరు? మీకు రాజ్యము లేదుకదా. మీప్రభు వగువాలిని దిగవిడిచి దిక్కులేక యేల పరుగెత్తుచున్నారు? అని యడుగఁగాఁ గామరూపులగువా రంతఁ దారను గని తత్కాలోచితముగా నమ్మా! నీకుమారుఁడు జీవించియున్నాఁడు. మరలిపొమ్ము. కొడుకును రక్షించుకొనుము. మృత్యువే రామాకృతిఁ దోఁచి వాలిని బరలోకమునకుఁ దీసికొనిపోవుచున్నవాఁడు. రామబాణముచే వాలి నిహతుఁడై పడినాఁడు. సైన్యము భీతిల్లి కిష్కింధకుఁ బాఱిపోవుచున్నది. ద్వారములకడ జాగ్రత్తగా సేనల నిలుపవలెను. అంగదునకుఁ బట్టాభిషేకము చేయవలయును. వానరు లంతనిం గొలిచియుండఁగలరు. మేము చెప్పినట్లు చేయకపోయిన నీవి కిష్కింధలోనే యుండరాదని మాయిష్టము. పగవారగు వానరులు దుర్గముల నాక్రమింపఁగలరు. వాలిచే మున్ను వానరులు కొందఱు తఱుమఁగొట్టఁబడిరి. వారు భార్యలఁ బాసియున్నారు. కొంద ఱితరులభార్యలను భార్యలనుగా భావించియున్నారు. భార్యల నెడఁబాసియుండువారును, తమరు ప్రేమించిన యితరులపత్నులయం దాశగలవారును సుగ్రీవాదులును రాఁగా వారిమూలమున మనకెల్ల నిచట సర్వదా భయమే కలుగుచుండునని తెల్పిరి.

తార వారి యల్పబుద్ధి నెఱింగి తన బుద్ధివైశద్యము తేటపడునట్లుగా వారితో నిట్లనియె. వానరసింహుఁడు నాభర్తయే పోవుచుండఁగా నాకు నింకఁ గుమారునితో నేమి పని? రాజ్య

మెందులకు ? ఈశరీరమేల ? రామబాణహతుఁడై పడియున్న యామహానుభావుని పాదముల కడకే పోయెదను. అని తార పలికి దుస్సహదుఃఖభారమునఁ గలఁగుచు వక్షమును మోఁదుకొనుచు వేగముగఁ బోయెను. అందు మాయావిలోనగు దానవుల జయించి యపజయ మన్నదియే యెఱుంగక మహాపరాక్రమశాలియగు వాలి రామబాణనిహతుఁడై పడియుండఁగాఁ జూచెను. అవ్వాలింగని ధనుర్ధరుఁడై నిలుచున్న శ్రీరాముని గాంచి లక్ష్మణుని దిలకించి మఱఁదియగు సుగ్రీవుని జూచి వారి నించుకంతయు దూషింపక వారిని మీఱిపోయి పతిని సమీపించి హతుఁడయ్యెనని తలంచి మూర్ఛిల్లి నేలంబడియెను. అంతలో లేచి పతిం బేర్కొని విలపించెను. కురరివలెఁ గూయిడుచున్న తారను గుమారునంగదుని జూడఁగనే సుగ్రీవునకు దుఃఖము కల్గెను.

తారావిలాపము.

*తార పతిదగ్గఱకుఁబోయి కౌఁగిలించుకొని యొక్క బాణఘాతమున హతుఁడై మూలవిచ్ఛేదము గావించిన భూరుహమువలెఁ గ్రిందఁ బడియుండుటంగని యిట్లు పలవించెను.— "మహాత్మా! శూరాగ్రగణ్యా! నేనేమియు నపకారము చేయలేదే, దీనురాలనుగదా, ఏల యిట్టినాతో మాటలాడకున్నావు? నీవంటి రాజేంద్రులు నేలఁబడరు. కాన నీవిందు శయనించుట మంచిది కాదు. లేచి మేలయిన పాన్పుపై శయనింపుమా. నీవు మృతుఁడవయ్యు నన్నుంగూడ విడిచి యీభూకాంతనే

* ఇది ఇరువదియవ సర్గమునఁ గలదు.

సర్వథా కౌఁగిలించుకొని యున్నావే? నాకంటెను భూకాంత యత్యంతప్రియురా లయ్యెఁగదా. మహాత్మా! ధర్మమహాత్త్వమున నీవు స్వర్గమార్గమునందుఁ గిష్కింధకు మించిన వేఱొక పురవరము నేర్పఱచుకొన్నజాడ తోఁచును. కనుకనే దీని వదలిపోవ నెంచితివి. మమ్ముఁ గూడి యారామములందు విహరించితివి. యూథనాథుల వధించితివి. ఇట్టి నీవు మృతినొందితివి కదా. ఇపుడు నాకానందము నశించినది. ఇఁక నెప్పుడైన నిన్నుఁబొందునాశ నాకు లేదు. దుఃఖసాగరమున మునింగితిని. కూలియున్న నిన్నుంజూచి నాగుండె శిలప్రమాణశకలములుగాఁ గాకున్నదే? ఏమని యూహింతును? సుగ్రీవుని భార్యనపహరించి యతని వెడలఁగొట్టితివి. దానికిఁ బ్రతిఫలమే యిది. మహాత్మా! నీమేలుగోరి చెప్పిన నాహితము నంగీకరింపక నన్ను నజ్ఞానమునఁ దూలనాడితివి. వీరా! వీరస్వర్గము నాక్రమించితివి. ఇఁక స్వర్గమునఁగలయన్ను మిన్నల సంతుష్టిఁ జేయఁగలవు. ఎవ్వారికిని లోఁబడవు. అట్టి నిన్ను సుగ్రీవుని వశమునఁ జిక్కఁజేసినది నీప్రాణములఁ గొనఁగోరిన మృత్యువే. నిస్సంశయము. ఇంతదనుక దీనత్వమనునది యెఱుంగని నేనిపుడు దీనురాలనైతిని. వైధవ్యదుఃఖము ననుభవింపఁగలను. అంగదుఁడు నీచే గారాబముగాఁ బెంపఁబడినవాఁడు. ఇట్టి యీసుకుమారుఁడు నీపిదపఁ బిన్నతండ్రి కోపాతిరేకమున నేమన్న నోర్వవలయును. నశించునే." అని పలికి చెంతనున్న కుమారునిం గని "వత్సా! నీకన్నతండ్రి నిపుడే చక్కఁగాఁ జూడుమా. ఇంక నీవతనిం జూడఁజాలవు." అని మరల భర్తనుగని "నాథా! దూరదేశమునకుఁ బ్రయాణము చేసితివి. కనుక వీని శిరము మూర్కొని యూఱడింపుము. చెప్పఁదగినబుద్ధులు చెప్పిపొమ్ము.నిన్నుం జంపు

టంజేసి శ్రీరాముఁడు వీరకార్యము నొనరించిన వాఁడయ్యెను. ప్రతిన నెఱవేర్చి ఋణమును దీర్చుకొనియెను.” అని విలపించి యంత సుగ్రీవుంగాంచి “నీయన్న నీవైరి. హతుఁడయ్యెఁగదా. ఇఁక నీకోర్కెఁ దీర్చుకొనుము. రుమనొందఁగలవు. నిష్కంటకుఁడవై రాజ్యము ననుభవింపుము.”

అని పలికి మరల వాలిదిక్కు మొగమై “వానరేంద్రా! దిక్కుమాలి నే నిట్లు పలవించుచున్నను బ్రీతిచే నించుకయుఁ బలుకవేమి? నీపత్నులు పెక్కండ్రు వచ్చియున్నారు. వీరినైన నొకసారి చూడుమా.” అని తార విలపింప విని తక్కినవారి భార్యలెల్ల దుఃఖమున బ్రుంగి దీనుఁడగునంగదుం గవుంగలించుకొని వాలింగనుచు విలపించిరి. అందుఁ “దార నాథా! యీసుకుమారు నంగదుని వదలి దూరమునఁగలదేశమున కేల పోయెదవు? గుణవంతుఁడగు కొడుకును వదలిపోవుట యుక్తము కాదు. నాథా! నాయందు నంగదునియందు మిక్కిలి మక్కువగల నీవు మమ్మిరువురవదలి యెంతదూరమున కేగుచున్నావే. అంతటి యపరాధమును మేమేమి చేసితిమి? నేను దెలియక యేమైన నప్రియము గావించియున్న పాదములు నాశిరము సోఁక మ్రొక్కెదను. క్షమింపుమా.”అని యిట్లు తార చూచువారికి జాలిగలుగ విలపించి పతిపార్శ్వమున బ్రాయోపవేశము చేయ నిశ్చయించుకొనియెను.

తారను హనుమ యాశ్వాసించుట.

*అంత హనుమంతుఁడు వాలిచెంత నేలఁబడి యంబరభ్రష్టయగుతారవలెనుండు తారనుగని మృదూక్తుల నాశ్వా

* ఇది యిరువదొకటవసర్గమునఁగల కథ.

సింపఁబూని యిట్లు పలికెను. లోకమునఁ బ్రాణికోటియంతయుఁ దెలిసియో తెలియకయో తాఁజేసికొన్న కర్మఫలముల ననుభవించును. ప్రతిప్రాణియుఁ దప్పక కర్మఫలముల ననుభవించుచున్నదే. కాని వేఱొక ప్రాణిమూలమున మంచి చెబ్బరలుగఁ గాదు. ఆనియమము చొప్పున వాలియు స్వకర్మఫలము ననుభవింప హేతుఁడయ్యెను. కాని తమ్మునిమూలమునఁ గాదు. నీవు కూడ నేకర్మమున నేలోకమునకుఁ బోవలసియున్నదో కదాయని నిన్నుఁగూర్చి నీవే దుఃఖింపవలయునుగదా. అట్టులుండ నెవ్వరిఁ గూర్చి శోకించెదవు? నీవే దీనురాలవుగా నుండియు నేదీనుని గాంచి యక్కటా! యని జాలిపడుచున్నావు? ఏవిధమునను దీనులుగాక యుండువారు కదా యిట్లు జాలిపడవలసినవారు. నీదేహము జలబుద్బుదప్రాయము. ఎల్లరతనువులట్టివే కావున దేహవిషయమున నెవరిఁగూర్చి యెవరు దుఃఖింపవలయును? దుఃఖించువారెవరో వారిదేహముకూడ నీటి బుగ్గ వంటిదే కదా. తారా! నీకుఁ గొడుకు కలఁడుగాన సహగమనము చేయరాదు. కొడుకును జూచుకొనుభారము నీయందే యున్నది. ముందు నీవు వానికొఱకుఁ జేయవలయున దెద్దియని యోజించుకొనుము. నీవు విద్వాంసురాలవు కదా. మృతులం గూర్చిన రోదనాదులు మంచివి కావు. కాన వానిమాని ప్రేతకృత్యములను గావింపవలయు. ఎవ్వఁ డసంఖ్యాకులగు వానరులకు జీవనములు విభజించి కల్పించుచుండెనో యట్టి మహాత్ముఁడు వాలి కాలధర్మము నొందెను. ఎందఱనో రక్షించిన సుకృతమునకుఁ దగిన ఫలము ననుభవింపఁ బుణ్యలోకమునకుఁ బోవఁగా నతనికై వగచుట న్యాయ్యము కాదు.

వాలి శాస్త్రజ్ఞుఁడై తత్త్వము దెలిసికొని తనవారు దుఃఖితులైన తఱి మంచిమాటల నూఱడించుచు యాచకులకు సమృద్ధిగా నిచ్చుచు నపరాధులను దయనూని క్షమించుచు ధర్మమును హస్తగతము చేసికొన్న పుణ్యాత్ముఁ డుత్తమపదము నొందినాఁడు. అట్టి మహాత్మునికై వగచుట యుక్తమగునా? ఋకపులకందఱకు, నీకుమారునకు వానర భల్లూకరాజ్యమునకు నీవే యధికారము వహించుదానవై యుండవలసినదానవు. నీవే యిట్లు దుఃఖించిన నెట్లు? శోకసంతాపముల వరుసగా వద లిపెట్టుము. నీమూలమున నీతఁడు రాజ్యము నేలుఁగాక. సంతాన మెందులకుగానో ఏది యిపుడు చేయఁదగినదో యట్టి యార్ధ్వదైహిక క్రియలనన్నింటిని వాలి కంగదుని చేఁ జేయిం పుము. ఇది యిపుడు కర్తవ్యముకాని దుఃఖముగాదు. వాలికిఁ బరలోక క్రియలు గావింపవలయు. అంగదునకుఁబట్టాభిషేకము చేయవలయు. సింహాసనమెక్కి రాజ్యసుఖముల నొందు కొడుకుంగాంచుచు దుఃఖములమాని సుఖముగనుండుదువు. అని యూఱడింపఁగా వ్యసనకర్శితయగు నాతార యతనిమాటల విని తనమాటల వినఁగోరు హనుమ కిట్టులనియె.—"సహగమ నము మాని కొడుకుంగాపాడుకొనుమంటివి. అంగద సమాను లగు పుత్త్రుల నూరుగురఁ బ్రాసునం దొకప్రక్కను హతుఁడగు నీవీరునంగా శ్లేష మొకప్రక్క నునిచినచో నాపాలిటికి రెండ వదే యెక్కుడుగఁ దోఁచినది. వాలికి సంస్కారములు చేసి యంగదునకుఁ బట్టము గట్టుమంటివి కదా. ఆకార్యములకు నేను సమర్థురాలనుగాను. వాలి పిదప నెల్లకార్యముల సాగింప వలసినవాఁడు సుగ్రీవుఁడుకాని యింకొకఁడు కాడు. అంగదుని హితముగోరఁదగినదానను నేనంటివికదా. ఈయూహ నీకుఁ

గలుగరాదు. కావున హితముగోరి వానింగాపాడఁదగిన వాఁడు తండ్రియేకాని తల్లి గాదు. అట్టితండ్రి పోయినపిదపఁ బినతండ్రియే కాని తల్లివగు నేను గాను. వాలి నాశ్రయించుటకంటె నుత్తమమైనది నాకిహపరలోకములలో వేఱులేదు. శత్రువున కభిముఖుఁడై వాలి శయనించియున్న యీశయ్యయే నాకు శయనింప నర్హము. వేఱుగా నెద్దియును లేదు."

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ గొన్ని విషయము లున్నవి. పరికింతము. హనుమ తార నాశ్వాసించుఘట్టమునఁ గల నీతులు శ్రేష్ఠములు. ఎల్లరకు నవి పనికివచ్చును. కర్మసిద్ధాంతతత్త్వమునే యవి తేటపఱచును. వానిని గుఱించి పెక్కుతావుల వ్రాసితిని. మఱికొన్ని విషయములను విమర్శించి తెలిసికొందము.

"గుణదోషకృతం జంతుః స్వకర్మఫలహేతుకం,
అవ్యగ్రస్తదవాప్నోతి సర్వం ప్రేత్య శుభాఽశుభం. ౨
శోచ్యా శోచసి కం శోచ్యం దీనం దీనానుకంపసే,
కస్య కో వానుశోచ్యోఽస్తి దేహేఽస్మిన్ బుద్బుదోపమే." ౩

అను నీమూలములు.

"అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే,
గతాసూనగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః. ౧౧
అంతవంత ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాశ్శరీరిణః,
అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత. ౧౨
య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతం,
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే." ౧౯

అన్న గీతావాక్యములు గాక భేదమేమి కలదు? దీని తత్త్వమెఱుంగుటయే కర్మసిద్ధాంతము నెఱుంగుట. కర్మఫలముల ననుభవింపనే లోకాంతర గమనమని తాత్పర్యము.

“జానాస్యనియతామేవం భూతానామాగతిం గతిం,
తస్మాచ్ఛుభం హి కర్తవ్యం పండితే నైహలౌకికం.” ౫

అని మూలము. ప్రాణికోటి గమనాగమనముల నెఱుంగుదువు. అమంగళముగ రోదనాదులు చేయక శుభము గలిగించు ప్రేతకృత్యములు గావింపుము అని తాత్పర్యము. కొందఱు మృతులంగూర్చి విలపించినఁగాని యాదుఃఖము పోదందురు. అంతకంటె నీచమగుమాటయే లేదు.

“శ్లేష్మాశ్రు బాంధవైర్ముక్తం ప్రేతో భుంక్తే యతో వశీ,
అతో న రోదితవ్యం హి క్రియాః కార్యాస్స్వశక్తితః. ౧౧
ఇతి సంశ్రుత్య గచ్ఛేయుర్గృహం బాలపురస్సరాః,
విదశ్య నింబపత్త్రాణి నియతా ద్వారి వేశ్మనః. ౧౨
ఆచమ్యాగ్న్యాదిసలిలం గోమయం గౌరసర్షపాన్,
ప్రవిశేయుస్సమాలభ్య కృత్వాశ్మని పదం శనైః.” ౧౩

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.

“యస్మాదనుశోచద్భిర్బాంధవైర్వదననయననిర్గమితం శ్లేష్మాశ్రు వా యస్మాదవశోఽకామోఽపి ప్రేతో భుంక్తే తస్మాన్న రోదితవ్యం కింతు ప్రేతహితేప్సుభిః స్వశక్త్యనుసారేణ శ్రాద్ధాదిక్రియాః కార్యాః.”

అని విజ్ఞానేశ్వరులు. ఎవరు మృతులహితమును గోరుదురో వారు వారింగూర్చి విలపింపరాదు. ఆకన్నీటిని ప్రేత యనుభవించును. కాన దానిమాని యతనికి మేలుగలుగఁజేయు

క్రియలను జేయవలయును అని రామాయణమునఁగల యర్థమే యీస్మృతియందుఁ గలదు. స్మృతులయందుఁగల ముఖ్యవిషయములు రామాయణమునఁ గలవని మనమెఱింగి పఠించునపుడు వానిని బరిశీలించిననే రామాయణపారాయణఫలము కలుగఁగలదు.

"సంతతిశ్చ యథా దృష్టా కృత్యం యచ్చాపి సాంప్రతం,
రాజ్ఞస్తత్క్రియతాం తావదేష కాలస్య నిశ్చయః. ౧౦
సంస్కార్యో హరిరాజశ్చ అంగదశ్చాభిషిచ్యతాం,
సింహాసనగతం పుత్త్రం పశ్యంతీ శాంతిమేష్యసి." ౧౧

అని మూలము.

"ఋషయః పితరో దేవా భూతాన్యతిథయస్తథా,
ఆశాసతే కుటుంబిభ్యస్తేభ్యః కార్యం విజానతా." ౮౦
స్వాధ్యాయేనార్చయేతర్షీన్ హోమైర్దేవాన్యథావిధి,
పితౄన్ శ్రాద్ధైశ్చ నౄనన్నైర్భూతాని బలికర్మణా. ౮౧
కుర్యాదహరహశ్శ్రాద్ధ మన్నాద్యేనోదకేన వా,
పయోమూలఫలైర్వాపి పితృభ్యః ప్రీతిమావహన్." ౮౨

మను. 3-అ.

అను మనుస్మృతి తెల్పినవిషయమే రామాయణమునఁ గలదు. అంగదు నభిషేకింపుమనుట యసత్యము కాకున్నను సర్వథా సత్యమనరాదు. అది శోకనివృత్త్యుపాయము. సుగ్రీవుని పరోక్షమున రాజు కావలయునను భావమున హనుమ పలికెనని కొందఱమతము.

"అంగదప్రతిరూపాణాం పుత్త్రాణామేకశతం,
హతస్యాప్యస్య వీరస్య గాత్రసంశ్లేషణం వరం." ౧౩

అని మూలము.

"పతిం యా నాభిచరతి మనోవాగ్దేహసంయతా,
సా భర్తృలోకానాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే." ౨౯
మను. ౯-అధ్యా.

అన్న మనుస్మృతి యీరామాయణార్థమునే బోధించుచున్నది. తారపలుకులుగా వాల్మీకి లోకులకుఁ బాతివ్రత్యమహాత్త్వమును దేటపఱిచెనని మన మెఱుఁగవలయు.

"అభిముఖహతవీరసేవితం శయనమిదం మమ సేవితుం క్షమం." ౧౬

అని మూలము. దీనింబట్టి సహగమనముచేయుట తార యాశయమని తేలెడిని.

"అంగదస్తు కుమారోఽయం ద్రష్టవ్యో జీవపుత్రయా,
ఆయత్యాం చ విధేయాని సమర్థాన్యస్య చింతయ." ౪

అను నీసర్గమునందేకల హనుమద్వాక్యమున నయ్యది వలదని నిషేధింపఁబడినట్లు కనుపట్టు. కుమారు నభివృద్ధికిఁదెచ్చుపని నీతలపైఁ బడినదని హనుమ యుపదేశించెను. ఇందుఁ దార తనకు సహగమనమే యుత్తమమని తోఁచినట్లు తెల్పెను. ఆకాలము సహగమనము విధివిహితముగ నున్నయట్లు, అది యనాచారమగుట నీకాలమున నిషేధింపఁబడినట్లు కొందఱు ఘోషింతురు. అయ్యది స్మృతిజ్ఞానశూన్యత్వమునఁగల్గిన విపరీతజ్ఞానమనవలయు. మూర్ఖులై సహగమనము నంగీకరింపలేదు. సాధుమతులై యంగీకరించిరి. యోగధారణమునఁ బ్రాణత్యాగముచేయుట పూరుషులకెట్లు ఉత్తమమార్గమో సహగమనము స్త్రీలకునట్టిదే యని పూర్వులయాశయమని కొందఱందురు.

"పితృమాతృస్వసృభ్రాతృశ్వశ్రూశ్వశురమాతులైః,
హీనా న స్యాద్వినా భర్త్రా గర్హణీయాన్యథా భవేత్." యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.

"ఇతి స్వర్గఫలోద్దేశేనాయుషః ప్రాగాయుష్వ్యయో న కర్తవ్యో మోక్షార్థినా యస్మాదాయుషశ్శేషే సతి నిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠానక్షపితాంతఃకరణకళంకస్య శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన సాక్షాత్కారోత్పన్నాత్మజ్ఞానేన నిరతిశయానందబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షసంభవః, అస్మాదనిత్యాల్పసుఖరూప స్వర్గార్థమాయుర్వ్యయో న కర్తవ్య ఇత్యర్థః. అతశ్చ మోక్షమనిచ్ఛన్త్యా అనిత్యాల్పసుఖరూపస్వర్గార్థిన్యా అనుగమనం యుక్తమితరకామ్యానుష్ఠానవదితి సర్వమనవద్యమ్."

అని విజ్ఞానేశ్వరులు వ్రాసిరి. బలవంతముగా సహగమనము విధింపఁబడలేదు. మోక్షమును గోరిన స్త్రీలకు సహగమన మక్కఱలేదు. కామ్యకర్మములవలె నిది యొకటిగా విధింపఁబడినది. మోక్షమును గోరనిదనఁగా నంతటి జ్ఞానసంపద లేక స్వర్గాదిసుఖముల నపేక్షించువనితకు నిదియు నొక మార్గమనియు దీనియందాత్మహత్యాపాపము లేదనియు స్మృతుల తాత్పర్యము.

వాలి తెప్పిఱిల్లి కర్తవ్యమును దెలియ నియోగించుట.

* ప్రాణమాత్రావశిష్టుఁడైయుండు వాలి మెల్లగా నూర్పులు విడుచుచు నన్ని ప్రక్కలఁజూచుచుఁ దొలుత నంగదుని ముందున్న తమ్ముని జయముగాంచియున్నవానింగాంచి స్పష్టముగుపల్కులఁ జేరఁబిలిచి స్నేహపూర్వకముగా సోదరా!

* ఇది యిరువది రెండవసర్గమునఁ గలదు.

నిన్ను రాజ్యమునుండి పాఱఁద్రోలి నీ భార్య నపహరించి మిక్కిలి పాపము చేసితిని. ఆవిషయమునఁ గోపము నాపై నూనకుము. ఈఫలమునొందవలసియుండియే యట్లు చేసితిని. వత్సా! మనకిరువురకు నేక కాలమున రాజ్యసుఖములు కలుగఁ గూడదని దైవము సంకల్పించెనని తోఁచుచున్నది. దైవసంకల్పము తప్పునది కాదుకదా. నేనిపుడే యమలోకమున కరుగ నున్నానని యెఱుంగుము. నీవిఁక వానరరాజ్యమును గైకొని పాలింపుము ప్రాణములు, రాజ్యము, మహాసంపదయు, అజేయుఁడన్న సద్యశము, నన్నిపుడే వదలిపోవుచున్నవి. అంత్యకాలమున నేనేమి చెప్పఁదలఁచియున్నాఁడనో దానిని గష్టముగఁ దోఁచినను జేయక మానకుము. ఈ యంగదుఁడు నాకు ముద్దులపట్టి. సుఖార్హుఁడు. సుగుణవంతుఁడు. క్రిందఁబడి యున్న వాఁడు చూడుము. నాకుఁ బ్రాణములకన్నఁ బ్రియుఁడగు వీని నీకన్నకొడుకునుగాఁ జూచుకొనుము. తండ్రినగు నేను వదలుచున్నాను గాన వీనికేవిషయమునను కొఱంత లేకుండునట్లు నీవు కాపాడందగును. వీనికి నిఁక నడిగినవాని నెల్ల నిచ్చుదాత, ఆపదలనుండి రక్షించువాఁడు, అభయదాత యనఁదగినవాఁడవు నీవేకదా. ఇంకెవ్వఁడుగలఁడు? పరాక్రమ సంపద నితఁడు నీకుఁ దుల్యుఁడు. సర్వకార్యములందు నీకుఁ దోడుపడఁ గలఁడు. రాక్షసులఁ దునుముకాలమున నీకు ముందు నిలువఁగలఁడు. వయోబలపరాక్రమముల నసమానుఁడు. సుషేణుని దుహితయగు నీతార సూక్ష్మార్థముల నెఱుంగఁజాలును. ఈతార యేది తలంచునో యది యట్లే జరగును. మంచి దిది యని తెల్పినచో దాని ననుసరించి చేయుటయే లెస్స. రామకార్యము ప్రధానమని చేయఁదగినది. చేయనిచో నధ

ర్మమే కాక యతనికోపము నిన్ను బాధింపఁజేయును. దేవేంద్ర దత్తమగు నీ కాంచనమాలిక నిప్పుడే గ్రహింపుము. నా మృతికిఁ బిదప దీని యుత్తమకాంతి తగ్గును. కానఁ బ్రాణములు పోవకయుండఁగనే గ్రహింపుము. ఆమాటలు విని సుగ్రీవుఁడు దుఃఖభారమునఁ గాంతిహీనుఁడయ్యెను. సుగ్రీవుఁడంత వైరము మాని వాలి యనుమతిప్రకారము వర్తింపఁగలవాఁడై యా కాంచనమాలికను గ్రహించెను.

వాలి యంతఁ గాంచనమాలిక తమ్మున కొసంగి మృతి నొందువాఁడై యెదుటనున్న కుమారునిం గాంచి ప్రీతిచే నాయనా! నేను బోయినతర్వాత దేశకాలముల నెఱింగి ప్రియమో యప్రియమో ప్రభువు చెప్పినదానిఁ బ్రియముగనే తలంచుకొనుచు సుగ్రీవునకు లోఁబడి వర్తింపుము. నేను లాలించినట్లే నాతమ్ముఁడు నిన్ను పలాలించును. ఈతనిఁగాని వారికి సంబంధించినవారలఁగాని శత్రువులఁగాని చేరనీకుమీ. ఈతని యానతిప్రకారము వర్తింపుము. జితేంద్రియుఁడవు కమ్ము. అధికస్నేహము చేయక స్నేహమే లేకయుండక మధ్యస్థవృత్తి నవలంబింపుము. అని పలుకుచు బాణవేదన యధికము కాఁగాఁ గన్నులు గిరగిరఁ దిరుగఁ బ్రాణముల విడచెను. అందుఁగల కపివీరులెల్ల వగపునఁ దేజోహీనులైరి. ఈ వాలి గోలభుఁడను గంధర్వునితోఁ బదునైదువత్సరములు భూరిరణముగావించెను. విరామములేక యాయుద్ధము సాగెను. ఆ గంధర్వుని వధించి మాకభయదానముచేసిన యీవాలి యిట్లు గూలుటచ్చెరువుకదా యని వారు చెప్పుకొనిరి. ఆ కపులు భీతిల్లిరి. తార యాతనిం గౌఁగిలించుకొని నేలపైఁ బడియెను.

వాలి మృతుఁడు కాఁగాఁ దార విలపించుట.

* అంత నాతారవాలిమోము మూర్కొని లోకాంతరమునొందిన పతిశరీరముం గాంచి శూరాగ్రేసరా! నామాట వినకపోతివి గదా. కనుకఁ గఱకునేలఁ బరుండియున్నావే. నాథా! భూమిని గౌఁగిలించుకొని నాతో మాటలాడకున్నవాఁడవు గాన నాకన్న నీకుఁ బ్రియురాలు భూమియే యని యెఱుంగందగు. పెక్కుపర్యాయములు పాఱిపోయిన సుగ్రీవునకు నేఁడు చిక్కితివి. పిఱికివాఁడే యిపుడు పరాక్రమవంతుఁడయ్యెంగదా. అక్కటా! దైవము నేమనవచ్చును? ఎందఱో నిన్నుఁగొలువనున్నారు. వారినేల యుపేక్షించెదవు? వీరలయు నంగదునియు నాదియు రోదనధ్వనుల విని మేలుకొనకయున్నావే? ఏల? శత్రువులం జంపి దేనిపై శయనింపఁజేసితివో యట్టి వీరశయ్యయందే నీవిపుడు శయనించియున్నావు. కపటయుద్ధమున నభిముఖుఁడవు కాని నీబలము కులము పరిశుద్ధములు. నన్ననాథగా నొంటరిగా దిగవిడిచిపోయితివే. నాకెవరు దిక్కు? పండితుఁ డెవ్వఁడుగాని కన్యకను శూరునకీయరాదు. శూరపత్నినగు నేను విధవనైయున్నాను గదా. ప్రాణేశ్వరుని నిన్ను మృతుని గాంచియు నా హృదయము శకలములు గాకున్నదే. ఏటికో? బ్రహ్మ పాషాణముచే దీని నిర్మించెనేమో. నీవు పోయినవెనుక నెవ్వరుండిన నాకేమి లాభము? పతివ్రతయైనను ధనధాన్యవతియైనను బతిపోయినపిదప దానిని విధవయే యని పలుకుదురు. నీకుఁ బగవాఁడగు సుగ్రీవునకు

---

* ఇది ఇరువదిమూఁడవసర్గమునఁ గలదు.

నీవంకఁ గల్గినభయమును రాముఁ డొక బాణముననే దూలిం
చెను. కాన సుగ్రీవుఁడు కృతార్థుఁడే అని రోదించెను.

అత్తఱి నీలుఁడు పర్వతగుహాయందు నివసించు క్రూర
విషముగల సర్పమును లాగునట్లు వాలితనువున నాటియున్న
యాక్రూర నారాచమును లాగివైచెను. తనువునుండి రక్త
ధారలు స్రవించెను. తార కన్నీట పతినిశోభవమును దడుపు
చుండెను. అంతఁ బింగళాక్షుండగు కొడుకు నంగదుని బిలిచి
నాయనా! తండ్రిమరణావస్థం జూచుచు. పాపకర్మరూప
వైర మియ్యదనునఁ దుదముట్టెను. యమమందిరమున కరుగు
మహాశూరునకు నీతండ్రికి నమస్కరింపుమా యని పలికెను.
తల్లి యిట్లు బోధింపఁగా నంగదుఁడు లేచి నేనంగదుఁడనని
పేరు చెప్పుచుఁ దండ్రిపాదములం బట్టుకొని నమస్కరించెను.
పుత్త్రా! దీర్ఘాయుష్మంతుఁడవగుమని మునుపు దీవించిన ట్లేల
యిపు డాశీర్వదింపవు? అని తార యునేకరీతులఁ బలవిం
చెను. దేవేంద్రుఁడొసంగిన కాంచనమాల యిపు డేల కనఁబడ
దని యడిగెను. నామాట వినకపోయి హతుఁడవైతివి. కుమా
రుఁడు నేను హతులమే యైతిమి. అని పలు పలుఁ దార
విలపించెను.

—— దుఃఖితుఁడగు సుగ్రీవుని శ్రీరాముఁ డూఱడించుట. ——

* అంత సుగ్రీవుఁడు వాలిమృతికై దుఃఖసాగర నిమ
గ్నయగు తారంజూచి తాను దుఃఖితుఁడయి విశేషించి పరి
తపించెను. కన్నీరు ప్రవహించుచుండఁగాఁ దారం గాంచి
పలుక నేరక రాముని చెంతకుఁ బోయెను. నరేంద్రా! నీప్రతిన

* ఇది యిరువదినాల్గవసర్గమునఁ గలదు.

నెఱవేర్చి నాకు రాజ్యము గల్గించితివి. కాని నాకు భోగములయందే కాక జీవితమునందు నిష్టము లేదు. పట్టపుదేవి తారయుఁ గిష్కింధానగరవాసులు నంగదుఁడు నాయన్న చావునకు వగచుచుండ నీరాజ్యము నాకేల? ఆతనినుండి కల్గినబాధలంబట్టి యన్నమృతి యిష్టముగనే యుండినది. నీవాతని వధించినపిదప మిక్కిలి సంతాపము కల్గినది. జీవితశేషము నీకొండపైనుండి గడుపఁ దలంచెదను. ఈతని వధించుటవలన స్వర్గము లభించినను నాకది వలదు. మహాత్ముఁడగు నాయన్న సుగ్రీవా! నిన్నుఁ జంపుట నాకిష్టముకాదు. ఎందైనఁ బొమ్మని మున్ను చెప్పెను. అది యతనికే యర్హము. దురాత్ముఁడనగు నాకిట్టి దుష్కార్యమే తగినది. భ్రాతృవధలబ్ధరాజ్య మధికమో తద్వధజనితదుఃఖము మిక్కిలియో విచారింపక కేవల కామపురస్కృతుఁడై యెంతటిపాపిష్ఠుఁడనైన నన్నును జంపింపఁ గోరునా? అట్టికార్యము చేయించిన నాకంటెఁ బాపాత్ముఁ డెవ్వఁడు? గొప్పతనమున నతఁడు నన్నుఁ జంపక వదలెను. దురాత్ముఁడనగుట నేనాపనికిఁ బాల్పడితిని. నేనతనివలన దెబ్బలుదిని యోర్వఁజాలక యఱచుచుండఁగా నన్నుంగాంచి మంచిమాటలు చెప్పి మరల నిట్లు యుద్ధము చేయ రావలదని చెప్పెను. దీనింబట్టి యతని సుశీలత్వాదులు నాకార్యమును బట్టి నాదుస్స్వభావము తేటపడియెను గదా. పూర్వ మింద్రుఁడు త్వష్టకుఁగొడుకగు విశ్వరూపుని జంపి పాపమునొందిన చందమున నిపుడు నేనన్నను జంపించి మహాపాపాత్ముఁడనైతిని. ఇంద్రుఁడు త్రిలోకాధిపతిగాన నాతని పాపమును భూజల వృక్షస్త్రీలు పంచుకొని నిష్పాపునిగా నొనరించిరి. వానరుఁడనగు నాయీపాపము నెవఁడు భరించును? ఇట్టి

నేను రాజసమ్మానార్హుఁడ నెట్లగుదును? రాజ్యమునకే యర్హుఁ డనుగాను. సర్వజన నింద్యమగు పాపకార్యమును గావించిన వాఁడనైతిని. జలప్రవాహము పల్లమునకే వచ్చురీతి నీదుఃఖము నన్నుఁ బొందినది. మదపుటేనుఁగు నదీతీరమును దంతములఁ గ్రుమ్మురీతిగా భ్రాతృవధమే కాలముగను, అతనికి సంతాపము గల్గించుటయే తొండము కన్నులు తలదంతములుగను గలిగిన మహాపాపరూప మత్తేభము నన్ను హింసించుచున్నది. శ్రీరామా! అగ్నియందు విసర్జనుగుబంగారు కాఁచునపుడది తనతోనున్న మలము నోర్వ కెట్లు వేఱుపఱచునో యట్లే ప్రాక్పుణ్యమున సాధువృత్తమేదని యుండిన నది తన తోడ నన్నుండనీయక వదలిపోవును. మహాత్మా! అయ్యో! నానిమిత్తమునఁ బితృమృతి కాఁగా సంతప్తుఁడగు నీయంగదుం గాంచి యీవానరులు దుఃఖింప సగముపోఱనుఁ బ్రాణము లిపుడే పోయినట్లు తోఁచెడు. సత్పుత్రులంబడయ వచ్చుం గాని యంగదునివంటి సత్పుత్త్రుని మాత్రము పడయుట దుర్లభము. ఏదేశమునకేగినను సోదరసన్నిధి లభింపదు గదా. ఒక వేళ నంగదుఁడు బ్రదికిన సీతారమాత్రము జీవింపదు. నిశ్చయము. అంగదునితో స్నేహముగలుగ నేను మండునగ్నిం బడుదును. ఈవానరులు భవదాజ్ఞంగొని సీతాన్వేషణము చేయఁగలరు. నేనే యుండనక్కఱలేదు. మహాశక్తిమంతుఁడుగావున నాయనంతరము నీవు కార్యమును సాధింపఁగలవు. నేనగ్నిం జొర నానతిమ్ము. అని విలపించెను.

పరవీరహంతయగు శ్రీరాముఁడతనిమాటలు విని తాను దుఃఖితుఁడై బదులాడఁదోఁపమి నూరకుండెను. అంత నోర్పు గలవాఁడుగాన శ్రీరాముఁడు వ్యసనార్ణవమున మునింగిన

తార నూఱడింపఁదలఁచి యచ్చోటికిం బోయెను. తార పతికళే
బరముపైఁ బడియుండెను. రాముఁడు రాఁగా మంత్రులామెను
లేవనెత్తిరి. బలవంతముగా మంత్రులు లేవనెత్తఁగా నాతార
శ్రీరాముని ధనుర్బాణధరుని గాంచి రాజలక్షణసంపన్నుఁడు
నదృష్టపూర్వుఁడునగు నాశ్రీరామమూర్తిని దర్శించి వాలి
వధించినవాఁ డితఁడే యని యెఱింగి యతనిచెంత కాదుఃఖవే
గము నొందుచునే పోయెను. వలను పడినంతదనుక నతనితోఁ
బరుషముగా మాటలాడఁ దలఁచుకొన్నదయ్యును దత్సాన్ని
ధ్యవిశేషమున నివృత్తపాపయై శుద్ధసత్వస్వభావయై యతని
నిట్లు వినుతించెను.—"మహాత్మా! నీవప్రమేయుఁడవు. దురా
సదుఁడవు. జితేంద్రియుఁడవు. ధార్మికోత్తముఁడవు. అనంత
కీర్తి విరాజితుఁడవు. భూదేవీతుల్యక్షమావంతుఁడవు. ధను
ర్బాణహస్తుఁడవు. మహావీర్య సూచక దృఢతమావయవసం
స్థానవిశిష్టుఁడవు. రామా! ఈయవి సామాన్యులయందుఁ గనం
బడవు. దుష్టసంహారార్థము మానుషశరీరమును విడిచి యప్రా
కృతదివ్యదేహసౌభాగ్యమున వెలయుచున్నాఁడవు. ఒక్క
బాణమున వాలి నెట్లు వధించితివో దాననే నన్నును వధిం
పుము. వాలియొద్ద కరుగుదును. నీవెల్లర రమింపఁజేయువాఁ
డవు. కాన నీకార్యమున వాలిని రమింపఁజేయుమా. నేను
లేనిచో వాలి తుష్టిమంతుఁ డగునా? నన్నుం జూడకయే
యున్న సురపురి నచ్చరమిన్నలఁ గంటనైనం జూడఁడు. ఋశ్య
మూకసమీపమునఁగల నారామముల నీవెట్లు సీతంబాసి పరి
తపింతువో యట్లే సురపురి వాలియు నన్ను నెడఁబాసి పరి
తపించును. ప్రాయపుఁబురుషుఁడు తనచేడియ నెడఁబాసి యెంత
దుఃఖము నొందునో నీవెఱుంగుదువు. దుఃఖము నెఱింగిన నీవు

నన్నుఁ జంపిన నేను బోయి కనఁబడఁగా వాలి సౌఖ్యమును వీడును. స్త్రీవధమాయని యనుమానింపను. ఈతాఁడ వాలి యాత్మయే గాని వేఱుగాఁడు. ఈభావ మెఱింగి నన్నుం జంపుము. స్త్రీవధదోష మప్పుడు రాదు. భార్యాదానమును మించిన దానము లేదు. ధర్మరక్షణ మొనరించినవాఁడవగుదువు. అనాథను. దీనురాలనుగాన నన్ను వధించుట నీకు న్యాయమే, నాపతిని వదలి జీవింపఁజాలను." అని పెక్కుభంగులఁ దార పలుకఁగా శ్రీరాముఁడామె నూఱడించి, "వీరపత్నీ! నీవిట్టిమాటలు పలుక రాదు. ఈలోకము బ్రహ్మనిర్మితమని యెఱుంగుదువు కదా. సృష్టిచేయునప్పుడే సుఖదుఃఖాదులు నిర్మింపఁబడి యుండును. బ్రహ్మశాసనము మార్పరానిది. దుఃఖింపకుము. వాలి యున్నప్పటివలె నీ వత్యంత సంతోషము ననుభవింపఁ గలవు. అంగదుఁడు యువరాజు కాఁగలఁడు. వాలి కిది విధి. దాని మీఱఁజాలునే? శూరపత్నులిట్లు దుఃఖింపరాదు." అని యిట్లు ప్రియోక్తుల నూఱడింపఁగా, సుతునకు యౌవరాజ్య మొసంగఁజాలువాఁడనియు, నతనిశత్రుల రూపుమాపఁగలఁడనియు నెంచి, శ్రీరాముని మాటల కూఱటనొంది విలపింప మానెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగము నించుక విమర్శింతము.

"క్రోధాదమర్షాదతివిప్రధర్షా
ద్భ్రాతుర్వధో మేఽనుమతః పురస్తాత్,
హతే త్విదానీం హరియూథపేఽస్మి
న్సుతీవ్ర మిక్ష్వాకుకుమార తప్స్యే." ౨

అని మూలము. సుగ్రీవుని పరితాపమును సూచించువాక్య

మిది- అతి విప్రధర్షాత్ = వాలి నన్నెంతయుఁ దూలనాడుట వలనను, క్రోధాత్ = దానిచేఁ గల్గిన క్రోధమువలనను, అమర్షాత్ = ఓర్వలేమివలనను, మున్ను నాయన్న చావునకు సంగీకరించితిని. ఇపు డతఁడు చావఁగా శ్రీరామా! నాకుఁ బరితాపము మిక్కిలిగాఁ గల్గినదని ప్రాతీతికార్థము. ఈయర్థమే

"ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసస్సంగస్తేషూపజాయతే,
సంగాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే. ౬౨
క్రోధాద్భవతి సమ్మోహస్సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమః,
స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి." ౬౩

గీత. ౨-అధ్యా.

అను నీవాక్యములచే గీతాశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినది. వాలి తనను దిరస్కరించినందున నమర్షము గలిగెను. దానఁ గ్రోధ ముద్భవిల్లెను. ఇట్లనుటంజేసి దేహాత్మభ్రాంతి వీడినఁగాని సుఖములేదనునీతి తేటపడుచున్నది. తనవారలు తిరస్కరించి రనుకొనుట కేవలాజ్ఞానమూలకమే. కర్మసిద్ధాంతము ననుస రించి స్వకీయ దుష్కర్మఫలమే తిరస్కారరూపమున లభించును. దానిని సంతోషముతో నంగీకరించిన నాదుష్కర్మము నశించును. అట్లు చేయకయుండిన దానిని బలవంతముగా నొన రించినట్లగును. దేహాత్మభ్రాంతియే యిందులకుం బ్రధాన కార ణమని యీ భాగమునుండి మనము నేర్చుకొనవలయును.

"ప్రాప్తోఽసి పాప్మాన మిమం నరేంద్ర
భ్రాతుర్వధాత్త్వాష్ట్రవధాదివేంద్రః. ౧౩
పాప్మానమింద్రస్య మహీ జలం చ
వృక్షాశ్చ కామం జగృహుస్స్త్రియశ్చ,

కో నామ పాప్మాన మిమం క్షమేత
శాఖామృగస్య ప్రతిపత్తుమిచ్ఛన్." ౧౪

అని మూలము. త్వష్టయనువాఁడు శిల్పి. అతనికొడుకు విశ్వరూపుఁడు. అతనికి శిరస్సులు మూఁడు. బృహస్పతి యాగ్రహించి తొలఁగిపోవఁగా నతనిని వరించి యింద్రుఁడు గురుకార్యముల సాగించుకొనుచుండెను. దానవశిల్పికొడుకు గావున నసురులపక్షమున నున్నవాఁడని యనుమానించి యింద్రుఁ డతనింజంపెను. దాన బ్రహ్మహత్యాదోషము గలిగెను. దాని నింద్రునినుండి భూమి జలవృక్షములు స్త్రీలును బంచుకొనిరి. ఇంద్రుఁడు నిష్పాపుఁడయ్యెను. అని పురాణ కథ. ఇపుడు నాపాపము నెవఁడు గ్రహింతునని సుగ్రీవుని పరితాపము. ఒక్కరిపాపమును వేఱొకరు పంచుకొందురా? అది సాధ్యమా? దాన మొదటి వానిపాపములు నశించునా యని సందేహము గలుగుంగదా యని కొందఱందురు. పాపములకిది యసాధ్యకార్యమనియు నీ కథ కేవలమసంగతమనియుం దోఁచును. సాంక్రామిక పాపములు పుణ్యములును గలవు. తానే యనుభవింపఁదగినవియు నితరులు కూడ నట్లే యనుభవింపఁదగినవియుఁ గర్మములు గలవు. తాననుభవింపకయే యితరులయందు సంక్రమింపఁజేయ నలవికాదు. తాఁ గొంతయనుభవించి పరపాపానుభవమునకుఁ దగిన కొందఱ కవ్వానిం బంచిపెట్టవచ్చును. ఇరువురభావన యొక్కరీతిగా నుండవలయు. భ్రమరకీటన్యాయము గలదుకదా. ఇది భ్రమరము కావలయుననుభావము తుమ్మెదకు నేను దీనివంటిదాన నగుదునన్న భావన పురుగునకు నుండుటంబట్టియే యది భృంగమగును. ఎల్లపురుగులు నట్లు కాఁజాలవు. ఒక్కవిధమైన పురుగే యట్లగును. అట్లే పరుల

పాపానుభవమునకుఁ దగిన కర్మము చేసియున్న వారలయందే యది సంక్రమింపఁజేయఁదగియుండును. కేవల కర్మమునుబట్టి భావన లేకున్న నొకప్పు డది కలుగవచ్చు. తెలియక దొంగల వెంటఁ బోవువానికి రాజభటులమూలమునఁ గల్గు తాడనాదులు కలుగునట్లని యెఱుంగవలయు. ఇక్కాలమున నది శక్యముకాదని కొందఱందురు. పూర్వము తెలిసియు నిప్పుడు తెలియకయు నది సాగుచునే యుండునని యెఱుంగుట బుద్ధిమంతుని లక్షణము. భావనయనునది యుత్తమమగుట నద్దాని మూలమునఁగాని పనులుండవని మన మెఱుంగవలయునని యీభాగము మనకు బోధించుచున్నది.

"ఇత్యేవమార్తస్య రఘుప్రవీర
 శ్శ్రుత్వా వచో వాల్యనుజస్య తస్య,
సంజాతబాష్పః పరవీరహంతా
 రామో ముహూర్తం విమనా బభూవ." ౨౪

అని మూలము. "అనేన రామస్య క్రోధశోకావాశ్రిత క్రోధశోకాయత్తావిత్యయమర్థస్సూచితః" అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. కాని యిది యసంగతముగ నున్నది. ఆశ్రితుఁ డేడ్చినఁ దాను నేడ్చి, వాఁడు నవ్వినఁ దాను నవ్వి, వాఁడు దుష్కార్యము చేసినఁ దానును జేసినయెడల శ్రీరాముని పరమేశ్వరత్వ మేటఁగలియదా! మఱియు

"విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా
 సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః,
యశసి చాభిరుచిర్వ్యసనం శ్రుతౌ
 ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి మహాత్మనామ్."

అను భర్తృహరిప్రోక్తమహాత్ములభావములు కూడ రాముని యందు లేవని తేటపడును. మఱేమనఁగా.

"సహజం కర్మ కౌంతేయ సదోషమపి న త్యజేత్,
సర్వారంభాహి దోషేణ ధూమేనాగ్నిరివావృతాః." ౪౮
గీ. ౧౮-అధ్యా.

అను గీతాశాస్త్రభావము ననుసరించి మానవతనుధర్మములను సరింపక మానవు. అంతియగాని శ్రీరాముని యాత్మయం దీశోక మోహములు లేవనియే యిచ్చోట నర్థము చెప్పవల యును. ఆచార్యులుగారు గురువు చేసినపాపములు శిష్యాయత్తములని తెల్పునాచారము గలవారు కాఁబోలు. అందులకే యీయర్థమును వ్రాసిరని తోఁచెడిని.

"సా విస్ఫురంతీ పరిరభ్యమాణా భర్తుస్సకాశాదపనీయమానా,
దదర్శ రామం శరచాపపాణిం స్వతేజసా సూర్యమివ జ్వలంతం.౨౭
సుసంవృతం పార్థివలక్షణైశ్చ తం చారునేత్రం మృగశావనేత్రా,
అదృష్టపూర్వం పురుషప్రధానమయం స కాకుత్స్థ ఇతి ప్రజజ్ఞే.౨౮
... ...
సా తం సమాసాద్య విశుద్ధసత్త్వా శోకేన సంభ్రాంతశరీరభావా,
మనస్వినీ వాక్యమువాచ తారా రామం రణోత్కర్షణలబ్ధలక్షం." ౩౦

అని మూలము. ఇచ్చోట గోవిందరాజులు తనిశ్లోకి కనఁబఱిచిన భావములు నిస్సారములని తోఁచెడు. ఇందుఁ గల విశేషమేమి ? అని యూహింతము. మృతుఁడగు పతికళేబరము పైఁబడి విలపించుచుండఁగా మంత్రులు రాముని రాకం గాంచి లేవఁదీసిరి. అత్తఱి నాతార రాముని గాంచినదని ప్రతీతి

కార్థము. పిదప నుతించునని చెప్పఁబడును. ఇచ్చో నామె భావ మెట్టులుండునని యూహింతము. పతిని జంపినరాముఁడు కనఁబడఁగాఁ బతియందే ప్రీతిగల కాంత కెట్టిభావ ముదయించునో పామరులకుంగూడఁ దెలియును. అట్టితార శ్రీరాముని వినుతించు టెట్లు? అనునదియే యిందుఁగల సందియము. ఇచ్చో మహాకవి వాల్మీకి "శరచాపపాణిం స్వతేజసా సూర్యమివ జ్వలంతం రామం దదర్శ" అని వ్రాసిరి. దీనిసారమేమి? శ్రీరాముఁడు నిరుపమాన స్వతేజస్సుచే సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించె ననుటం జేసి యాతేజఃప్రధానరూపము కనఁబడఁగనే తార తదావేశమున విమలాంతఃకరణ యయ్యెనని భావము. తారకుఁ గనఁబడిన రూపమితరులకు నట్టిదిగాఁ దోఁపదు. కాననే యామె దుఃఖమునడంచుకొనఁ జాలెను. ఆయవస్థ సర్వదా యుండదు. మరల మాయ గప్పఁగా యథాపూర్వముగనే యుండఁగలదు.

"దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా,
యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః."

అను గీతాశాస్త్రాభిప్రాయమే యిట సమన్వయింపఁదగును. భగవద్దివ్యతేజోరూపసందర్శనము తారకుఁగల యజ్ఞానమును దొలఁగింపఁ జాలుననుట నిర్వివాదాంశము. ఈయర్థమే తరువాత శ్లోకమునందు "విశుద్ధసత్త్వా మనస్వినీ తారా వాక్యమువాచ" అను వాక్యములు సార్థక మొనరించుచున్నవి. ఇట్టి తావులయందుఁ గేవల విశేష్యవిశేషణపదములయందేమి గలదని పదకృత్యము విచారింపక సారమునే యూహింపఁదగును. ఈభావము మనస్సునందుంచుకొనినచో

“త్వమప్రమేయశ్చ” అను లోనగు శ్లోకములకు సందియ మొందక యర్థము చెప్పవచ్చును. అసంగతమేమియుఁ దోఁపదు.

“యేనైకబాణేన హతః ప్రియో మే తేనైవ మాం త్వం జహి సాయకేన,
హతా గమిష్యామి సమీపమస్య న మామృతే రామ రమేత వాలీ.”33

అని మూలము. ఈమాట తార చెప్పుట కోపముచేతఁగాదు. సాధ్వీత్వముననే. ఇందుఁ బతివ్రతా ధర్మమే తెలుపఁబడును.

“పతిం యా నాభిచరతి మనోవాగ్దేహసంయతా,
సా భర్తృలోకా నాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే.” ౧౬౫
౫-అధ్యా.

అను మనుస్మృతివాక్యమే యిందు గ్రహింపఁదగును. తరువాతి శ్లోకములఁగల భావమంతయు తారకు భర్తయందుఁ గల ప్రీతినే సూచించును.

“ఇత్యేవముక్తస్తు విభుర్మహాత్మా తారాం సమాశ్వాస్య హితం బభాషే.౪౧
మా వీరభార్యే విమతిం కురుష్వ లోకో హి సర్వో విహితో విధాత్రా,
తం చైవ సర్వం సుఖదుఃఖయోగం లోకో ౽బ్రవీత్తేన కృతం విధాత్రా.౪౨
త్రయోహి లోకా విహితం విధానం నాతిక్రమంతే వశగా హి తస్య,
ప్రీతిం పరాం ప్రాప్స్యసి తాం తథైవ పుత్రస్తు తే ప్రాప్స్యతి యౌవరాజ్యం.
ధాత్రా విధానం విహితం తథైవ న శూరపత్న్యః పరిదేవయంతి,
ఆశ్వాసితా తేన తు రాఘవేణ ప్రభావయుక్తేన పరంతపేన. ౪౪
సా వీరపత్నీ ధ్వనతా ముఖేన సువేషరూపా విరరామ తారా.”

అని మూలము. ఇందు శ్రీరామునియాశ్వాసోక్తులు

“అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే,
గతాసూనగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః. ౧౧

... ...

య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతం,
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే. ౧౯

... ...

వేదావినాశినం నిత్యం య ఏన మజమవ్యయం,
కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హంతి కం. ౨౧

... ...

జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ,
తస్మాదపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితుమర్హసి. ౨౭
అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత,
అవ్యక్తనిధనాన్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా." ౨౮

అను నీగీతావాక్యసారములే యని మన మెఱుంగవలయు. ఇందు శ్రీరాముని వాక్కులనే యందు శ్రీకృష్ణుఁ డుపదేశించెను. సత్యమున కెప్పటికిని మార్పు లేదనునది యీభాగము నుండి యెఱుంగందగినది. కర్మసిద్ధాంతమే యిందుఁ బ్రతిపాదితము. రాముఁ డిట్టు లాతార నాశ్వాసించి తద్భావికర్మగతులను దెలుపుచున్నాఁడు. తారా! నీవు వాలియున్నప్పు డెట్టు లుంటివో యట్లే యిఁక నుండఁగలవు. కొడుకు యువరాజు కాఁగలఁడు. కాన నూఱడిల్లు మనఁగా నా తార వగపుడిగెను. అని కథార్థము. సుగ్రీవుఁడు నిన్నుఁ బరిగ్రహింపఁగలఁడు. అంగదుఁడు యువరాజగును. అనుటంజేసి యామె వగపుడిగెనని భావము. వనచరులకు భ్రాతృభార్యాపరిగ్రహణము సదాచారముగా నున్నదని తేటపడును. సుగ్రీవపత్నిని వాలి పరిగ్రహించెనని యాక్షేపించిన రాముఁ డిపు డిట్లేల బోధించె

ననుప్రశ్న మసంగతమని పేలుగాఁ జెప్పఁగలయునా! సందర్భమే తెలుపును గదా.

— వాలికి సంస్కారము చేయుట. —

* పిదప రాముఁడు లక్ష్మణునితో మిత్రదుఃఖమును సమానముగా ననుభవించుచు సుగ్రీవాంగదుల నాశ్వాసించుచు మనమెంత వగచినను మృతుని మాఱుటగలుగదు. త్వరితముగా నౌర్ధ్వదైహికక్రియలు గావించుట మంచిది. కన్నీరు వదలుట లోకాచారముగ నుండును. దానిని మీరును గావించితిరి. ఇఁకఁ జాలును. ఇంక దాన లాభము లేదు. మీరేమియు నింతకు మించినదేదియుఁ జేయఁజాలరు. ఈశ్వరాజ్ఞను మీఱి యెవ్వరికి నేది చేయను వశముగాదు. ఈశ్వరుఁడే సర్వలోకములకుఁ గారణము. వారికెల్ల నీశ్వరుఁడే సహకారి సాధనము. భూతనియామకుఁ డీశ్వరుఁడే. ఆతని నతిక్రమించి నది లోకమందేదియు లేదు. లోకము లతనికి లోఁబడి కార్యముల నొనరించును. స్వాతంత్ర్యము వానికి లేదు. ఎవ్వాఁడైన నేకార్యమునకును స్వతంత్రముగా కర్త కానేరఁడు. ఒకని నొకఁడు భేదింపఁజాలఁడు. ఏల యందురేమో లోకములు తద్వశమున నుండునవి. కాఁబట్టి కాలమే లోకములకు గతి. ఈశ్వరుఁడు స్వతంత్రుఁడౌట దేనికి లోఁబడఁడు. ఆతనికి నాశనవికారములు లేవు. నిరంకుశమగు స్వాతంత్ర్యమాతనికి కలదు. తన నియమమును దానతిక్రమింపఁడని నమ్మవలయు. బంధుత్వమే యతనికి లేదు గాన నీతఁడు పక్షపాతి

* ఇది యిరువదైదవసర్గమునఁ గలదు.

గా నేరఁడు. అతని ననుగ్రహమును బడసి వశము చేసికొన వలయునే కాని పేఱొక సాధనమున శక్యముకాదు. పరాక్రమసాధ్యుఁడు. సఖజ్ఞాతిరూపానుబంధ మతనికి లేదు. కాన నపరాధుల దండించుచుండు. ఎవనికి లోఁబడక కర్మానుసారముగా సర్వమును వర్తింపఁజేయుచుండును. శాస్త్రమర్యాదల నెఱింగిన బుద్ధిమంతుఁడు తత్తత్కర్మానుగుణముగా నీశ్వరుఁడు పరిణమించి యుండుననని యెఱింగి నెమ్మది నుండవలయు. ఈశ్వరకృత్యమునకు దుఃఖము నొందరాదు. ఆతఁడు మనకేది హితమో దానినే చేయునని నమ్మవలయు. ధర్మార్థకామము లీశ్వరమర్యాదానుసారమే కలుగు. అందేది పొందఁదగునో యద్దాని నతఁడే కలిగించుచుండు

వాలి నాబాణహతుఁడై పాచితము నొందుటచే నపాపుఁడై పారిశుద్ధ్యము నొంది స్వకర్మానుష్ఠానఫలము లొసంగు స్వర్గమున కేగెను. అతఁ డొందినగతి యుత్తమము. కానఁ దపింపరాదు. సద్గతికిం బోయినవారి విషయమున విచారింపరాదు. కృత్యము నెఱవేర్పందగు. అని రాముఁడు చెప్పి యూరకుండఁగా లక్ష్మణుఁడు దుఃఖవేగమున స్మృతి తప్పి యున్న సుగ్రీవునితో వానరరాజా! ఇఁక వాలికిం బ్రేతకృత్యములు కావింపుము. తారాంగదులం గూడి వాలికి దహనసంస్కారము గావింపందగు. అందులకై శ్రీచందనాదికోత్తమవస్తువులం దెప్పింపుము. వగనొందు తారాంగదుల నూఱడింపుము పురము భవదధీనము కాన దాని క్షేమమారయవలయు. ఇట్లు లజ్జానునిరీతి దుఃఖించు టుచితము కాదు. అంగదుఁడు పుష్పమాలికాదుల నిపుడే తెచ్చుంగాక. తారా! నీవిపుడే పోయి శిబికను గొనిరమ్ము. తర్వాపడు నెల్లకార్యము.

లందు మంచివి. ఇట్టి పనులయందు మిక్కిలి మంచివి. వాలిని మోయుటకు సమర్థులగు వానరులను సన్నద్ధులను జేయుము. అని హెచ్చరించి రాముని చెంత నిలుచుండెను.

తారుఁడా లక్ష్మణునిమాటలు విని తొట్రుపడుచు శిబికంగొనితేర నగరికరిగెను. దానిఁగొని వేగ మరలవచ్చెను. వాహకు లరుదెంచిరి. భద్రసింహాసనముగల రథము రీతిగా నా శిబికయుండెను. అది విశ్వకర్మ నేర్పుగనంబఱచి రచించినది. రాముఁడా శిబికఁగని సౌమిత్రితో నింక వేగముగా వాలి నెత్తి శిబికయందుంచి ప్రేతకృత్యము గావింపఁబడుఁగాక. అంత సుగ్రీవుఁడు విలపించుచు నంగదునిం గూడి వానినెత్తి పల్లకి పయిం బెట్టెను. వాలి నలంకరించి వానరులతో నాయన్నకు వాలికి నుత్తరక్రియలు చక్కఁగావింపుఁడు. వానరులు రత్నములు చల్లుచు ముందుగఁ బోవుదురు గాక. వారివెంట శిబిక పోవలయును. అని యాజ్ఞాపించి మహారాజ వైభవమున నుత్తరక్రియలఁ గావించెను. ప్రియబంధువులగు తారుఁడు లోనగువారు విలపించుచు నంగదునితో నడిచిరి. వానరకాంతలు వీరా! వీరా! యనుచు విలపించుచుం బోయిరి. ఒక్కచోఁ జితి గావించిరి. తార శిబికను దింపఁగనే యందున్న భర్తను గాంచి శిరము తనతొడపై నునుచుకొని హానాథా యని విలపించెను. వానరకాంత లామెను దూరముగాఁ గొనిపోయిరి. అంగదుఁడు శోకాతిరేకమున మృతుఁడగు తండ్రికి నగ్నిసంస్కారము యథావిధి గావించెను. అంత జలతర్పణము చేయ నెల్లరం గూడి నదికడకు వచ్చెను. జలతర్పణము గావింపఁబడెను. రాముఁడు ప్రేతకార్యములఁ గొఱంత లేకయుండఁ

జేయించెను. సంస్కారములను ముగించి సుగ్రీవుఁడు రాముని కడకు వచ్చెను.

మహామతులారా! ఇందుఁ గొన్ని విశేషములు గలవు. వానిం బరిశీలింతము. పరికించునపు డొకవిషయము సిద్ధాంతము చేయవలయునని పట్టుదలఁ బూనరాదు.

"న శోకపరితాపేన శ్రేయసా యుజ్యతే మృతః,
యదత్రానంతరం కార్యం తత్సమాధాతుమర్హథ. ౨
లోకవృత్తమనుష్ఠేయం కృతం వో బాష్పమోక్షణం.
న కాలాదుత్తరం కించిత్కర్మ శక్య ముపాసితుం. ౩
నియతిః కారణం లోకే నియతిః కర్మసాధనం,
నియతిస్సర్వభూతానాం నియోగేష్విహ కారణం. ౪
న కర్తా కస్యచిత్కశ్చిన్నియోగే చాపి నేశ్వరః,
స్వభావే వర్తతే లోకస్తస్య కాలః పరాయణం. ౫
న కాలః కాలమత్యేతి న కాలః పరిహీయతే,
స్వభావం చ సమాసాద్య న కశ్చి దతివర్తతే. ౬
న కాలస్యాస్తి బంధుత్వం న హేతుర్న పరాక్రమః,
న మిత్రజ్ఞాతిసంబంధః కారణం నాత్మనో వశః. ౭
కింతు కాలపరీణామో ద్రష్టవ్యస్సాధుపశ్యతా,
ధర్మశ్చార్థశ్చ కామశ్చ కాలక్రమసమాహితాః." ౮

అని మూలము. ఇది శ్రీరామునుపదేశము. ఒక్కొక్క వాక్యము సకల స్మృతిసారము. మృతునకు మేలుకోరినవారు తమరు దుఃఖింపక యుండవలయు. ప్రేతహితము పొంటె సత్కర్మముల నాచరింపవలయును. అనఁగా దుఃఖించుట విహి

తము కాదు. సద్హృదయులై మృతుని మేలు కోరి శాస్త్రవిహిత కృత్యము లాచరింపవలయునని తాత్పర్యము. ఈకర్మఫలములు వారి కెట్లు చేరునని ప్రశ్నింతురేమో, భగవంతుఁడే కదా తప్పు. సద్భావమున వారింగూర్చి పెట్టి సత్కర్మముల నాచరింతుమో వారికి నర్హములగు ఫలములు చెందఁగలుగును. పితృదేవతలు తమతమ వంశములవారి మేలు కోరుచుందురు. ఈకర్మముల ఫలముల నాలోకమునం బితరులకు గల్గింతురు. చంద్రలోకమే పితృలోకమని పెద్దలభిప్రాయము. మనభావన భగవంతుఁ డెఱింగినట్లే పితరులు కూడ నెఱుంగుదురు. వారు తృప్తులై మనమూహించినవారి కాఫలముఁ గల్గింతురనియే యిందలిసారము.

మృతునింగూర్చి రోదనముచేయుట లోకమున నాచారము కలదు. ఇది ప్రాయికమే యనవలయును. కాని మంచి యాచారమిది గాదని రాముఁ డనుచున్నాఁడు.

"శ్లేష్మాశ్రు బాంధవైర్ముక్తం ప్రేతో భుంక్తే యతోఽవశః,
తస్మాన్న రోదితవ్యం హి క్రియాః కార్యాస్స్వశక్తితః."

అని యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి బోధించుచున్నది. విలపించుట మంచిదనునది కేవల పామరులకుఁగాఁ జెప్పఁబడియుండునని మనమెఱుంగవలయు. కనుకనే రాముఁడు "కృతం వో బాష్పమోక్షణ" మనియెను. నియతి యనఁగా నిటఁ గాలమని యర్థము.

"ప్రహ్లాదశ్చాస్మి దైత్యానాం కాలః కలయతామహం".

అనియు,

"కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధో
లోకాన్ సమాహర్తు మిహ ప్రవృత్తః."

అనియు, గీతావాక్యములు కలవు కదా.

"లోకానామంతకృత్కాలః కాలోఽన్యః కలనాత్మకః"

సారోపనిషత్తు.

దీనింబట్టి కాలమే భగవత్స్వరూపమని యేర్పడుచున్నది. సర్వమునకుఁ గాలమే కారణము. దాని నియమించువారు లేరు. కాలమనఁగా నీశ్వరుఁడే. ఫలప్రదాత యతఁడే. ఎట్లు? వారివారి కర్మముల ననుసరించియే. పొందరాని ఫలములను గోరిన నవి లభింపవు. ఏల? అట్టి కర్మముల నాచరింపని కారణమున నని యర్థము. ఈశ్వరునకు నేలాటి పక్షపాతములు లేవు. బంధుశత్రుమిత్రాదులు లేరు. అనఁగాఁ గర్మానుసారముగ ఫలముల నొసంగువాఁడు గావునఁ బక్షపాతము గలవాఁడు కాఁడని తేలెను. శత్రుమిత్రాదులు లేని కతనఁ గర్మాధీన ఫలప్రదాతయగుట సర్వసాక్షి యయ్యెను. ధర్మార్థకామములు కాలాయత్తములు. ఆయాకాలములయం దనుష్ఠేయములని భావము. కాలాతిక్రమణమున నవి ఫలదాయకములు కాక పోవును. కానఁ గాలము నతిక్రమింపక యవి చేయఁదగునని భావము. సంధ్యావందనాదులు కాలాతిక్రమణమున నొనరించిన నిష్ఫలములగు నని యీయది తెలుపుచున్నది. కాలము మీఱినదని వానిని వదలరాదని కూడఁ దేలెడిని. నిత్యకర్మములెత్యాజ్యములు గదా. ఈ యుపదేశసారమేది యనఁగా వాలి స్వకీయకర్మానుసారము నాయస్త్రమున మృతుఁడయ్యెను. మృతి కల్పించునది కర్మమే. దాని కతఁడే యుత్తరవాది. కాన

నద్దానిం గూర్చి విచారింపక సకాలమున నాయని మేలుకొలుపు విధిప్రోక్త సంస్కారముల నాచరింపుఁడని రాముఁ డుపదేశించెను. ఇందుఁ బ్రధానము కర్మసిద్ధాంతమే కదా. ధర్మార్థకామము లెట్టివో ముక్తి యట్టిది కాదనియు మోక్షార్థము కర్మములు లేవనియు సర్వసత్కర్మఫలమే జ్ఞానమనియు నది లభించినఁగాని ముక్తి దొరకదనియు, ముక్తియనఁగా నొక లోకము కాదనియు, వైకుంఠాదిలోకములు ముక్తిస్థానము లని చెప్పుట కేవలము పామరుల కొఱకనియుఁ, బ్రవృత్తిమార్గమే కాని వేఱొకమార్గమున ముక్తిలభింపదనుట మధ్యవైష్ణవుల యాశయమే కాని యది సత్యము కాదనియు నిందలి సారమని మన మెఱుంగవలయు. ఈయుపదేశము నొక్కడాని నెఱింగినం జాలును. సంసారమునుండి తరింపవచ్చు. విధివిహితకర్మానుష్ఠాన మనుటం జేసి విగ్రహపూజాదులు ముక్తిసాధనములు కాఁజాలవు. అవి పామరులకొఱకు నియమింపఁబడినవి. వాని యభ్యాసమునకు ఫలము ధ్యానము. అది యలవడినచో నిది మానఁదగినది. పెద్దలుకూడ నాచరింతురుగదా యన్న నది పామరులకు గా నని యెఱుంగవలయును. ఇఁక నధ్యాత్మరామాయణవిషయము నించుక పరికింతము.

శ్రీరామః—

"అహంకారాది సంబంధో యావద్దేహేంద్రియైస్సహ,
సంసారస్తావదేవ స్యాదాత్మనస్త్వవివేకినః.
మిథ్యారోపితసంసారో న స్వయం వినివర్తతే,

... ...

ఏవం కర్మవశాజ్జీవో భ్రమత్యాభూతసంప్లవం,
సర్వోపసంహృతౌ జీవో వాసనాభిస్స్వకర్మభిః.
అనాద్యవిద్యావశగ స్తిష్ఠత్యభినివేశితః,
... ...
యదా పుణ్యవిశేషేణ లభతే సఙ్గతిం సతాం,
మద్భక్తానాం సుశాంతానాం తదా మద్విషయా రతిః.
మత్కథాశ్రవణే శ్రద్ధా దుర్లభా జాయతే తతః,
... ...
పూర్వజన్మని తే సుభ్రు కృతా మద్భక్తిరుత్తమా,
అత స్తవ విమోక్షాయ రూపం మే దర్శితం శుభే.
ధ్యాత్వా మద్రూపమనిశమాలోచయ మయోదితం,
ప్రవాహపతితం కార్యం కుర్వత్యపి న లిప్యసే.
శ్రీరామేణోదితం సర్వం శ్రుత్వా తారాతివిస్మితా,
దేహాభిమానజం శోకం త్యక్త్వా నత్వా రఘూత్తమం.
ఆత్మానుభవసంతుష్టా జీవన్ముక్తా బభూవహ,
క్షణసంగమమాత్రేణ రామేణ పరమాత్మనా.
అనాదిబంధం నిర్ధూయ ముక్తా సాపి వికల్మషా."

అధ్యాత్మరా. కిష్కిం. ౪-సర్గము.

"దదర్శ రామం శరచాపపాణిం స్వతేజసా సూర్యమివ జ్వలంతం"
అన్న వాల్మీకివాక్యమునే యీ యధ్యాత్మరామాయణ వాక్యము.

"అత స్తవ విమోక్షాయ రూపం మే దర్శితం శుభే."
అనునది దృఢపఱచుచున్నది. తారకుఁ గనఁబఱచిన రూపము క్రొత్తది. తేజోమయము. కావుననే తార దుఃఖవినిర్ముక్త యయ్యె నని మన మెఱుంగవలయును.

సుగ్రీవపట్టాభిషేకము.

* తరువాత సుగ్రీవుని వానరులెల్లఁ గొలిచి యుండిరి. సుగ్రీవాదులు రాముని కడకుం బోయి చేతులొగ్గి నిలుచుండిరి. వాయుకుమారుఁడగు హనుమంతుఁడు చేతులొగ్గి రాముని గని, "ప్రభూ! నీయనుగ్రహవిశేషమున సుగ్రీవుఁడు పిత్ర్యమగు రాజ్యము నొందెను. ఇఁక నతఁడు నీయనుగ్రహమున నగరముం బ్రవేశించి యన్ని కార్యములుఁ జేయుఁగాక. సూర్యసుతుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడై నిన్నుఁ బూజింపఁగలఁడు. మీ రిందుండి కిష్కింధానగరమునకు వచ్చి వానరుల కానందముఁ గలిగించి వానరరాజుగా సుగ్రీవుని జేయుఁడు." అని ప్రార్థింపఁగా, వాగ్విశారదుఁడగు రామమూర్తి హనుమతో "నార్యా! తండ్రి యానతిని బాలింపవలసినవాఁడను. ఈవనవాసకాలమునందు గ్రామనగరములం బ్రవేశింపరాదు. మీ రెల్లరు నతని విధిప్రకారము పట్టాభిషిక్తునిం జేయుఁడు." అని పలికి సుగ్రీవునిం గాంచి "వీరా! సుగ్రీవా! ఈయంగదుని యౌవరాజ్యమున నభిషేకింపుము. ఇతఁడు నీయన్నకొమరుఁడు. వీరుఁడు. యౌవరాజ్యమునకుఁ దగినవాఁడు. వర్షాకాలము వచ్చినది. శ్రావణమను నీనెల యందు మొదటిదగు. వార్షికములను నీనాల్గునెలలు యుద్ధప్రయత్నమునకుఁ దగనివి. పురమునకుఁ బొమ్ము. తమ్మునింగూడి నే నీకొండయందుండెదను. ఈకొండగుహ రమణీయము విశాలమునయి యున్నది. గాలి వెలుతురు గలదు. జలములకుఁ గొదువలేదు. పుష్పము లున్నవి. నాకిది వాసయోగ్యము.

---

* ఇది యిరువదాఱవసర్గమునఁ గలదు.

కార్తికమాసము సమీపింపఁగా రావణవధార్థమై ప్రయత్నింపుము. ఆలసింపక పురమున కరుగుము. వానర రాజ్యమున కభిషిక్తుఁడవు కమ్ము. అని శ్రీరాముఁ డాజ్ఞాపింపఁగా నతఁడు వాలిపాలితమగు కిష్కింధఁ బ్రవేశించెను. వానరు లెల్లరు నతనిఁ బరివేష్టించిరి. నమస్కరించిరి. వారల గారవించి సుగ్రీవుఁడు వాలియుండు నంతగపురమునకుఁ బోయెను. అందుండి వెడలిరాఁగా వానరరాజ్యమున కెల్లరు నభిషేకించిరి. రాజోచిత మర్యాదలు నడపిరి. సర్వాలంకార శోభితుఁడై యెల్లరకు బహుమానము లొసంగి హోమాదులు చేయించెను. కనకమయపీఠమునఁ దూర్పు మొగముగా సుగ్రీవుని గూరుచుండఁబెట్టి మంత్రులు లోనగువారు పవిత్ర నదీ సముద్రాదులనుండి సంగ్రహించిన జలముల సుముహూర్తము నందు యథాశాస్త్రముగ గజగవయగవాక్షగంధమాదన శరభ ప్రభృతులగు వానరులంగూడి వృషభశృంగములతో బంగారు కలశములతో వసువు లింద్రు నభిషేకించినట్లుగ నభిషేకించిరి. జయజయధ్వనుల దిక్కుల నింపిరి. అంత సుగ్రీవుఁడు రామాజ్ఞనొదలందాల్చి యంగదుం గౌఁగిలించుకొని యౌవరాజ్యమునకుఁ బట్టముగట్టెను. అంగద పక్షపాతము గలవారెల్లరు నతని యాకార్యమున కానందించిరి. వానరు లానందమున శ్రీరామ సౌమిత్రులఁ గొనియాడిరి. ఆపుర వరము సర్వాలంకార శోభితమయ్యెను. సుగ్రీవుఁడంత శ్రీరాముని కడకుం బోయి జరగిన కార్యములనెల్ల విన్నవించి రుమం గూడి సుఖంబుండెను.

మహామతులారా! ఇందు విమర్శింపఁదగిన విషయములఁ బరికింతము.

"పూర్వోఽయం వార్షికో మాసశ్శ్రావణస్సలిలాగమః. ౧౩
ప్రవృత్తాస్సౌమ్య చత్వారో మాసా వార్షికసంజ్ఞితాః.
నాయముద్యోగసమయః ప్రవిశ త్వం పురీం శుభామ్." ౧౪

అని మూలము. ఇందు వర్షర్తువు నాలుగు నెలలుగాఁ జెప్పఁబడినది. ఋతుత్వము మాసద్వయనియమితత్వము గదా. ఇదెట్లు పొసఁగును? అని ప్రశ్నము. పూర్వము పంచర్తువులే యుండెను. "ద్వాదశమాసాః పంచర్తవః" అని శ్రుతి తెలుపుచున్నది. ఈవిషయమునందు బహుపక్షములు గలవు.

"కార్తికాగ్రహాయణ పౌషమాఘాశ్శిశిరః, ఫాల్గున చైత్ర వైశాఖ జ్యేష్ఠాః గ్రీష్మాః, ఆషాఢ శ్రావణ భాద్రపదాశ్వినాః వర్షాః." ఇతి. "ద్వాదశమాసాః పంచర్తవః." ఇతి శ్రుతం. "తత్ర హేమంత శిశిరయోరేకత్రీకరణం వివక్షితమ్."

ఈస్మృతి ననుసరించి యోజింపఁగాఁ గాలానుసారముగా నీఋతువులు మార్పునొందునట్లు నిర్ణయింపఁబడినట్లు తోఁచును. ఇచ్చటఁ గార్తికక మాసమనఁగా నాశ్వయుజ మాసాంతమని గ్రహింపవలయునని కొందఱు.

"ఆషాఢస్య ప్రథమదివసే మేఘమాశ్లిష్టసానుం
వప్రక్రీడాపరిణతగజప్రేక్షణీయం దదర్శ."

అను కాళిదాసోక్తి పై దానినే దృఢపఱచుచున్నది.

"ఋతుః సచ షడ్విధః. షడ్వా ఋతవ ఇతి శ్రుతేః. యత్తు ద్వాదశ మాసాః పంచర్తవ ఇతి శ్రుతం, తత్ర హేమంతశిశిరయోరేకీకరణం వివక్షితం, యాజమానేషు పంచప్రయాజానుమంత్రణమంత్రేషు హేమంత శిశిరయోరేకస్మిన్ మంత్ర ఏకేన పదేన వ్యవహారాదేకీకరణం యుక్తం. తథాహి...వర్షాఋతూనాం ప్రీణామి...హేమంత శిశిరావృతూనాం

స్త్రీణామీర్ష్యేశ దేవాభిప్రేక్ష్య బహ్వృచబ్రాహ్మణే పఠ్యతే. ద్వాదశమాసాః పంచర్తవో హేమంత శిశిరయోస్సమాసేనేతి....అస్తు నామ యథా తథా, పంచసంఖ్యా సర్వథా షోఢా భిద్యంతే.”

అని విద్యారణ్యులు.

“అష్టౌ మాసాన్విహారస్స్యాద్యతీనాం సంయతాత్మనాం,
ఏకత్ర చతురో మాసాన్వార్షికాన్నివసేత్పునః.”

మత్స్యపురాణము.

“ఏకరాత్రం చరేద్గ్రామే నగరే పంచరాత్రకం,
వర్షాభ్యోఽన్యత్ర వర్షాసు మాసాంశ్చ చతురో వసేత్.”

కణ్వుఁడు.

“సంరక్షణార్థం జంతూనాం వసుధాతలచారిణాం,
ఆషాఢాదీంశ్చ చతుర ఆమాసాత్కార్తికాద్యతిః.”

మేధాతిథి.

ఇట్లు ప్రమాణములు పరిశీలించినయెడల రెండుపక్షములు గలవని తేలెడిని. కాని ప్రాచీనకాలమున నాలుగు నెలలు వర్షర్తువనియే వ్యవహారము. ఆమతమునే యనుసరించి రాముఁడు చెప్పెననరాదు. శ్రావణమాసమిది తొలినెలయని యెను. కార్తికమాసము సమీపింపఁగా సీతాన్వేషణ ప్రయత్నము చేయుమనియెను. ఇదెట్లు సరిపడుననరాదు. ఆ కాలమున నిప్పటివలె సంక్రమణకాలవ్యవహారము లేదు. అయనమే సంక్రమణము. పదునెనిమిదిదినములు సంక్రమణ మునకుముం దయనము కలుగును. ఆలెక్కను జూడఁగా నాషాఢమునఁ గొంతభాగము కార్తికమాసమునఁ గొంత భాగము వర్షర్తువునం జేరును. వృష్టికాలము నాలుగునెలలే యనియు నందు శ్రావణ భాద్రపదములు ప్రధానములనియు

నేర్పడుచున్నది. నాల్గుపక్షములు నాలుగు నెలలని వ్యవహ రించు వారు గలరు. ఆమతమున నిది నిర్బంధము కాదు. మాధవా చార్యుల మతము ననుసరించి రెండుపక్షములు సిద్ధాంతములే. కాని యీఅభిప్రాయము నాలుగునెల లనునది ప్రాయికముగాఁ బ్రసిద్ధము. రామా యణకాలమున నెట్టి వ్యవహారము కలదని మన మాలోచిం చిన నాలుగునెలలే యనియు నదియు సౌరమాసము ననుస రించి చెప్పఁబడియెననియు మన మూహింపవచ్చును. నాలుగు నెలలు గుహాయందే యున్న యట్లు రామాయణము మనకుఁ దెలుపును.

"కార్తికే సమనుప్రాప్తే త్వం రావణవధే యత, ౧౭

ఏష నస్సమయస్సౌమ్య ప్రవిశ త్వం స్వమాలయం,

అభిషిక్తస్స్వరాజ్యేన సుహృదస్సంప్రహర్షయ." ౧౮

అని మూలము. ఈనాలుగునెలలు మేమిందు గుహాలో నివ సింతుము. సుగ్రీవా! నీవు కిష్కింధ కరిగి పట్టాభిషిక్తుఁడవై సుహృదుల నానందింపఁజేయుము. అని శ్రీరాముఁడు పలి కెను. ఇందు గోవిందరాజులు కాలమును జక్కఁగా నిర్ణయిం చిరి. ఈగ్రంథమున కదియంత ముఖ్యము గాకపోయినను వ్రాసెదను. కార్తిక మాసమున సుగ్రీవుఁడు సీతాన్వేషణ ప్రయత్నము చేయవలయునని రామాజ్ఞయైనను సుఖముల నడుమ మఱచిపోయెను. వేళ యతిక్రమింపఁగా లక్ష్మణుని గిష్కింధకుఁ బంపి రాముఁడు హెచ్చరించెను. సుగ్రీవుఁడు వానరులఁ బంపెను. అది మార్గశీర్షమాసముగ నుండవలయుఁ గదా. దక్షిణభాగమున కరిగిన వానరులు స్వయంప్రభ యుండు గుహాలోఁ జాలకాల ముండిరి. "ద్రుమాన్ వాసం తికాన్ దృష్ట్వా" అని వసంతలక్షణములు తరువులయం దగ

పడినట్లు చెప్పఁబడినది గదా. బిలమునుండి వెడలినది ఫాల్గు
ణము గావలయును. క్రమ మెవ్విధమనఁగా చైత్రమున
రాముఁ డయోధ్యనుండి వెడలెననియు, నగస్త్యునికడకుఁ
బోనకమునుపే పదిసంవత్సరములు గడచెననియుఁ, బంచవటి
యందు మూఁడు సంవత్సరములు గడచెననియు, నవ్వలఁ
జైత్రమాసము రాఁగా శూర్పణఖకు నాసికాచ్ఛేదనము,
అప్పుడే సీతాపహరణము, ఆమె లంకయందు సంవత్సరముండె
ననియు ఫాల్గుణమున రావణవధమునని యెఱుంగవలయును.
ఆషాఢమున వాలివధము, బిలమునుండి వెడలిన పిదప ఫాల్గుణ
మున సముద్రలంఘనము హనుమచేసెననియు మనమూహింప
వలయును.

రాముఁడు సీతనుగూర్చి వగచుట-
సౌమిత్రి యూఱడించుట.

* శ్రీరాముఁ డనుమతినొసంగ సుగ్రీవుఁ డభిషిక్తుఁడై
కిష్కింధయందుండఁగా రాఘవు లిరువురు ప్రస్రవణపర్వత
మునకుఁ బోయిరి. అందు సౌమ్య క్రూరమృగధ్వనులు వినఁ
బడుచుండెను. లతాగృహములు మెండుగనుండెను. నిర్మ
లోదకము లక్షయములై యందుండును. ఆకొండయం దొక
శిఖరమునందు విశాలగుహయందు రాముఁడు నివసించెను.
అంత వినయభూషణుండగు సౌమిత్రింగని రాముఁ డో
లక్ష్మణా! ఈగుహ మనోహరముగను విశాలముగనున్నది.
వాయుప్రసార మనుకూలముగఁ గలదు. ఇందుందము. ఈ
శిఖరము చాలసొంపుగా నున్నది. లతాగృహములు గలవు.

---

* ఇది యిరువదేడవసర్గమునందుఁ గలదు.

పక్షుల కలధ్వనులు వినఁబడుచున్నవి. పెక్కు విధములగు వృక్షము లిందుఁ గనంబడుచున్నవి. సరస్సు సొంపుగా నిండుగా కనఁబడుచున్నది. వృష్టికాలము కాన జలభారమున చెంతకు సాగి మిక్కిలి దగ్గఱగా నుండఁగలదు. నైరృతిద్వారముగలిగిన యీగుహ వాసార్హముగా నున్నది. వానజల్లులు గుహ లోనికిఁ బ్రవేశింపఁజాలవు. ఈగుహ పడమటితట్టు పొడవుగా సాగియుండుటంజేసి తూర్పునుండి వచ్చు చలిగాలి మనకుఁ దగులదు. దీనికి నుత్తరముగాఁ గనుపట్టు శిఖరమును గాంచుము. కాటుకవలె నల్లనైయున్నది. దక్షిణభాగమున వెండి వలె నగపడు శిఖరము వేఱొండు గలదు. ఇచ్చటనుండి తూర్పుగాఁ బ్రవహించునదిని జూచితివే. దానిచుట్టునుగల వృక్షములను గనుము.

సౌమ్యా! ఈప్రదేశ మెంత సుందరముగా నున్నది! కిష్కింధయుఁ జెంతనే యున్నది. వాద్యధ్వనులు వానరుల ఘోషములు వినఁబడుచున్నవి. సుగ్రీవుఁడు భార్యయగు రుమతో రాజ్యభోగముల ననుభవించుచున్నాఁడు. అని పలికి తమ్మునిం గూడి యందుండెను. ఎంతరమణీయముగా నాభాగ మున్నను సీతావియోగమున రామున కది యింపుగా నుండదయ్యె. విరహతాపవృద్ధిని గలిగించు వస్తువులు కనంబడుటం జేసి నిదురపట్టక రాముఁడు వగచుచుండెను. సీతను స్మరించుచుఁ గన్నీరు ధారలుగాఁ బ్రవహింపఁగా నున్న యన్నను గాంచి తానును దుఃఖించుచు సౌమిత్రి రాము నాశ్వాసింపఁగోరి యిట్లు పలికెను. వీరాగ్రణీ! దుఃఖింపకుము. అది యుక్తము కాదు. దుఃఖితున కెల్లకార్యములు పాడగును. నీవెఱింగి నదియే యిది. లోకాతిశయ కార్యకర్తవు. కార్యసిద్ధి హేతు

భూత ధైర్యనిష్ఠాయుక్తుఁడవు. ఆస్తికుఁడవు. ధార్మికుఁడవు. నిరంతర ప్రయత్నపరుఁడవు. కాన నీవు శోకింపరాదు. ఇట్లున్న శత్రుసంహార మసాధ్యమగు. కపటోపాయ చతురుఁడగు రావణుని జంపుట యిట్లయున్న శక్యమగునా? శోకము నిర్మూలించి సమిత్ర బాంధవముగా శత్రువును నిర్మూలింపుము. సముద్ర వనపర్వతములతో నీ భూమండలమును దాఱుమాఱు చేయఁ జాలుదువు. రావణవధమనఁగా నీ కెంతమాత్రము. ఇది వృష్టి కాలము. శరత్కాలము దనుక వేచియుండుము. పిదప శత్రు సంహారము చేయవచ్చును. మఱుఁగుపడియున్న నీపరాక్రమము మాటలచే నాహుతులచే నగ్నిని రగులు కొలుపునట్లు ప్రజ్వలింపఁజేయుచున్నాను. ఇది నీకు బోధించునట్టి విధము కాదు.

శ్రీరాముఁ డామాటల నాలకించి యాదృతిమై గ్రహించి సోదరా! అనురాగము స్నేహము హితముగోరు వాఁడు సత్యపరాక్రమవంతుఁడు వచింపఁదగిన మాటలను జెప్పితివి. వానిచే శోకమును వదలితిని. పరాక్రమమును గ్రహింతును. శరత్కాలాగమనమును నిరీక్షించియుండెద. వీరుఁడుపకృతికిఁ బ్రత్యుపకృతి నొనరించును. లేనిచో సజ్జన హృదయము నొచ్చును. సుగ్రీవుఁడు ధర్మభీతుఁడు కాన మన కుపకారము చేయును. అనఁగా సౌమిత్రి విని తగినట్లాలోచించి సుగ్రీవుఁడు కార్యము నెఱవేర్చును. కాన శత్రువధార్థము శరత్కాలము దనుక నోర్చియుండుము. ఇఁక నాలుగు నెలలు నన్నుఁ గూడియుండుము. శత్రువధము చేయుదువని తెలిపెను.

వర్షర్తువర్ణనము.

*ఇట్లు శ్రీరాముఁడు వాలిని వధించి సుగ్రీవు నభిషిక్తునిజేసి మాల్యవంత మనఁబడు ప్రస్రవణపర్వతమునందుండి యొకనాఁడు లక్ష్మణునిఁగూర్చి యిట్లు వచించెను. సుగ్రీవుఁడు మనము సంకేతము చేసికొనినయట్టివర్షర్తువు వచ్చినది. ఆకసమునందంతటను బర్వతాకారము మేఘములు గ్రమ్మియున్నవి. చూడుము. నభము సూర్యకిరణముల మూలమున సాగరజలమును ద్రావి కార్తికము మొదలాషాఢము దనుక గర్భమును దాల్చి యిపుడు సకలరసకారణజలమును బ్రసవించుచున్నది. కొండకు దగ్గఱగా మేఘములు వ్యాపించి యున్నవి. ఈమేఘసోపానముల మూలముననెక్కి యాకసమున కరిగి కొండమల్లెలు మొదలగు పూలమాలికలచేత సూర్యభగవానునలంకరింపవచ్చును. వర్షించి కొంత సిటతోనుండు మొగిళ్లు సాంధ్యరాగము కనుపట్టఁ జివర భాగములందుఁ దెల్లగఁ గొంత మిగిలియున్న జలముచే నార్ద్రముగ నుండుటంజేసి రక్తస్పర్శమున నడుమఁ గెంజాయగలిగి రక్తమునఁ దడిసిన తెల్లనిగుడ్డచే నాకాశపు వ్రణమునకుఁ గట్టుకట్టినట్లున్నది. ఎండకు నుడికి యున్న భూమి క్రొత్తజలము సోఁకఁగాఁ దడిసి విరహతాపమునఁ గుంది కన్నీటఁదడిసినసీత బాష్పములు వదలునట్లు తాను బాష్పములను విడుచుచున్నది. వాయువులు పూలవాసనలం జల్లుచు సుఖమును గల్గించుచున్నవి. తాపప్రశాంతి నొందియున్న యీపర్వతము పూలదండల నలంకృతమై జలధారలను సుగ్రీవుఁడభిషిక్తుఁ డగునట్లు దాను

* ఇది యిరువదెనిమిదవసర్గమునఁ గలదు.

ను వృష్టిధారల నభిషిక్తమగుచున్నది. నీలమేఘములు కప్పఁగాఁ దెల్లని జలధారలుగలిగి వాయువునిండిన గుహాలు ప్రతిధ్వనింపఁగా నుండు నీపర్వతము వేదాధ్యయనము చేయుచున్నట్లున్నది. నీలమేఘము నందుఁ జలించుచున్న విద్యుల్లత రావణుని తొడపైనుండి విడిపించుకొనఁ బెనఁగులాడుచు జాలిగలిగించుచున్న సీతవలెనే నాకుఁ దోఁచుచున్నది. పర్వతనదులు విశేషించి ప్రవహించుచున్నవి. పక్షులు సంతోషమున జలవిహారము చేయుచున్నవి. ఆరుద్రపురుగులు చిత్రముగాఁ గన్పడుచున్నవి. ఇపుడు యోగనిద్ర మెలమెల్లన విష్ణువు నొందుచున్నది. నదులు త్వరగా సముద్రమున కేగుచున్నవి. కాంతలు ప్రియులఁ జేరసిల్లుచుఁ గామాతుర లగుచున్నారు. మయూరము లడవుల నృత్యముచేయుచున్నవి. కదంబవృక్షములు పూచినవి. వృషభరాజములు గోవులఁ గవయనుంకించుచున్నవి. సస్యములచే భూమి సొంపుగానున్నది. విరహులు పరితపించుచున్నారు. వానరు లొక్కతావుననే యాహారము దొరకుటంబట్టి హాయిగానున్నారు. పర్వతవనమునకుఁ బోవఁ బయనముచేయు మదగజము మేఘధ్వని నాలకించి శత్రుగజము గావించిన బృంహితమని యనుమానించి యుద్ధముచేయఁ గోరి వెనుకకు మరలినది. తుమ్మెదల ఝుంకారమే తంత్రీస్వనముగా, కప్పలరొదలు కంఠతాళముగా మేఘధ్వనులు మృదంగనాదముగా నడవులయందు సంగీతము సాగుచున్నది.

పర్వతములయందు మిక్కిలి వేగముగాఁ బాఱుచున్న సెలయేళ్లు శిఖరములకు దాపటి భాగములు నిర్మలములగునట్లు మీఁదుగాఁ బాఱి ముత్తియపుహారమువలెఁ గ్రిందఁ బడుచు భూరిగుహాంతర్భాగముల నెలకొనుచున్నవి. రాజుల

దండయాత్రలు నిలిచినవి. యుద్ధమునకై పోయియున్న రాణువ మరలినది. జలనిరోధమున యుద్ధావకాశము లేక పగ శాంతించినది. భాద్రపదమాసమున వేదాధ్యయనము చేయఁగోరు సామవేదులగు ద్విజులకు నిది శాస్త్రయుక్తమగుట వేదారంభసమయము. కోసలాధీశ్వరుఁడగు భరతుఁడు వర్షాకాలము నాలుగునెలలు గృహోపకరణములఁగాని యన్యవస్తువులఁగాని సేకరించుట కష్టమగుట నాషాఢపూర్ణిమను మున్నే గృహోపకరణము లోనఁగూర్చి పనులఁ దీర్చుకొని యాషాఢపూర్ణిమను వ్రతాంగముగా గ్రహించి యుండును. నిజము. నే నెచ్చటికైన వెడలిరాఁగా నగరవాసులు మహానందమునఁ జేయు కోలాహలములం బోలి యిప్పుడీ సరయూనది ప్రవాహవేగమున వృద్ధినొందుచుండును. సూనృతము. సూర్యపుత్రుఁడు శత్రువును గెల్చి భార్యను రాజ్యము నొంది యున్నాఁడు. కనుక నుపభోగమునకు మిక్కిలి గుణవంతమగు నీవృష్టికాలమున సుఖముల ననుభవించుచున్నాఁడు. వత్సా! నేననఁగా భార్యను బోఁగొట్టుకొని రాజ్యభ్రంశము నొంది యింతదనుక శత్రువును జయింపలేక యున్నాను. ఈనా శోకము దుస్తరము. వృష్టికాలమున మఱింత దుర్భరముగా నున్నది. రావణుఁడు ప్రబలవిరోధి. ఈశోకత్రయమును దరించుట మిక్కిలి శ్రమముగా నున్నది. ఇది దండయాత్రకుఁ దగినకాలము కాదు. మార్గములు పంకసంకలితములు. సుగ్రీవుఁ డిప్పుడే పగవానిం బొలియించి సీతను దేఁ బ్రయత్నింతమని నొక్కి చెప్పిన నంగీకరింపనైతిని. చిరకాలమునకు మరల నతఁడు భార్యం గలిసికొనియెను. మన కార్యమూ సామాన్యముగాదు. కావున నతనిఁ బ్రయత్నింపుమని శాసింపఁజాల

కుంటిని. ఇఁక శరత్కాలము రాఁగా నాయుపకారమును స్మరించి స్నేహమున నతఁడు ప్రవర్తింపఁగలఁడు. వీరుఁడు కృతజ్ఞుఁడు కాక మానఁడు. అట్టివాఁడు కాకయున్న సాధువులు మనసున నొచ్చుకొందురు. అని రాముఁడు పలుకఁగా సౌమిత్రి యంగీకరించి శ్రీరామచంద్రా! సుగ్రీవుఁడు వాగ్దానమును జెల్లించును. శరత్కాలాగమనము దనుక నోర్చియుండుమనియె.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ గొన్ని విషయములు విమర్శించి సారమును గ్రహింపవలసినవి గలవు. పరికింతము.

"నవమాసధృతం గర్భం భాస్కరస్య గభస్తిభిః,
పీత్వా రసం సముద్రాణాం ద్యౌః ప్రసూతే రసాయనం." ౭

అని మూలము. కిరణముల మూలమున సాగరోదకమును పీల్చి సూర్యుఁడు వర్షరూపమున లోకులకు వాని నొసంగుచున్నాఁడని తాత్పర్యము.

"యాభిరాదిత్యస్తపతి రశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతి."

అని శ్రుతి తెలుపుచున్నటి. సూర్యుఁడే పర్జన్యుఁడనఁబడునను భావ మిటఁ గలదు. ఇటులుండఁగా నవీనులు కొందఱు ప్రాచీనుల కిట్టి విషయములు తెలియవనియు నిప్పటి విద్యయే యుత్కృష్టజ్ఞానము నిచ్చుననియు ఘోషించుట యున్మత్తప్రలాపమువంటిది. ప్రాచీనజ్ఞానమున నిప్పటిజ్ఞానము కోట్యంశముగూడ లేదని వా రెఱుంగవలయునని యీ భాగము వారిని హెచ్చరించుచున్నది. సూర్యుఁడు భూమి నాకర్షించుచున్నవాఁడనియు, "మిత్రో దధార పృథివీముతద్యామ్." అను శ్రుతియే బోధించుచున్నది. భాష్యమునందుఁ గిరణపాశము

లను బట్టుకొని భూమిని నిలిపి యున్నాఁడని యున్నది. ఒక్కొక్క విషయమును బరిశీలించిన నిప్పటి శాస్త్రములు పూర్వశాస్త్రముల నేకాంశమునకుం బోలవని యెన్నుచున్నవి. పురాణములయం దేల పేటొకరీతిగా నున్నవనువారలకు వాని యాశయము తెలియదనునదియే సమాధానము.

“శక్యమంబరమాయుష్మ న్మేఘమాలావిభూషితమ్,
కుటజార్జునమాలాభి రలంకర్తుం దివాకరమ్.” ౪

అని మూలము. ఈభాగము వర్షర్తువర్ణనము. అడవిపూవులు చూచి రాముఁడు సూర్యుని నిపూలమాలలచే నారాధింప వచ్చునని వర్ణించెను.

“దివాకరం. అస్య కుటజలగుడుభూషాయోగ్యమస్య సదాయోగ్యం దృష్టం
అలంకారప్రియో విష్ణురితి న్యాయేన అలంకర్తుం శక్యం.”

అని తనిశ్లోకి వ్రాసినది.

“అలంకారప్రియో విష్ణురభిషేకప్రియశ్శివః,
నమస్కారప్రియో భానుర్విప్రో ధ్యానప్రియస్సదా.”

అనుసూక్తి పామరులకొఱకుగాఁ గల్పింపఁబడినది. సూర్యమండలము తేజోగోళము. “తేజసాం గోళకస్సూర్యో గ్రహర్క్షాణ్యంబుగోళకాః.” అని సూర్యసిద్ధాంతము తెల్పుచున్నది. భగవదారాధనము తేజోమూర్తిగ ధ్యానించుటయే యని సారము. సూర్యమండలాంతర్వర్తి నారాయణుఁడే యనుట సాహసము. సూర్యుఁడు త్రిమూర్త్యాత్మకుఁడనుమాట తనిశ్లోకి యెఱుంగదేమో. మతాభిమానపిశాచికావేశఫల మిట్టిదియే కాఁబోలు. మఱియు నీభాగమునఁ గొన్నిశ్లోకములకు విశే

షార్థములని మతాపేశము గలుగ వ్రాసినది నిస్సారము. కాన వానిని మనము విమర్శింపఁబనిలేదు.

"సిద్ధార్థశర్మా యతనో నూనం సంచితసంచయః,
ఆషాఢీమభ్యుపగతో భరతః కోసలాధిపః." ౫౫

అని మూలము. ఆషాఢ పూర్ణిమను భరతుఁడు వ్రతాంగముగా స్వీకరించియుండుననుటంజేసి వార్షికమాసములు నాలుగని యర్థమగును.

"ఆషాఢే తు సితే పక్షే ఏకాదశ్యాముపోషితః,
చాతుర్మాస్యవ్రతం కుర్యాద్యత్కించిత్ప్రియతో నరః,
వార్షికాంశ్చతురో మాసాన్ వ్రతం కించిత్సమాపయేత్,
అసంభవే తులార్కేఽపి కర్తవ్యం తత్ప్రయత్నతః."

అని భారతప్రమాణము నుదాహరించి మహేశ్వరతీర్థులు వృష్టికాలము నాలుగునెలలని తేటపఱచెను. గోవిందరాజులు నీయాశయమే తెలియఁజేసెను. కావున నాకాలమున నైదు ఋతువులే వ్యవహారమున నుండుననని మన మూహింపవలయును.

హనుమ రామకార్యము నెఱవేర్పుమని సుగ్రీవునకుఁ దెలుప నతఁ డట్లే చేయఁబూనుట.

* ఆకసము మేఘావరణము తగ్గుటంజేసి నిర్మలముగాఁ గనఁబడెను. రాకరాక రాజ్యము లభించుటంజేసి భోగాసక్తి మిక్కుటము కాఁగా రుమను దారను గూడి తదేకాగ్రచిత్తమున నుండెను. ధర్మార్థానుష్ఠానతత్పరుఁడు గాకుండెను.

* ఇది యిరువదితొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

రాజ్యపాలనము మంత్రులయధీనముగ నొనరించి తాను సుఖాసక్తి నుండెను. హనుమంతుఁ డావిషయము నెఱింగి ధర్మజ్ఞుఁడు కాన సుగ్రీవునికడకుఁ బోయి సామదానములచేఁ బ్రసన్నునిగా నొనరించి యాతనికి బోధించి యిట్లనియె: "రాజ్యకీర్తుల నొందితివి. ఇఁక మిత్ర కార్యమును బాలింపవలయును. కృతజ్ఞుఁడై మిత్ర కార్యములను సఫలము సేయువానికి రాజ్యకీర్తి ప్రతాప వృద్ధి కలుగును. కోశదండ మిత్రులను బడసినవాఁడు మహారాజ్యమును బాలింపఁగలఁడు. సకాలమునందు మిత్ర కార్యములు సేయువానికి సత్ఫలములు గలుగును. కాన సీతాన్వేషణకార్యము నెఱవేర్పవలయును. ఇప్పటికే కాలాతీతమైనది. శ్రీరాముఁడు ప్రతీక్షించువాఁడయ్యును సీతను వెదుకఁ దొందరపడువాఁ డయ్యును సమయమునే యనుసరించి పోవువాఁడు కాన నీకుం జెప్పఁడు. శ్రీరాముఁ డప్రమేయ మహిమాఢ్యుఁడు. ఆతనికని నిర్వహింపుము. ఆతఁడు నీకార్య మొనరించెఁ గదా. రాముఁడు మనలఁ బ్రేరేపించిన పిదప మనము చేసినఁ గాలాతిక్రమణ దోషము గలుగు. ముందే చేసిన నది కలుగదు. ఇంకను సేనల కాజ్ఞాపింపవా? ఏల? రాముఁ డసదృశపరాక్రమశాలి. ఒక్కబాణమున వాలిని వధించెఁ గదా. అట్టివాని యిల్లాలిని వెదకించినఁ బ్రియము గావించినవార మగుదుము. రామునకు భయము గల్గించువారు ముల్లోకంబులందును లేరు. ఆమహాత్మునియెడఁ గృతజ్ఞుఁడవై యుపకారము చేయుము. నీయానతిగైకొన మాలో నెవ్వఁడే నొకఁడు పాతాళమునఁగాని భూమియందుఁగాని జలాకాశములఁగాని యప్రతిహతముగ సంచరింపఁగలఁడు.

బలవంతులు వానరులు నీవశమున నున్నవారు. ఎవరేపని చేయఁబలఁయునో యాజ్ఞాపించిన నిర్వహింతురు.

హనుమంతుఁ డిట్లు న్యాయ్యముగాఁ జెప్పిన యామా టలు విని సుగ్రీవుఁడు మిత్రకార్యనిర్వహణోద్యమకృతనిశ్చ యుఁ డయ్యెను. అంత నలుఁగాంచి సేనాధీశా! నీవశమున నున్న వానర సేనల నెల్లర వేగముగా రా నాజ్ఞాపింపుము. సేనాధిపతులు తమ తమ వాహినులంగూడి నీచెంతకు వత్తురు గాక. ఇది మొదలు పదునైదుదినములలో నిచ్చోటికి రాని వారలను మరణదండనము విధింపఁబడును. ఇందులకు శంకయే లేదు. నీవంగదునితోడ జాంబవంతుని కడ కరిగి నాయాజ్ఞను దెలుపుము. అని యాజ్ఞాపించి యంతఃపురమున కరిగెను.

శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవునిపైఁ గోపమూనుట.

*వర్షర్తువు దాఁటి శరదృతువరుదెంచెను. ఆరాత్రులు చంద్రికాధౌతములై తేటగనుండెను. వానిం జూచి శ్రీరా ముఁడు సీత పరులపాలయ్యెనుటయు, రవితనయుఁడు కాముకుఁ డగుటయు, నియమిత కాలమతిక్రమించిన నతఁడు రాకుండు టయుఁ దలపోసి మిక్కిలి దుఃఖించెను. పర్వతకూటమునఁ గూర్చుండి నిర్మలాకాశముం గాంచి ప్రేయసిం దలంచుకొని యార్తవాక్యముల నాప్రాణేశ్వరి సారసపతులతో విహరించు చుండి యిప్పుడు కఱకురక్కసులబారిం జిక్కి యెట్లు క్రీడిం చును? కలహంసపలుకులను మేలుకొను నాప్రియురాలిపుడెట్లు మేలుకొనునో. మన్మథుఁడు నాసీతను బ్రాణములు పోవు దనుక బాధింపకవదలునా? అని విలపించెను. లక్ష్మణుఁడు ఫలా

* ఇది ముప్పదియవసర్గమునఁ గలదు.

హరణార్థము పోయియుండి మరలివచ్చి యున్నను గాంచి తానును బరితపించెను. శ్రీరామా మనస్సు కామవశమైనను పౌరుషము కృశించినను మనోధైర్యమపుడప్పుడు కలుగుచుండును. సుగ్రీవాదుల తోడుపాటు మనకార్యమును ఫలింపఁ జేయఁ గలదు. నీవు సీతను సాధించుటకై పెద్దదిగాదు. అగ్ని జ్వాలను బట్టుకొని యెవఁడు కాలకయుండును? అని హితము తెలుపఁగా విని యతనితో శ్రీరాముఁ డిట్లు పలికెను.

వత్సా! నీవన్నట్లు కార్యము సాధింపవలసినదే. ఉత్సాహాదుల నవలంబింపవలసినదే. మనపూనిన యీయభీష్టకార్యము ఫలించునా యనియు నాలోచింపవలసినదే. అని సీతమదికిఁ దగుల దుఃఖము పెల్లున నోరెండఁగా నాయనా! ఇంద్రుఁడు కృతకృత్యుఁ డయ్యెను. మేఘములు వర్షించి వర్షించి యలసిన ట్లూరకున్నవి. గర్జితములు మయూరనృత్తములు గజబృంహితములు సెలయేళ్లచప్పుడులు తటాలున నిలిచినవి. సూర్యసంగమమున నవయువతులు లజ్జపెంపున మెల్లమెల్లన జఘనముల వెలిపుచ్చురీతి శరత్కాలమున నదులు సైకతముల వెలిపుచ్చుచున్నవి. కమలాకరములు సొంపుగా నున్నవి. గజమిథునములు పక్షిమిథునములు సంతోషమున విహరించుచున్నవి. జైత్రయాత్రకు రాజులుపోవుట కిది మంచి తరుణము. ధనవంతులుగ నుండి కాలవిపర్యయమున దరిద్రులగువారు నూత్నధనికులు చేయునవమానమునకు బదులుచేయక తూలునట్లు మయూరములు స్వాభరణభూతములగు పింఛములు లేక హంసలు తమ్ముఁ దూలనాడఁగా మదమఱియున్నవి. ఈఋతువైభవ మెంత వర్ణించినను దనివిసనదు.

రాజులు దండయాత్రకై మొదటి ప్రయాణము చేయు సమయమిది. సుగ్రీవుఁ డగపడలేదు. మనపనికై యత్నించినట్లు గానరాదు. పరితపించుచున్న నాకీ నాల్గునెలలు శతవర్షములుగా నగపడినవి. సర్వసుఖములను వదలి యుద్యానమున కరుగు రీతి నన్ను వెంబడించి యడవులకు వచ్చినది. సకలకష్టములకుఁ బాత్రమైన నాయందు సుగ్రీవున కనుగ్రహము రాకయున్నది. దుర్మతి యీ సూర్యపుత్త్రుఁడు మనస్సులో నీరాముఁ డనాథుఁడు. రాజ్యచ్యుతుఁడు. దూరదేశమునకు వచ్చినాఁడు. కుబుద్ధి రావణుఁడు భార్య నపహరింపఁగా నన్నే శరణు చొచ్చినాఁడు. అనుకొని గౌరవ మునుపక యవమానించినాఁడు. శరత్కాలము రాఁగా సీతాన్వేషణ మొనర్తునని శపథముచేసి దుర్బుద్ధియగుటఁ దనపని కాఁగానే నన్నుపేక్షించినాఁడు. సౌమిత్రీ! నీవు కిష్కింధ కరుగుము. గ్రామ్యసుఖములందే ప్రీతిగల యామూర్ఖునింగాంచి నామాటలుగా నిట్లు పలుకుము. ఎవ్వఁడు కృతజ్ఞుఁడై యుపకర్తలై తనవలనఁ గాఁదగినకార్యము కొఱకు తన్నాశ్రయించి యున్నవారలకు మాటయిచ్చి దానిం దప్పునో వాఁడు పురుషాధముఁ డనఁబడును. తన బాసతప్పక జరపించువాఁడు పురుషోత్తముఁడనఁబడును. ఎవ్వఁడు మిత్త్రులవలని యుపకారమునకు బదులుచేయ మఱచునో వారి దుఃఖమును దొలఁగింపఁడో వానిని సత్పురుషులు బ్రదికియుండఁగాఁ గాంచరు. అంతియకాక వారి మృతకళేబరమాంసములను దినుజంతువులుకూడ భక్షింపవు. అని నొక్కిపలుకుము. నేను సంగరమున సువర్ణపుంఖముగు బాణము నాకర్షింపఁగా దాని యాకారమును సుగ్రీవుఁడు చూడఁగోరుచున్నాఁడు కాఁబోలు. ఇది నిజమనుకొనియెదను. వజ్రాయు

ధమువలెఁ బలుగెత్తు నా ఘోరటంకారధ్వనిని మఱొకసారి యతఁడు వినఁగోరుచున్న వాఁడేమో. సీతా! సాలవృక్షభేదనమున నాశౌర్య మెఱింగియు నీవు తోడుగానుండుటఁ దెలిసియు సమయభంగము గావించిన తన్నుఁ జంపుదునగదా యని తోఁపకున్నదే. ఏల? సఖ్యము చేయుట వాలినిజంపుట యనునివి దేనికై చేయఁబడియెనో దాని నతఁడిప్పు డెఱుఁగకున్నాఁడు. వర్షాకాలము చనఁగా వచ్చెదనని సమయము చేసిన సుగ్రీవుఁ డింతదనుక భార్యాసంగతి విహరించుచు నాల్గునెలలు గడచినను దెలియకున్నవాఁడు. మంత్రులంగూడి తమసుఖమునే చూచుకొనుచున్నాఁడు గాని వగచుచు దీనులముగా నుండు మనపై దయ యుంచకున్నాఁడు. వత్సా! కిష్కింధకుఁ బొమ్ము. రవిసూనునితో నాకోపమువిధము స్పష్టపఱుపుము. అంతియగాక యీమాటయుఁ జెప్పుము. వాలి మార్గమున దేనఁ బోయెనో యది యిప్పుడు మూయఁబడ లేదు. అది నీకు నున్నది. కనుకఁ జేసిన ప్రతినమఱువకుము. వాలి పోయిన త్రోవ ననుసరింపకుము. ప్రతిన మఱువకుము. పూర్వము యుద్ధమున బాణమువైచి వాలినే వధించితిని. వాగ్దానమును మఱచిన నిన్ను బంధుయుక్తముగా వధించి పుచ్చెదను. వత్సా! కార్యము రీతి యీవిధము తెల్పి హితమెద్దియో బోధింపుము. కాలము మించకయుండఁ బొమ్ము. సత్యమును బాలింపుమని గట్టిగాఁ దెలుపుము. మాటతప్పిన వాఁడి బాణముల వైవఁగా వానికిఁ బ్రాణము లర్పించి వాలిని జూడఁగలవనియుఁ దెలుపుము. అని రాముఁడు పలుకఁగా లక్ష్మణుఁడు సుగ్రీవుని విషయమునఁ గ్రోధము గొనియెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమున నొక్క విషయము శ్రీరామవాక్యములంబట్టి తెలియవచ్చును. కృతజ్ఞత ముఖ్యమనియు, నది మాలిన నేవిషయమునను మేలు లేదనియు, నంతియకాక యిట్టి విశ్వాసఘాతుకుని భగవంతుఁడే వధించుననియు, నేప్రాణియైనఁ గృతజ్ఞత గలిగి యుండవలయుననియు, నాడినపలుకును దప్పరాదనియు, శ్రీరామోపదేశమని మన మీ భాగమునుండి గ్రహింపవలయు. భగవంతుఁడగు రామమూర్తి సుగ్రీవుని వధింతుననుటేల? కాఁగల కార్యముల నెఱుఁగకయే కదా యని యాలోచింపరాదు. మిత్రుఁడైననుగూడఁ గృతమెఱుఁగనివానిని బరిత్యజింపవలయునను నీతిని లోకులకుఁ దెలుపుటకే యీ యుపన్యాసమని మనము గ్రహింపందగును.

అంగదుఁడు సుగ్రీవునితో లక్ష్మణునిరాక నెఱిఁగించుట.

* ఇట్లు దీనుఁడుం బోలె శ్రీరాముఁడు పలుక విని సౌమిత్రి యన్నా! మిత్రులతోటి సమానముగా సుఖదుఃఖముల ననుభవించుటయే సాధువుల యాచారము. వానరుఁడద్దానియందు నిలువఁడు. శ్రీరామసఖ్యమునఁ గదా యిట్టి సంపదలు నాకుం గలిగెనను తలంపామర్కటమునకుఁ గలుగదు. మనయందనుకూలముగా వర్తింపఁదగునను బుద్ధి వానికి నుండదు. కనుక నిఁక వానరరాజ్యరమ వానికిఁ దక్కదు. రాజ్యలాభమునఁ గేవల సుఖానుభవము గలుగుటంజేసి ప్రత్యుపకారము చేయందగునను నూహ లేక యతఁడున్నాఁడు. ఇపుడు నాచే హతుఁడై యన్నను జూచుంగాక. ఇట్టి

* ఇది ముప్పదియొకఁడవసర్గమునఁ గలదు.

కుమతికి రాజ్య మీయరాదు. కోపము నిలుపనీయక నన్నుఁ బురికొలుపుచున్నది. సత్యము తప్పిన యాతని నిప్పుడు వధించెదను. వాలి తనయుఁ డంగదుఁడు వానరసేనలంగూడి సీతను వెదకుంగాక.

అన విని శ్రీరాముఁ డరిందముఁడఁగు నయ్యను మిత్రధ్వంసకుఁడు గామింజేసి తమ్ముఁ డాగ్రహమూని ధనుర్ధారియై వెడలుటంగాంచి మంచిమాటలతో వత్సా! నీయట్టి మతిమంతుఁ డెవ్వఁడైన మిత్రవధరూపపాపమును జేయునా? కోపవశమున మిత్రవధమునకుఁ బోలుపడు భావమును వివేకమున నుపశమించుచున్నాఁడో వాఁడే పురుషశ్రేష్ఠుఁడు. సదాచారవిదుఁడవగు నీవు మిత్రవధము చేయఁబూనరాదు. పూర్వపుఁ బ్రీతినే తలంపుము. ఆతఁడు సకాలమున రాలేవసున నొక్కటియే లోపముగాని మఱేయపరాధము గావింపలేదు. కాన నతనితోఁ బరుషవాక్యము లాడక శీతల వాక్కు లుపయోగింపుము. అనఁగా రామమూర్తి ధర్మయుక్తముగా నియమించెనని తెలిసికొని కిష్కింధకుంబోయెను. తనకోపము నడంచుకొనియే సుగ్రీవునింటికిం జనియెను.

ప్రళయకాలకాలతుల్యుఁడగు నా సౌమిత్రి ధనుర్ధారియై రామాజ్ఞను జెల్లింపంగోరి యందుఁ జెప్పఁదగిన రామవాక్యమును దానికతఁడు చెప్పు నుత్తరమునకుఁ దాఁజెప్పఁదగు ప్రత్యుత్తరము నాలోచించుకొనుచుం బోయెను. ఆ పయనమున నతనికి నడ్డముగా నుండు తరువులు శిలలు నుగ్గయ్యెను. రాజధానింగని వెలుపల సంచరించు భీకర వానరులం గాంచెను. వారతనిని శత్రువని తలంచి తరుపాషాణాదులం గ్రహించి మార్గాన నుండిరి. వారింగని సౌమిత్రి ద్విగుణీ

కృతక్రోధుఁడయ్యెను. వానరాతనిం గాంచి భయంపడి పాఱిపోయిరి. వారు పరుగిడి సుగ్రీవున కావార్తం దెలిపిరి. తారం గూడి యేకాంతమున నతఁ డుండెను. వారిమాట లక్కారణమున వినఁజాలక పోయెను. మంత్రులు కనుఁగొని రండని కొందఱం బంపఁగా వా రుగ్రాకారులై పోయిరి. వారతనికిం గనంబడిరి. వారిం గాంచినంతనే యన్నయవస్థ తలంపునకు రాఁగాఁ గోపావిష్టుఁడయ్యెను. అట్లు కోపమున మండి పడుచున్న లక్ష్మణునికడ కంగదుఁడు పోయి భయమున వగపొందెను. ఆతనిం గని లక్ష్మణుఁ డాగ్రహమున వత్సా! రాముని తమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁ డిదిగో వచ్చినాఁడని సుగ్రీవునకుం దెలుపుము. రామునార్తిఁ దాళఁజాలక వచ్చి వాకిట నున్నాఁడనుము. ఆతనిమాట విన నిష్టమున్న నీవతనికడకుఁ బోవుటయో పిల్పించి మాటలాడుటయో యేది యుక్తమో యది చేయుము. వత్సా! త్వరగాఁ దెలిపిరమ్మనియెను. ఆమాటవిని యంగదుఁడు కోపమున సుగ్రీవుని కడకరిగి ఇదిగో లక్ష్మణుఁడు వచ్చియున్నాఁడని తెల్పెను. తల్లిదండ్రులకు నమస్కరించి రుమనుంగూడ వందన మాచరించి లక్ష్మణునిమాటల విన్నవించెను.

అప్పుడు సుగ్రీవుఁడు నిద్రావేశమున మతిలేనివాఁడు గాన మేల్కొనఁడయ్యె. వానరు లాలక్ష్మణునిం దేర్పఁబూని గట్టిగా ధ్వనిచేసిరి. ఆమహాధ్వనికి సుగ్రీవుఁడు మేలుకొనియె. మంత్రము తెలుపనేర్చిన ప్లక్షప్రభావు లనుమంత్రు లిద్దఱు నంగదునిం గూడిపోయి సౌమిత్రి యర్థధర్మములవిషయమున మాటలాడ వచ్చినవాఁడని తెలిపిరి. జరగినదంతయుం దెలిపి సౌమిత్రిరాకకు భయంపడి వానరులు వడఁకుచున్నారనియు,

నీపుత్త్రుని నీకడ కతఁడు పంపెననియు, నపాకోపమున వాకిట లక్ష్మణుఁడు కాచియున్నాఁడనియు, బంధుపుత్త్రులం గూడిపోయి మ్రొక్కి యతనికోప ముపశమింపఁజేయుమనియు, సకాలమున నాయాకార్యములు చేయవలయుననియుఁ, బ్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చుట ముఖ్యమనియుఁ జెప్పిరి.

—॰ హనుమ రాజునకు హితము చెప్పుట. ॰—

* బుద్ధిమంతుఁడా సుగ్రీవుఁ డంగదాదులమాటల నాలించి లక్ష్మణుఁ డాగ్రహించి వచ్చెనని గుఱిఁగి సింహాసనము నుండి దిగి మంత్రులం గని యిందుకగ్గున నే నకార్య మొనరింపలేదు. కోపమునకుఁ గారణ మేమి? నాయందు లోపములనే కనిపెట్టు నాప్తులు తెలిపియుందురు. మీరెల్ల రిద్దానికిఁ గారణ మరయుందగు. భయముం గొన్న వాఁడఁ గాను. రామలక్ష్మణులవలన నాకేమియు భయము లేదు. మిత్త్రున కాగ్రహముకలిగినచోఁ దోట్రుపాటు గలుగకమానదు. మైత్రి రక్షింపఁదగినది. దాని కించుకంతయు భంగము కలుగరాదు. ఇకాకారణమునఁ గలఁగుచున్నాను గాని మఱేందువలనను గాదు. ఆ మాటలు సుగ్రీవుఁడు పలుకఁగా విని మతిమంతులలో మేటియగు హనుమంతుఁడు మహారాజా! నీవంటి యుదారమతి కృతము మఱువకయుండు టొకవిచిత్రము గాదు. శ్రీరాముఁడు నీకొఱకు వాలిని వధించెను. ఇపుడు నీపైఁ బ్రణయ కోపమూని శ్రీరాముఁడు సోదరుని బంపియుండును. నిస్సంశయము. కాలజ్ఞులలో మేటివి. ఏమఱియుండుటంబట్టి నీకుఁ

* ఇది ముప్పదిరెండవసర్గమునఁ గలదు.

గాలము తెలియరాకున్నది. దిక్కులు లోనగునవి నిర్మలము లైనవి. యుద్ధప్రయత్నసమయ మిది. కాని దాని నీవెఱుంగ కున్నావు. నీవు ప్రమత్తుఁడవని యెఱింగియే లక్ష్మణుఁ డిచ్చటికి వచ్చెను. రాముఁడు భార్యావిరహమునఁ గుందుచుండును. ఆమహాత్ముఁడు లక్ష్మణునంపినమాట పరుషము గాకున్నను నీ వోర్చుకొనవలయును. అపరాధము చేయ మొదలిడియుందు వేని అనుతాపరూపమున సులభముగాఁ బ్రాచితము చేసికొన వచ్చును. అట్లుగాక నీవు సంకేతము తప్పి యపరాధము చేసిన వాఁడ వైతివి. కనుక దోసిలొగ్గి సౌమిత్రిని సుప్రసన్నునిగాఁ జేసికొనుట తప్ప మఱియొకయత్నప్రాయశ్చిత్తము లేదు. రాజ హితము బోధించుట మాపనిగాన న్యాయముఁ దెల్పితిని. మఱియును జెప్పుచున్నాను. రాముఁడే ధనుర్ధరుండైన నెవ్వఁడు నిలువనోపఁడు. కుపితుండయ్యు ననుగ్రహవంతునిగా నెవఁడు చేయందగినవాఁడో యట్టిమహాబలుని గోపమూనునట్లు చేయ రాదు. అందును రామమూర్తి పరమోపకారి కాన నతని కాగ్రహ మించుకంతయుఁ గలిగింపరాదు. సపుత్త్రమిత్రబాంధ వముగా లక్ష్మణునిచరణములు శిరమునోఁక మ్రొక్కి యతని వశమునసుండి ప్రతిన నెఱవేర్తువు గాక. శ్రీరామసౌమిత్రుల శక్తి నీ వెఱుంగుదువు కదా యని తెలిపి యూరకుండెను.

తార లక్ష్మణుని బ్రసన్నునిజేయుట.

* అంత నంగదాహూతుఁడై సౌమిత్రి కిష్కింధకుఁ బోయెను. ద్వారపాలురు లతనికి దోసిలొగ్గిరి. ఆతని కోపముం గని చెంతకుఁ బోవఁజాలరైరి. నగరమయ్యది విచిత్రముగా

* ఇది ముప్పదిమూఁడవసర్గమునఁ గలదు.

నుండెను. అంగదాదులగృహములను జూచుచుఁ బోయి రాజగృహమును జూచెను. అందు దేవలోకములోని వృక్షములు గనుపట్టుచుండెను. ఆమందిరమును బ్రవేశించి యుద్యాన రామణీయకమును గాంచి యందలి కాంతామణులం గిలకించి భూషితాంగులగు సుగ్రీవానుచరులం బరికించి యంతలోఁ గాంచీదామనూపురధ్వనులు వినఁబడఁగా లజ్జించెను. అప్పటికింగూడ సుగ్రీవుఁడు స్త్రీలోలుఁడయియే యున్నవాఁడని గుర్తించెను. దానఁ గోప మినుమడింపఁగా లోనఁ జొరఁబోని సదాచారమునుగావఁ జొరనొల్లక యించుక దూరవర్తిగ నుండెను. అంత సుగ్రీవుఁడు ధనుర్నాదమున సౌమిత్రి రాక నెఱింగి భయమున వడఁకెను. అంగదోక్తిని స్మరించి లక్ష్మణుఁ డిదిగో వచ్చియున్నవాఁడని యెఱింగెను. అప్పటికిఁ గల్గిన భయావేశములఁ గలంగుచు దర్శనీయురాలగు తారం గని పురంధ్రీ! సౌమిత్రిహృదయము మృదువైనది. ఇపుడు కోపమూనివచ్చిన ట్లున్నది. కోపకారణమేమని నీకుం దోఁచును? నేనతని కేమి యపకారము చేసితినని నీ వెఱుంగుదువా? యోజించి పలుకుము. అంతకంటె నీవె యచ్చటికేగి ప్రసన్నునిగాఁ జేయుము. సాధువులు స్త్రీలం గాంచినఁ గోపమును వదలుదురు. నిన్ను నతఁడు చూచినంతనే గోపమును వదలిపెట్టును. మంచిమాటలాడుము. ఆతనిమనస్సు నిర్మల మగును. పిదప నేనును జూతును. ఆమాటలు విని యాతార యట్లేపోయిన నాసౌమిత్రి శయ్యాగృహమునుండి వచ్చినగుఱుతు గాంచినంతనే కోపము నిగ్రహించి యవనతాననుండై యుండెను. ఆతార సంభోగచిహ్నముల వచ్చియు, పానమదమున లజ్జవదలి ప్రసన్నదృష్టిఁ దిలకించి ధైర్యమును

మృదువాక్కుల నతని లాలించుచు నర్థవంతము లగుమాటల నిట్లనియె.

రాజకుమారా! కోపము నీకుం గలుగ నేల? నీమాట నెవఁ డతిక్రమించును? ముందువెనుక లాలోచింపక దావాగ్ని చెంతకు నెవ్వఁడు పోవఁగలఁడు? అని మంచిపలుకుల ముందు ముందుచ్చరించుచు వినయము నగపఱచుచు నిష్కపటముగాఁ బలికిన విని లక్ష్మణుఁ డిట్లనియె. తారా! పతిహితాసక్తమతివి. విషయ మిట్టిదని యెఱుఁగవు. నీభర్త కాముకుఁడై ధర్మార్థముల నవలంబింపక నడచుకొన్నాఁడు. ఇది తెలియదో. అతఁడు రాజకార్యములను దుఃఖితులగు మమ్ముంగాంచక మంత్రులతోఁ బానమునే యాశ్రయించుచున్నాఁడు. నాలుగునెలలు గడువు తీసికొనివచ్చి యవి గడచినను గామపరతంత్రత నెఱుంగకున్నాఁడు. ఇది న్యాయ్యప్రవర్తనము కాదు. పాపమువలన ధర్మార్థములు నశించుటయే గాక కామము కూడ నశించును. ఉపకారికి బదులు నుపకారము చేయనిచో ధర్మము నశించు. ప్రత్యుపకారము చేయమి మిత్రుఁడు తొలఁగఁగా విశేషించి యర్థకామములు నశించును. సత్యధర్మములందు స్థిరముగానుండు మిత్రుఁడు అర్థకామములకు మూలమగుటంజేసి వానికంటె నుత్కృష్టుఁ డగుచున్నాఁడు. అట్టిమిత్రుని వదలుటంజేసి నీపతికి నర్థకామధర్మములు నశించును. తెలివిగలదానవు కాన మమ్ము వదలినపుడు మేము చేయఁదగినదెద్దియో నీవే చెప్పఁగలవు. కానఁ బలుకుము.

అనఁగా నాతార విని రాముఁ డతనిం బంపినందులకుం గారణ మిదియైయుండునని యూహించి యిట్లనియె. రాజకుమారా! కామవశుఁడగు సుగ్రీవునిపై నిది కోపమూనుసమ

యేము కాదు. స్వజనునియం దాగ్రహ మూననేరాదు. ఆతఁడు మీ కార్యము సాధింప నెప్పుడని గణించుచున్నాఁడు. ఇప్పుడు కార్యాంతరములం దవిలియున్నను నీవు సహింపవలయును. వీరుఁడగు వాఁ డల్పునిపైఁ గోపము పూనవచ్చునా? వ్యవసాయ ముతోఁగూడి శాంతియును తపోధనములుగల నీవంటిమహాపురు షుఁడు కోపవశుఁ డగునా? శ్రీరామునకుఁ గోపము గలిగెనని యెఱుఁగుదు. అందులకుఁ గాలవిలంబమే కారణము. మీ మహోపకారమును గూడ నే నెఱుఁగుదును. మీమందుల కేది చేయఁదగుననునదియు నెఱుంగనిదానఁ గాను. కామజనితమగు కామబలము సహింప నలవిగాదు కదా. సుగ్రీవుఁ డెవ్వరియం దాసక్తిగలిగియున్నాఁడో యాకాంతల నెఱుంగుదు. నీవిట్లు కోపమొందుటం జూడఁగాఁ గామపరతంత్రుల క్రీడాసుల యం దంతఁగా జ్ఞానము నీకుఁ జాలదని తోఁచుచున్నది. అట్టి జ్ఞానమున్న నీవిట్లని ద్వేషించియుండవు. కాముకునకు దేశకా లాదు లెఱుంగఁ గావు సుమా. మహాత్మా! నాతో విహరించు సుగ్రీవుని సోదరవాత్సల్యమున క్షమింపుము. తపోధర్మనిరతు లగు మహాసులుగూడఁ గామపరతంత్రు లగుదురు. చంచలస్వభా వముగల వానరరా జట్టివాఁడగుట విచిత్రముకాదు. అని పలికి పానమదమునఁ బలుకులు తొట్రిల నిట్లు పలికెను.

మహాత్మా! కామపరతంత్రుఁడైనను సుగ్రీవుఁ డూర కుండక మీకార్యము చేయఁబూని చాలదినములకు ముందే వానరుల కాజ్ఞ చేసెను. ఆయాతావులనుండి కోట్లకొలఁది వానరవీరులు వచ్చియున్నారు. లోపలికి దయచేయుము. అంతి పురమున స్త్రీలుందురు గానఁ బోఁగూడదని సదాచారమును పాటించితివి. మిత్రపత్నులం జూచుట దోషముగాదు. ఆ

మాటలు విని తమయనుగ్రహమున వచ్చు సంతసమున లక్ష్మణుఁడు లోపల కరిగెను. సుగ్రీవుంగాంచెను. దివ్యభూషణ భూషితుఁడై యువతులతోఁ డుండెను. స్త్రీలనడుమనుండు నాతనింగాంచి సౌమిత్రి కోపమున దుర్నిరీక్ష్యుఁడయ్యెను. సుగ్రీవుఁ డట్లు వచ్చిన సౌమిత్రిం గాంచెను.

మహామునులారా! ఈభాగమునఁగల విశేషములఁ బరికింతము.

> ''వానరేంద్రస్య గృహం రమ్యం మహేంద్రసదనోపమం,
> శుక్లైః ప్రాసాదశిఖరైః కైలాసశిఖరోపమైః.'' ౧౪

అని మూలము. ఈవర్ణనము బట్టిచూడఁగా వాలియుండు నంతఃపురము దేవేంద్రుని సౌధమువలె నుండెడు. వానరుల గృహములు కట్టుకొనుట యత్యద్భుతదృష్టపూర్వము. ఆకాలమున వానరులు మానవులు కలిసి ప్రవర్తింతురని తోఁచెడి. శాఖామృగములనఁబడు వానరులైనను రాజ్యపాలనాదులు మానవులవలె జరుపుచుండినట్లు శ్రీవాల్మీకికావ్యము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. ఇంతసుస్పష్టమైన నుండినఁగాని విస్తరింప వలనుపడదు. లేనివిషయము నెవ్వరు వర్ణింపఁజాలుదురు? వానరమానవులకు నేక భాషయు నాచారములు సమానములుగా నుండెను. కాలానుసారము మార్పునొంది యుండెను. అప్పటి వానరసృష్టి మార్పునొంది కేవల మృగస్వభావముగ మార్పునొంది యున్నదని మన మూహింపవలయు. ఇప్పటి మనచరిత్రకర్తల పాండిత్య మప్పటి సృష్టి నూహింపఁ బనికిరాదు. ఈజిప్టుదేశమున భూభాగము త్రవ్వుచుండఁగా నించుమించుగా ముప్పదిగజముల పరిమాణముగల పక్షికా

లోనటి కనఁబడినవి. అవి యిప్పటికిని గోచరించుచున్నవఁట. ఇఁక నాపక్షి యెంతయుండెనో యూహింపవచ్చును. గండభేరుండమను పక్షి యేనుఁగులఁ దన్నుకొనిపోయి భక్షించు నన్న కథను విని నవ్వి పూర్వుల నపహాసించిన చరిత్రజ్ఞానవంతు లిద్దాని విని నోరు మూసికొనవలసినవారు గదా. పూర్వ సృష్టిలో నెన్నియో మార్పులు కలిగినవని ప్రత్యక్షమునుబట్టియు నంగీకరింపక తప్పదు. అప్పుడు పూర్వపు వైచిత్ర్యములఁ దెలిపినవారల నపహాసించుటకింత మన కది తెలియఁదరము కాదని యూహించుటయే వారి కలంకారము.

"వచనైస్సాంత్వయుక్తైశ్చ ప్రసాదయితుమర్హసి,
త్వద్దర్శనవిశుద్ధాత్మా న స కోపం కరిష్యతి. ౩౫
న హి స్త్రీషు మహాత్మానః క్వచిత్కుర్వన్తి దారుణం,
త్వయా సాంత్వైరుపక్రాంతం ప్రసన్నేంద్రియమానసం. ౩౬
తతః కమలపత్రాక్షం ద్రష్టుమభ్యాగమత్తదా.
సా ప్రస్ఖలంతీ మదవిహ్వలాక్షీ
ప్రలంబకాంచీగుణహేమసూత్రా,
సలక్షణా లక్ష్మణసన్నిధానం
జగామ తారా నమితాంగయష్టిః." ౩౭

అని మూలము. ఈభాగమును బరిశీలించిన వానరాంగనవలెఁ దార యున్నదియా, లేక రాజపత్నివలె నున్నదియా యని తేటపడును. సృష్టి చమత్కృతి యెవ్వారికి నెఱుంగరానిది. నాగకాంతలపాదాగ్రములయందే సర్పాకారత కనఁబడుచుండు నని కలదు. రామాయణకాలమునఁ బక్షులలోఁ గొన్ని జాతులు వానరభల్లూకములలోఁ గొన్ని జాతులును మానవులు నొక

భాష నెఱింగి కలిసియుండఁదగు నూహలు కలవారుగా నుండిరని యేర్పడును. సురాపానము సంభోగాంగముగా బ్రాహ్మణజాతికిం దప్పఁ దక్కినవారికి స్మృతుల యంగీకార మునఁ గనఁబడును. కావున నాతారయుఁ బానమదమునఁ గన్నులు వికృతిఁ బొందఁగాఁ గాంచీదామాద్యలంకారములఁ దేజరిల్లుచు లక్ష్మణుని శాంతునిఁ జేయఁదగునను పతియానతిం గొనివచ్చునని మన మెఱుంగవలయు.

"స తాం సమీక్ష్యైవ హరీశపత్నీం
తస్థావుదాసీనతయా మహాత్మా. 3౦
అవాఙ్ముఖో౽భూన్మనుజేంద్రపుత్ర
స్త్రీసన్నికర్షాద్వినివృత్తకోపః."

అని మూలము. సంభోగచిహ్నములతో ననఁగాఁ బడకటింట నుండఁదగు వేషముతో నని యర్థము. తార రాఁగా సౌమిత్రి తలవంచుకొనెనని యర్థము. పరభార్యాసందర్శన మనర్థఫల దాయకమని స్మృతులు బోధించుచున్నవికదా. ఈరామాయణ తాత్పర్య మదియే. ఈసదాచారమూలముననే పూర్వులు సద్యశస్సు సంపాదింపఁగల్గిరి. భార్యనుభర్తయుఁ గూడఁ గొన్ని సమయములందుఁ జూడరాదని మనుస్మృతి తెలుపుచున్నది.

"నాశ్నీయాద్భార్యయా సార్ధం నైనామీక్షేత చాశ్నతీం,
క్షువతీం జృంభమాణాం వా న చాసీనాం యథాసుఖం. ౪3
నాంజయంతీం స్వకే నేత్రే న చాభ్యక్తా మనావృతాం,
న పశ్యేత్ప్రసవంతీం చ తేజస్కామో ద్విజోత్తమః." ౪౪
అధ్యా-౪.

భర్తయే యీసమయములయందు భార్యను జూడరాదనఁగా నిఁక నితరునిమాట చెప్పనేటికి?

"న హి ధర్మార్థసిద్ధ్యర్థం పానమేవం ప్రశస్యతే. ౪౫
పానాదర్థశ్చ ధర్మశ్చ కామశ్చ పరిహీయతే,
ధర్మలోపో మహాంస్తావ త్కృతే హ్యప్రతికుర్వతః. ౪౬
అర్థలోపశ్చ మిత్రస్య నాశే గుణవతో మహాన్."

అని మూలము. ఇది లక్ష్మణుని భాషణము. పానాసక్తుఁడై ధర్మార్థముల నెఱుఁగక సుగ్రీవుఁ డున్నాఁడని లక్ష్మణుఁ డాక్షేపించెను.

"పానమక్షాః స్త్రియశ్చైవ మృగయా చ యథాక్రమమ్,
ఏతత్కష్టతమం విద్యాచ్చతుష్కం కామజే గణే. మను. అధ్యా-౭.
పానం దుర్జనసంసర్గః పత్యా చ విరహోఽటనమ్,
స్వప్నోఽన్యగేహవాసశ్చ నారీసందూషణాని షట్." ౧౩. అ-౯.

అని మనుస్మృతి స్త్రీపురుషులకు సురాపానము హానికరమని తెలుపుచున్నది. మాంసభక్షణము నిషేధింపఁబడని బ్రాహ్మణులకే సురాపానము నిషేధింపఁబడినది. దానిని క్షత్రియులు సంభోగకాలమున మఱికొన్నిగాఁ బ్రభుల సేవించినట్లు కనుపట్టు. అయినను విప్రస్త్రీకిఁ గాదు. బ్రాహ్మణు లెంత జాగరూకతతో బ్రహ్మవర్చసమును సాధించిరో యద్దాని మూలమునఁ స్పష్టమగును. ధర్మార్థములకు హానికరము పానమే యనియును దాని మానవలయు ననియు మనకీ రామాయణభాగము తెలుపుచున్నది.

"కోపం కథం నామ గుణప్రకృష్టః కుమార సద్యాసమవృత్తవృత్తే. ౫౧
కస్త్వద్విధః కోపవశం హి గచ్ఛే త్సత్త్వావరుద్ధ స్తపసః ప్రసూతిః,"

అని మూలము. ఇది తారావాక్యము. శాంతి తపస్సుగా నిందుఁ జెప్పఁబడినది. శాంతము తపస్సునకు ఫలమని తాత్పర్యము. కోపవశుఁడు క్షుద్రుఁడనియుఁ దాత్పర్యము.

"పైశున్యం సాహసం ద్రోహ ఈర్ష్యాసూయార్థదూషణం,
వాగ్దండజం చ పారుష్యం క్రోధజోఽపి గణోఽష్టకః." ౪౮. అ-౭.

అని మనువు తెలిపెను. క్రోధమువలనఁ గలుగు దుర్గుణములివి. కావున లక్ష్మణా! నీవు కోపమూనకుమా యని తార బోధించెను. పానము క్రోధము మంచివి కావనియు వానిని బ్రయత్నమున వదలవలయు ననియు నిందలి సారము.

శ్రీరామసందేశము లక్ష్మణుఁడు సుగ్రీవున కెఱింగించుట.

* సుగ్రీవుఁ డంతఃపురమున కరుగుదెంచిన సౌమిత్రిం గాంచి భయంపడి కాంచనపీఠమునుండి దిగియెను. కాంత తారనిం గూడి దిగిరి. రుమంగూడి కాంతాంతరముననున్న యా వానరరాజుం గాంచి లక్ష్మణుఁడు క్రుద్ధుఁడై యిట్లు పలికెను. జితేంద్రియత్వాదిగుణములు గలరాజు వినుతిపాత్రుఁ డగును. అధర్మపరుఁడై మాటతప్పిన నతఁడే పాపిష్ఠుఁడగును. ఒక గుఱ్ఱమువిషయమై యసత్యమాడిన శతాశ్వహననపాపము కలుగును. గోవువిషయమై యసత్యమాడిన సహస్రగోవధపాపము నొందును. పురుషవిషయమై యబద్ధము పలికిన నాత్మహత్యయు స్వజనహత్యయు నొనరించిన పాపము గల్గును. ఇట్లుండఁగా మహాపురుషుఁడగు రామునివిషయమున నసత్యమాడిన నీక దానిపాప మింతయని వేఱుగాఁ జెప్పవలయునా? వానరేంద్రా! తొలుత మిత్రమూలమునఁ గార్యము చేయించుకొని వారికిఁ బ్రతిగా నుపకారము చేయఁడో వాఁడు

* ఇది ముప్పదినాల్గవసర్గమునఁ గలదు.

కృతఘ్నుఁడగుదు. ఎల్లరు వానిఁజంప సిద్ధకారుదురే. కృతఘ్నుని విషయమున స్వాయంభువుఁడగు మనువు శ్లోకమును బలికెను. వినుమా దానిని దెల్పెద. బ్రహ్మహత్య నాచరించినవానికి, పానము చేసినవానికి, స్వర్ణహర్తకు, వ్రతభ్రష్టునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము కలదు గాని కృతఘ్నునకుఁ గానరాదు. ఇదియే యా శ్లోకము. రామోపకారమును స్మరించి బదు లొసఁగని నపూజ్యుఁడవు కృతఘ్నుఁడవు సత్యహీనుఁడవు నగుదువు. కృతజ్ఞుఁడవైన సీతాన్వేషణకార్యము చేసికొందువు కదా. పాము కప్పలవలె నఱచి వానిని రప్పించును. మ్రింగును. నీవును రామకార్యనిరతి నభినయించి కామాసక్తుఁడవై మాటతప్పితివి. కప్పల మ్రింగనఱచు సర్పమువంటివాఁడవని నిన్ను రాముఁ డెఱుఁగఁడు. మహాత్ముఁడవు కాని దురాత్ముఁడవని యెఱుఁగక నీకీ కపిరాజ్యము నొసంగెను. నీవు బదులుసేయవేని వాలిని జూడఁ బోవుదువు సుమీ! వాలి పోయిన మార్గము మూయఁబడలేదని నమ్ముము. శ్రీరామబాణముల శక్తి నీవు చక్కఁగాఁ దెలియుదువు కాబోలు. విషయసుఖముల ననుభవించుచు రామకార్యమును దలంపక యున్నావు. అని హెచ్చరించెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ గొన్ని విశేషము లుండును. పరికింతము.

"ఉత్పపాత హరిశ్రేష్ఠో హిత్వా సౌవర్ణమాసనమ్,
మహానుహేంద్రస్య యథా స్వలంకృత ఇవ ధ్వజః. 3
ఉత్పతంతమనూత్పేతూ రుమాప్రభృతయస్త్రియః,
సుగ్రీవం గగనే పూర్ణచంద్రం తారాగణా ఇవ." ౪

అని మూలము. లక్ష్మణుఁ డంతఃపురముఁ బ్రవేశింపఁగనే బంగరుపీఠమునుండి దిగెను. రుమ లోనగువారును దిగిరి. ఈభావమునుబట్టి యోజింపఁగా సుగ్రీవుఁడు తన యుత్తమకాంతను రుమను తారను తక్కిన భోగకాంతలను గూడి యిష్టకథాలాపములఁ గాలముఁ బుచ్చుచుండిరని తెలెడిని. వాల్మీకి యిట్లు వ్రాయుట కేవలవర్ణనమని భావింపఁదగునా? ఆయంతఃపురమునఁ గలవారి యలవాటుచొప్పున సురాపానము చేసి యొడలెఱుంగక యేవో సంభాషించుచు విలాసముననున్న వారలనియే తెలుసు. ఇది వానరులయాచార మనవచ్చునా? వానరజాతియే కాని వారును దక్కినరాజులవంటి యాచారములుగలవారే యని స్పష్టము. కావున నాకాలమున మానవజాతికిని వానరగృధ్రజాతులకు నన్యోన్యసంబంధము గలదనియు వారికి సమానభాషయొక్కటి యుండుననియు స్నేహబాంధవము సమానముగా వారల కుండుననియు మన మూహింపవచ్చును.

"సత్వాభిజనసంపన్నస్సానుక్రోశో జితేంద్రియః,
కృతజ్ఞస్సత్యవాదీ చ రాజా లోకే మహీయతే. ౭
యస్తు రాజా స్థితే ధర్మే మిత్రాణాముపకారిణాం,
మిథ్యాప్రతిజ్ఞాం కురుతే కో నృశంసతర స్తతః. ౮
శతమశ్వానృతే హంతి సహస్రం తు గవానృతే,
ఆత్మానం స్వజనం హంతి పురుషః పురుషానృతే. ౯
పూర్వం కృతార్థో మిత్రాణాం న తత్ప్రతికరోతి యః,
కృతఘ్నస్సర్వభూతానాం స వధ్యః ప్లవగేశ్వర. ౧౦
గీతోఽయం బ్రహ్మణా శ్లోకస్సర్వలోకనమస్కృతః,
దృష్ట్వా కృతఘ్నం క్రుద్ధేన తం నిబోధ ప్లవంగమ. ౧౧

బ్రహ్మఘ్నే చ సురాపే చ చౌరే భగ్నవ్రతే తథా,
నిష్కృతిర్విహితా సద్భిః కృతఘ్నే నాస్తి నిష్కృతిః. ౧౨
అనార్యస్త్వం కృతఘ్నశ్చ మిథ్యావాదీ చ వానర,
పూర్వం కృతార్థో రామస్య న తత్ప్రతికరోషి యత్." ౧౩

అని మూలము. రాజు సత్యమునే [illegible] నుండవలయు. [illegible] ఏజంతువునైన [illegible] ఉపకారమును బడసి [illegible] పాతకమునకైనఁ బ్రాయశ్చిత్తము కలదు కాని కృతఘ్నునకు ప్రాయశ్చిత్తము లేదు. అని సారము.

"[illegible] ౨౧
[illegible]
[illegible] ౨౨
బ్రహ్మహా [illegible]"
[illegible]పురాణము.

కృతఘ్నునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము లేదని స్మృతిపురాణవచనములు తెలుపుచున్నవి. బ్రహ్మహత్యాదులకుఁ బ్రాయశ్చిత్తములు కలవనియుఁ గృతఘ్నునకు మాత్రము ప్రాయశ్చిత్తము లేదనియు దీని తాత్పర్యము. రామాయణము స్మృతిధర్మములనే బోధించుచున్నది. సదాచారము తెల్పునట్టి సిద్ధాంతము చేయుచున్నది. కథమాత్రమే పఠించి తృప్తిపడక యందలి ధర్మముల నెఱుంగవలయు. లక్ష్మణుని వాక్యములమూలమున వాల్మీకిమహర్షి యహింస, సత్యము, కృతజ్ఞత యనునవి ముఖ్యముగఁ బరమ ధర్మములని బోధించుచున్నారు. ఇవ్వానిలో నేభాగమైన

మన మాచరణమున నునుచుకొనవలయును. లేకున్న రామా
యణపారాయణము కాలక్షేపార్థమే యగును.

తార లక్ష్మణునికోపము నుపశమింపఁజేయుట.

* సౌమిత్రి తేజోవిశేషమున మండుచున్నట్లు కనఁబడఁగాఁ దార యితనింగని మహాత్మా! నీవిట్లనఁదగునా? పరుషభాషణముల కీవానరాధిపతి యర్హుఁడు కాఁడు. విశేషించి మీకుఁ బ్రియమిత్రుఁడగుటఁ బరుషోక్తులను నించుకయుఁ దగఁడు. ఇతఁడు కృతఘ్నుఁడు కాఁడు, వంచకుఁడు, గూఢవిప్రియుఁడును గాఁడు. క్రూరుఁడు నసత్యవాదియుఁ గాఁడు. ఎంతమాత్రము కుటిలుఁడు కాఁడు. తమ యుపకారమును మఱువనివాఁడు. శ్రీరామానుగ్రహమున రాజ్యాదులను బొందెను. మహాసుఖమునొంది మేనకం బొందిన విశ్వామిత్రునిం బోలి కాలము తగినదని యెఱుఁగక యున్నాఁడు. విశ్వామిత్రుఁడు పదివత్సరము లొకపగలుగాఁ దలంచుకొనియెం గదా. అంత వాఁడట్లయ్యెనే. ఇతనిమాట యేటికి? ఈతప్పును క్షమించవలయును. మీవంటి మహాత్ములు కోపము బారికిం జిక్కుట తగదు. సకలధర్మవిదుఁడవు. పతికొఱకు నేను నిన్నుఁ బ్రసన్ను నిగాఁ జేయుచున్నదానను. త్వరపడకుము. ప్రసన్నుఁడవు కమ్ము. రామప్రీతికొఱకు నీతఁడు రుమను నన్నును సకలమును వదలఁగలఁడు. లంకయందనేకకోట్లరక్కసు లున్నారు. వారెల్లఁ గామరూపులు. అట్టివారిం జంపక సీతంగొనిరా వలను పడదు. క్రూరకర్ము నారావణుని సుగ్రీవసహాయము లేక వధింప

---

* ఇది ముప్పదైదవసర్గమునఁ గలదు.

నలవి కాదు. రావణువార్త నే నెఱుంగను గాని వాలి నాకుం దెల్పెను. వానరులం దోడ్కొని రా ననేక వానరులు పంపఁబడిరి. వారి రాకకీ సుగ్రీవుఁ డెదురుచూచుచున్నాఁడు. నీ రాకకుముందే పదునైదుదినములలో వానరులు రాఁదగునని కాకున్న మరణదండనమని సుగ్రీవుఁడు శాసించుచున్నాఁడు. వేయికోటులు భల్లూకములు శతకోటులుగాఁ గొండముచ్చులు పెక్కుకోట్ల వానరులు వచ్చి నిన్ను సేవింపఁగలరు. కోపము వదలుము. ఈ రాజపత్నులంద ఱేమి కీడుమూడునో యని నిన్నుం గాంచి భయపడుచున్నారు. ప్రసన్నుఁడవగుమని ప్రార్థించెను.

మహాత్ములారా! ఇంకను పరిశీలింతము.

"ప్రాప్తకాలం న జానీతే విశ్వామిత్రో మహామునిః। ౬
ఘృతాచ్యాం కిల సంసక్తో దశవర్షాణి లక్ష్మణ,
అహోఽమన్యత ధర్మాత్మా విశ్వామిత్రో మహామునిః। ౭
స హి ప్రాప్తం న జానీతే కాలం కాలవిదాం వరః,
విశ్వామిత్రో మహాతేజాః కిం పునర్యః పృథగ్జనః। ౮
దేహధర్మం గతస్యాస్య పరిశ్రాంతస్య లక్ష్మణ,
అవితృప్తస్య కామేషు రామః క్షంతుమిహార్హతి". ౯

అని మూలము. ఇవి తారమాటలు. స్వాపరాధము నంగీకరించినఁ గాని యితరులకుఁ గలకోపము తగ్గదు. ఆవిషయ మెఱిఁగి తార పలుకుచున్నది. "బలవా నింద్రియగ్రామో విద్వాంసమపి కర్షతి" అను సూక్తిని మది నిడుకొని తెలుపుచున్నది. లక్ష్మణా! ప్రత్యుపకారము చేయఁదగిన కాలమిది యని యెఱుంగకున్నాఁడు. మున్ను విశ్వామిత్రుఁడు తపశ్చరణమునఁ గాలము

గడపుచుండునవాఁడు ఘృతాచియందలి ప్రీతిచేఁ బదివర్షము లొక పగటికాలమంతగా భావించెను. అట్టివాఁ డట్లు కాఁగా నిఁక నీ వానర రాజుమాట వచింపనేటికి? అనియెను.

"కామాత్మతా న ప్రశస్తా న చైవేహా స్త్యకామతా,
కామ్యోహి. వేదాధిగమః కర్మయోగశ్చ వైదికః." ౨. అ-౨.

అని మనుస్మృతి తెలుపుచున్నది. విశ్వామిత్రుఁడు కామా సక్తుఁడై తపమును బోఁగొట్టుకొనియెను. కాని అజ్ఞానము తర్వాతఁ గలిగెను. పిదప నతఁడు విరాగియే యయ్యెను. అనుటంజేసి సుగ్రీవుఁడు చిరకాలమునకు లభించిన రాజ్య భోగములవలనఁ దృప్తిగలవాఁడు కాఁడు. కావున నిది దేహ స్వభావమని తలంచి క్షమింపుమని తార వేఁడుచున్నది. ఇంద్రి యములు బలవంతములు. మనస్సునకు లోఁబడవు. దానిని తమవైపునకే లాగుచుండును. వానిని జయించుట మహర్షులకే శక్యము కానియపుడు రాజమాత్రునకు శక్యమా యని తార సమాధానము చెప్పెను. అనఁగా బుద్ధిపూర్వకముగాఁ జేసిన యపరాధ మిది కాదు. కామమునకు లోఁబడుట దేహధారుల స్వభావము. అది క్షంతవ్యమే. అని కదా తారభావము. బుద్ధి పూర్వకాపరాధము క్షంతవ్యము కాదనియే యిందుఁగల ముఖ్యాంశము. కామపరత్వము కర్మాధీనము. అట్టికర్మము తపోనియమమున మునులు జయింతురు.

"కామమాశ్రిత్య దుష్పూరం దంభమానమదాన్వితాః,
మోహాద్గృహీత్వా సద్గ్రాహాన్ ప్రవర్తంతే ఽశుచివ్రతాః." ౧౦
గీ. ౧౬-అ.

అని శ్రీకృష్ణుఁ డుపదేశించెను. కామాశ్రయణ మశుచిత్వ

పోతువగును. కాన దాని కొంతదూరముగా నుండఁగలుగుదుమో అదియే యుక్తమార్గము. దానిచే లోఁబడినయెడల సకల సత్కార్యములు పాడగుననియే మన మెఱుంగవలయును.

"శతకోటి సహస్రాణి లంకాయాం కిల రాక్షసాః,
అయుతాని చ షట్త్రింశత్సహస్రాణి శతాని చ. ౧౫
అహత్వా తాంశ్చ దుర్ధర్షాన్ రాక్షసాన్ కామరూపిణః,
న శక్యో రావణో హంతుం యేన సా మైథిలీ హృతా. ౧౬
తేన శక్యా రణే హంతు మసహాయేన లక్ష్మణ,
రావణః క్రూరకర్మా చ సుగ్రీవేణ మయా సహ." ౧౭

అని మూలము. ప్రాయికముగాఁ బురాణాదులలో నిట్టిసంఖ్య లుండును. వానికేదో యర్థముండవలెను. ఒక్క నగరముగాదు భూభాగమున నెందుఁగాని యింతలు రక్కసులుండ వలను పడదు. ప్రాచీనుల యాశయము తెలియఁగుట యీవిషయమునఁ గష్టముగానున్నది. సుగ్రీవుని సాయము లేకయుండ రావణుని వధించుట శక్యమే కాదని తార లక్ష్మణునకు భయము గలిగింపఁ బూనెననియే యింతటి ముఖ్యార్థము. ఈమాటల వలన నతనికోపము తగ్గి ప్రసన్నుఁడు కాఁగలఁడనియే తార యాశయమని మన మెఱుంగవలయును.

లక్ష్మణసుగ్రీవులు మైత్రితో మాటలాడుట.

* వినయము ధర్మము కలియునట్లు తార పల్కిన మాటల విని మృదుస్వభావుఁడగుట సౌమిత్రి యంగీకరించి కోపము వదలి ప్రసన్నుఁడయ్యెను. అంత సుగ్రీవుఁడు భయము

* ఇది ముప్పదాఱవసర్గమునఁ గలదు.

వదలి నెమ్మది గాంచెను. కామప్రమత్తత వదలెను. ప్రీతితో సౌమిత్రి! నన్నుఁడఁబాసిన రాజ్యసంపద లోనగునవి శ్రీరామానుగ్రహమున లభించినవే. దానికిఁ బ్రత్యుపకృతి గావింప శక్యమా! సుపర్వస్తుతుఁ సప్తతాళములను గొండను భూమి నొక్క బాణమున భేదించిన మహావీరున కొకరిసాయ మేమి కావలయును? వైరి సంహారమునకు ముందు రాముఁడు నడువఁగా వెంట నడువవలసినవాఁడనే గాని వేఱుగాదు. కరుణాళువు గాన రాముఁడు నన్నేమియు బాధింపఁడని హద్దుమీఱితి నేను నడుచుకొన్నను భృత్యుఁడను గాన నాతప్పు క్షంతవ్యమే. నిరపరాధి యెవఁడుండును? అనఁగానే సౌమిత్రి సంతుష్టుఁడై వానరేంద్రా! నీమూలమున నాయన్న సనాథుఁడే. నీప్రభావ శౌచములఁ జూడఁగా రాజ్యలక్ష్మికిఁ దగినవాఁడవే. నీసాయమున శ్రీరాముఁడు వైరి సంహారము చేయఁగలఁడు. నీవాడిన మాట ధర్మయుక్తముగ నున్నది. నీవుతప్పు స్వదోషము నొప్పుకొనువాఁ డెవ్వఁడుండును? పరాక్రమమున రామునకు సాటి యైనవాఁడవు. ఇఁకఁ గార్యమునకుం గడంగుము. నా వెంట రమ్ము. రాము నాశ్వాసింపుము. రామునివిచారమును గాంచి యోర్వఁజాలక పరుషము లాడితిని. మది నునుపక క్షమింపవలయును.

సుగ్రీవుఁడు వానరుల రావించుట.

*సౌమిత్రి యిట్లు పలుకఁగా సుగ్రీవుఁడు మంత్రి హనుమంతుం గాంచి మహేంద్రహిమవత్కైలాసవింధ్యమందరములను పంచపర్వతములయందుఁ గలవారిని, పడమరదిక్కునందు

* ఇది ముప్పదేడవసర్గమునఁ గలదు.

సముద్రతీరములందు బాలసూర్యసంకాశములగు కొండల నుండువారిని, మఱియు మహారణ్యములు లోనగు తావుల నుండువారిని వానరులను వేవేగ రప్పింపుము. భటులం బంపి వారిని బిలిపింపుము. కామమునకు లోనై పనిఁ జేయకయుండు వానరుల నాకడకుం గొనిరమ్ము. పదిదినములలోపల నెవరు రాకుందురో వారిని వధింపవలయును. ఇందుఁగల వానరులు పెక్కండ్రు వెడలి వారిని దోడుకొనివత్తురుగాక. అని యాజ్ఞాపింప నాహనుమంతుఁ డట్లే చేసెను. రాజాజ్ఞం దెలుపఁబోయిన వానరులు మరలి వచ్చిరి. వానరులు రామకార్యార్థమా యాయితావులనుండి బయలువెడలి వచ్చిరి.

నలునిచేఁ బంపఁబడిన వానరులు హిమాలయమున నొక మహావృక్షముం గాంచిరి. అందు మాహేశ్వరయాగమును దేవతలు చేసియుండిరి. అందుఁ గ్రిందఁబడిన హవిస్సులచేఁ బుట్టిన రుచ్యములగు ఫలములం జూచిరి. వాని నొకమాఱు భక్షించిన నొక నెలవఱకు నాకలి యుండదు. వానిని దివ్యౌషధులను వారు గ్రహించిరి. లక్ష్మణుఁ డందున్న కాలముననే వారును వచ్చిరి. ఆఫలాదులను గానుకగా రాజున కిచ్చిరి. ఎల్లరు వచ్చుచున్నారని తెలుప విని యా కానికలను గ్రహించి సంతుష్టుఁ డయ్యెను.

లక్ష్మణసుగ్రీవులు రామునికడ కరుగుట.

*అంత సుగ్రీవుఁడా వానరు లర్పించిన కానుకల సంగీకరించి వారి బహుమానపురస్సరముగా వీడ్కొల్పి తన్ను శ్రీరాముని కృతార్థునిగా నెంచుచుండ సౌమిత్రి యతనిం

* ఇది ముప్పదియెనిమిదవసర్గమునఁ గలదు.

గని సాధుమతీ! నీకిష్టమగునే నిపుడ బయలు వెడలుము. రాముని కడ కరుగుదము. అని పలుక సంతోషమున నంగీక రించి తార లోనగు భార్యల వీడ్కొలిపి వానరులం బిలిచిన నంతిపురికి రాఁదగిన యాకపులను దెంచి మరియాదగా నిలువఁ బడిరి. సుగ్రీవుఁడు శిబికను దీసికొనిరండనఁగా వారట్లుచేయ లక్ష్మణునిగూడి యెక్కి రాజచిహ్నముల వెలయుచు శ్రీరాము ని నివాసమునకుఁ బోయెను. పల్లకీనుండి దిగి శ్రీరామునింగని యంజలిబంధము కసంబడఁగా నిలుచుండెను. వానరులట్లే నిలి చిరి. శ్రీరాముఁ డానందించి నమస్కరించిన సుగ్రీవుని లేవ నెత్తి యాలింగనము చేసికొనియెను. అందఱును గూరుచున్న పిదప రాముఁడు సూర్యతనూజా! ధర్మార్థకామములను విభ జించి వానివాని నాయాయికాలములయందుఁ దప్పక సేవిం చువాఁడు రాజనంబడును. ధర్మార్థముల వదలి కామైకాసక్తుఁ డై యుండువాఁ డధఃపతితుఁడై పిదపఁ దెలిసికొనఁ గలఁడు. వైరివధమున నెచ్చరికగలిగి మిత్రులసంపాదించునాసక్తి మిక్కిలి గలిగి ధర్మార్థకామముల వేఱువేఱ గాలోచితముగా సేవిం చుచుఁ దత్తత్ఫలముల ననుభవించురాజు మాత్రమే స్వధర్మ పాలకుఁ డనఁబడును. అరినిషూదనా! ఇది యుద్ధమునకుఁ దగిన కాలము. శరదృతువు వచ్చినది. కృత్యమును మంత్రు లతో నాలోచింపుము.

శ్రీరాముని వాక్కుల నాలకించి సుగ్రీవుఁడు నాకు సకల విభవైశ్వర్యములు మీయనుగ్రహమూలమున లభించినవి. ఉపకారిని మఱచి బదులుగా నుపకృతి చేయనివాఁడు పురుషా ధముఁడగు. వానరులనెల్ల వీరు పిలిచివచ్చిరి. దేవగంధర్వ జనితులయి కామరూపులగు వానరవీరులు తమతమ సేన

లతో వచ్చుచున్నారు. వనచరులు లక్షలు కోటులుగానుండు తమతమ బలములతో వత్తురు. సింధ్వాద్యనేకద్వీపములయం దుండు బలవద్వానరులు వచ్చుచున్నారు. రావణుని సబాంధవముగా హతముచేసి సీతాదేవిని సత్వరముగ తేఁగలవారే వీరు. అని పలుకు నతనిమాటలను శ్రీరాముఁడు ఆనందించెను.

వానరులువచ్చి చేరుట.

* అంత రాముఁడు సుగ్రీవు నాలింగనము చేసికొని యింద్రుఁడు వృష్టినొసంగుట సూర్యుఁడు జగత్తును ప్రకాశింపఁజేయుట వారికది సహజధర్మమగుట యంత విచిత్రముగాదు. చంద్రుఁడు కిరణముల మూలమున భూమిని నిర్మలము గావించుచున్నాఁడు. ఉపకారము చేయుట నీవంటివారికి నైజము గాన నదియు నచ్చెరువు గాదు. నీవు తోడుపడఁగా శత్రువులను జయింపఁగలను. నీవే నాకు సాహాయ్యము చేయుదగల యుదు. తొల్లి యింద్రుని మోసపుచ్చి పౌలోముని పులోమనను మతి నసుహ్లాదుఁ డపహరించినట్లు రావణుఁడు నన్ను వంచించి సీత నపహరించినాఁడు. అనుహ్లాదుని పులోముని శతమఖుఁడు వధించినట్లే నేనును వైరిని వధించెదను. అను రాముని వచనములు ముగియక యుండ ధూళిరేఁగి దిక్కుల నావరించెను. పెక్కువేల వానరులతో నానాసేనానాయకు లేతెంచిరి. రుమకుఁ దండ్రియగు తారుఁడు కోట్లకొలఁది సేనలతోవచ్చి చేరెను. జాంబవంతుఁడు భల్లూకకోటులతో నరుదెంచెను. రుమణ్వంతుఁడు లోనగు నాయకులు తమతమ సేనలతో నరుదెంచిరి. హనుమంతుని సేనలు చేరెను. అసంఖ్యా

---

* ఇది ముప్పది తొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

యింతయని వచింప నలవిగానట్లే యుండెను. వారినెల్ల సుగ్రీవుండును శ్రీరామునకు జూపించి వారితో వానరశ్రేష్ఠులారా! పర్వతాగ్రములయందుఁ మీరుండినబాగు. సేనాసంఖ్య తెలియఁ దరమగును గాన నట్లు గావింపుఁడని యానతిచ్చెను. వారందఱట్లు గావించిరి.

సీతాన్వేషణమునకై వినతుని దూర్పునకుఁ బంపుట.

* సుగ్రీవుఁ డత్తఱి శ్రీరామునింగని మహాత్మా! వానరు లరుదెంచిరి. వీ రత్యంతసమర్థులు. వీరికార్యములు వినుతిపాత్రము లయియున్నవి. వీరింగాంచిన బలపరాక్రమాదు లెట్టులుండునో తెలియవచ్చును. ఈ సైన్యమెల్ల నీవశమం దుండును. ఆజ్ఞాపింపుము. అని పలుక శ్రీరాముఁ డాతనిం గౌఁగిటం జేర్చి మహాప్రాజ్ఞుఁడవగు నో సుగ్రీవా! నాప్రేయసి జీవించియున్నదియు లేనిదియు వైరియుండు దేశము తెలియఁ దగి యున్నది. అది తెలిసినపిదపఁ గృత్యము నిర్వహింతము. ఈవిషయమై మేమిరువురము నియమించువారము కాఁజాలము. కార్యసాధకుఁడవు నియామకుఁడవు నీవే. నా నిశ్చయము నీవే వీరలకుఁ దెలుపుము. లక్ష్మణునివలెనె నీవు సోదరుఁడవు. సుహృదయుఁడవు నగుదువు. కార్యభంగులనెల్ల నెఱుంగుప్రోడవు. అని యిట్లు శ్రీరాముఁడు పలుక వారెల్లరు వినుచుండ సుగ్రీవుఁడు వినతుండను వానరయూథనాథునిం బిలిచి వానరవీరా! నీసేనలంగల మేటిమగలం గూడి తూరుపునకుం జని యందుఁగల పర్వతశిఖరములను వననదులను గలయంగాంచి సీతాదేవి రావణునివాసంబును వెదకి చూడుము.

* ఇది నలువదియవసర్గమునఁ గలదు.

గంగాసరయూ ప్రముఖనదులను, గోలమదీ ప్రదేశమునకు, బ్రహ్మమాల విదేహ కాశికోసలాది దేశములను బోయి సీతను వెదకుఁడు. సముద్రమునానుమఁగల పర్వతారణ్యాదులయందు భయంకరాకారులగు మనుష్యులున్నవారు. కర్ణప్రావరణులు పెదవు లంటే చెవులుగలవారు, నిట్లు వికృతాకారములు గలవార లందుఁ గొందఱుందురు. కొందఱు మనుష్యభక్షకులున్నవారు. మరణమే యెఱుఁగనివారును గొందఱున్నవారు. కర్ణము నందు శిఖగలిగి బంగరురంగుగల మేనితోఁగనఁబడు కిరాతులు గలరు. చేపలను బక్వముచేయకయే తినుచు మనుజశరీరము సగము వ్యాఘ్రశరీరము సగము గలిగి భయంకరులగు మఱియొక తెగ కిరాతులు గలరు. వారల నివాసములను వెదకుఁడు. ఇట్లు జంబూద్వీపమునందంతట వెదకుఁడు.

కొండలనెక్కి పోఁదగిన ద్వీపములు లంఘించియే పోఁదగిన ద్వీపములు నౌకలసాయమునఁ జేరఁదగిన ద్వీపములును గలవు. అందెల్ల వెదకుఁడు. రత్నముల యాకరములు గలిగి సప్తఖండములుగా విభజింపఁబడియుండు యవద్వీపమున కరుగ వలయు. అందుండి సువర్ణరూప్యకమను ద్వీపమునకుఁ బోవ వలయు. యవద్వీపమును దాఁటఁగా నెత్తుగానున్న శిశిరపర్వతము కనఁబడు. ఈ చెప్పిన తావులనెల్ల సీతాదేవిని వెదకుఁడు. లవణసముద్రము నవలిగట్టు చేరి గంభీరజలముగల శోణానదము గని యందెల్ల వెదకి యంతఁ బ్లక్షద్వీపమున కరిగి యందుఁ గల పర్వతాదులయందు వెదకుఁడు. అవ్వలం బోవ నిక్షుసముద్రము గనఁబడును. అందసురులు బ్రహ్మవరమున నీడలం బట్టుకొని మానవుల మ్రింగుచుండువారు గలరు. వారలకుఁ జిక్కక మీరు జాగరూకులరై యవ్వలఁబోయి రక్తవర్ణజలం

బుల నొప్పు మధుసముద్రముంగని యందు విశాలమగు కొండ
బూరుగుచెట్టుం గాంచి దాని పేరఁబరఁగు శాల్మలిద్వీపముం
బొడఁగని యందు శ్వేతవర్ణమగు గరుత్మంతుని నివాసము
దర్శించి యందలి పర్వతములనుండు మందేహులను రాక్ష
సులం గాంచఁ గలరు. వారు ప్రతిదినము నుదయకాలమున
బ్రాహ్మణులు జపించు గాయత్రీప్రభావమున హతులగుచు
సూర్యకాంతులఁ దూలి జలములం బడుచుందురు. మరల లేచి
యట్లే చేయుచుందురు. మీరవ్వారికిం గనఁబడక యుండ
నవ్వలంబోయి క్షీరసముద్రమును గనుఁడు. అందలి వృక్ష
ములు వెండివలె నుండు. తామరలు నట్లేయుండు. అందలి సర
స్సులయందు దేవతాభేదములు విహరించుచుందురు. అవ్వల
శుద్ధజలసముద్రము గానంబడు. అందే బడబాగ్ని యుండు.
ఆయగ్నియే యాజలవేగము నాపుచుండునని పల్కుదురు.
దాని కవ్వలఁ గడుదూరమున జాతరూప శిలమను పేరుగల
కొండ యొండుగలదు. అందాదిశేషువుండును. ఆ మహాత్ముని
సహస్రశీర్షుని దర్శింపఁగలరు. ఆతని తాళధ్వజము త్రిశిఖరంబై
వేదికతోడ నందుండును. దానిని త్రిమూర్తులు తూర్పునకు
సీమాంతముగా నియమించిరి. దాని కవ్వలనుండు పర్వతశిఖ
రాగ్రము స్వర్గమును స్పృశించుచుండు. ఆకొండయందే యో
జనమాత్ర విశాలము దశయోజనోన్నతమునగు సౌమనసం
బను శిఖరముగలదు. వామనుఁడు మొదటిపాదము నాయు
దయపర్వతముపై నునిచి రెండవయడుగును బశ్చిమమునఁగల
సావర్ణి మేరుశిఖరమున నునిచెను. ఆశిఖరమున మహాతేజస్వు
లగు వాలఖిల్యులుందురు. అందొక ద్వీపము సుదర్శంబన
నొప్పుచుండు. అందెల్ల సీతాదేవిని వెదకుఁడు. దాని యవ్వలి

భాగము గాఢాంధకారావృతమై యుండుట దేవతలకును నగమ్యము. నా చెప్పిన యీభాగములయందే కాక యింకను గల యనేక భాగములయందును వెదకుఁడు. కార్యసిద్ధి నొంది మరలి రండు. ఒక్కమాసము నవధిగా నిచ్చితిని. దానిని మించక యుండ రండు. మీరు జానకిని వచ్చింతురేని యానందసాగరమున నోలలాడుచుండఁ గలరు.

మహామతులారా! ఈభాగమున నొక్కసంశయము తోఁచు. ఈద్వీపప్రముఖములు వినుట కచ్చెరువుగలిగించు చుండునే. ఇవి యుండునా? అని. దేవతలు సంచరించు తావులు మనుష్యాగమ్యము లనియు వానిని యోగదృష్టిగలవారు గనుఁగొనఁ గలరనియు సుగ్రీవాదులు దేవతాంశసంభూతులు గాన నెఱుంగఁజాలుదు రనియు మనము విశ్వసింపవలయును. చెఱకు పాలసముద్రము మద్యసాగరము క్షీరసముద్రము శుద్ధజలసాగరమునను నివియుండునా యని యచ్చెరు వొంద నక్కఱలేదు. జలములుండు రీతింబట్టి యీపేరులుంచఁబడినవి. మంచి నీరుగల సాగరభాగమున్నదని యిప్పుడు కనుఁగొనఁబడినది కదా. ఇపుడు కూడ నల్లసముద్రము ఎఱ్ఱసముద్రము నను పేరులు గలవు. నీటిరంగు ననుసరించియే కాని వేఱు కారణమునఁ గాదు. స్థూలారుంధతీన్యాయము ననుసరించి లోకులకు గుఱుతుపడుటకై చెప్పిన లక్షణములు కాని పాల సముద్రమున నావుపాలున్నవని కాదు. రత్నకంబళ మను పేరెట్టిది? ఇవియు నట్టివే యని మన మూహించిన నీశంకల కవకాశమే యుండదు.

హనుమదాదులను దక్షిణదిక్కునకుఁ బంపుట.

* సుగ్రీవుఁ డారీతి వానరులం బంచి దక్షిణదిక్కునకు
నగ్నికుమారుఁడగు నీలుని హనుమంతుని బ్రహ్మపుత్త్రుఁడగు
జాంబవంతుని సుహోత్ర శరారిశరగుల్మ గజ గవయ గవాక్ష
సుషేణాదులను యువరాజగు నంగదుని బోఁవఁబంచెను. శీఘ్ర
గామి యను వానరేంద్రుని వారికిఁ దోడుగాఁబోవ నియమిం
చెను. కపిపుంగవులారా! మీరు వింధ్యాద్రిని నర్మదను, గోదా
వరీ కృష్ణా వరదానదుల నుత్కలను దశార్ణాదిదేశములను
దండకారణ్యమును దద్గతగోదావరిని, మఱియు నాంధ్రపుం
డ్రచోళపాండ్యాది దేశములను కేరళదేశమును బరిశీలిం
పుఁడు. అవ్వల సహ్యపర్వతమున కరుగుఁడు. అందుఁ గావేరి
కనఁబడును. మలయపర్వతశిఖరమున నుండునగస్త్యుని జూడఁ
గలరు. తదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రులరై తామ్రపర్ణినిగాంచి
పోయి సముద్రము దాఁక వెదకి సముద్రముదాఁటు విష
యము నాలోచించుకొనుఁడు. అందు మహేంద్రాద్రి కలదు.
సాముద్రజలములద్దానిఁ దాఁకుచుండును. దేవసేవితమనందగు.
ఆసముద్రమున శతయోజన విస్తృతిందనరు ద్వీపముండు.
అందు సీతాంబను వెదకుఁడు. తక్కిన తావులకంటె నెక్కువగ
నట వెదకవలయు. అదియే రావణునివాసస్థానము. దానికి
నుత్తరముగ నాసంద్రము నడుమ నంగారకయను రాక్షసాం
గన యొకతుక కలదు. అయ్యది జంతువుల నీడను బట్టుకొని
లాగి తిను. ఎందెందు దురాత్మకుఁ డారావణుఁడు సీత నుంచి
యుండునను సందియము కలుగునో యందెల్ల వెదకుఁడు. ఆ

* ఇయ్యది నలువదియొకఁడవసర్గమునఁ గలదు.

దీనికి నవ్వల సముద్రమునందే పుష్పితకంబను కొండయుండు. అది యొక ప్రక్కఁ జంద్రధవళంబై యొక ప్రక్క సూర్యవర్ణంబై వెలయుచుండు. పశ్చిమాయనమున సూర్యుఁడు పైకి బంగరు శిఖరమును జంద్రుఁడు పైకి తెల్లనిశిఖరమును బొందెదరు. ఆకొండఁ గ్రూరులు నాస్తికులు నగువారు కనుఁగొనఁజాలరు. మీరద్దానికి నమస్కరించి ముందు వెదకుఁడు. అవ్వల సూర్యవంతమను నగర మొకఁడు కలదు. అద్దానికి మార్గము దుర్గమముగనుండు. పుష్పితకమున కది పదునాలుగు యోజనముల దూరముననుండు. దానికి నవ్వల వైద్యుతమను గిరి కలదు. అందలి భూరుహములు వాంఛానురూప ఫలముల నొసఁగుచు సొంపుగనుండు. మీరవ్వాని భక్షించి కుంజరాత్రి కరుగుఁడు. విశ్వకర్మ యందే యగస్త్యునకు మందిరము నిర్మించెను. అది విశాలాయామముల నధికంబై యుండు. అచ్చట సర్పనివాసమగు భోగవతి యను పురము కలదు. అది యప్రతర్క్యము. భయంకరభుజగము లద్దానిం గాంచుచుండు. అందు వాసుకి యుండు. మీరందు న్వేషింపుఁడు. దానికి మీఁద ఋషభపర్వతము కలదు. అది వృషభాకారముగనుండు. చందనతరువనము లందుఁ గలవు. అవి పెక్కువన్నెలు కలిగియుండు. మీరు వానిని స్పృశింపకుఁడు. రోహితులను గంధర్వులవ్వానికిఁ గావలి యుందురు. అందు శైలూషుఁడు, గ్రామణి, శిగ్రుఁడు, శుభ్రుఁడు, బభ్రుఁడు నను నేవురు గంధర్వరాజులుందురు. సూర్యాగ్ని చంద్రతేజస్సులు గలిగియుందురు. భూమి ప్రళయమున నశింపఁగా మహాపురుషు లందుందురు.

ఆవలఁ బితృలోకముండు. అది యమునిరాజధాని. గాఢాంధకారావృతము. కాన మీరరుగకుఁడు. మీరు వీరు

లుగాన నంతదూరము పోయి వెదకఁగలరు. నేఁజెప్పినతావు లందు నితరస్థలములందును, వెదకి రావలయు. ఒక్కనెలలోపల నెవఁడు వచ్చి "కనఁబడినది సీత" యని చెప్పునో వాఁడు మత్స మానవైభవము నొందఁగలఁడు. వాని కన్నఁ బ్రియుఁడు నా కుండఁడు. అతనియపరాధముల క్షమింతును. మీరు బలవంతులుగానఁ జక్కఁగా వెదకి సీతాదేవిని బరికింపవలయును.

మహాజనులారా! ఇందు నింతకుముందు నగస్త్యావాసములు చెప్పఁబడినవి. దండకారణ్యమున శ్రీరాముఁ డమ్మునిని గాంచెఁ గదా. ఇవెట్టులుండునని సందియ మొందరాదు. అనేక స్థలముల నమ్ముని యుండవచ్చు. ఆముని ప్రభావ మత్యద్భుతము. ఒక్క తావుననే యుండునని మాత్రము మన మూహించుటయు నంత మంచిదిగాదు.

"విధాయ హరివీరాణామాదిశద్దక్షిణాం దిశం. ౬
సహస్రశిరసం వింధ్యం నానాద్రుమలతాయుతం,
నర్మదాం చ నదీం దుర్గాం మహోరగనిషేవితామ్. ౮
తతో గోదావరీం రమ్యాం కృష్ణవేణీం మహానదీమ్."

అని మూలము. సుగ్రీవుఁడు ప్రాగాది దిక్కులకుఁ బంపుట కిష్కింధనుండియే యైనను వింధ్యపర్వతమును మధ్యభాగముగా నునుచుకొని దానికిఁ జతుర్దిక్కులకు వానరులను బంపెనని మన మెఱుంగవలయు.

"ద్వీపస్తస్యాపరే పారే శతయోజనమాయతః,
అగమ్యో మానుషైర్దీప్తస్తం మార్గధ్వం సమంతతః. ౨౮
తత్ర సర్వాత్మనా సీతా మార్గితవ్యా విశేషతః,
సహి దేశస్తు వధ్యస్య రావణస్య దురాత్మనః. ౨౯

రాక్షసాధిపతేర్వాసస్సహ ప్రాణైస్సమస్యతే,"

అని మూలము. శ్రీరాముఁడు రావణునివాసము నడుగఁగా,

"న జానే నిలయం తస్య సర్వథా హరిపుంగవ."

అని తెలిపి యుండ దానిం దెలుపుటయెట్లయని ప్రశ్నింపరాదు. తెలిపినచో నపుడే యుద్ధమునకుం బోవ రాముఁడు ప్రయత్నించినఁ దన కార్యము విలంబముగా సాగునని యెంచి కాని, స్పష్టముగాఁ దెలియనందునఁ గాని చెప్పనని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి. అత్తఱి సుగ్రీవునకు రాజ్యప్రాప్తి కాలేదు. కపిసేనలన్నియు నతని వశమున లేవు. పైఁగా వాలిభయము. ఋశ్యమూకమును విడిచి రాఁగూడదు. కావున నాతఁడు నివాసము నాకుఁ జక్కఁగాఁ దెలియదనెను "సర్వథా" సర్వప్రకారములచే నని కదా యర్థము. సాధారణముగాఁ దెలియునే కాని చక్కఁగాఁ దెలియదనియె నని మన మూహించిన నేమియు దోషము రాదు.

సుషేణాదులఁ బడమర దెసకుఁ బంపుట.

* అట్టులంగదాదులఁ బంపి తారకు జనకుఁడగు సుషేణునిఁగాంచి నమస్కరించి దోసిలొగ్గి మారీచుండను కపివర్యుని వాని సోదరులను బడమరకుం బనుపఁబూని వానరోత్తములారా! మీరు సుషేణుని మున్నిడుకొని రెండులక్షల వానరులంగూడి సీతను వెదకుఁడు. సురాష్ట్రబాహ్లీకశూరాది దేశములందునుఁ గేతకీప్రముఖ వనములందును వెదకుఁడు. నిర్జలప్రాయములగు భూములయందు, కొండలయందును వెదకి

* ఇది నలుబదిరెండవసర్గమునఁ గలదు.

యటనుండి పశ్చిమసాగరమును జేరి తిమి లోనగు క్రూరమత్స్య ములు నక్రాదిక్రూరజలజంతువులు గలదాని దర్శింపుఁడు. తత్తీరమునఁ గలవనముల వెదకుఁడు. మురచీనగరము లోనగు నగరములఁ గలయం గ్రుమ్మరందగు. సింధునదము సంగ మించుతావున శతశృంగములుగల హేమగిరి కలదు. దాని నెత్తమ్ములందు ఱెక్కలుగల సింగములుండు. అవి సాగర మునఁగల తిమిమత్స్యముల నెత్తుకొనిపోయి మహామహీరుహ ములం బెట్టుకొనును. అందలి గజములు మదించి కన్నుఁ గానక తిరుగుచుండు. కామరూపులుగాన మీరాయాశిఖ రములందుఁ గలయ వెదకుఁడు సముద్రమునఁ గొంతదూరము పోఁగా నడుమఁ బారియాత్రపర్వతశిఖర మగపడు. అందగ్ని వలె వెలుంగు గంధర్వులు కామరూపులుందురు. పెక్కుకోట్లు గానఁబడుదురు. మీరు వారిచెంతకుం బోరాదు. ఫలములను గూడఁ గోరరాదు. వారా ఫలములఁ గాపాడుదురు. వానిపైఁ జాపలమును మాని వెదకవలయు. సామాన్య వానరులవలె మీరుండిన వారివలని భయము గలుగదు. అందింకను గొంత దూరము పోఁగా వజ్రమయ మహాపర్వతము కనుపట్టు. శత యోజనోన్నతముగ నది కనఁబడు. తద్గుహాదుల వెదకుఁడు. ఆసాగరమున మూఁడువంతులు కడచిన పిదపఁ జతుర్థభాగ మునఁ జక్రవంతమను కొండ కనఁబడు. సహస్రారమగు చక్ర మునందే విశ్వకర్మ నిర్మించెను. మున్నొకపరి పురుషోత్తముఁ డను పేరున భగవంతుఁ డవతరించి చక్రరక్షకుఁడగు హయ గ్రీవాసురుని వధించి చక్రమును, పంచజనుఁడను దానవుని జంపి పాంచజన్యము నాఁబరఁగు శంఖమును గ్రహించెను. అందెల్ల వెదకి యవ్వల నఱువదియోజనముల దూరమున

మహాతేజోవిరాజితమగు వరాహపర్వతమును జూడుఁడు. అందే ప్రాగ్జ్యోతిషమను నగరము కలదు. నరకాసురుఁ డుండు. అందెల్లఁ జూచి దాని కవ్వలనుండు వేఱొక కొండయందుఁ గ్రుమ్మరవలయు. ఆకొండయందె దేవత లింద్రునకుఁ బట్టాభిషేకము గావించిరి. దాని పేరు మేఘవంతమని యెఱుంగుఁడు. దాని కవ్వల నఱువది వేల పర్వతములు కనఁబడు. వానినడుమ రాజుగా నున్న సావర్ణిమేరువను కొండ యున్నది. సూర్యుఁ డద్దానికి వరమిచ్చెను. నా యనుగ్రహమున నిందలి వృక్షశిలాదులన్నియు రాత్రిందివములు బంగారువలె నుండఁగలవనియే యావరము. విశ్వేదేవతలు లోనగువారు సాయంసమయములందు నా మేరుపర్వతముం జేరి సూర్యోపస్థానము గావింతురు. ఆపూజలను గ్రహించి యస్తగిరి నొంది యదృశ్యుండగు. అస్తగిరి యచ్చోటికిఁ బదివేలయోజనముల దూరమున నున్నది. ఒకగడియలో నతఁ డద్దానిం జేరు. దాని శిఖరమున నొక భవనము విశ్వకర్మనిర్మితము గలదు. అది వరుణనివాసము. పూర్వోక్తపర్వతములకు రెండింటికి నడుమఁ బది శిఖరములుగల తాళవృక్షము వెలయుచుండు. మేరుసావర్ణి యనునతఁడు వసించు సావర్ణిమేరువున వెదకుఁడు. ఆమహార్షికి మ్రొక్కి సీతావార్త నడుగుఁడు. అస్తగిరి కవ్వల నంధకారముగనుండు. మీకగమ్యము. మీరు వెదకి నెలకు లోపల వచ్చి చేరవలయు. రానిచో మరణదండనము కలుగును. సుషేణుఁడు చెప్పినట్లు ప్రవర్తింపుఁడు. సీతాదేవిం గాంచి వచ్చితిరేని కృతకృత్యుల మగుదుము. అనఁగా సుగ్రీవునికడ సెలవుగొని వారరిగిరి.

శతవలిలోనగువా రుత్తరమున కరుగుట.

* సుగ్రీవుఁ డంత వీరుఁడగు శతవలింగాంచి నీవంటి వీరులగు నియుతవానరులం దోడ్కొని మంత్రులంగూడి ప్రయాణమగుము. హిమాలయ విరాజమానమగు నుత్తర దిక్కునకుం బోయి సీతాంబను వెదకుఁడు. సీతా కుశలవార్తఁ దెలిపిన మనము కృతజ్ఞులమగుదుము. మహోపకారియగు రామమూర్తికి బదులుచేయుట మనపని. అది యొనర్చిన మన జన్మములు సఫలములు. కానిచో విఫలములు. మీరుత్తర మున మ్లేచ్ఛ పుళింద దేశములను శూరసేన ప్రస్థలేంద్ర ప్రస్థాది భరత దేశములను దక్షిణకురుమద్రాదులను వెదకుఁడు. చీన పరమచీన విహారదరద దేశములను వెదకి హిమాలయము నందును బరిశీలింపుఁడు. లోధ్రవనములు పద్మకాదివనములు గలవు. అందు వెదకి సోమాశ్రయమునకుఁ బోఁదగు. అందు గంధర్వులుందురు. కాళపర్వతమునందును, సుదర్శనాద్రియం దును, దేవసఖ పర్వతమందును వెదకవలయు. దేవసఖమునకు నలుపార్శ్వముల శతయోజన వైశాల్యముగల శూన్యప్రదే శము గలదు. అందుఁ దడవుండక కైలాసాద్రికరిగి యందుఁ గల కుబేరగృహమును గని దాని చెంతనుండు మానసమను సరస్సును గాంచి యాయాయితావుల జానకిని వెదకి క్రౌంచా ద్రికిం బోయి యందుఁ గుమారస్వామి కల్పించిన దుర్గమబిలం బును గని ప్రవేశించి యందలి భాగములఁ బరిక్కించి యందుఁ గల ప్రదానశిఖరమగు కామపర్వతమును మానసపర్వతంబును వెదకవలయును. అయ్యది రాక్షసులకు నగమ్యము. దాని

* ఇయ్యది నలువదిమూఁడవసర్గమునఁ గలదు.

దాఁటి మైనాకాద్రిని జేరి మయదానవగృహమును దర్శించి యందందు వెదకవలయును. దానిని దాఁటఁగా సిద్ధసేవితమగు నాశ్రమము గలదు. అందు వైఖానసులు వాలఖిల్యులను మహాతపస్వు లుందురు. వారిని వందనపూర్వకముగా సీతావార్త నడుగఁదగు. అందు వైఖానసమను సరస్సు గలదు. అందు బంగరుకమలములు గలవు. సార్వభౌమమను సుదేని దిగ్గజము భార్యంగూడి విహరించుచుండును. దాని కవ్వల రవిచంద్రకిరణ ప్రసారణము లేదు. లేకున్నను మహాత్ముల తేజస్సుండును. దాని కవ్వల శైలోదయమున్నది. ఆనది ఒడువరుల యందుఁ గీచకములను వెదుళ్లు గలవు. దానికిఁ బిదప నుత్తరదేశ మున్నది. అందలి కొలంకులు విచిత్ర తామరసములు గలిగియుండును. నల్లఁగలువలు మెండుగ నుండును. అందలి వృక్షములు కల్పవృక్షములవలె నుండును. ఆదేశమును దాఁటఁగా నుత్తరలవణ సముద్రమున్నది. దానినడుమ సోమగిరి కలదు. ఇంద్రబ్రహ్మవిష్ణులోకవాసులే యాకొండను గాంచఁగలరు. అందు సూర్యకిరణప్రసారము లేదు. కాని దాని ప్రకాశమే రవిరశ్మివలె నుండును. ఆకొండయందు విష్ణువు ఏకాదశ రుద్రాత్మకుఁడగు శివుఁడు బ్రహ్మయు మహర్షిసేవితులై యుందురు. దానికి నుత్తరముగా మీరు పోవఁజాలరు. మీరందుండి మరలందగు. మీరికార్యమును సాధింతురేని శ్రీరామానుగ్రహమునకుఁ బాత్రులమగుదుము.

మహానుభావులారా! ఈభాగమునఁ గలవిశేషములను బరికింతము.

"భగవానపి విశ్వాత్మా శంభురేకాదశాత్మకః. ౫౭
బ్రహ్మా వసతి దేవేశో బ్రహ్మర్షి పరివారితః,"
అని మూలము.

"విశ్వాత్మా విశ్వశరీరః భగవాన్ షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణో వాసుదేవః. 'ఏవమేవ మహాన్ శబ్దో మైత్రేయ భగవానితి, పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః.' ఇత్యుక్తేః. న చేదమపి శంభువిశేషణం. ఏకాదశాత్మకత్వ విరోధాత్. న హి విశ్వాత్మకత్వ మేకాదశాత్మకత్వం చైకత్ర సంభవతి. ఏకాదశాత్మకః ఏకాదశమూర్తిః. శంభుః రుద్రః. దేవేశో బ్రహ్మా. బ్రహ్మర్షి పరివారిత స్తత్ర వసతి. ఇయం చ క్రియా సర్వత్ర సంబధ్యతే. యద్యత్ర కశ్చిత్ప్రకరణాభావా ద్విష్ణురత్ర నోచ్యత ఇతి కథయేత్, తర్హి రుద్రోఽపి నోచ్యతే. కథమితి చేత్ శం భావయతీతి వ్యుత్పత్త్యా, 'శంభూ బ్రహ్మత్రిలోచనా'వితి కోశకారవచనాచ్చ సర్వాణ్యపి విశేషణాని బ్రహ్మపరాణి భవేయుః."
అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి.

"విశ్వాత్మా విశ్వశరీరః భగవాన్ భగవచ్ఛబ్దేన షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణో వాసుదేవోఽభిధీయతే. తత్ర తస్యైవ ముఖ్యత్వాత్. తదుక్తం విష్ణుపురాణే. 'ఏవమేవమహాన్ శబ్దో మైత్రేయ భగవానితి, పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః' ఇతి. ఏకాదశాత్మకః ఏకాదశమూర్తిశ్శంభుః దేవేశో బ్రహ్మా బ్రహ్మర్షి పరివారిత స్తత్ర వసతి. వసతిక్రియా పూర్వత్రాపి సంబధ్యతే. బ్రహ్మర్షి పరివారిత ఇత్యేతచ్చ భగవాన్ శంభు రిత్యత్రాపి సంబధ్యతే. అన్యథా తస్య సన్నిహిత బ్రహ్మమాత్ర సంబంధే ఆద్యయోరేకైక విశేషణత్వం తృతీయస్య ద్వివిశేషణత్వమితి వైరూప్యం స్యాత్."
అని రామానుజీయ వ్యాఖ్య.

గోవిందరాజులకుఁ బట్టిన దుర్మతాభిమానపిశాచము నించుక తొలఁగింతము. భగవచ్ఛబ్దమిట విష్ణుపరమని వ్రాసి

యున్న యెడల నమస్కరింతుము. "న చేదముపి శంభువిశేషణం" అని వ్రాసినందువన నిట వీరిభావము విమర్శింపవలసివచ్చినది. "భగవాన్" అనునది శంభువునకు విశేషణము కాదగదని కదా వీరి భావము. ఇంతకన్న దుర్మతాభిమాన మేది యుండును ? విష్ణుపురాణము నుదాహరించిరిక దా.

"అబ్రవీద్భగవాన్ సాక్షాన్మహాదేవో మహాసన్నిధౌ." ౬3
మహాభారతము-సౌప్తికపర్వము-26.

"వదంతి తత్తత్త్వవిదస్తత్త్వం యజ్జ్ఞానమద్వయం,
బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే." ౧౧
శ్రీభాగవతము. ౧-స్కం. ౨-అ.

"యత్కించ లోకే భగవన్మహస్వదోజస్సహస్వద్బలవత్క్షమావత్."
శ్రీభాగవతము. ౨-స్కం. ౬-అ.

"పరమం హర్షమాగత్య భగవంతం మహాబ్రహ్మణః." ౧
అనుశాసనికపర్వము, ౫-అధ్యా.

అని విష్ణువాక్యము శివునిగూర్చి.

పరాశరమునిం గూర్చి మైత్రేయవాక్యమిది.

"భగవంస్సమ్యగాఖ్యాతం యస్సృష్టోఽసి మయాఽఖిలం." ౧
విష్ణుపురాణము. ౨-అం. ౧3-అ.

"అబద్ధవాక్ ప్రతిసరం భగవాన్ వశిష్ఠః."
చంపూరామాయణము.

భాగవత భారతాదులయందే కాక గోవిందరాజు లుదాహరించిన విష్ణుపురాణమునందుఁ గూడ "భగవాన్" అను విశేషణము విష్ణువునందే కాక యెల్లరయందు నుపయోగింపఁబడినది. వారి వాదము దుర్వాదమనుటకు వేఱువిశేషణము లేమి కావలయును ? ఈశ్వరునకు భగవద్విశేషణము చెల్లద

నుట కంటె మహాపాపకార్యమింకొకటి లేదు. రామాయణము నందే విశ్వామిత్రుని గుఱించి "భగవన్" అని చెప్పఁబడినది. దానికి వ్యాఖ్యానము వ్రాసినవారు వీరే కదా. అపుడిది చెల్లదని యేల వ్రాయలేదు. సమయము దొరకినపుడెల్ల శంకరుని దూషింపఁగోరుట ప్రాక్తనపాపఫలమనుటకన్న నింకేమన వచ్చును? అన్వయమిట్లు.

"భగవాన్ విశ్వాత్మాపి. భగవానేకాదశాత్మకశ్శంభురపి."

"భగవాన్ దేవేశో బ్రహ్మాపి వసతి." అన్ననే అపిశబ్దము చెల్లును. లేకున్న "భగవానపిః.భగవంతుఁడైనను, విశ్వాత్మా" అని వెగటుగ నర్థమగును. ఇట్టి దురూహాలు కలుగకయుండ వ్రాయుటయే సమంజసము.

శ్రీ రాముఁ డంగుళీయకమును హనుమ కిచ్చుట.

* సుగ్రీవుఁడు కార్యభారమంతయు హనుమంతునిపై నునుపనిశ్చయించి పరమప్రీతి నతనింగాంచి వాయుకుమారా! సజాతీయవైరులుగల భూమియందేమి, మేఘాదులు తిరుగు నిరాలంబాకాశమందేమి, సుడిగాడ్పులుండు పయి నభమునందేమి, దేవతలుండు స్వర్గమునందేమి, తిర్యక్కులును దిరుగఁజాలని జలములయందేమి, అసురాదిలోకములందేమి నిరాతంకముగాఁ దిరుగాడఁగలవు. నీవెఱుంగని లోకములే లేవు. గమనవేగతేజోలాఘవములయం దసమానుఁడగు వాయుపుత్రా సమానుఁడవు. కాన సీతాన్వేషణమున సఫలుఁడవు కావలయు. నీతిముఖములయందు నీ కనర్గళపాండిత్యము కలదు. అనునంత శ్రీరామచంద్రుఁడు సుగ్రీవునాశయ

* ఇది నలుపదినాల్గవసర్గమునం దున్నది.

మెఱింగి యుండెను కార్యసాధకుండని గాదు నెఱుంగుం గావునఁ దనలో సుగ్రీవుఁడు వానిని కార్యమును సాధించు నని నిశ్చయించుకొనియే యున్నాఁడు. హనుమంతుడు కార్యదక్షుఁ డని తెలిసియే యున్నది. కావున నీతనిని గౌరవించు చున్నాఁడు. ఈతని మూలముననే కార్యసాఫల్యము నిశ్చయ మని యూహించి రామచంద్రుఁడు తాను ధన్యుఁ గృతార్థు నిగాఁ దలంచుకొనియెను. అంతట శ్రీరాముఁడు సీతాదేవికి నాన వాలుగా స్వనామాంకితములుగల సద్రత్నముద్రితముంగరము హనుమంతునకు నిచ్చి "వానరశ్రేష్ఠా! ఈ ముద్రితముంగరమును గాంచి జానకి నీవు శత్రువవని యనుకొనక భయపడకుండ నా దూతయని విశ్వసించును. నీయందున్న ప్రభావము కార్యసిద్ధి యగునని తెలుపుచున్నది." అని పలికెను. హనుమంతుఁడు ఆయం గుళీయకమును పుచ్చుకొని శిరమున నొత్తి దోసిలొగ్గి శ్రీరామ పాదములను నమస్కరించి పయనమయ్యెను. అంతట శ్రీరా ముఁడు హనుమంతునితో నాయనా! నీబలము నాశ్రయించి యున్నాఁడను. నీశక్తి నంతయును జూపి సీతను గనుఁగొని రావలయునని పలికెను.

మహాశయులారా! ఈ భాగమునఁ గొన్ని విశేషములు గలవు. వాని నాలకింపుఁడు.

"అబ్రవీచ్చ హనూమంతం విక్రాంతమనిలాత్మజం,
సుగ్రీవః పరమప్రీతః ప్రభుస్సర్వవనౌకసాం. ౨
న భూమౌ నాంతరిక్షే వా నాంబరే నామరాలయే,
నాప్సు వా గతి సంగం తే పశ్యామి హరిపుంగవ. ౩
... ...
తద్యథా లభ్యతే సీతా తత్త్వమేవోపపాదయ." ౭

అని మూలము. రావణుఁడు సీత నపహరించెనని యెఱింగిన సుగ్రీవుఁడు హనుమంతునితో విశేషించి సంభాషించుటేల యను శంకకలుగు. రావణుఁడు మాయాశీలుఁడగుట వేఱొం డుచోటుల నెందేని దాఁచియుండునని నలుదెసలకు వానరులం బంపెననియు, నందు విశేషించి యనుమానింపఁదగినది దక్షిణ దిక్కగాన నచ్చటికి హనుమదాదులం బంపెననియు గ్రహింప వలయు. హనుమంతుఁడు శంకరాంశసంభూతుఁడు. కానఁ దలంచిన కార్యమును సాధింపఁగలఁడని పెద్దలవలన నెఱింగి యే యుండును. కనుకనే యే చోటునందును నీగమనమునకు నడ్డము గలుగదనియె. ఇందు "నాంతరిక్షే నాంబరే వా" అని కలదు. అంతరిక్షమనఁగా మేఘములు పక్షులు సంచరింపఁదగు తావనియు నంబరమనఁగా నద్దానిపై సిద్ధప్రముఖులు తిరుగుతా వనియు వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి. ఈరెండుశబ్దములు సామాన్య ముగా నాకాశపర్యాయములే. ఐన నిట్టి వ్యవస్థ యుక్తమే కదా.

"తం సమీక్ష్య మహాతేజా వ్యవసాయోత్తరం హరిం,
కృతార్థ ఇవ సంవృత్తః ప్రహృష్టేంద్రియమానసః. ౧౧
దదౌ తస్య తతః ప్రీతస్స్వనామాంకోపశోభితం,
అంగుళీయ మభిజ్ఞానం రాజపుత్ర్యాః పరంతపః. ౧౨
అనేన త్వాం హరిశ్రేష్ఠ చిహ్నేన జనకాత్మజా,
మత్సకాశాదనుప్రాప్తమనుద్విగ్నానుపశ్యతి." ౧౩

అని మూలము.

"అనేన త్యక్తసకలధనస్య వన్యవృత్త్యా వర్తమానస్య కుతోఽంగుళీ యకమితి చేత్. ఇదమేతత్కార్యార్థం రక్షితవాన్. అత ఏవాంగుళీయ మున్ముచ్యేతి నోక్తం. యద్వా రామనామాంకిత మంగుళీయకం సీతాయాః

కదాచిద్ద్రావణాగమనాత్పూర్వం ప్రణయపరత్వేన రామేణ స్వీకృతమితి బోధ్యమ్. యద్వా భార్యాస్నేహేన కనిష్ఠాంగుళీయం సదా ముద్రికా ధార్యత ఇతి దేశాచారః. యద్వా వివాహకాలే జనకేన దత్తమిదం పరాలంకారత్వేన. గృహీత్వా ప్రేక్షమాణాసా భర్తుః కరవిభూషణమిత్యర్థః." అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. ఇవన్నియు ససంగతములుగాఁ దోఁచెడిని. "విష్టరేణ సహాభోజన"మ్మనున్యాయము ననుసరించి ముద్రిక యుండవచ్చును. ఏదే నొక స్వల్పకల్పనముండవలయు నను ప్రాచీనులమతమే యిట గ్రహింపందగు. ఇందుఁ బ్రధానాంశమిది కాదు. రామాయణకాలమున నక్షరములే లేవనియు,విద్యయంతయుఁగంఠపాఠము చేయఁబడుచుండెననియు, నక్కారణముననే హనుమచేతికి లేఖము వ్రాసి యీయక వార్తనంపెననియు, నొక్క కొందఱు మహానుభావులు పలుకుదురు. వాల్మీకిరామాయణమే ప్రమాణముగా నంగీకరింపమను వారింగూర్చి మనము బదులుచెప్పఁ బ్రయత్నింపరాదు. నాస్తికులతో వాదము వ్యర్థమనుట స్పష్టమే కదా. ఈవాదము చేయువారే భారతకథ సాగిన తరువాత రామాయణము సాగిన దందురు. సెబాస్. మెచ్చవచ్చు. వారియోగ్యత తత్తుల్యజనశిరోధార్యమే యగుఁగాక. ఇఁక వారిని విస్మరించి వారి వాదమునకు బదు లేమనువారికిఁ దగిన యుత్తరమిత్తము. శ్రీరాముఁడు హనుమంతుని ప్రయాణ ప్రయత్నముం గాంచి ,నంతనే సీతను దర్శింపఁగలఁడను విశ్వాసము గలిగినకతన మహానందపరవశుఁ డయ్యెను.అంగుళీయమిచ్చెను. "స్వనామాంకోపశోభితమ్ - స్వనామ = తనపేరుగల, అంక=గుఱుతులచే, ఉపశోభితమ్ = ప్రకాశించునది." అని కదా యర్థము. ఇతరులకు

దురూహామగునట్లు రత్నము లుంగరమునం బొదుగునపుడు "రామ" అను నక్షరములు తెలియునట్లు నిర్మించి జనకుం డొసంగును. వలయునని పరికించినను దెలియనివారల కివి యీయక్కఱములని తెలియ వలనుపడదు. ఇది యిక్కాల మునంగూడఁ గలదని నా యనుభవమునుబట్టి గట్టిగాఁ జెప్పఁ గలను. ఆ యంగుళీయమట్టిది. ఆయక్షరము లున్నయట్లు సీత యెఱుఁగును. కనుకనే శ్రీరాముఁడు

"అనేన త్వాం హరిశ్రేష్ఠ చిహ్నేన జనకాత్మజా."

అని తెలిపెను. ఈయక్షరములను గాంచి యనక యీగుఱు తుఁ బరికించి నిన్ను సీత నమ్మునని బోధించెను. అని మనము గ్రహించినచో సత్యమును గ్రహించినవార మగుదుము.

వానరసన్నాహము.

* అంత సుగ్రీవుఁ డాకపులంబిలిచి మీ రెల్లరు నేఁ జెప్పి నట్లు కడుజాగరూకులరై సీతాదేవిని వెదకవలయును. అనఁగా రాజాజ్ఞను శిరములం దాల్చి సంఖ్యకు మించి ప్రయాణము కా సాగిరి. రాముఁడు సోదరునిగూడి వానరులరాకం గోరుచు నానెలదినములు ప్రస్రవణగిరియందే యుండెను. శతవలి లోనగువారు తమ తమ దిక్కులకుం బోవసాగిరి. సూర్య సూనుఁడు కృతకృత్యుఁడై మహానందమున నోలలాడెను. వానరు లార్చుచుఁ బౌరుషములు పలుకుచుఁ బోయిరి. ఒక్కొ క్కఁడును దనశక్తిని గనఁబఱచు నూహాను మాటలాడ సాగెను.

* ఇది నలువదిమైదవసర్గమునఁ గలదు.

శ్రీరామునితో సుగ్రీవుఁడు తనకుఁగల లోకజ్ఞానముఁ దెలుపుట.

*వానరులు ప్రయాణము సాగించిన పిమ్మట రామచంద్రుఁడు సుగ్రీవునితో రాజా! ఈభూభాగముల నెట్లెఱింగితివని ప్రశ్నించెను. అంత నతఁడు రామునకు నమస్కరించి విన్నవించెదనని చెప్పఁ దొడఁగెను. దుందుభిమాయావియను దానవులను వాలి జయించిన వృత్తాంతమును మున్నే విన్నవించితిని గదా. నేను రాజ్యమును బాలించుచుండఁగా గుహనుండి వచ్చిన వాలి నాపై నాగ్రహించి పాఱఁదోలఁగా భీతుఁడనై పోయి భూమండలమంతయుం గాంచితిని. వాలి వెంబడించి తఱుమసాగెను. తూర్పుదెసకుఁ బోయి దాని కొనవఱకుఁ గాంచితిని. వాలి నన్ను వదలక తఱుముఁగాఁ దక్కిన దిక్కులం గాంచితిని. వాలి బాధలకుఁ దాళఁజాలక పోవఁగా హనుమంతుఁడు మతంగమహర్షి శాపమున ఋశ్యమూకము వాలి కగమ్యము గదా. ఇపుడట నాస్మృతికిం దగిలెను. అందు నిశ్చయముగా నుండవచ్చును. ఆమాటల నూఱడిల్లి ఋశ్యమూకమునకుఁ బోయితిని. ఇదియే నాభూమండలభ్రమణవృత్తాంతమని విన్నవించి యూరకుండెను.

వానరులు వచ్చి తమవార్తలఁ దెల్పుట.

§ రాజాజ్ఞననుసరించి సీతను వెదకఁబోయిన వానరులు కడుంగడు శ్రద్ధమెఱయ నన్నితావుల వెదకివెదకి నిరాశులై

* ఇది నలుపదాఱవసర్గమునఁ గలదు.

§ ఇది నలుపదేడవసర్గమునఁ గలదు.

వచ్చి సుగ్రీవున కవ్వార్తం దెలిపిరి వారాయాపర్వతముల కుంబాయినపుడు సర్వఋతుధర్మములుగల తావులు గనంబడఁగా నందలి సుస్వాదుఫలముల భక్షించిరి. దాన నయ్యవి కృతార్థము లయ్యెను. రావణుఁడేమో అనుసందియమున భీకరాకారులఁ గొందఱ దానవులు వధించిరి. కాని సీతాదేవి యెందెందును గానరా దయ్యెను. దుర్గమస్థములని మానక శ్రీరామప్రసాదపాత్రులమైనం జాలునన్న పేరాసల వారాయాతావుల వెదకిరి. కాని యెందును జానకి గుఱుతు పరికింప నలవుపడదయ్యె. భగ్నాశులై వచ్చి తమపడిన ప్రయాసమంతయు సుగ్రీవునకు విన్నవించి తమయిరవుల కరిగిరి. వారెల్లరు హనుమంతుఁడు రావణుఁడున్న దిక్కునకే పోయెనుగాన నతఁడు సఫలమనోరథుఁడై రాఁగలఁ డనియుఁ జెప్పిరి. రాజు నట్లే తలంచెను.

హనుమదాదు లోకరక్కసుని జంపుట.

* హనుమ దంగదాదులు వానరవీరులంగూడి దక్షిణ దిక్కున కరిగి ప్రభువు నానతి చొప్పున సీతాదేవిని వెదకుచుఁ జాలదూరము పోయిరి. వింధ్యపర్వత గుహాదులయందును మహాకాననములందును వెదకిరి. ఎందును గానఁజాలరైరి. ఫలమూలములందినుచు సరోవరజలంబు లానుచుఁ బోవుచు దుర్గమములగు నా వింధ్యారణ్యముల వెదకుచు నిర్జల ప్రదేశములకుం జని శ్రమములకు లోనై మృగపక్షులుగూడ లేని యా చోటుల సీతాన్వేషణ మొనరించిరి. అందుఁ గండుఁడను ముని గలఁడు. సత్యవాది. మహాకోపము గలవాఁడు. ఆతనికొడు

* ఇయ్యది నలువదెనిమిదవసర్గమున గలదు.

కొక్కఁడు పదునారేండ్లవాఁ డావనమునఁ జచ్చెను. దాన నవ్వనముపై నమ్మునికిఁ గోపము కలిగెను. మృగాదులు లేకుండుఁ గాక యని శపించెను. అట్టి తావుల నావానరులు పరికించిరి. అచ్చటనుండి వేఱొకవనముం జొచ్చిరి. అందు దేవతల లెక్కింపని రక్కసుఁ డొకఁడు వారిం గాంచెను. రక్కసునితో యుద్ధ మొనరింపఁ గపివీరులు సిద్ధపడిరి. ఆవిధ మెఱింగి యిఁక మీరు చచ్చితిరని యతఁడు పలికి పిడికిలిం బట్టుకొని వారిపై నురవడించెను. అంగదుఁడు వీఁడే రావణుండని తలంచి వాని హస్తతలమునఁ గొట్టెను. రక్తముం గ్రక్కుచు నతఁడు నేలం గూలెను. వానరులతని రావణునిగాఁ భావించి యందుఁగల గుహాయందు సీత యుండు ననుకొని యందుఁ జొచ్చి కలయ వెదకిరి. అందుండి వేఱొక భయంకరగుహం జొచ్చి యందును సీతం గానక యలసి యొక్కవృక్షమూలమునఁ గూరుచుండి దుఃఖించుచుండిరి.

మహాత్ములారా!

"స తు దూరముపాగమ్య సర్వైస్తైః కపిసత్తమైః,
విచినోతి స్మ విన్ధ్యస్య గుహాశ్చ గహనాని చ. ౨
పర్వతాగ్రాన్నదీదుర్గాన్ సరాంసి విపులాన్ ద్రుమాన్."

అని మూలము.

"పర్వతాన్ విన్ధ్యస్య ప్రత్యంతపర్వతాన్ గోమంతత్ర్యంబకాదీన్." అని వ్యాఖ్య. వింధ్యపర్వతమునకు సంబంధించినపర్వతముల నన్నింటి నా పేరనే పిలుచువాడుక. కానఁ గిష్కింధకు దక్షిణ భాగమున వింధ్య మెక్కడిదని సంశయింపరాదు. ఒక్క పేరే పెక్కుపర్వతములకు నుండుటయుఁ గలదు. ఈభాగమును

బరిశీలించిన భారత కథానంతరము రామాయణ కథ సాగిన దన్న వాద మెంత నిస్సారమో తేటపడును. కిష్కింధకు దక్షిణభాగమునఁ గూడ మహారణ్యములు రక్కసులుండు టయు నీ భాగము తెల్పును. భారతకాలమున నిట్టివి మిక్కిలి తక్కువ కదా.

హనుమదాదులు మరల వెదుకనారంభించుట.

* అంగదుండు తానలసియుండియు, నలసియుండు నితర కపివర్యులంగని యూఱడించుచు మన మనేకస్థలములంగాంచి తిమి. సీతగాని రావణుఁడు కాని కనఁబడలేదు. నియమితకాల మునఁ జాల గడచినది. సుగ్రీవుఁడు తీవ్రముగా దండించు వాఁడు. కానఁ జక్కఁగా వెదకుదము. విసుగు వదలియు నుత్సాహ ధైర్యములు గలిగియుఁ జేయు ప్రయత్నము ఫలిం చునని పెద్దలందురు. మరల నావనమున వెదకందగు. కార్యము చేయుచుండిన ఫలము గలుగుట కనుఁగొనుచున్నారము. కాన సోమరితనము మాని పరిశీలింతము లెండు. రామసుగ్రీ వుల యాజ్ఞ శిరసావహింపఁదగినది. మీ కింతకంటె మంచిదిగా నేదియేఁ దోఁచిన దానిం దెల్పుఁడు. అని పలికెను.

ఆమాట లాలకించి గంధమాదనుఁడు డప్పిగొన్న వాఁడు గాన సన్నని యెలుంగున నంగదుని మాట యవశ్య కర్తవ్యము. ఫలించును. ఈ కాననాంతరముల నెల్లతావులం జక్కఁగా వెదకవలయును. అనఁగా నందఱు లేచి వెదక నారంభించిరి. ఆపర్వతమున రజతమయంబగు నొక భాగము నారోహించి వెదకిరి. బడలికలు గలవారయ్యు వేసరక వెదకిరి

* ఇయ్యది నలువదితొమ్మిదవసర్గమునందుఁ గలదు.

గాని సీతజాడ కనఁబడదయ్యెను. ఆకొండ దిగి యించుక నిలు వంబడి బడలికలు వాపు కొనఁ నొక చెట్టుక్రిందఁ జేరిరి. అల సట యడఁగఁగా మరల వెదకసాగిరి. వింధ్యాద్రిని గల గుహా దులయందు మరల వెదకిరిగాని యెంతను జానకీజాడ గానరా దయ్యెను.

{ హనుమదాదులు ఋక్షబిలమున స్వయంప్రభను జూచుట. }

* హనుమంతుఁడు తారాంగదాదులంగూడి యాపర్వత భాగములఁ జక్కఁగా వెదకి దక్షిణాపశ్చిమముల సంధియందు వెదకఁబోయెను. అప్పటికే సుగ్రీవుఁ డేర్పఱచిన నెల గడచెను. సానువులయందెల్ల నలయాకారముగ నందఱ నిలిపి వెదకిం చెను. వారెల్ల నందందు వెదకుచుం బోయిపోయి విస్తీర్ణమగు నొక బిలముం గనుఁగొనిరి. ఆబిలము మయదానవరక్షితము. ప్రవేశింప నశక్యము. ఋక్షబిలమని దానిం బిలుతురు. లతా గుల్మసమాచ్ఛాదితము. అందుండి క్రౌంచ హంసాది జల పక్షులు వచ్చుచుండెను. పరిమళములు వ్యాపించుచు దుర్గమ ముగా నుండు నాబిలముంగాంచి యచ్చెరువంది బలివాసమగు పాతాళముంబోలి చూడనుంగూడ నశక్యమై యున్నదానిం గని నంతన యిది పాతాళమో లేక రాక్షస మాయయో యని యనుమానించుచు దాని చెంతకుంబోయిరి. హనుమ దుర్గమమార్గాభిజ్ఞుఁడు కావున వారలంగని మన మీదిక్కున వెదకివెదకి వేసరితిమి. సీత గానరాలేదు. ఈ గుహనుండి క్రౌంచాది పక్షులు నీటందడిసి నలుఁగడల వెడలివచ్చు

* ఇది యేఁబదియవసర్గమునఁ గలదు.

చున్నవి. ఈ ద్వారవృక్షములు పచ్చగానున్నవి. కాన నిందు జలాశయము లుండును. సత్యమనియె.

హనుమపలుకు లాలకించి యందఱు నాబిలముం జొచ్చి చంద్రసూర్యప్రకాశములు లేకుండుట భయము గల్గించుచు గగుర్పాటు గలుగఁజేయుచుండుటం దెలిసికొనిరి. అందుండి వెడలివచ్చు సింహాదిమృగములం గాంచిరి. అంధకార బంధుర మగు నాబిలముం బ్రవేశించిరి. వారినేత్రప్రభావపరాక్రమము లెవ్వియుఁ బనికిరావయ్యె. వారు వాయువు చరించు లాగున దారిలేక యా చీకటిలోఁ దిరిగిరి. కొంతవడి కందు వెలుతురు గలిగి సొగసుగానుండు ప్రదేశము కనఁబడియె. నానావిధభూరుహయుతి దుర్గమముగా నున్నదాని నంధకార మగుట నొకరి నొకరు వదలి పోవుదుమను భీతింబట్టుకొని యొకయోజన దూరముఁ జొరఁగలిగిరి. డప్పిచే బడలి విసుగు నొందక పోయి పోయి వెలుతురును గాంచిరి. సొంపులు గులుకు నొక వనప్రదేశముంగని యగ్నివలెఁ బ్రకాశించు నర్జునాదిభూరుహములం గాంచిరి. ఫలవృక్షము లనేకములం దుండెను. సరోవరము లనేకములుండెను. రత్ననిర్మితగృహములం గనిరి. బంగారుమయములగు శయనాసనము లుండెను. బంగరుపాత్రలు రాసులుగాఁ బడియుండెను. వెండికంచు పాత్రలు రాసులుగా నుండెను. అగురుచందనములు నతిరుచ్యములగు ఫలమూలములు పానద్రవ్యములు లోనగు నుత్తమపదార్థము లందుండెను. ఆబిలమున వెదకుచు నాయమూల్యవస్తువులంగాంచి యందొక స్త్రీని గూడఁ జూచిరి. నారచీరలు గట్టి కృష్ణాజినము దాల్చి నియతాహారయై తపస్సు గావించుచుఁ దేజోరూపిణియై యున్నట్లుండెను. వారామెను

గని భయాశ్చర్యములం గాంచి చప్పుగా నిలువఁబడియుండిరి. అంత హనుమంతుం డమ్మా! నీ వెవ్వతవు? ఈబిల మెవరిది? అని ప్రశ్నించెను. చేతులు జోడించి యావృద్ధ తపస్వినికి నమస్కరించి యీయుత్తమపదార్థము లెవ్వరివని యడిగెను.

ఋక్షబిలవృత్తాంతమును స్వయంప్రభ కపులకుం జెప్పుట.

* ఇట్లు పావని ప్రశ్నించి మరల ధార్మికురాలగు నాయమ్మంగని తల్లీ! మేము మార్గశ్రమముల నలసి జలాదులిందుం డునని ముందువెనుక లాలోచింపక యంధకారావృతమగు దీనిం జొచ్చితిమి. డప్పి బాధింపఁగా నింపులకు వచ్చితిమి. ఇందుఁ గల యీ దివ్యపదార్థములం జూడఁగా నివి దానవ మాయ యగునేమో యని దిగులుతోఁ బడ జేయునది నేరకున్నాము. ఈస్వర్ణవర్ణవృక్షములు తమ్ముఁగల యీపదార్థములు నీరజతగృహములు నెవ్వారివి? ఈసరోవరాదు లెవ్వరి ప్రభావమునఁ గల్గినవి? బంగరుతామేలును బంగరు చేపలు నున్నవి కదా. ఇవెట్లు కలిగినవి? ఈవిషయము మాకెవ్వరికిని దెలియదు గాన విస్తరించి చెప్పుమని యడుగ సర్వభూతహిత పరాయణురాలగు నాస్వయంప్రభ వారిం గాంచి మహాతేజుఁడు మాయావిశారదుఁడు నగు మయదానవోత్తముఁ డిందుం డెను. తన విచిత్రశక్తి వీని నెల్ల నిర్మించెను. కాంచన గృహము నిద్దాని నిర్మించిన మయుఁడు మున్ను దానవశిల్పియై యుండెను. ఆతఁడు మహారణ్యమున ఘోరతపస్సు చేసి బ్రహ్మ

*ఇది యేఁబదియొకఁడవసర్గమునఁ గలదు.

వలన శుక్రప్రణీత శిల్పశాస్త్రమంతయుఁ దన యధీనమున నుండ వరము వడసెను. అతఁ డిందుఁ గొంతకాలము సుఖముగానుండి హేమయను నప్సరమిన్నయం దాసక్తి కలిగి యుండు టెఱింగి యింద్రుఁడు పరాక్రమించి వజ్రమున నతనిం గొట్టెను. అతఁ డిందుండ నోడిపోవఁగా నీయుత్తమవస్తువుల బ్రహ్మ హేమ కొసంగెను. వానరోత్తమూ! నేను మేరుసావర్ణితనూజాతను. పేరు స్వయంప్రభ యనఁబడు. హేమాయుత్తమములగు వీనిని రక్షించుచు నిందున్నదానను. నృత్తగీతప్రవీణురాలగు హేమ నాకుఁ బ్రియసఖి. ఇతరులకు నన్నుఁ దిరస్కరింపనలవిగాని రీతి నాకు నా హేమ వరమిచ్చెను. కనుక నిందున్నదానను. మీరెందుల కిందుఁ జొచ్చి వెదకుచున్నారు? దుర్గమమగు నీవనము నెట్లు కనుఁగొంటిరి? స్వాదుఫలములం దిని జలములఁ ద్రావి మీవృత్తాంతమంతయు వినిపింపుఁ డనియెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమును బరిశీలించి విశేషములం గనుఁగొందము. ఈ రెండు సర్గములయందు ఋక్షబిలమునకు స్వయంప్రభకును సంబంధించిన విశేషములు గలవు.

"తేషాం తత్రైవ వసతాం స కాలో వ్యత్యవర్తత." 3

అను మూలముం బట్టి స్వయంప్రభను జూడకముందే సుగ్రీవ ప్రకల్పితమాసనియతి గడచెను. ఆమహాకార్యము కాలనియతిని వారికిఁ దోఁపక యుండఁజేసి యుండవచ్చు. ఏలయనఁగా శ్రీరాముఁ డంగుళీయము వారికే యొసంగెను. రావణుండుండు దిక్కుగూడ నదియే. కాన వారిమూలమునఁ దనపని ఫలించునని శ్రీరాముఁ డాసించుట యొక చిత్రము కాదు.

ఎంతకాలమైనను సరే సఫలప్రయత్నులమై మగిడి పోవల యునే కాని రిక్తగాఁ బోరాదని వారూహించి యుందురన్నను విచిత్రము గాదు. ఏకాలమున నెవ్వారికైన సందేహము జనించుట సహజమే.

"అస్మాచ్చాపి బిలాద్ధంసాః క్రౌంచాశ్చ సహ సారసైః. ౧౬
జలార్ద్రాశ్చక్రవాకాశ్చ నిష్పతంతి స్మ సర్వశః,
నూనం సలిలవానత్ర కూపో వా యది వా హ్రదః. ౧౭
తథా చేమే బిలద్వారే స్నిగ్ధాస్తిష్ఠంతి పాదపాః,
ఇత్యుక్త్వా తద్బిలం సర్వే వివిశుస్తిమిరావృతం. ౧౮
అచంద్రసూర్యం హరయో దదృశూ రోమహర్షణం."

అని మూలము. ఒకచోట నొకమహాగుహ కనఁబడియెను. క్షుత్తు డప్పియు నలయింపఁగా వారా బిలముఁ గాంచిరి. హంసాది పక్షులా గుహనుండి వచ్చుచుండఁగా స్నానముచేసిన గుఱుతు లం బట్టి యందు జలాశయము లట్టివియో యుండ వచ్చుననియు. వారందుఁ జొచ్చిరి. అంధకారబంధురముగా నాగుహయుండెనని దీని సామాన్యార్థము. రవిచంద్రకిరణ వ్యాప్తి యందు లేదు. పూర్వమిట్టి యనేకగుహ లుండినట్లు పురాణములయందుఁ గనంబడుచున్నది. మునులు సాధారణ ముగా గుహలలో నుండియే తపస్సొనరించువారు. ధర్మధ్వంస కులగు రక్కసులనేకులు తిరుగుచుండుటం బట్టి యట్టితావులనే మహర్షులు వసించుచుండిరి. గుహాముఖము దుష్ప్రవేశ్యముగా నుండును. లోపలం జొచ్చి కొంతదూరమరిగిన విశాలాంత రాళముగా నది కనంబడుటయు స్వాభావిక గుహాగుణములు. కొంత దూరమువఱకు నందు వెలుతురుకూడ నుండును. శేషా

చలమున నొక్కభాగమున నొక గుహ కలదు. దానికిం గ్రోశమాత్రదూరమున నొకపల్లియయుం గలదు. దక్షిణోత్తరముగా నుండు నా కొండయం దొకభాగ మాచోటం దూరుపునకు సాగియున్నది. ఆగుహాసం గ్రింద నూటయేంబది గజముల దవ్వున నొక జలాశయము కలదు. ఆగుహ బహువృక్షసమాచ్ఛాదితము. పది బాహువులంతదూరము విశాలముగా మన కగపడును. ఎల్లరు నంతదనుకం బోవుదురు. గబ్బిలము లా దాని పైభాగమున నిండ్లు కట్టుకొని యున్నవి. ఉత్తరముఖముగా నాగుహ యున్నది. అంతదనుకం బోంగా మనుష్యప్రమాణమంతయెత్తునం బడమర దెసయం దొక బిలము కనంబడును. ఎత్తుగానుండు పాషాణములందు వేయంబడియున్నవి. ఆబిలమునకు మానిసి కూరుచుండి పోవచ్చును. శ్రమముల పాలై యాంపాషాణములపై నిలుచుండి యద్దాని లోపలిభాగము దీపప్రకాశమునం జూడంగాం గొంతదూరము కనంబడును. అంతదనుకం గూరుచుండియే పోవలయు. కొందఱందుం బ్రవేశింపంబూనంగా సర్పఘూత్కారము వినంబడియె ననియు, వీరు దిగి వచ్చుచుండంగా నదియు వీరి వెంటంబడియెననియు, వెలుపలికి వచ్చులోపల నొకనిం బట్టుకొనంగా నితరులద్దానిని దండాహతుల నలయింప వదలెననియు, దానిని శ్రమంపడి చంపిరనియు, నదిమొదలా ప్రాంతమున వానలు తక్కువ యనియు నందలివారు చెప్పుదురు. ఎంతనిజమో దేవుండే యెఱుంగును. నేనాగుహను జూడంబోవంగా నలువురు తోడువచ్చిరి. గొప్ప దీపముం బెట్టి చూడంగా నందు సర్పములు లేక గబ్బిలములే యున్న జాడ పొడకట్టెను. అందఱ ముందుం జొచ్చితిమి. ఇంచుమించుగా నిరువది బాహువులదూర మట్లే పోవంజాలితిమి. ఆ

మార్గమంత నశించెను. గండోపలము దుర్భేద్యముగా నున్నది. దక్షిణమున నొక్కమనుష్యుఁడు పోఁదగినంతద్వారము కష్ట పడి చూడఁగాఁ గనఁబడియెను. దీపప్రకాశమునఁ బరిశీలిం పఁగాఁ గొంతదూరమున నష్టముగా నొక చత్రాయి గనఁబడి యెను. సర్పాదు లందు లేకుండెను. దుర్గంధము గుబులుకొను చుండెను. అందుఁ జొచ్చితిమి. ఆచత్రాయి దగ్గరనుఁ బోవ పడ మరదెస రెండుమూరల యెత్తున మార్గము కలదు. నిక్కి చూడఁగాఁ జీకటి దట్టముగాఁ గలయున్నట్లు తోఁచెను. ఆమార్గ మున నిలుచుండియే పోవవచ్చును. మాకడనున్న దీప మద్దా నిని స్పష్టముగాఁ బ్రకటింపఁజాలక పోయెను. సమీపభాగమున జలము లున్నజాడ మాత్రము కనఁబడియెను. ఇది నేఁజూచిన విషయము. వెనుకకు రాఁగా మరల జన్మించినట్లు భావించితిమి. అట్టి గుహాలయందే మును లుందురని ప్రతీతి గలదు. ఈప్రస్తావ మునఁ గలబిలమునుండి పక్షు లుదయించుటగాని లోపల జలా శయము లుండుటగాని యచ్చెరువు కాదు.

"తతస్తం దేశమాగమ్య సౌమ్యం వితిమిరం వనం. ౨౮
దదృశుః కాంచనాన్ వృక్షాన్ దీప్తవైశ్వానరప్రభాన్,

... ...

నీలవైడూర్యవర్ణాశ్చ పద్మినీః పతగావృతాః. ౨౯
కాంచనాని విమానాని రాజతాని తథైవ చ,
తపనీయగవాక్షాణి ముక్తాజాలావృతాని చ. ౩౧
దదృశుస్తత్ర హరయో గృహముఖ్యాని సర్వశః,

... ...

తత్ర తత్ర విచిన్వంతో బిలే తస్మిన్ మహాబలాః. ౩౯
దదృశుర్వానరాశ్శూరాస్స్త్రియం కాంచిదదూరతః,

> తాం దృష్ట్వా భృశసంత్రస్తాశ్చీరకృష్ణాజినాంబరాం. 3౯
> తాపసీం నియతాహారాం జ్వలంతీమివ తేజసా."

అని మూలము. లోపలఁ గొంతదూరము నిర్గతజీవితాశులై వారు రాఁగాఁగా వెలుతురు గనంబడియెననియు, బంగారురంగు గల వృక్షములు గనఁబడియెననియు, దివ్యగృహములు గనంబడియెననియు, సరోవరము లుండెననియు,నందొక మునివృత్తి నుండు స్త్రీ కనఁబడఁగా వారు భయంపడిరనియుఁ గథా భాగము. ఇందు సందేహింపఁదగువిషయములు గలవనియుఁ గొంద ఱేతత్కాలికవిద్యావంతులు తలంతురు. వారి కివియన్నియు నసత్యములే యని తలంపుండును. ఆకాశగమనాదులు వారికి నిట్టివేయని తోఁచును. ఈముగ్ధత్వమునకుఁ గారణము దేవతోపాసనము లేకుండుటయే. ఆకాలమున నిట్టి సుందర మందిరములుండునా. ఇద్ది సర్వథా సత్యేతరము కాదా యని యొక నూత్నవిద్వాంసుఁడు నవ్వెను. అంధకారమున కవ్వల వెలుతురుండు టసంగతము కాదా యని వేఱొక దేవానాంప్రియుఁ డట్టహాసము గావించెను. వెలుతురు చీకటియుఁ గలిసి యుండునేమో యాకాలమున నని యింకొక పండితబ్రువుఁడు పరిహాసించెను. అట్టివారికి బదులుచెప్ప శక్యమా యని వదలరాదు.

భూగర్భశోధకులు పరిశీలింపఁగాఁ గొన్నియేండ్లకు ముందు. "ఈజిప్టు" అనఁబడు దేశమున నొకదానిక్రింద నొకటిగా నేడు పట్టణములు గనఁబడియెననియు, నేడవపట్టణమున నొక సుందరమందిరము కనఁబడఁగా దాని తలుపు తీసినంతనే లోపలనున్న శవము గాలి కెగిరిపోయెననియు, దానిచుట్టు మట్టి

పలకలపై నక్షరములు వ్రాసి దానిని గాల్చి యుంచినట్లుండె ననియు, దానిని బరిశీలింపఁగా నేఁబది వేలయేండ్లనుండి యా మందిరము కట్టఁబడినట్లు తేలిన దనియు, సూర్యప్రకాశము గాలి తగులనికతన నాశన మక్లే యుండి యవి తగులఁగా ధూళిగా నెగిరిపోయుననియు, విమర్శింపు నేర్పుగల యని వసంతమాంబ వ్రాసెను. సృష్టి చమత్కార మచింత్యము. మనసుఁ దోఁపని విషయము లెవ్వనికిం దోఁచుచునుటకంటె నవి యేకము వేలొకటి యుండదు. లోకవైచిత్ర్య మమేయము. ఇంకను గొంతకాలము నకుం గొన్ని కనంబడఁగా నపుడు తలఁచి తమమౌర్ఖ్యము నకు సిగ్గుపడఁగలరు. సాగరముల నూత్నసృష్టి కనఁబడుచున్నది. కనివిననివి ప్రత్యక్షము లగుచున్నవి. పదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రము గాని రసాయనశాస్త్రము చారిత్రకశాస్త్రముగాని సృష్టి యింతయే యని తెలుపఁజాలదు. తజ్జనాల్పజ్ఞానపరిభూతాహంకరణమున నిది యేతన్మాత్రమే యని నిర్ణయింపరాదు.

తపశ్శక్తి యపారవైభవము కలది. దానికి సాధ్యములు కానివి లేవు. గగనగమనము తజ్జన్యము. అది యత్యల్పసిద్ధి యని యోగశాస్త్రము వక్కాణించెను. త్రిలోకగతవస్తుసందర్శనము యోగఫలమే. సామాన్యులకది యద్భుతముగాఁ దోఁచవచ్చును. "మనసా ప్రకల్పితాః" అని ప్రమాణము విందుము కదా. మనశ్శక్తి భగవదారాధనఫలము. అది యలవడినచో నన్నియు సుగమములే. విశ్వామిత్రచరిత్ర మీవిషయమును బోధించును. ఇక్కాలమునందుఁగూడ "టాల్‌స్ట్రాయ్" అను రష్యాదేశపు మహాత్ముఁడు భావికాల యుద్ధవిషయముల నెట్లు తెలిసికొని చెప్పఁజాలెను? జ్ఞానబలముచేత నేకదా. ఇతరులగు పండితు లట్టులేల తెలిసికొనఁజాలరైరి? శాస్త్ర

జ్ఞానము మాత్రము కలిగి తత్ఫలమగు భగవద్భజనము లేని వారలు వారలకడ మూఢులే యగుదురు. అనాగతవార్తలం దెలిపెడుశక్తి సామాన్యపదార్థముల నిర్మింపఁజాలదనుట నెట్టితనముగాక మఱేమిటి? జ్ఞానదృష్టి లేనివా రదిగలవారి నాక్షేపించుటకంటెఁ బాపకార్య మెద్ది? బంగారువృక్షములుండునా యనువారు కలరు. వాని కొమ్మలందీసి యాభరణములు చేయించుకొనవచ్చునా యని ప్రశ్నించుటెట్టిదో యిదియు నట్టిదే. ఆరంగుగల వృక్షములని యర్థము. అగ్నివంటివర్ణము కలవనియు నర్థము. ఇక్కాలమున హార్మ్యములముందు ఫలములు పుష్పములు లేక వివిధవర్ణపత్రములుగల చిన్నివృక్షములను, అందు రక్తవర్ణము గలవానిని జూచుచున్నాము. అట్టివి గాక యాబిలమునఁగలవి యట్టివర్ణముగల వయ్యుఁ బుష్పఫలనిబిడములై యుండుటేమి యచ్చెరువో తెలియఁజాలక యున్నాను. అట్టి యావనమున వెదకుచు నం వొక తాపసిని గాంచిరని యున్నది. నారచీరలు కృష్ణాజినములు ధరించియుండెననుటంజేసి భోగపరాఙ్ముఖురాలని తేలుచున్నది.

"కథం ముత్పాన్ని వృక్షాశ్చ సౌవర్ణాశ్చరంతి సహ కచ్ఛపైః,
ఆత్మానమనుభావం చ కస్య చైత త్తపోబలం. ... ౯
అజానతాం నస్సర్వేషాం సర్వమాఖ్యాతుమర్హసి,"

అని హనుమంతుఁ డడిగెను. ఇప్పటిభాషాపండితులవలెనే హనుమయు నిట్టిఫలవృక్షములను మే మెఱుంగము. ఎవరితపశ్శక్తిచే నివి కలిగినవి? మాకుఁ దెలుపుమా యని వేఁడెను. తపశ్శక్తిచేఁ గాకయున్న నివి కలుగవను జ్ఞాన రూపావనికిం

గల్గెను. ఇప్పటి కది తప్పు వక్రసజ్ఞానము ప్రకాశించుటంబట్టి యద్దానిం దలపెట్టక యాక్షేపింతురు.

"ఉత్తార్క మత్స్యనా మత్స్య హాటకేజ్ఞగ మపరాంపుషాః."

అని నామలింగానుశాసనమునం గలదు. సచ్ఛసి యుల్లిగడ్డలు గలవని తేలెడిని. ఇపు డట్టివి యున్నట్లు గానరావని నావినికి. ఇప్పుడు లేనంతన యెప్పటికిని లేవనియే భావమా. లేనిదానికి నామకరణము చేయువారు సృష్టియందు లేరనవలయును. కావున నిందలి విషయము లసత్యములని కల్పితములని యనుటకంటెం బొరపాటు వేఱొకటి లేదు. బంగరువంగు గల చేపలు తాబేలు లుండుట యొక విచిత్రమనుటయే విచిత్రము. జలజంతువులసృష్టి యిట్టిదని నిర్ణయింప నలవడదని యిప్పటిపరిశీలనసంఘమువారే తెల్పుచున్నారు.

"ప్రత్యువాచ హనూమన్తం సర్వభూతహితే రతా,
మయో నామ మహాతేజా మాయావీ దానవర్షభః. ౧౦
తేనేదం నిర్మితం సర్వం మాయయా కాంచనం వనం
పురా దానవముఖ్యానాం విశ్వకర్మా బభూవ హ. ౧౧
యేనేదం నిర్మితం దివ్యం కాంచనం భవనోత్తమం,

... ...

తమప్సరసి హేమాయాం సక్తం దానవపుంగవం. ౪౧
విక్రమ్యైవాశనిం గృహ్య జఘానేశః పురందరః,
ఇదం చ బ్రహ్మణా దత్తం హేమాయై వనముత్తమం. ౧౫

... ...

దుహితా మేరుసావర్ణేరహం తస్యాస్స్వయంప్రభా. ౧౬
ఇదం రక్షామి భవనం హేమాయా వానరోత్తమ,

మమ ప్రియసఖీ హేమా నృత్తగీతవిశారదా. ౧౭
తయా దత్తవరా చాస్మి రక్షామి భవనోత్తమం,"

అని మూలము. ఆగుహాలోనుండు కాంచనగృహాదికములఁ బాలించుచు స్వయంప్రభ యనుతాపసియుండెను. ఆమె మేరుసావర్ణి కూఁతురు.మయుఁడు దానవశిల్పిమాయచే వానిని గల్పించెను. హేమయను నచ్చరమిన్నం దవిలి యతఁడు భోగైకపరాయణుఁ డయ్యెను. ఆవిధమెఱింగి యింద్రుఁ డాతని వజ్రముసఁ గొట్టి పాఱఁద్రోలెను. హేమ కావనమును బ్రహ్మ యిచ్చెను. స్వయంప్రభ హేమవలన వరము బొంది దానిని గాపాడుచు ధర్మపరాయణురాలై యుండెనని కథాసారము. మయుఁడు మాయచే నిర్మించె ననఁగా మంత్రబలమున నిర్మించెనని యర్థము. చిరకాలతపశ్శక్తి యీపాటివానిని నిర్మింపఁ జాలెననుట యొక యబ్బురము కాదు. ఆతఁడు భోగపరాయణుఁడై యింద్రలోకమున నున్న హేమయను నచ్చరం గూడి యుండఁగా నింద్రుఁ డతనిఁ జావఁగొట్టితఱిమెను. సత్కర్మానుష్ఠానము ఫలములం గోరిచేయఁగా నెట్టి దుష్టఫలము గల్గినదో చూడుఁడు.

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మ ఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి, ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮
దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. ౪౯
బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే,

తస్మాచ్ఛ్రీగాయ [illegible] ". ౫౦
[illegible]. ౧-అధ్యా.

అను నీగీతాశాస్త్రవచనములు ఫలాపేక్షనుంచినచో సత్కర్మ ప్రాశస్త్యమును దెలుపుచున్నవి. ఇట్టి కోరికలున్నప్పుడు ఫలములలో వేనిని గోరి తపస్సొనరించినం బ్ర[illegible]ముగా నయ్యది లభించును. నలువన్ను మునుపు, బ్రహ్మయొడ సంకల్ప మాత్రకో తెలియుచున్నది. [illegible] మనునికడ నుండెను. మనువును [illegible] నాలుగు స్తుతులను బ్రహ్మయనుమతి నొంది తన వెలయునకు స్వయంప్రభ కిచ్చి కాపాడుచు నిందుండుమని వరమిచ్చి పోయెనని [illegible] యుండుం గలదు. అప్సరసు వరములిచ్చునధికారము గలదా? అధికార మనంగా యోగ్యత యని గ్రహించునది. అప్సరలు దేవ కార్యార్థము నిర్మింపంబడిన కాంతామణులు. తపోబలమున దేవతలనుం గూడ సుప్రసన్నమును గల్గించుచున్న వారిని దమం బోయి గైకొనకసుఖానుభవమునంత్రులను జేసి మునుల దేవలో కమునకు వచ్చుచుందురు. ఒక్కనికడ నుండుటేకే భోగ కాంతలకు వేఱొక్కనిపొందు పనికిరాదు. దానికే వ్యభిచార మని పేరు. అట్టిదోషము లేకున్న నాయు నియుతవ్రతు రా లనంబడును. అట్టిలేమ భగవదారాధనమునం బుణ్యమార్జింపం గలదు. అయ్యది వరప్రదానమునం దధికారమును గల్గించును. ఎవరుగాని తనకృత్యమున నియమాతిక్రమణము చేయకయుం డిన నట్టివారు యోగ్యులే యగుదురు. వారివాక్కులు ఫలిం చును. ఎంత తపస్సు చేసినను నియమాతిక్రమణదోషమునకు లక్ష్యమైనచో వారివాక్కులు ఫలింపవు. అనువిషయ మీా భాగమునుండి తేలును. ఏజాతివారైనను భగవంతు నారా

ధించినయెడల వారికి భగవానుగ్రహశక్తి కలుగుననియు, నా యారాధనము ఫలాభిసంధిరహితముగనే యుండవలయు ననియును మన కీభాగము వెల్లడించుచున్నది. స్వయంప్రభ భగవత్కృపాపాత్రురాలగుటకుఁ గారణము "సర్వభూత హితే రతా. ధర్మచారిణీ" అను మూలమునఁగల సద్గుణములే కాని సంకేతమాత్రము కాదని మన మెఱుంగుట మేలు.

"కథం చేదం వనం దుర్గం యుష్మాభిరుపలక్షితం,
ఇమాన్యభ్యవహార్యాణి మూలాని చ ఫలాని చ. ౧౯
భుక్త్వా పీత్వా చ పానీయం సర్వం మే వక్తుమర్హథ."

అని మూలము. వారాఁకలిదప్పుల బాధితులమని యెఱిఁగింపఁగా స్వయంప్రభ యాతిథేయ మొసంగెను. ఆఁకలి దప్పులం బాపుకొని పిదప మీవృత్తాంత మెఱిఁగింపుఁడనియె. అతిథి పూజ యెంత శ్లాఘ్యమో యోచింపుఁడు! అతిథి భుజింపఁగా శేషించిన పదార్థముల దంపతులు భుజింపఁదగునని "దంపతో్యః శ్శేషభోజన"మ్మను మనువాక్యము మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

—౯ { స్వయంప్రభకుఁ దమవృత్తాంతమును హనుమ తెల్పుట. } ౯—

* స్వయంప్రభ దయారసభరితదృష్టుల వారలం గాంచి యీఫలభక్షణమున మీయాఁకలి పోయెనేని మీ వార్త నేను వినఁదగునేని పల్కుఁడు. అనఁగా విని మారుతి కపటము లేక యిట్లు చెప్పెను. సర్వలోకశరణ్యుఁడు దాశరథి శ్రీరాముఁడు భార్య సోదరుఁడు లక్ష్మణుఁడు కూడ రాఁగా

* ఇది యేఁబదిరెండవసర్గమునఁ గలదు.

దండకారణ్యమునకు వచ్చి భార్య సీతను రావణుఁ డపహరించి కొనిపోవఁగా సుగ్రీవుఁడను మారాజు రాముని మిత్రుఁడై మమ్మెల్ల కపుల వెదకఁబంప నందఱము వచ్చినవారము దక్షిణ మునకు వచ్చి వెదకి యాఁకటిదప్పులచేఁ గ్రుంగి వాడఁగా నీగుహ కనఁబడఁగా నందుండి పక్షులు నీటఁ దడిసి వెలువడు చుండఁగాంచి యిందుం జొచ్చిన జలముండుననని నిరంతరతమం గూడి యీబిలముఁ జొచ్చితిమి. అందుఁ దడిసిన పక్షులఁ జూడఁ గనే జలముండుననని తోఁచునది. అంధకారమున నొకరినొక రుగాఁ బట్టుకొని వచ్చితిమి. నీయనుమతి నిందలి ఫలములం దృప్తిగా భక్షించితిమి. ఆఁకలిచే మృతిగల్గనుండ మమ్ము సంరక్షించితివి. బదులు నీకి మేమేమి చేయఁగలము? అనఁగా సర్వమెఱింగిన యాస్వయంప్రభ వారలంగాంచి మిమ్ముం జూడఁగా నాకు సంతోషము గలిగినది. నాకుఁ బ్రత్యుపకార మును మీరు చేయనక్కఱలేదు. ఇది నాకు ధర్మమగుటఁ జేసితినని మధురవాక్కులం దెలిపెను.

స్వయంప్రభ వానరులను దన శక్తిచే గుహనుండి వెడలించుట.

* సాధువృత్తిగల స్వయంప్రభతో న్యాయ్యముగా మాటలాడు హనుమంతుఁడు ధర్మచారిణీ! మేమెల్ల నిన్ను శరణుచొచ్చితిమి. రాజాజ్ఞ గడచినది. మమ్మెల్ల భయంకరమగు నీగుహనుండి వెడలింపుము. సుగ్రీవు నానతి మీఱుటం జేసి మరణశిక్షకుం బాత్రులమైతిమని భయంపడు మమ్ము నీవు

---

* ఇది యేఁబదిమూఁడవసర్గమునఁ గలదు.

పతించఁదగుదువు. సీతాన్వేషణము ప్రధానము. ఇందుండుటం జేసి యిట్టిస్థు జేయనివారమైతిమి. అని హనుమ విన్నవిం పఁగా నాస్వయంప్రభ వారితో నిట్లు పలికెను. ఈబిలముం బ్రవేశించినవారు ప్రాణములతో వెడలిపోవుట దుష్కరము. ఐన నేననేకనియమములకు లోనై యాచరించిన తపోమహి మమువలన మిమ్మందఱ నిరపాయముగా వెడలించెదను. వానరులారా! కన్నులు మూసికొనుఁడు. అప్పుని గావింపనిచో వెలువడఁజాలరు. అనఁగా గట్టిగాఁ గన్నులు మూసికొనిరి. ఆమె తన యోగబలమున క్షణమాత్రమున నామహాగుహ నుండి వెడలించెను. వారి నూఱడించి యిది వింధ్యము. ఇది ప్రస్రవణము. ఇది మహాసాగరము. మీకెల్లరకు శుభంబగుఁ గాక. నేను గుహకుంబోయెదనని బిలప్రవేశ మొనర్చెను.

అంత నావానరులు మహాతరంగములఁ బెంపారు సాగ రముం గాంచిరి. వారాపర్వత పశ్చిమభాగమునఁ గూరుచుండి నెలగడువు దాఁటెఁగదా యని యాలోచింప సాగిరి. వారు వసంతకాలమున ఫలించు సహకారాదిఫలములం గాంచి కాలము చాల గడచెనని భయంపడిరి. వసంతర్తువు రానున్న దనియు నిది శిశిరర్తువనియు నొండొరులతో నాలోచించి కాలము గడచుట సీత గానరాకపోవుట యను కారణములం బట్టి జంకిరి. భయమున నేలఁబడిరి. అంగదుఁడు ప్రాజ్ఞుండు గావున వారినెల్లం బేర్కొని రాజాజ్ఞంబని సాగింప వచ్చితిని. బిలమున వెదకునపుడే కాలము గడచినది. మీరెఱుంగరా యేమి? మనమాశ్వయుజము మొదలుకొని యాయాయికార్య ములయందు నియుక్తులమై యున్నారము. నెలగడువు గడచెఁ గదా. ఇఁకఁజేయఁదగినదేది? సర్వవిషయముల నెఱింగినవారు.

రాజాజ్ఞచే నన్నుం బురస్కరించుకొని పంపిరి. పంపినపని సాధింపక నియమ మతిక్రమించితిమి. [illegible] సందియ మిందులకు లేదు. సుగ్రీవు నాజ్ఞ మీరిన సుఖముగ నుండువాఁ డెవ్వఁడు? మనము ప్రాయోపవేశము చేయు టుక్తమగును. క్రూరుం డగు సుగ్రీవుఁ డాతనియానతి మీరిన మనలనందఱను దండింపక మానఁడు. సీతవార్త తెలియఁగనిపోయిన మనల క్షమింపఁడు. చంపును. కాన నిటఁ బ్రాయోపవేశము మనకు న్యాయ్యము. అందు ఘోరమరణము సంభవించుటకన్న నిటఁ బ్రాయోపవేశమున మరణమొందుట సముచితము. యువరాజు నగుట వధింపఁడని యూహింపకుఁడు. నాపై నతనికి విరోధము కలదు. కాన ముందే నన్నుఁ జంపును. నామిత్రులు నా చావునకు వగతురు. కాన నీపవిత్రసాగరతీరమునఁ బ్రాణములు వదలెదను. అనఁగా నందఱు దుఃఖించి యాతనిమాటలు నిజములే యని నమ్మిరి. సీత [illegible] యుక్తము. లేనిచో నిందే మృతినొందుదము. అని భయపడి వారు పలుకుచుండఁగా నాలించి తారుఁడు దుఃఖించుచు మనము మరల నీబిలముం బ్రవేశించి యందే యుందము. ఇతరు లిందుఁ జొరఁజాలరు. ఫలాదులు గలవు. ఇందున్న మన కింద్రాదుల భయముంగూడఁ గలుగదు. ఆమాటలను సమ్మతించి యెవ్వరు నేది యుక్తమో యట్లు లాలోచించి వచింపుఁడని పలికిరి.

మతిమంతులారా! ఒక్క విషయమిందుండి ముఖ్యముగా విమర్శింపఁదగినది కలదు.

"తపసస్తు ప్రభావేన నియమోపార్జితేన చ,
సర్వానేవ బిలాదస్మాదుద్ధరిష్యామి వానరాన్. ౭

నిమీలయత చక్షూంషి సర్వే వానరపుంగవాః,
న హి నిష్క్రమితుం శక్యమనిమీలితలోచనైః. ౮

... ...

తతస్తాన్వానరాన్ సర్వాన్ తాపసీ ధర్మచారిణీ,
నిస్సృతాన్ బిలాత్తస్మాత్సమాశ్వాస్యేదమబ్రవీత్." ౧౧

అని మూలము. స్వయంప్రభ తనయోగశక్తిని వానరల నందుండి వెడలించెను. వారు కన్నులు మూసికొనక యున్న వెడలఁజాలరన్న యామె పలుకులనమ్మి కన్నులు మూసికొనిరి. ఆమె క్షణమాత్రమున వారి వెడలించెను. ఇది కాయతోలన మను నొక సిద్ధి. ఆసిద్ధి గలవారు సంకల్పించినంతన వారి తనువులు తూలమువలెఁ దేలిక యగును. సంకల్పమాత్రమున యోగశక్తి మారుతము వారిని గొనిపోయి యాచోట వద లును. దీనికి మనశ్శుద్ధి ప్రధానము. దేహమున నొకభాగమున దృష్టినిలిచి యుండవలయు. అది కొంతకాలమునకు సిద్ధించును. ఆసిద్ధి లభించిన నెంతటివస్తువైనఁ దూలమువలెఁ దేలిక యగు ను. వాయువులో నెగిరిపోవునంత తేలిక యగును. ఇది యణి మాదిసిద్ధులలోనిది కాదు. మనస్సంయమనసిద్ధి యని దీనికిఁ బేరు. మహర్షు లిద్దాని సంపాదించి యుందురు. పరోపకార మునకిది యుపయోగించును. యోగమహిమ నవాఙ్మానస గోచరము. అది యిక్కాలమున నశించినట్లే యనవచ్చును. మాటలవేదాంతమే యిన్ని చెడుగులకు మూలమైన దన వలయు. ఉపాసన నశించుట యనఁగా యోగమునకు క్షీణ దశ యని యెఱుంగవలయును. దీని మూలముననే యోగా సక్తి కుదురును. కనుక యోగమహిమముల నెఱుంగనివారి

కట్టి యన్నియును విచిత్రములుగనే యుండును. కాలమహిమ మిట్లున్నదని విచారింపవలయును.

హనుమ సుగ్రీవునికడకుఁ బొమ్మనుట.

* అని తారాసుతుఁడు పలుకఁగా హనుమంతుఁ డంగదుఁడు వానరరాజ్యమెల్ల హరించునని తలంచి, యంగదుఁడు గ్రహణధారణాస్మరణ ప్రతిపాదనోహాపోహార్థ విజ్ఞానతత్త్వజ్ఞానములను బుద్ధిగుణము లన్నియుఁ గలవాఁడని గుర్తించి, దేశకాలజ్ఞత, దార్ఢ్యము, సర్వక్లేశసహిష్ణుత, సర్వవిజ్ఞానిత, దాక్ష్యము, ఊర్జము, సంవృతమంత్రత, అవిసంవాదిత, శౌర్యము, శక్తిజ్ఞత్వము, కృతజ్ఞత, శరణాగతవాత్సల్యము, అమర్షత్వము, అచాపలము నను పదునాలుగు గుణములచే నొప్పువాఁడనియు, బాహుబలము, మనోబలము, ఉపాయబలము, బంధుబలము నను నాలుగుబలముల నలరువాఁడనియు నూహించెను. చంద్రుఁడు శుక్లపక్షమున వృద్ధి యగునట్లు పరాక్రమమున వృద్ధినొందువాఁడనియు, బృహస్పతిని బుద్ధియందు మించువాఁడనియుఁ, బరాక్రమమున వాలికి నీడనియుఁ దెలిసికొని, సుగ్రీవునకుఁ బ్రతికూలుఁడు గాకయుండునట్లు నీతులు పలుకఁబూనెను. సామదానాద్యుపాయముల మూఁడవది యగు భేదోపాయమున నంగదుని మతమున కనుకూలింపకయుండ వానరులకుఁ దెలిపెను. వారెల్లఁ దనమాట నాదరించిన ట్లెఱింగి కోపరూపమగు దండోపాయమును భీతికరములగు మాటలు కొన్ని పలికి నంగదునకు భీతినిగల్గించెను.

* ఇది యేఁబదినాల్గవసర్గమునఁ గలదు.

యువ రాజా! తండ్రినిమించు శూరత్వము గలవాఁడవు. రాజ్యభారసమర్థుఁడవు. చంచలాత్ములగు వానరులు వీరెల్ల దారపుత్త్రాదుల నవల నీయాజ్ఞను లోఁబడియుండరు. నీమ్రోలఁ జెప్పెదను. ఈజాంబవంతుఁడు నీలుఁడు సుహోత్రుఁడు నిన్ననువర్తించి యుండనట్లు నేను నుండనని యెఱుంగుము. మమ్మెల్ల నెట్లేని నీకు లోఁబడి యుండఁజేసికొన నశక్యము కదా. బలవంతుఁడు దుర్బలునితో విరోధము గొనియుండవలయునని నీతివేత్తలు చెప్పుదురుగాని బలహీనుఁడు బలవంతునితో విరోధించుటకు సమ్మతింపఁడు. స్వబలము లేకున్నను నీకు రక్షకముగా నేగుహయుండు ననుకొనుచున్నావో యట్టి యీఋక్షబిలమును ధ్వంసము చేయుట సౌమిత్రి బాణములకుఁ గొప్పది కాదు. మయునికొఱకుగా నింద్రుఁడు వజ్రపాతమున దీనిని భేదించినాఁడు. ద్వారశేషముగ నుంచినాఁడు. లక్ష్మణుఁడు తేలికగా దీని భేదింపఁజాలును. రాజుతో విరోధించి యుందుండఁ బూనినంతనే వీరు నిన్ను విడిచి పోవఁగలరు. ఆవల నీవు సర్వహీనుండ వగుదువు. రాజాజ్ఞ మీఱిన నిన్ను లక్ష్మణునారాచములు వధించు. మమ్ముఁ గూడి వచ్చి వినీతుఁడవైన సుగ్రీవుఁడు క్రమముగా నీకు రాజ్యము నిచ్చును. సుగ్రీవుఁడు ధర్మాత్ముఁడు గాన నిన్ను వధింపనొల్లఁడు. నీతల్లి కతఁడు ప్రియుఁడు కాన నీప్రియమునే కోరుచుండును. ఆతనిప్రాణములు నీతల్లి స్వాధీనములే. నీ వామెకుమారుఁడవే కాన నతనికిం గుమారుఁడవే. కాన నతనికడకుం బోవచ్చుననియె.

అంగదాదులు ప్రాయోపవిష్టు లగుట.

* హనుమ ద్యుక్త న్యాయ్యములగు పలుకుల నాలకించి యంగదుఁడు స్వామిభక్తిగౌరవములు సుగ్రీవునియం దెంత మాత్రము కలుగఁజాలవు. జ్యేష్ఠభ్రాత బ్రతికి యుండఁగనే యతని ప్రియపత్నిని బట్టపుదేవిని ధర్మమునకు విరుద్ధముగ తల్లివంటి దానిని లోకము తెలియునట్లు పరిగ్రహించినాఁడు కదా. అన్న తన్ను బిలద్వారమునఁ గాపుగా నునిచి దానిని పాషాణమున మూసివేసెఁ గదా. ఇట్లు నిర్దయుఁడు ద్రోహియు నగు సుగ్రీవునకు ధర్మ మెట్లు తెలియును. సహాయకారియగు రాముని నే మఱచినాఁడు కదా. అట్టి యతఁడు సత్యపరుఁ డెట్లగును? సౌమిత్రికి భయపడి సేనల రప్పించెను గాని ధర్మమునకు భయపడి కాదు. అతనియందు ధర్మ మెక్కడిది? అట్టి వానిని బ్రదుకఁదలంచినవాఁ డెవఁడు నమ్మును? అతఁడు తన కుమారుఁ డట్టివాఁడైన రాజ్యమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁడు గాని శత్రుపుత్త్రుఁడ నగు నన్నింతమాత్రము బ్రదుకనీయఁడు. మాతండ్రి మూలమున నతని కపరాధము చేసినవాఁడను. మఱియు నతనితో విరోధించి యీబలమున నుండవలయును ననునది వెల్లడి యయ్యెను. ప్రభుమంత్రాది శక్తివిహీనుఁడను. అట్టి నే ననాథునిరీతిఁ గిష్కింధకుం బోవుదునేని జీవింపఁజాలను. నే నపరాధిని గాన నన్ను ఘోరమార్గమున నెక్కొని అతఁడు చంపించును. ఉరివేయఁబడి చచ్చుటకంటె ప్రాయోపవేశమరణ ముత్తమము. కాన నాకనుమతి నిచ్చి మీరెల్ల గృహములకుం బొండు. శపథవాక్యము నాలకింపుఁడు. కిష్కింధకు రాను. ఇందే

---

* ఇది యేఁబదియైదవసర్గమునఁ గలదు.

ప్రాయోపవేశమునఁ బ్రాణములు వదలెదను. ఇందుఁ జచ్చుటయే నాకు మంచిది. శ్రీరామసౌమిత్రులకు నాకు మాఱుగా ప్రొక్కి క్షేమమడుగుఁడు. మాపినతండ్రిని గాంచియు నాకు మాఱుగాఁ బ్రొక్కి క్షేమమునే యడుగుఁడు. పినతల్లి రుమను గూడ నడుగవలయు. నాతల్లిని దగుమాటల నాశ్వాసింపుఁడు. మాతల్లిని స్మరించిన నాకు జాలి గలుగుచున్నది. నాయం దెక్కుడు ప్రీతిగలది. కాన నావార్త విని యసువుల వదలఁగలదు. నిజము. అని పలికెను.

అని యంగదుఁడు పెద్దలకు నమస్కరించి మనస్సు దుఃఖపరవశమగుడు, విలపించుచు భూమిపయి దర్భలు పఱచుకొని శయనించెను. అతనింగని యెల్లవారును దుఃఖించి రాజును నిందించుచు వాలిని నుతించుచు నంగదునిం జుట్టుకొని ప్రాయోపవేశము చేయ నిశ్చయించుకొనిరి. అంత జలములను స్పృశించి సముద్రోత్తరతీరమున దక్షిణాగ్రములుగా దర్భలు పఱచుకొని తూర్పు మొగముగాఁ బరుండిరి. రాముని యరణ్యాగమనము, దశరథుని మృతియు, జనస్థానమునఁగల ఖరదూషణాదులవధము, సీతాపహరణము, జటాయువధము, యుద్ధమున వాలిని రాముఁడు చంపుట, సుగ్రీవునిపై రాముఁ డాగ్రహించుట, సీతను వెదుక వానరులం బంపుట, తమరు ప్రాయోపవేశము చేయుట లోనుగాఁగల కథలను వారు చెప్పుకొనిరి. వారి వాదోపవాదఘోషము గొప్పగాఁ బర్వతమును బ్రతిధ్వనింపఁ జేసెను.

మహనీయులారా! ప్రాయోపవేశమును గుఱించి విచారింతము.

"ఆ[illegible] [illegible] ప్ర[illegible] ని[illegible],
[illegible]"

అనుసూక్తి ననుసరించి యున్న[illegible] మను [illegible] మని యేర్ప డును. ప్రాయోపవేశ మ్బాత్మహత్యయే [illegible]. అని శంకింపవచ్చును.

"బంధనాద్వాససాద్వాస్తే స్త్రియః ప్రా[illegible],
[illegible] సర్వ [illegible] [illegible]" ౧౧

అని మూలము. ప్రాయోపవేశనం = మరణాంతమనశనమ్. అని వ్యుత్పత్తి. నిరాహారముగా నుండుట. భగవంతుని ధ్యానము చేయుచు సర్వకష్టములను గణింపక యున్న జన్మమునందైన నన్ను సుఖాంతునిగఁ జేసి కాపాడుమా యను నదియే ప్రాయోపవేశము.

"ప్రాయో నామ తపః ప్రోక్తం చిత్తం నిశ్చయ ఉచ్యతే,
తపో నిశ్చయసంయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తమితి స్మృతమ్."

మను. ౧౧-అధ్యా.

అను స్మృతివచనము కూడఁ గలదు. కావునఁ బ్రాయోపవేశము పాపప్రదము కాదని యెఱుంగవలెను. జ్ఞానవంతులు పాంచ భౌతికశరీరమును వదలుదురు. అది యాత్మహత్య కానేరదని మన మెఱుంగవలయును.

సంపాతివచ్చుట: వానరులు దుఃఖించుట.

* వానరులు ప్రాయోపవేశమున శయనించినచోటికి సం పాతి యనుగృధ్రరాజు రా సాగెను. అతఁడు జటాయువునకు జ్యేష్ఠుఁడు. బలపౌరుషవంతుల మేటి. చిరంజీవి. అట్టి సంపాతి

* ఇది యేఁబదియాఱవసర్గమునఁ గలదు.

వింధ్యగుహనుండి వెడలి ప్రాయోపవిష్టులగు వానరులం గని సంతుష్టుండై నేను ప్రాణికోటికి యోగక్షేమములను దప్పక కూర్చుచుండును. చాలకాలమునకుగా నిత్తఱి నీయాహార మును నాకుం గల్పించినది. నేను దీనికొఱకుగాం బోవక యున్నను నాకడ కిదియే వచ్చినది. ఉత్తములగు వీరినెల్ల నొక్కనినొక్కనిగాం బట్టి చంపితిందును. అని వారలం గాంచి పలికెను. ఆమాట లాలకించి యంగదుండు భయంపడి హను మంతా! యముండే యీగృధ్రాకృతి వచ్చెను. రామకార్యము చేయలేకపోయితిమి. రాజాజ్ఞయుంజేసి ధన్యులము గామైతిమి. తటాలున నీయాపద మనకుం గల్గినదే. జటాయువు సీతాదేవికి సాయపడంగోరి జనస్థానమునం గావించినకార్యము మీరు విన్నారు కదా. జటాయువువలెం దిర్యగ్జంతువులు కూడ మనవలెనే రామకార్యార్థము ప్రాణములను వదలుచున్నవి. ధర్మజ్ఞుండగు నాజటాయువు రామునికై దేహమును వదలెను గాన నతండు రామునకుం బ్రియముచేసినవాం డయ్యెను. మనమెూ తిరిగి తిరిగి యలసి యిందుం జొచ్చితిమి. సీతయేమో కనంబడలేదు. రామార్థము రావణునితోం బోరి జటాయువు సుగ్రీవుని భయముదప్పించుకొని పరమగతిం బొందెను. జటా యువు మరణము, దశరథమృతి, రావణుండు సీతం గొనిపోవుట మనకుం బ్రాణసంశయమును గల్గించినవి. రామునకుం గల్గిన యవస్థలు దశరథుండు కైకకు వరములిచ్చుటంజేసి కలిగినవి. మహామతిమంతుండగు నాసంపాతి యాదుఃఖవాక్యముల నాల కించి వారియునికింగాంచి మనస్సు కలంతనొంద దీనుండై యిట్లు పలికెను.

సంపాతి వానరులతో సంభాషించుట.

* అంత నా సంపాతి యను గృధ్రరాజు మెల్లగ నంగదుని మాటల నాలకించి గట్టిగా నాయొక్క ప్రాణములకంటెఁ బ్రియుఁడగు సోదరుఁడు జటాయువు హతుఁడయ్యెనని మాహృదయము బ్రద్దలగు రీతి గట్టిగా నెవ్వఁడో పలుకుచున్నాఁడు. ఆతఁ డెవ్వఁడు? నా తమ్మునకు రావణునకు సంగ్రామము కలిగెను? చాలకాలమునకు నా తమ్ముని పేరు వినఁగల్గితిని. మీరు నన్నీ శిఖరమునుండి మీ రందఱుఁ గ్రిందికి దింపఁగోరెద. నా తమ్ముని పేరు చాలకాలమునకు విన్నందులకు సంతోషించితిని. వానరసత్తములారా! నా తమ్ముఁ డెట్లు చంపఁబడెనో వినఁగోరెద. శ్రీరాముని తండ్రి నాతమ్మున కెట్లు మిత్రుఁడయ్యెను? సూర్యకిరణములచే నా రెక్కలు దగ్ధమయ్యెను. కాన మీదాపునకు వచ్చుశక్తి నాకు లేదు. మీసాయము కోరుచున్నాను. అని దుఃఖవేగమున హీనస్వరమున నూరకుండెను. వానరులు ముందే చంపునని భయపడినవారు గాన నామాటల నమ్మరైరి. వారంత నా గ్రద్ధనుగని ఇది మనలనందఱఁ దినివేయును. అని దానిని భయంకరమైనదానినిగా భావించిరి. మఱియు మృతిగోరి కదా యిట్లు శయనించితిమి. ఇది తినిన వేగమ యిష్టసిద్ధి కలుగును అనియుఁ దలంచిరి.

అంత నంగదుఁ డద్దానిని దింపి దానితో నో గృధ్రమా! మాతాత ఋక్షరజుఁడను వానరరాజుండెను. అతనికిఁ బరాక్రమశాలురగు వాలి సుగ్రీవులు కుమారులు గల్గిరి. నాతండ్రి వాలి లోకప్రసిద్ధుఁడై యుండెను. మహారాజగు దశరథుని

* ఇది యేఁబదియేడవసర్గమునఁ గలదు.

సహజాతుడు. రాముడను తండ్రియానతిచే లక్ష్మణుడను తమ్ముడును భార్య సీతయు వెంటరాఁగా దండకారణ్యమునకు వచ్చెను. జనస్థానమున వారుండఁగా రావణుఁ డాతనిభార్యను హరించెను. ఆకాశమున నామెం గొనిపోవుచుండ దశరథుని చెలికాఁడగు జటాయువు మాత్రము చూచి మార్గాని వానిని విరథుని గావించి సీతను నిలిపి తుదకు రావణునిచేఁ జచ్చెను. రాముఁ డాతని సంస్కరించి యుత్తమగతిని గల్పించెను. రాముడు నాపిన్నతండ్రితో స్నేహము చేసి నాతండ్రిని వాలిని వధించెను. సుగ్రీవుని బట్టాభిషిక్తుని జేసెను. నాతండ్రికి సుగ్రీవునకు వైరముండెను. అంత నాపినతండ్రి సీతను వెదుక వానరులం బంపెను. మే మీ దిక్కునకు వచ్చి వెదకి కానక ధర్మచారిణియగు స్వయంప్రభయుండు గుహను బ్రవేశించితిమి. అందు వెదకుచుండఁగా మారాజొసంగిన గడువు గతించెను. మే మాతని కడకుం బోవఁజాలక భయమునఁ బ్రాయోపవిష్టుల మైతిమి. ఊరక గడువు దాఁటించి పోయితిమేని మమ్ము వారు బ్రదుకనీయరు కదా యనిరి.

మహామతులారా! ఈ రెండు భాగములఁగల విశేషముల నెఱుంగుదము.

"విధిః కిల పరం లోకే విధానేనానువర్తతే,
యథాయం విహితో భక్ష్యశ్చిరాన్మహ్యముపాగతః." ౪

అని మూలము. సంపాతివాక్యమిది. దైవమనఁగా నిటఁ గర్మము నర్థము గ్రహించుట మంచిది. "కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి." గీతయందుఁ గలదు. శుభాశుభ ఫలముల ననుగ్రహించునది

కర్మము. భగవంతుఁడే యిచ్చునను వారు కొందఱు గలరు. ఆయర్థము పొసఁగదు.

"త్యక్త్వా కర్మఫలాసంగం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః,
కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి సః."

అని భగవంతుఁడే చెప్పెను గదా. పరమేశ్వరుఁడు కర్మముల మూలమున శుభాశుభఫలముల నిచ్చును. కాని తనకుఁ దోఁచినట్లు చేయఁడు. ఫలాభిసంధిరహిత కర్మానుష్ఠానమే కదా భగవత్సమ్మతము. అట్టివారికి నతఁ డిచ్చునది ముక్తి యొకఁడు మాత్రమే కదా. కావున నిచ్చోఁ గర్మమనునర్థము సుసంగత మన వచ్చును. యోగక్షేమములు కర్మాధీనములు. శుభకర్మముల మూలముననే యవి కల్గును. మన ప్రయత్నము లేకయు నాఫలములు గల్గును. సంపాతివాక్యముల మూలమున మహాముని మన కీనీతిని దెల్పెను. తన యంతన ప్రాక్తనకర్మఫలములు లభించును. వానికై పాటుపడ నక్కఱలేదు. పండిత లక్షణ మేమనఁగా,

"యస్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః,
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం తమాహుః పండితం బుధాః."

అను గీతాశాస్త్రము ననుసరించి ఫలాభిసంధిరహితకర్మముల నాచరించుటయే ఫలములు కోరకయున్నను లభించును. వలదన్నను మానవు. ఇంక మనము కోరనేల? సంకల్పములు వృద్ధి ప్రతిబంధకములు. కావుననే వానిమానుట పండిత లక్షణమని భగవంతుఁడు తెల్పెను. ప్రతివిషయము కర్మసిద్ధాంతమునకు లోఁబడినదే యగునని మనము నమ్మి సత్కార్యాను

స్థానమునకుఁ గడంగవలయు ననునీతి యీభాగము బోధించుచున్నది.

"సూర్యాంశుదగ్ధపక్షత్వాన్న శక్నోమ్యుపసర్పితుం,
ఇచ్ఛేయం పర్వతాదస్మా దవతర్తు మరిందమాః."

౨౫ స. ౪౬.

అని మూలము. సంపాతిపక్షములు సూర్యకిరణముల మూలముసఁ గాలెను. కానఁ దాను దిగఁజాలననియుఁ దన్ను దింపవలయుననియు వానరులఁ బ్రార్థించెను. "అరిందమాః" అను ప్రయోగము రసపుష్టిని గల్పించుచున్నది. వారిని భక్షింపఁ గోరిన తన్ను దింపుమనుటయు దానికి వా రంగీకరించిరనుటయు విరుద్ధములుగా నుండును. మహాకవి యిచ్చోట నరిందములారా! యను నర్థము గలపదమును బ్రయోగించెను. మీరు శత్రుధ్వంసకులు. కాన మిమ్ముఁ జెనకుదునను భయము మీకు నుండరాదని సంపాతిభావము. ఆదిమమహాకవి కదా వాల్మీకి!

"శ్రద్ధధుర్నైవ తద్వాక్యం కర్మణా తస్య శంకితాః. ౧
తే ప్రాయముపవిష్టాస్తు దృష్ట్వా గృధ్రం ప్లవంగమాః,
చక్రుర్బుద్ధిం తదా రౌద్రాం సర్వాన్నో భక్షయిష్యతి. ౨
సర్వథా ప్రాయమాసీనాన్ యది నో భక్షయిష్యతి,
కృతకృత్యా భవిష్యామః క్షిప్రం సిద్ధిమితో గతాః." 3

అని మూలము. ఇందుఁ గర్మమే ముఖ్యమను సిద్ధాంతము గలదు. తొలుత వానరు లాసంపాతి తన్ను దింపుఁడన్న మాటను విశ్వసింపక పోయిరి. అది తమ్ముఁ జంపుననియే తలంచిరి. రాఁగల సత్ఫలములు వారికి మరల మంచితలంపును గల్గించెను. మనము పూనినది మరణార్థవ్రతమే. ఇది మనల

భక్షించునేని ప్రశ్నము శీఘ్రమే స్ఫురించియుండును. అనునదియే యాతలంపు. ఆతలంపు సహ్యసన్నుతము గాఁ దోఁచును. భయంపడిన యంగదుఁడే దానిని జంపి మాటలాడఁగల్గెను. దీనిం బట్టిచూడఁగా సంభాషణాప్రవృత్తి రాఁగాఁబలము ననుసరించి యుండుననియు భావాభావములనుబట్టి నిర్మలముగనో మలినముగనో మనస్సుప్రవర్తించుననియు మన మెఱుంగవలయును.

"సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు ప్రమాణమంతఃకరణప్రవృత్తయః."

అను కాళిదాసోక్తి యొంతయును శ్లాఘ్యము. దీనింబట్టి పురుషుఁడు బొమ్మవలె నాడించుచుండువాఁడనియుఁ గర్మమాతనిని దన వలచిన ట్లాడించుచుండుననియు సారాంశము తేలెడు ననియు నెఱుంగనగు.

సంపాతి సీతయుండుస్థలము వానరులకుఁ దెల్పుట.

* ఆసంపాతి వారల దుఃఖభాషణముల నాలకించి తానును వగచి వారితో మీరు రావణునిచే జటాయువు హతుఁడయ్యెనని చెప్పితిరి గదా ఆతఁడు నా తమ్ముఁడు. ఆ దుర్వార్త వినినను వృద్ధుఁడనై పక్షములు కాలియున్నందున నోర్చియుండవలసివచ్చినది. రావణుని జంపి పగతీర్చుకొనుటకు నాకిపుడు శక్తి లేకున్నది. ఏమి చేయుదును? వృత్రాసుర వధకాలమున మేమిద్దఱమును పరస్పరవేగాతిశయమును బరీక్షింపఁగోరి సూర్యమండలము చెంతకరిగితిమి. మండలాకారముగఁ దిరుగుచుఁ జాలదూర మరిగితిమి. మధ్యాహ్నకాల

* ఇది యేఁబదియొనిమిదవసర్గమునఁ గలదు.

మగుట నాతమ్ముఁ డాసూర్యకిరణముల వేఁడిమి నోర్వఁజాలక పోలేను. ఆతని పాటుచూచి స్నేహాభరమున సూర్యరశ్మి బాధ యుడఁగునట్లు పక్షములచే నాతమ్మునిం గప్పితిని. దాన నా పక్షములు గాలెను. ఈవింధ్యపర్వతమునఁ బడితిని. ఇందే యుండుచు నెందును బోవఁజాలకున్నందున వానివార్త నేమియు నెఱుంగనైతిని. అనఁగానే యువరాజగు నంగదుఁడు నీమాట లాలకించితిమి. మాజటాయువున కన్నవైతివి. నీవెఱింగి యున్న నారావణుఁ డుండుచోటు తెలుపుము. వాఁడు తా నొనరించు పనుల మూలమున రాఁగల హాని నెఱుంగఁడు. ఆ మూర్ఖుని నివాసము దూరమో సమీపమో తెలిసి యున్నం జెప్పుమా యని యడిగెను.

మహాతేజుఁడగు నాసంపాతి వారు సంతసించునట్లు వా నరులారా! నేను గృధ్రరాజను. దగ్ధపక్షుఁడను. వయస్సు దూలి క్షీణవీర్యుఁడనుగా నున్నాఁడ. నేనేమి చేయఁగలను? అట్టులయ్యు శ్రీరామునకు వాక్సహాయమునైనఁ గావించి కృతార్థుఁడనయ్యెద. వరుణదేవుని వగు నతలాద్యధోలోకము లను విష్ణువు కొలిచిన యూర్ధ్వలోకములను దేవాసురుల యుద్ధముల నమృతమథనమును జూచి యున్నాఁడను. ఇది శ్రీరాముని కార్యము. కనుక మీకంటె ముందుమిగిలి చేయఁ దగువాఁడను. ముదిమిని నాతేజస్సు క్షీణించినది. ప్రాణములు సంధిబంధములు బిగువు తప్పియున్నవి. రూపవతియు నాభరణ భూషితయు నగు నొక యువతిని రావణుఁడు దుర్మతియై కొని పోవఁగంటిని. రామా రామా లక్ష్మణా లక్ష్మణా యని యాక్రోశిం చుచు నాభరణములం బాఱవైచుచు విడిపించుకొన నవయవ ముల విదుర్చుకొనుచు నుండఁగంటిని. నల్లనియారక్షఃపతియం

దామె పట్టువస్త్రము మేఘమునందలి మెఱుపువలెనే ప్రకాశించుచుండెను. రామనామసంకీర్తనము బట్టి యామెయే సీత యని యూహించితిని. ఇక రావణుని నివాసస్థలము వచింతు. వినుఁడు.

రావణుఁడు విశ్రవసుని కుమారుఁడు. కుబేరుని తమ్ముఁడు ఆతని నివాసము లంక. ఇచ్చటనుండి యది నూఱుయోజనముల దూరమున నున్నది. అయ్యది విశ్వకర్మనిర్మితము. ఆపురమున సీత చిక్కుపడి రాక్షసీగణపరివృతయై యున్నది. ఆజానకిని మీరందఱు చూడఁగలరు. ఆలంక చుట్టును సాగరమున్నది. శతయోజనములు సాగరమును దాటి దక్షిణతీరముం జేరి లంకం బ్రవేశించినఁ గనుఁగొనఁగల్గుదురు. మీరు వేగమ లంకకే పొండు. సీతను జూచి రాఁగలరని నేను దివ్యజ్ఞానమునఁ గాంచితిని. పిచ్చుకలులోనగు ధాన్యమున జీవించుపక్షులు భూమికి సమీపమున నాకసమునఁ దొలిమార్గమున సంచరించును. కాకులు లోనగు ఫలములఁ దిని జీవించునవి దానికి మీఁద రెండవమార్గమునఁ దిరుగుచుండును. జలకాకములు లోనగునవి అంతకుఁ గొంత మీఁద మూఁడవత్రోవయందు సంచరించు. శ్యేనములు నాలుగవమార్గమునఁ జరించు. గృధ్రము లైదవమార్గమునం దిరుగు. బలవీర్యరూపయౌవనసంపన్నము లగుహంస లంతకుమీఁదిదగు నాఱవమార్గమున భ్రమించు. వినతాపుత్త్రులకు నరుణగరుడవంశములఁ బుట్టినవి ఏడవమార్గమునం దిరుగుచుండును. నేను నావంశమునఁ బుట్టినవారును వినతాపుత్త్రుఁడగు నరుణునివలనఁ గల్గినవారము. కావున మాకు సప్తమమార్గము సంచారయోగ్యము. నేనిందుండియే రావణుని గాంచుచున్నాను. మాకు గరుత్మంతునకు

వలె దివ్యదృష్టిగలదు. ఆహారబలము స్వాభావికశక్తి యుండుటం బట్టి నూఱుయోజనముల దృష్టి మాకుంగలదు. కుక్కుటములకుఁ బాదమూలములందే యాహారముసంగ్రహించుకొను వృత్తి దైవముచే విధింపఁబడినట్లే మాకు దూరప్రదేశమునం డాహారము గ్రహించునట్లు దైవము కల్పించెను. రామునిచే రావణుని జంపింతురేని నాతమ్మునకుగా నేను బగదీర్చుకొన్నవాఁడ నగుదును. సముద్రము దాఁటునుపాయమరయుఁడు. సీతం గాంచి సుఖముగాఁ గిష్కింధకుఁ బోవఁగలరు. స్వర్గగతుఁడగు నాతమ్మునకు జలతర్పణము గావించెదను. అందుల్కై సముద్రమునకు మీరు నన్నుఁ గొనిపొండు. అనఁగా వానరులు దగ్ధపక్షుఁడగు నాసంపాతిని సాగరతీరమునకుం గొంపోయి జలతర్పణముచేసిన పిదప యథాస్థానమునకుఁ జేర్చి సీతావృత్తాంతశ్రవణమున సంతోషము నొందిరి.

మహానుభావులారా! యీభాగమునఁ గొన్ని విశేషములు గలవు.

"పురా వృత్రవధే వృత్తే పరస్పరజయైషిణౌ,
ఆదిత్యముపయాతౌ స్వో జ్వలంతం రశ్మిమాలినం. ౪
ఆవృత్యాకాశమార్గే తు జవేన స్మ గతౌ భృశం,
మధ్యం ప్రాప్తే దినకరే జటాయురవసీదతి. ౫
తమహం భ్రాతరం దృష్ట్వా సూర్యరశ్మిభిరర్దితం,
పక్షాభ్యాం ఛాదయామాస స్నేహాత్పరమవిహ్వలః. ౬
నిర్దగ్ధపక్షః పతితో వింధ్యేఽహం వానరర్షభాః,
అహమస్మిన్ వసన్ భ్రాతుః ప్రవృత్తిం నోపలక్షయే." ౭ సర్గ. ౫౮

అని మూలము. మానవులకుఁగల యూహలకుఁ బక్షులకుం

గల్గు నుపాయలను ధనసంపాదనమునం దున్న సక్కసామాన్య విషయములయందు సమానత్వము గలిగియే యున్నను. పర స్పరవిజిగీష సర్వప్రాణిసహజము. సంపాతి జటాయువులను పక్షులకు వేగమున సాధ్యముల మిగులు మోహాలుండుటయం దచ్చెరువేమి గలదు? మనుష్యులము మన్నెన్నెన్నో పరా క్రమమును జూపుటయందు గెలువగుచున్నాము. తోబుట్టువు లగు నీపక్షులు నెంతయెత్తు పోఁగలవో యని పందెము వేసి కొని పైకెగురుట సాజమే. చాలదూరము పోఁగా జటా యువు సూర్యకిరణముల వేడిమి కోర్వఁజాలక సొమ్మసిల్లెను. సహోదరస్నేహమున సంపాతి యాతనిఁ దనరెక్కలఁగప్పెను. సూర్యాతపము దానిరెక్కల శోషింపఁజేసెను. స్థానమంచి యంతయెత్తునుండి పడునప్పుడు వేఱువేఱుస్థలములఁబడిపోయెను. ఆహారనిద్రాభయాదులు మానవులకుంబోలె నీపక్షులకుం గల్గుట విరుద్ధము కాదు. వృక్షములకు లతలకు నట్టివికలవని శాస్త్రము చాటుచున్నది.

"అంతస్సంజ్ఞా భవంత్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః."

అని. ఈశాస్త్రము విశ్వాసపాత్రము కాదనువారే యిప్పుడు మహాత్ములొక్కరు ప్రత్యక్షముగా వానింజూపఁగా మాట లాడక తలలు వంచుచున్నారు. కావున నీకథ విశ్వాసపాత్రము కాదనుటకంటె నున్మత్తవాదము వేఱొకటి లేదు. సంపాతి చేసినొన్న కర్మమునను సరించి పక్షములు కాలెను. జటాయు వున కది కలుగలేదు. అను నీసిద్ధాంతము నెఱింగిన నిట్టి కుశం కలు కలుగకయుండఁగలవు.

"నిర్దగ్ధపక్షో గృధ్రోఽహం హీనవీర్యః ప్లవంగమాః,
వాఙ్మాత్రేణ తు రామస్య కరిష్యే సాహ్యముత్తమం. ౧౨

జానామి వారుణాన్లోకాన్ విష్ణోస్త్రైవిక్రమానపి,
మహాసుర విమర్దాంశ్చాప్యమృతస్య చ మంథనమ్. ౧౩
రామస్య యదిదం కార్యం కర్తవ్యం ప్రథమం మయా,
జరయా చ హృతం తేజః ప్రాణాశ్చ శిథిలా మమ.” ౧౪

అని మూలము. ఊర్ధ్వలోకములని అధోలోకములని మన వారు చెప్పుట జ్ఞానములేమిచే నని నాగరికులలోఁ గొందఱం దురు. అట్లనుటయే పొరపాటు. ప్రాగాదిదిక్కులుకూడ నియత ములుగావు. ఎల్లతావులకు నవి యొకరీతిగానుండవు. ఎందున్న వారు తొలుత సూర్యుఁడుదయింపఁగాఁ జూతురో యదియే తూర్పుగా భావింతురు. ఏభూభాగమున నున్నవారు తమ్ము పైగానున్న వారినిగాఁ దమ క్రిందనుండువా రధోలోక వాసులుగాఁ దమకుఁ బైగానుండువా రూర్ధ్వలోకవాసు లుగా భావింతురు. వారు నిక్కమే యని యోచించినయెడల నూర్ధ్వాధోవిభాగమున శంకలే యుండవు.

“యత్రోదితోఽర్కః కిల తత్ర పూర్వా
తత్రాపరా యత్ర గతః ప్రతిష్ఠాం,
తన్మత్స్యతోఽన్యే చ తతోఖిలానా
ముదగ్గతో మేరురితి ప్రసిద్ధమ్.

యో యత్ర తిష్ఠత్యవనీంతలస్థా మాత్మానమస్యా ఉపరిస్థితం చ,
సమన్యతే ఽతః కుచతుర్థసంస్థా మిథశ్చ తే తిర్యగివామనంతి.
అధశ్శిరస్కాః కుదళాంతరస్థా శ్ఛాయా మనుష్యా ఇవ నీరతీరే,
అనాకులా స్తిర్యగధస్థితాశ్చ తిష్ఠంతి తే తత్ర వయం యథాత్ర.
సిద్ధాంతశిరోమణి - గోలాధ్యాయము.

అని భాస్కరాచార్యులు తెలిపిరి. ఈవిషయమే సంపాతి

వాక్కులయందును గలదు. అట్లేయుండు భూమియొక్క యూర్ధ్వాధోభాగములను దెలుపును. మూండులోకములనే పదునాలుగు లోకములుగా విభజించిరని మన మెఱుంగవలయును. భూలోకము సప్తద్వీపములు గలదియని కొందఱు నవద్వీపములు కలదని కొందఱు సహస్రద్వీపములు గలదని కొందఱు వ్రాసిరి కదా. అట్లే యీయతలాద్యధోలోకములు భూగర్భకాదులు నని యెఱుంగవలయును. ఇందు సంశయ మేమనంగా నింత కాల మీసంపాతియను గ్రద్ధ జీవింపగలడా యనునదియే. నూట యిరువది వత్సరములు పైనై యుండినను మానవుని యాయుర్దాయ మని ప్రమాణముకలదు. దానికి విరుద్ధముగా ద్వీపాంతరముల యందు జీవించియుండువారిని జూడకయున్నను వినుచున్నారము. అమితాయుర్దాయము గలుగవచ్చునని బ్రహ్మాండాదికము తెల్పుచున్నది. పక్షులలో నేజాతి యెన్నియేండ్లుండునో వచింపం దరముకాదు. మనపరీక్షలను లొంగని విషయము లనేకము లిపుడిపుడు కనంబడుచున్నవి. వానిమూలమున మనకుంగల లోకజ్ఞాన మత్యల్పమని యేర్పడుచున్నది. చిరకాలము జీవించు నవి కలవనియు వాని నెఱుంగుట శక్యముకాదనియు మనము తెలిసికొనిన నీచిక్కులుండవు కదా. ఒక్కప్రాణి సకలవిషయములను జూడంజాలదు. కొన్ని చూచియుం గొన్నింటిని వినియునుండును. నమ్మిన వానినెల్లం దానెఱింగినట్లే తెల్పును. ఇది సాజముగాని యచ్చెరువుగాదు.

"తరుణీ రూపసంపన్నా సర్వాభరణభూషితా,
హ్రియమాణా మయా దృష్టా రావణేన దురాత్మనా. ౧౫
క్రోశంతీ రామరామేతి లక్ష్మణేతి చ భామినీ,
భూషణాన్యపవిధ్యంతీ గాత్రాణి చ విధూన్వతీ." ౧౬

అని యూహింపను. పక్షికి మానవసౌందర్యమేమి తెలియునని సంశయింపఁదగును. గరుడులు దేవతాభేదములలోనివి. గరుడాదిగాఁగలవన్నియు దేవతాభేదములే. కావున సామాన్య పక్షి జాతిభిన్నజ్ఞానము వానికిం గలిగియుండు. సామాన్య పక్షిజాతి యనుకొనువారి కిది విశ్వాసపాత్రము కాదు. అశ్వ ముఖము మానవశరీరము కొందఱకు, మానవముఖము అశ్వ శరీరము కొందఱకు నుండును. వారెల్ల దేవయోని విశేష ములేయని యెఱుంగవలయును. సీత యెట్టి స్థితియందున్నదని యెఱింగితిమి. పరవశనై తినని యూరకయుండలేదు. తనమేని భూషణము లందుఁ బాఱవైచెను. వెదకునపుడు శ్రీరామలక్ష్మ ణులు గుఱుతింపఁగలరనియుఁ దన పోయిన దిక్కిదియని యెఱుంగుదురనియు నామె యుద్దేశము. అవయవముల విదు ర్చుచు నసఁగా వానినుండి తన శక్తికొలఁదిఁ దప్పించుకొనఁ బ్రయత్నించెనని భావము. దీనిచే శక్తికిందగినట్లు విడిపించు కొనఁ బ్రయత్నించియు విఫలమనోరథ యయ్యెనని తేలు చున్నది.

"ఆద్యః పంథాః కులింగానాం యే చాన్యే ధాన్యజీవినః,
ద్వితీయో బలిభోజానాం యేచ వృక్షఫలాశినః. ౨౬
భాసాస్తృతీయం గచ్ఛంతి క్రౌంచాశ్చ కురరైస్సహ,
శ్యేనాశ్చతుర్థం గచ్ఛంతి గృధ్రా గచ్ఛంతి పంచమం. ౨౭
బలవీర్యోపపన్నానాం రూపయౌవనశాలినాం,
షష్ఠస్తు పంథా హంసానాం వైనతేయగతిః పరా. ౨౮
వైనతేయాచ్చ నో జన్మ సర్వేషాం వానరర్షభాః,
ఇహస్థోఽహం ప్రపశ్యామి జానకీం రావణం తథా. ౨౯

అస్మాకమపి సౌపర్ణం దివ్యం చక్షుర్బలం తథా,
అస్మాదాహారవీర్యేణ నిసర్గేణ చ వానరాః. 30
ఆయోజన శతాత్సాగ్రా వయం పశ్యామ నిత్యశః.
అస్మాకం విహితా వృత్తిర్నిసర్గేణ చ దూరతః. 31
విహితా పాదమూలే తు వృత్తిశ్చరణయోధినామ్."

అని మూలము. ఇందొక్క విశేషము కలదు. పక్షులు సంచరించు తావు లెంతయినను మింటికి యెగసినగా నెత్తుగా నుండు ననియు దృష్టిపాటవము ననుసరించి యాహారసంపాదనార్థ మామార్గములు కల్పితములగుచున్నవనియుఁ దెలిసెడిని. ధాన్యము దిని బ్రతుకునవి భూమికిఁ జేరువనే యుండును. సమీపమును గనునంత దృష్టి గలవి. పైపైఁగా గ్రద్దలు దూరదృష్టి గలవి. చిన్నిపురుగులు నేలనుండఁగా నెత్తుగాఁ దిరుగు గ్రద్ద తటాలున వానిం గొనిపోవ బ్రాలుట మనము చూచుచున్నాము. కంటికిఁ గనఁబడనంత దూరమునుండు గ్రద్ద స్వల్పజంతువులను జూడఁగలిగినప్పుడు దృష్టిపాటవ మెంతగలదో యూహింపవచ్చు. గరుడాంజనమను నౌషధము వైద్యశాస్త్రమునఁ గలదు. దృష్టిపాటవలోపమును బోఁగొట్టునని యది చెప్పఁబడినది. సృష్టిలో దూరమును జూడఁజాలు దృష్టిపటుత్వముగలవి యుండవచ్చును. సాగరాంతర్భాగమున నొకక్రోశమాత్రమున నుండు జంతువులను దనదృష్టిప్రసార మాత్రమున ననఁగా విద్యుల్లతలవంటి దృష్టిప్రకాశమునఁ బరవశములనుగా నొనరించి కబళించునని వినుచున్నారము. క్రోశమాత్రము దృష్టి ప్రసరించినప్పుడీక నింతదూరమునకన్నఁ బ్రసరింపదను నియమము నిలువఁజాలదు. కాన సంపాతి శతయోజనములయందుండువానిం జూడఁ గలుగునని చెప్పుట విశ్వాసపాత్రమే.

యనవచ్చును. మన మచ్చెరువుగా భావించువిషయములు కొన్ని సహజములే యని యనుభవమునకు వచ్చుచున్నవి.

"సముద్రం నేతుమిచ్ఛామి భవద్భిర్వరుణాలయం. 38

ప్రదాస్యామ్యుదకం భ్రాతుస్స్వర్గతస్య మహాత్మనః,"

అని మూలము. సంపాతి జటాయువునకు నుదకతర్పణము చేయుటం జూడ నతఁడు కేవల పక్షిజాతికిఁ జేరినవాఁడు కాఁడనియు దేవయోనిభేదములలో నొకఁడనియుఁ దేలుచున్నది. ఆకాలమున జలతర్పణమే ప్రధానముగా నాచరణమున నున్నయట్లు గూడ మన మూహింపవలయును.

జాంబవంతునకు సంపాతి సీతాపహరణవార్త నెఱింగినవిధముఁ జెల్పుట.

*వానరు లంత నాసంపాతి వాక్కులు విని యమృతపు సోనలు సోఁకినట్టు లానందించిరి. జాంబవంతుఁడు ప్రాయోపవేశము మాని యందఱు లేవఁగనే తాను లేచి సంపాతింగని సీత యెందున్నది? ఎవఁ డామె నపహరించెను? వాఁడపహరించి కొనిపోవుచుండ నెవఁడు చూచెను? ఈవిధమంతయుఁ దెలుపుమని ప్రశ్నించుచు వానరులకు నీవేదిక్కు, శ్రీరామలక్ష్మణుల బాణముల తీవ్రత నాదురాత్ముఁ డనుభవించుఁ గాక యని యెను.సంపాతియు సంతుష్టుఁడై వారల నాశ్వాసించుచు సీతాపహరణవార్తను దెలిపెదను. ఆలకింపుఁడని యిట్లు చెప్పెను.

నేనీ గొప్పకొండపయింబడి దుఃఖించుచు ముదుకుఁడనైతిని. నాకష్టమును గని నాకొడుకు సుపార్శ్వుఁడనువాఁడు

* ఇది యేఁబదితొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

తఱిదప్పక యాహారమును దెచ్చియిచ్చుటకుఁ బూనెను. గంధర్వులకుఁ గానము, సర్పములకుఁ గోపము, మృగములకు భయము మాదిరి నాఁకలి పక్షులకుఁ గలుగును. ఒక్కనాఁడు నేనాఁకలికి నోర్వఁజాలక యుండఁగాఁ బ్రొద్దు గ్రుంకినపిదప మాంసము గొనిరాకయే వచ్చెను. నాయాఁకలి తీవ్రముగా నుండుటంజేసి వానిం బరుసములాడితిని. వాఁడు నన్నూఱడించుచు రిత్తచేతులఁ దా వచ్చినదానికిఁ గారణమిట్లు తెలిపెను. తండ్రీ! ఆహారాన్వేషణార్థము పోయి మహేంద్రపర్వతద్వారము నాశ్రయించియుంటిని. సాగరమున ననేకజంతులు తిరుగుచుండును గాన వానిం బట్టుకొనఁ దలంచి మార్గమున కడ్డముగానుంటిని. అపుడు నల్లనిదేహముగల యొక్కఁడు దొక్కఁడు సూర్యోదయమువలెఁ బ్రకాశించు నొకస్త్రీని దీసికొని పోవుచుండఁ గంటిని వానినే నాహారముగాఁ బట్టుకొనం దలంచితిని. వాఁడు మంచిమాటలతో మార్గమును వదలుమని నన్నడిగెను. వినయమున కాగ్రహింపరాదు గదా. వాఁడతివేగముగాఁ బోయెను. అంబరచరములగు భూతములు నన్ను గౌరవించిరి. మహర్షులు నన్నుంగని నాయనా! దైవవశమునఁ దప్పించుకొని బ్రదికితివి. వాఁ డూరకపోవుట నీకు మంచిది. అంత సిద్ధులులోనగువారు నాయనా! వాఁడు రావణుఁడు, ఆమె సీత, ఆమెను వాఁడపహరించి కొనిపోవుచున్నాఁడు. అని తెలిపిరి. ప్రొద్దుపోవుట కిది కారణమని నాకొడుకు తెలిపెను. అది మొదలు పరాక్రమముం జూపి రామునకుఁ దోడు సూపుటకుఁ బక్షముల బలము నాకు లేదుగాన బుద్ధివాక్కు అనువాని బలమున్నను ప్రయోజనము లేకయుంటిని. ఇపుడు నేనేమి సాయము చేయఁగలననఁగా మాటలచేతను మతి

చేతను మీకుఁ దోడుపడియెదను. శ్రీరామకార్యము నా కార్యమే. సుగ్రీవుఁడు సమర్థులరగు మిమ్ముం బంపినవాఁడు. శ్రీరామబాణములు సమర్థములు. రావణుఁ డత్యంతబలము కలవాఁడైన నేమి? మీరు సమర్థులరు గాన మీకుఁ జేతఁగాని దేదియు లేదు. కాన నాలసింపక కృత్యము నిర్వహింపుఁడు. అని పలికెను.

సంపాతి స్వవార్తను దెలుపుట.

*అంత సంపాతి సోదరునకుఁ దర్పణముగావించి స్నానము చేసిన పిదప నప్పర్వతమున వానరులు పరివేష్టింపఁ గూరుచుండి యంగదుని గాంచి నిశాకరముని చెప్పినరీతిగాఁ దనకు వానరులు కనఁబడినందులకు విశ్వాసము కలవాఁడై సంతసించి వానరులందఱు విన నిట్లనియె. మీరెల్లరు నిశ్శబ్దముగానుండి నామాట లాలకింపుఁడు. సీతావార్తను యథార్థముగాఁ దెలిపెదను. సూర్యుని వేఁడిమికి నాయవయవములు లక్ష్యములగు నట్లు చేసికొని దగ్ధుఁడనై యీకొండకొమ్మున నడవిం బడితిని. ఆఱుదినములకు సుంత తెలివిరాఁగా దిటవుతప్పి పరవశుఁడనై దిక్కులం గాంచితినిగాని యిదియే ప్రదేశమని తెలిసికొనఁ జాలనైతిని. సముద్రతీరమునఁగల కొండలులోనగువానిం గని యిది యీప్రదేశమని తెలిసికొంటిని. వింధ్యపర్వతభాగమే యని తుదకు నిశ్చయించితిని. ఇందొక పవిత్రాశ్రమముండెను. ఉగ్రతపశ్శాలియగు నిశాకరముని యుండెను. ఆమహాత్ముఁడు మృతి నొందిన పిదప నేనొంటిగానుండ నారంభించి యిప్పటి

---

* ఇది యఱువదియవసర్గమునఁ గలదు.

కెనిమిది వేల సంవత్సరము లైనవి. నిశాకరమునియాశ్రమముఁ జేరితిని. ఆ మునిం జూడఁగోరితిని. మునుపే నేను నా తమ్ముఁడును సదాని సేవించుచుండువారము. ఆయాశ్రమమునఁ బుష్పములో ఫలములో లేని వృక్షమే లేదు. నేనాయాశ్రమము సమీపింపఁగా మంచివాసనలుగల వాయువులు విసరెను. ఒక చెట్టు క్రిందఁ జేరి మునిని జూడఁగోరి యుండఁ స్నానము చేసి యుత్తరదిక్కు మొగముగా నా ముని వచ్చుచుండఁ గాంచితిని. భల్లూకాదు లాతనిం బరివేష్టించి యుండెను. ముని లోపలికరుగఁగా నవి తమ యిరవుల కరిగెను. నన్నా ముని ప్రీతిమీఱఁ గాంచి మరల వచ్చి వచ్చిన పనియేమని నన్నడిగెను. నీపక్షములు కాలియున్నవే. మున్ను కామరూపములగు రెండు గ్రద్దలం గాంచితిని. సంపాతీ! నీవందుఁ బెద్దవాఁడవు కాదా. జటాయువు నీవు నాకు నమస్కరించుచుండుదు గదా. నీకు వ్యాధి యేమైనఁ గల్గినదా ? కానిచోఁ బక్షము లెట్లు పడిపోయినవి? ఎవరైన దండించిరా ? ఎవఁడతఁడు ? అని యడిగెను.

సంపాతి నిశాకరమునికిఁ దనవార్తఁ జెప్పుట.

* వానరులారా ! ఆముని యట్లు నన్నడుగ జంకక నా ఱెక్కలు కాలినవార్తను దెలిపితిని. మేమెగురునపుడు భూమింగల నగరములు బండిచక్రములవలెఁ గనంబడినవి. శ్రోత్రయందు వాద్యధ్వనులు వినఁబడినవి. వేదఘోషములు వినఁబడియె. రక్తవస్త్రములు కట్టుకొన్న స్త్రీలు గానముచేయు

* ఇది యఱువదియొకఁడవసర్గమునఁ గలదు.

చుండఁ జక్కఁగంటిని. కొండలు చిన్నరాలవలెఁ దోఁచెను. నదులు దారములవలెఁ గనంబడినవి. హిమాలయములోనగు నని యిసుకగుట్టలంతగా నుండెను. పోఁగాఁబోఁగా దృష్టిపాటవము తగ్గెను. అతిశ్రమమున సూర్యునిం గాంచితిని. జటాయువు నాతోఁబలుకకయే పరవశుఁడై భూమిపైఁబడసాగెను. వానిని ఱెక్కలం గప్పుటంజేసి నాపక్షములు గాలినవి. నా మూలమున నతనిపక్షములు గాలలేదు. నేనంత మూర్ఛ మునింగి యీవింధ్యమునం బడితిని. తమ్మునింబాసి పక్షములు కాలి యుంక జీవింపఁజాలను. చావవలయుననియే నాకోరిక. ఈకొండ కొమ్మునంబడి మృతినొందెదనని నిశాకరమునికిం జెప్పితిని.

ముని సంపాతికి ఱెక్కలువచ్చుమార్గము తెల్పుట.

* ఇట్లు మునికిందెలిపి విలపించితిని. ఆమహాత్ముఁడు రవంతసేపు ధ్యానించి సంపాతీ! నీకు ఱెక్కలు, పిల్లఱెక్కలు, ప్రాణములు నేత్రములు బలపరాక్రమములు మరలఁ గ్రొత్తవిగాఁ గలుగఁగలవు. నే నింతకుముందే భావికాలమున నొక మహాకార్యము గలుగఁగలదని వింటిని. అది తపోబలముననే గాక పెద్దలమూలమునను దెలిసికొనినాఁడ. ఇక్ష్వాకువంశమున దశరథుఁడను మహారాజు గలఁడు. ఆతనికి శ్రీరాముఁడను కుమారుఁడు పుట్టఁగలఁడు. తండ్రి యానతి భార్య సోదరుఁడును వెంటరాఁగా నడవులకు వచ్చును. రావణుఁడాతని పత్ని నపహరించు. ఆమె వాని నీసడించును. ఆయమ భుజింపకుండు. ఇంద్రుఁ డామెకు నుత్తమదివ్యాన్నము నొసం

* ఇది యఱువదిరెండవసర్గమునఁ గలదు.

గును. అది యింద్రప్రస్థమని యూహింపు యొకచోట యుంచ యగ్ర భాగముందీసి నాభర్తయు నతఁడును జీవించియుండునేనియు మృతులై దేవత్వమునొంది యుండునేనియు వారికొరకు నీ యన్నము చెందునుగాక యని భుజింపనుండఁగలదు. శ్రీరాము నానతి వానరులు సీతను వెదుక బోఁగలరు. వారికి నీవా సీతాదేవివార్తను దెలుపుము. సర్వప్రకారముల నీ విందుండుటుత్తమము. పతిహీనుఁడ నెందుఁ బోఁగలవు? నీకుఁ బక్షములు మరల మొలచును. ఇప్పుడే పక్షములు వచ్చునట్లు చేయఁగలను. కాని యాపని చేయ నిష్టపడను. ఇందే యుండు వేని లోకహిత మాచరింపఁగలవు. శ్రీరామలక్ష్మణులకే కాక యెల్లవారలకు హితమాచరింపఁగలవు. నేనా సోదరుల దర్శింప వలయునని యూహించితిని గాన యింతకాలము జీవించి యుండుటకు నుత్సహింపను. అంతకుముందే శరీరము వదలు దును. అని తత్త్వవేత్త నాకుం దెలిపెను.

మహాశయులారా! యింకొక్క విశేషము గలదు. పరికింతము నిశాకరముని భావికాలగతులఁ దెల్పినన్న నచ్చెరువుగాదు. యోగదృష్టిగలవారల కది సులభమే. కాని యాముని పలుకులలో విశేష మొండు గలదు.

"సా చ కామైః ప్రలోభ్యంతీ భక్ష్యైర్భోజ్యైశ్చ మైథిలీ,
న భోక్ష్యతి మహాభాగా దుఃఖే మగ్నా యశస్వినీ. ౨
పరమాన్నం తు వైదేహ్యా జ్ఞాత్వా దాస్యతి వాసవః,
యదన్నమమృతప్రఖ్యం సురాణామపి దుర్లభం. ౩
తదన్నం మైథిలీ ప్రాప్య విజ్ఞాయేంద్రాదిదం త్వితి,
అగ్రముద్ధృత్య రామాయ భూతలే నిర్వపిష్యతి. ౪

యది జీవతి మే భర్తా లక్ష్మణేన సహ ప్రభుః,
దేవత్వం గచ్ఛతో ర్వాపి తయోరన్నమిదం త్వితి. ౧౦

అని మూలము. రావణుఁ డెంత లాలించి యెట్టిపదార్థముల నొసంగినను గ్రహింపక జానకి యుపవాసనిరతిఁ బూనెను. ఇంద్రుఁ డొక దివ్యాన్నము నొసంగెను. అది యింద్రదత్తమని యామె యెఱింగెను. దాని పైభాగముం దీసికొని యిది రామలక్ష్మణులకుం జెందుఁగాక యని భూమిపై నుంచెను. అని ప్రాతీతికార్థము. ఇంద్రుఁడు లంకలోఁ బ్రవేశింపఁగలఁడా? కామరూపమునఁ బ్రవేశించి యుండునన్న రక్కసులు శాంబరీ నిపుణులు గదా. వారు కనుఁగొనకుండుదురా? లంకానగర మన్న నింద్రునకు గుండెలదురును గదా. ఇది యెట్లు సంగత మగునని శంకించువా రుందురు.

శ్రీచక్రార్చనము చేయునపుడు దేవీభక్తుఁడు తనకుఁ బగవాఁడైనను వానిం బిలువవలయు. ఆకాలమున సమత్వమే ముఖ్యము. ఎల్లరు సోదరులే. రావణుఁడు శ్రీచక్రార్చనము చేయునపుడు తద్భక్తుఁడగుట నింద్రుని బిలుచుచుండెను. సీతాహరణానంతరము తత్కార్యమునఁ దనకపాయము గలుగకయుండ శ్రీచక్రార్చనము చేయఁబూని యింద్రునిం బిలిచెను. పెద్దవాఁడు పూజచేయుట యాచారము. ఇంద్రుఁడు పూజించుచు జానకియు నందుండఁదగినదియే గానఁ బూజానంతరము ప్రసాద మాజానకికే యొసంగెను. తొలుత నది యెవరికిఁబడునో వారికి మేలుగలుగునను నాచారము ననుసరించి యామెకు మేలుగలుగఁగోరియే యింద్రుఁ డిచ్చెను. ఆమెయు నందుఁ గొంతభాగమును దీసికొని తనమేలుకంటె భర్తృక్షే

మము నెక్కుడని కోరినది గాన భూమిపై శ్రీరామలక్ష్మణుల నుద్దేశించి యుంచెను భూమిపైనుంచుట రావణునకు నష్టము గలుగవలయుననియే. తచ్ఛిష్య మేమి చేసినది మూలమున లేకయున్నను భక్షించెననియే యూహింపవలయు. ఈవిషయము దేవీభక్తులు పల్కుచుందురు. రామాయణమున దీనికాధారము లేకున్న నిట్టిసుసంగతియే కావచ్చుననుమాహాకీమూల మవకాశ మొసంగుచున్నది. ఇంద్రదత్త మన్నమని ఈముని పలుకులమూలముననే తెలియవచ్చును గాని వేఱుగా నాధారములేదు కదా. ఇట్లే యిందర్థమును గ్రహించిన బాధ లేదు. సుందరకాండమున దీని కాధారము లేదు. లేకయున్నను వాల్మీకి యీమునివాక్యముగా దానిం దెల్పెను. కాన నప్రమాణమని వలనుపడదు. పైవ్రాసినకథయం దొకవిశేషము గ్రహింపఁదగియుండును. భక్తులు వైరబుద్ధి పాటింపరాదు. సర్వకాలము నట్లుండ వలనుపడకున్నను భగవత్పూజాసమయమునందైన నైకమత్యము గలిగియుండవలయును. అదిలేనిచో నాపూజ నిరర్థకమగుటయే గాక యనర్థదాయకముకూడ నగును. భక్తుఁడు చెంతనున్నపుడు పగపాటించి యతనికిం దెలుపక యుండరాదనునదియే యిందు ముఖ్యము. కొంతకాల మట్లు చేయుచుండఁగా నావిరోధభావము క్రమముగా నశించును. ఈవిషయమునే మన మీభాగమునుండి గ్రహింపవలసి యున్నది. ఏకథనైనఁ ద్రోసిపుచ్చరాదు. దానియం దేనీతి యిమిడియున్నదని గ్రహింపవలయును. కేవల కథాశ్రవణము ఫలవంతమగుననుకొనుట మంచిదిగాదు. భగవద్ధ్యానాదులయందైన విరోధము లేకుండనుండఁజాలరేని వారి తపస్సు నిష్ఫలమనుట కేసందియము లుండవు.

సంపాతికిఁ బక్షములు రాఁగా హితముఁ దెలిపి వానరుల వీడ్కొనుట.

* ఇట్లు లానిశాకరముని పలికి నన్నుఁ బ్రశంసించి నాకు ననుమతినిడి యాశ్రమములోని కరిగెను. మెల్లఁగాఁ బైకెక్కి యీశిఖరముననుండి మీరాక కెదురుచూచుచుంటిని. ఆముని మాటలనమ్మి దేశకాలములఁ బరికించుచు నూఱుసంవత్సరములు గడపితిని. ఆవల నానిశాకరముని మహాప్రస్థానమను విధి ననుసరించి దేహము వదలఁగా ననేకసంశయములు బాధింపఁగాఁ గుందుచున్నాను. మరణవాంఛ కలిగినప్పుడెల్ల నా నిశాకరముని మాటలు స్మృతికి రాఁగా నూఱడిల్లుచుండును. మరల నీకుఁ బక్షులు రాఁగలవను మునిమాట నా ప్రాణముల నింతదాఁక నిలువఁజేసెను. దురాత్ముఁడగు రావణుని పరాక్రమ మెఱింగియు నాకొడుకుతో సీతను రక్షింపఁబూని రావణుం జంపక వచ్చితివేల యని యడిగితిని. సీతను వదలించి నాకాతఁడు ప్రీతిగల్గింపక పోయెను. అని సంపాతి వానరులతోఁ జెప్పుచుండఁగా వారు చూచుచుండఁగనే ఱెక్కలువచ్చెను. రక్తలోమములు కనఁబడియె. సంతోషాతిరేకమున నావానరులంగని యానిశాకరమునిమహత్త్వమున సూర్యకిరణ దగ్ధములగు పక్షములు మొలిచినవి. ప్రాయమున నేనుండఁగా నెట్టి బలపౌరుషములుండెనో యట్టివి నాకిపుడు కలిగియున్నవి. మీరు గట్టిప్రయత్నము గావింపుఁడు. కృతార్థుల రగుదురు. నాపక్షములు రాఁగాఁ గాంచితిరిగదా. ఇదియే

* ఇది యఱువదిమూఁడవసర్గమునఁ గలదు.

మీ కార్యము నెఱవేఱుననుటకు నుదాహరణము. అని తెలిపి పక్షుల బలిమిని బరీక్షింప నాకసమున కెగిరెను. వానరులా పక్షిపలుకులు నతనికిం గల్గిన మేలును గాంచి సంతసించి యతని మాటల విశ్వసించి ప్రయత్నపరులైరి. అభిజిన్ముహూర్తము దనుక నందే యుండి యదిరాఁగా దక్షిణదిక్కునుగూర్చి పయనము సాగించిరి.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁగల యొకటి రెండు విషయములను బరిశీలింతము. కాలిపోయిన ఱెక్కలు మొలుచుట సుసంగతమగునా యనున వొకసందియము. మఱికొన్ని యుఁగలవు. విమర్శింతము.

"మహాప్రస్థాన మాసాద్య స్వర్గతే తు పినాకకే,
మాం నిర్దహతి సంతాపో వివర్ధైర్బహుభిర్వృతం." శ

అని మూలము. మరణప్రయత్న మాత్మహత్య కాదా యని ప్రశ్నింపవచ్చును. ఆహారనిద్రలు మాని శరీరపతనము దనుకఁ బ్రయాణము చేయుచు భగవంతునినే తలఁచుచుఁ బోవుచుండుట యని యర్థము. ఈయాత్ర యుత్తరదిక్కునుగూర్చియే సాగునని పురాణములఁగల వార్తలవలనఁ దెలియందగును. ఇది బలవన్మరణమునకు నుదాహరణము కాఁజాలదు. ఈవ్రతానుష్ఠానము చేయువారు జ్ఞానులుగ నుందురు. వారికి సంసారతాపము లుండవు. కేవలజ్ఞానమే వారిమదులఁ దాండవమాడుచుండును. యోగబలమున శరీరమును వదలుట మంచిదనియు వారు సూర్యమండలమును భేదించుకొని యూర్ధ్వలోకముల కరుగుదురనియు శాస్త్రములు ఘోషించెను. కావున ముక్తిదాయకమే యామృతి పాపఫలదాయకము కాదు.

"తస్య త్వేవం బ్రువాణస్య సంపాతేర్వానరైస్సహ. ౧
ఉత్పేతతుస్తదా పక్షౌ సమక్షం వనచారిణాం,
స దృష్ట్వా స్వాం తనుం పక్షైరుద్గతైరరుణచ్ఛదైః. ౯
ప్రహర్షమతులం లేభే వానరాంశ్చేదమబ్రువత్."

అని మూలము. వానరులతో సంపాతి మాటలాడుచుండఁగనే ఱెక్కలు మొలిచి పైకుబికెను. అతఁడు సంతోషమున నిట్లు పలికెనని భావము. ఇది సర్వథా యసంగతమనువారు కలరు. కాని వారికిఁ గర్మసిద్ధాంతముగాని లోకజ్ఞానముగాని లేదన వచ్చును. ఉన్నట్టులుండి మృతినొందుట గనుచు వినుచు నున్నాము. తటాలున నున్మాదము గల్గుటయు నాకస్మికముగా బుద్ధి మార్పునొందుటయు నెఱుంగుదుము. ఇవి స్వభావము లందు లేని సర్వమానవులకుం గాక యెవరికో ఒక్కరికే యేల కలుగును? కర్మఫలమే యనక తప్పదు. ఉన్నట్టులుండి స్త్రీలు పురుషులగుచున్నారు. కొంతకాలము క్రిందట మహిసూరు ప్రాంతమున నొకవైష్ణవకన్యక యోబళమ్మయను నామె వివాహితయై సంసారము చేయ నత్తవారింటి కరిగి కొంతకాలమున కచ్చటఁ బురుషరూపమలవడఁగా నోబళాచార్యుఁడయ్యెనఁట. ఒక యాంగ్లప్రముఖునికడనున్న దాసీపుత్రిక తెల్లవాఱు జామున మగవాఁడయ్యెనఁట. ఇది పత్రికామూలములు. నాలుగైదువత్సరముల క్రిందఁ జెన్ననగరమునకుఁ దిరుపతికి నడుమ నిట్లే స్త్రీపురుషుఁడయ్యెనని తెలియవచ్చెను. ఈవార్త లసత్యములు కావు. ఇవి యసత్యములని నమ్మనివారుందురను కొందము. సమాధాన మెట్లు? కర్మఫలములు ముందుగఁ దెలిపి రావు. ఆకస్మికముగఁ బ్రాపించును. ఉన్నట్టులుండి బుద్ధిభ్రంశ

మగుటకుఁ గారణమేమి ? సంపాతికిఁ బాపకర్మఫలముగఁ బక్ష ములు క్షీణించెను. ఆఫలము ననుభవించుకాలమంతయుఁ బూర్తికాఁగాఁ బుణ్యకర్మఫలములు సంభవించి యాలోపము లేకుండఁజేసెను. ఇందద్భుతంపడఁదగిన దేదియుఁ గానరాదు. కర్మసిద్ధాంతతత్త్వ మెఱుంగమి యీ ప్రశ్నములకుఁ గారణ మయ్యెను. ఇట్టి ఫలములు లోకమున నెన్నియో కలుగు చుండుటం జూచుచుండియు సందియమందుట మొండితనమున వలయు నేమో.

వానరులు సాగరముకడ కరుగుట.

* అంత నావానరులందఱు సంపాతివాక్యముల నమ్మి గంతులువైచుచు లంకకరుగు నుత్సాహముల సాగరతీరమున కరిగిరి. మహాసాగరమును గనిరి. దాని యుత్తరతీరమును జేరి కూరుచుండిరి. మహావికారరూపముగల జంతువులు జలమున విహరించుచుండెను. మహాతరంగములు భయంకరములుగా నుండెను. పాతాళవాసులగు దైత్యులందుఁ గనఁబడుచుండిరి. అట్లు భీతిగొలుపు నాపాథోరాశింగని వానరులెల్ల విషణ్ణులైరి. అందఱొక్కటిగ దిగులుపడి యింకఁ జేయఁదగిన దేదని యనుకొనిరి. అంగదుఁడు వారి భయముడుగ నూఱడించెను. సమయోచిత వాక్చాతుర్యము గలయతఁడు వానరులారా! విషాదము మనసునఁ దోఁపనీయరాదు. విషాదమే మహావ్యాధి. దానిని మించినవ్యాధి కానరాదు. క్రుద్ధమగు సర్పము బాలునిజంపురీతిగా దుఃఖము పురుషుల మ్రందఁజేయును.

* ఇది యఱువదినాల్గవసర్గమునఁ గలదు.

పరాక్రమ ప్రదర్శనకాలమున విషాదము దోఁచెనేని దాని నడంచును. తేజోహీనునకుఁ బురుషార్థములు ఫలింపవు. అని పలుకుచు నారాత్రి యందే గడపి పెద్దలతో సముద్రలంఘన ముంగూర్చి యాలోచించెను. ఎల్లర యనుమతిం గొని యర్థ వంతముగా నిట్లు పలుకసాగెను. సముద్రమును దాఁటి లంక కరిగి సీతం గాంచి సుగ్రీవునివలని భయము నడంచువాఁ డెవ్వఁడు? వానరవీరా! ఏవీరుఁడు శతయోజనవిస్తీర్ణ సాగరమును దాఁటి కార్యము పండించుకొని వచ్చి మనల నెల్ల భయార్తులము గాకయుండ రక్షించువాఁడు? ఎవ్వాని మహత్త్వమున మరలఁ గిష్కింధకరిగి కుటుంబమును జూడఁ గలము? ఎవ్వని కరుణ మనము ప్రీతిగ నరిగి శ్రీరామలక్ష్మణ సుగ్రీవులఁ జూడఁగలము? అట్టివారు మాకిపు డభయదక్షిణ నొసంగుం గాక యని ప్రోత్సహించెను. ఒక్కఁడైనఁ బలుకఁ డయ్యెను. ఆసేనయంతయు నిశ్చలముగాఁ జిత్రప్రతిమలవలె నుండెను. మరల నంగదుఁడు వనచరులారా! బలవంతులలో మీరు మేటులు. గమనమున నాతంక మనుదాని నెఱుంగని వారు. కాన నెవరెవరెంతయెంతదూర మెగురఁగలరో తెల్పుఁడని హెచ్చరించెను.

వానరులు తమశక్తిని దెల్పుట.

* వానరు లాయంగదుని హెచ్చరికం దెలిసికొని గజ గవాక్షప్రముఖులు తమకుఁగలశక్తి నంగదునితో నిట్లు తెల్పిరి. గజుఁడు దశయోజనములును, గవాక్షుఁ డిరువదియు,

* ఇది యఱువదియైదవసర్గమునఁ గలదు.

గవయుఁడు ముప్పదియు, శరభుఁడు నలుబదియు, గంధమాదనుఁ డేఁబదియు, మైందుఁ డఱువదియు, ద్వివిదుఁడు డెబ్బదియు, సుషేణుఁ డెనుబదియు దాఁటుదు మనిరి. వృద్ధుఁడగు జాంబవంతుఁడు వారందఱి యనుమతి నొంది మున్ను మాకును లంఘనమున గొప్పశక్తి యుండినది. ఇపుడు జరాభారమున మున్గితిమి. ఏది యెట్లున్నను శ్రీరామకార్యము నుపేక్షింపరాదు. ఇప్పటి నాశక్తి నెఱింగించెద. తొంబది యోజనము లెగురఁ గలను. నిస్సంశయము. అని మరల నిట్లనియె. ప్రాయమున నున్నతఱి నాశక్తిగమనవిషయమున నింతయే కాదు. వామనమూర్తి మూఁడడుగుల మేరను గొలుచుచుండఁగా నాతనికిఁ బ్రదక్షిణము గాఁజుట్టి వచ్చితిని. అంతటి గమనవేగము నాకు నుండెను. ఇపుడింతమాత్రమే శక్తికలదని యూహించి చెప్పితిని. శతయోజనములు దాఁటవలయుఁ గాన నాశక్తిచేఁ గార్యము సిద్ధింపదు.

అత్తఱి నంగదుఁడు జాంబవంతు ననుమతి నొంది నేను శతయోజనములు దాఁటఁగలను. కాని మరలి రాఁగలనో రాఁజాలనో చెప్పఁజాలను. అపుడు జాంబవంతుఁ డతనింగని వానరులలో భల్లూకములలో మేటివగు నంగదా! నీశక్తి లంఘనమున నెట్టిదియో తెలిసియే యున్నది. సహస్రయోజనములు దాఁటి పోఁగలవు. మరలియుఁ రాఁగలవు. ఐనను భృత్యులు స్వామిని బంపునట్టి యాచార మెందైనఁగలదా? నిన్నుఁబంపుట యుక్తము గాదు. వత్సా! స్వామి పంపఁదగినవాఁడే కాని పంపఁబడఁ దగఁడు. మాకు నీవు ప్రభువవు. మమ్మెల్లఁ గార్యమునకుం బూన్పఁదగినవాఁడవు గాని మాచేఁ బంపఁబడఁదగవు. మాకుఁ బ్రభువవు గాన నిన్ను రక్షించు

కొనఁదగుపము. ఇది మర్యాద. ఈకార్యమునకెల్ల వృక్షమునకు మూలమునలె నీవు ప్రధానుఁడవు. తరువునకు మూలముండినసే పుష్పములు ఫలములును గనంబడును. నీవు లంకకరిగినగొడల మాకు సిద్ధి యెక్కడిది? ప్రభువవుగాన నీయాజ్ఞను దలఁదాల్పవలసినవారము. అనఁగా నంగదుఁడు నేను బోక వేఱొకఁడు పోవక యీపని సాగుటెట్లు? మరలఁ బ్రాయోపవేశము పూనవలసినదియే కదా. సుగ్రీవు నాజ్ఞమించి కార్యము దీర్పక మనమరిగినఁ బ్రాణములు దక్కవు గదా. కాన నిపుడెట్లు చేయఁదగునో యోచింపుము. అనఁగా నా మాట లాలకించి యీకార్యమును సాధించు మహావీరు నిపుడే పంపుచున్నాను. అని సర్వశక్తులుగలిగి యేకాంతమునఁ గూరుచున్న హనుమంతునిం గని సముద్రలంఘనమునకుం బ్రోత్సహించెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమున నొక్కవిషయము పరిశీలింపఁదగినది. సముద్రమును జూడఁగనే వానరులు భయంపడిరి. అంగదుఁడు ఎల్లర యోగ్యత సాగరలంఘనమున నెంత గలదో తెలియఁగోరెను. వారువారు తమతమ శక్తులను దేటపఱచిరి. జాంబవంతుఁడు.

"పూర్వమస్మాకమప్యాసీత్కశ్చిద్గతిపరాక్రమః,
తే వయం వయసః పారమనుప్రాప్తాస్స్మ సాంప్రతం. ౧౧
కిం తు నైవం గతే శక్యమిదం కార్యముపేక్షితుం,
యదర్థం కపిరాజశ్చ రామశ్చ కృతనిశ్చయౌ. ౧౨
సాంప్రతం కాలభేదేన యా గతిస్తాం నిబోధత,
నవతిం యోజనానాం తు గమిష్యామి న సంశయః. ౧౩

. . . .

మయా మహాబలేశ్చైవ యజ్ఞే విష్ణుస్సనాతనః,
ప్రదక్షిణీకృతః పూర్వం క్రమమాణస్త్రివిక్రమం. ౧౫
స ఇదానీమహం వృద్ధః ప్లవనే మందవిక్రమః,
యౌవనే చ తదాసీన్మే బలమప్రతిమం పరైః. ౧౬
సంప్రత్యేతావతీం శక్తిం గమనే తర్కయామ్యహం,
నైతావతా చ సంసిద్ధిః కార్యస్యాస్య భవిష్యతి." ౧౭

అని మూలము. ఒక్కొక్కవానరుఁడు దశ యోజనములు మొద లెనుబది యోజనముల వఱకు నెగురఁగల శక్తికల వాఁడనని తెలిపెను. జాంబవంతుఁడిప్పటి జంఘాబలము ననుసరించి తొంబది యోజనము లెగురఁగలననియె. వయస్సున గమనశక్తి కిప్పటిశక్తికి సంబంధమే లేదనియె. ఇట్లు పలుకుట ప్రల్లదమగునా సత్యమగునా యన్నసంశయము సామాన్యులకుఁ గలుగకమానదు. ఇట్టివిషయము లుండుటంబట్టియే మన పూర్వగ్రంథములపై నిప్పటివారికి విశ్వాసము పోయినదని కొంద ఱనవచ్చును. ఇంచుక యుత్తరము నాలకింపుఁడు.

ప్రాయికముగాఁ బ్రతిమానవుఁడును దనకుఁ గల్గినశక్తి నాలోచించియే లోకప్రవృత్తి నూహించును గాని సృష్టిమహత్త్వము నూహింపఁడు. ఇది నైజము. అది పొరపాటు. మానవునకెద్ది మహాద్భుతశక్తి సీఁగలదు? అని యోజించుట ముఖ్యము. మానవునకుఁ దక్కిన భూతకోటికి నీవిషయము ననే భేదముగలదు. మానవజన్మ ముత్తమమనుట కిది యొక్కఁడే కారణము. అన్నింటికంటె మనశ్శక్తి యుత్కృష్టమనవలయును. అయ్యది మానవప్రవృత్తి ననుసరించి మించుటయు

క్షీణించుటయును ననునవస్థల నొందుచుండును. సత్కర్మానుష్ఠానములచేతను దపస్సుచేతను వృద్ధినొందును. దుష్కర్మనిరతి నయ్యది క్షీణించును. మనశ్శక్తి వృద్ధినొందుటకు యోగము ప్రధానము. దాని నభ్యసింపక మాటల వేదాంతమున దాని నభివృద్ధి నొందఁజేయఁ బూనువారు జాల్ములనఁబడుదురు. కుటిలులగుదురు. వంచకులనుట యుత్తమోత్తమము. యోగము రెండు తెఱంగులుగలది. సకామము నిష్కామమునని. సకామయోగమే అణిమాదిసిద్ధుల నొసంగునది. నిష్కామయోగమనునదియే కేవలముక్తిహేతువుగాఁ జెప్పఁబడునది. మనస్స్థైర్య మీరెండింటికి సమానము. ఫలప్రాప్తియందే భేదము కలదు.

సూ. ''కాయరూపసంయమాద్గ్రాహ్య శక్తి
స్తంభే చక్షుః ప్రకాశసంయోగేఽంతర్ధానం. ౨౧.
ఏతేన శబ్దాద్యంతర్ధానముక్తం. ౨౨
సోఽపక్రమం నిరుపక్రమం చ కర్మ
తత్సంయమా దపరాంతజ్ఞాన మరిష్టేభ్యో వా. ౨౩
మైత్ర్యాదిషు బలాని. ౨౪
బలేషు హస్తిబలాదీని. ౨౫
ప్రవృత్త్యాలోకన్యాసాత్సూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్టజ్ఞానం. ౨౬
భువనజ్ఞానం సూర్యసంయమాత్. ౨౭
చంద్రే తారావ్యూహజ్ఞానం. ౨౮
ధ్రువే తద్గతిజ్ఞానం. ౨౯
నాభిచక్రే కాయవ్యూహజ్ఞానం. ౩౦
కంఠకూపే క్షుత్పిపాసానివృత్తిః. ౩౧.

కూర్మనాడ్యాం స్థైర్యం. ౩౨
మూర్ధజ్యోతిషి సిద్ధదర్శనం. ౩౩
ప్రాతిభాద్వా సర్వం. ౩౪
హృదయే చిత్తసంవిత్. ౩౫
సత్త్వపురుషయోరత్యంతాసంకీర్ణయోః ప్రత్యయావిశేషో
భోగః పరార్థాత్ స్వార్థసంయమాత్పురుషజ్ఞానం. ౩౬

... ...

"కాయాకాశయోః స్సంబంధసంయమా
ల్లఘుతూలసమాపత్తేశ్చాకాశగమనం." ౪౩

పాతంజలయోగశాస్త్రము. విభూతిపాదము.

దేహాంతర్భూతములగు నాయాయిశాఖల మనస్సంయమనము చేయుటవలనఁ గలుగుశక్తు లిందుఁ దెలుపఁబడినవి. ఆకాశగమనము వానిలో నొకటి మన మాపాంతకైనఁ బోవఁ దలంపనివాకమగుట నివి క్రొత్తగను విశ్వాసపాత్రములు గానియట్లును దోఁచును. ఉపాసనభాగమున నిది ప్రకారాంతరముగఁ దెలుపఁబడినది.

"కిరంతీ మంగేభ్యః కిరణనికురుంబామృతరసం
హృది త్వామాధత్తే హిమకరశిలామూర్తిమివ యః,
స సర్పాణాం దర్పం శమయతి శకుంతాధిప ఇవ
జ్వరప్లుష్టాన్ దృష్ట్యా సుఖయతి సుధాధారసిరయా." ౨౦

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులు సౌందర్యలహరియందుఁ దెలపుచిరి. ఇందు ధ్యానము చెప్పఁబడినది. యోగమునకు ఫలమే ధ్యానమని యెఱుంగవలయు.

"షణ్మాసధ్యానయోగేన జాయతే గరుడోపమః,
దృష్ట్యాకర్షయతే లోకం దృష్ట్యైవ కురుతే వశం,
దృష్ట్యా సంక్షోభయేన్నారీం దృష్ట్యైవ హరతే విషం,
దృష్ట్యా చాతుర్థకాదీంశ్చ జ్వరాన్నాశయతే క్షణాత్.
చంద్రకాంతశిలామూర్తిం చింతయిత్వా వినాశయేత్
తాపజ్వరానశేషాంశ్చ శీఘ్రం తార్క్ష్య ఇవాపరః,
గరుడధ్యానయోగేన స్మరణాన్నాశయేద్విషమ్." చతుశ్శతి.

దీనింబట్టి యుపాసకునకు ధ్యానమే ప్రధానమనియు మంత్రజపసంఖ్య ప్రధానము కాదనియు నేర్పడుచున్నది. ప్రకృతమున దీని సమన్వయము చేయుదము. గజగవయగవాక్షాదులు వానరాకారమునందుండు దేవతాంశములు గదా. కేవల వానరుల కీశక్తి యుండకపోవచ్చును. వీరెల్లరు తెల్పినది విరుద్ధమెంతమాత్రము కాదు. ఎల్లరు నేల శతయోజనములు దాటఁగలమని పలుకఁజాలక పోయిరని ప్రశ్నించు టంత మంచిది గాదు. యోగాభ్యాసమున హెచ్చుతగ్గు లుండవచ్చును. దానింబట్టి గమనశక్తియందుఁ దారతమ్యము ప్రాసంగి యుండును. ముదిమి నేల యా యోగశక్తి తగ్గునని ప్రశ్నింపవచ్చును. మనస్సంయమనము వాని యభ్యాసము ననుసరించియే యుండును. కనుకనే "శరీరమాద్యం ఖలు ధర్మసాధన" మ్మని పెద్దలు నిర్వచించిరి. శరీరబలము తగ్గినకొలంది యోగము నభ్యసించుట దుర్భరము. కావుననే జాంబవంతుఁ డారీతిగాఁ బల్కెననియు నిందణుమాత్రమే ననుమానింపఁదగినది లేదని మనము నమ్మవలయును. సకలధర్మములయందుఁ బ్రధానము యోగమనియు దాని ఫలమే ధ్యానమనియు నదియే యుపాసకునకు ముఖ్యమనియు నది లేక బాహ్యపూజ యెంత చేసి

నను ఫలము లేదనియు విగ్రహారాధనము కేవల పామరుల కొఱకే యేర్పఱుపఁబడినదనియు నదియే చతుర్విధపురుషార్థ సాధనమ్మను మధ్య వైష్ణవో*క్తులు ధనాకర్షణైక ప్రయోజనము లగుట నవి త్యాజ్యములనియు మన మెఱుంగవలయు. మనోనిగ్రహము సాధింపఁదగినదను మాటమాత్రము మఱువరాదు.

జాంబవంతుఁడు హనుమంతుని బ్రోత్సహించుట.

అంత జాంబవంతుఁడు వానరుల విచారముం దొలఁగింపం దలంచి హనుమంతుని గని యిట్లు పలికెను. వానరోత్తమా! ఒంటరిగ నూరక కూరుచున్నాఁడవు గాని యిది యిట్లని పలుకవు. తేజోబలముల నీవు సుగ్రీవ రాఘవులకుఁ దుల్యుఁడవు. వినతాకశ్యపులకు గరుత్మంతుఁడు కుమారుఁడు. ఆమహాబలుఁడు సముద్రమునఁగల సర్పములం బట్టుకొని పోవుచుండ నేఁగాంచితిని. అతనిపక్షముల కెంతబలము కలదో నీబాహువుల కంతబలము కలదు. అతనికి నీశక్తి తీసిపోవునది కాదు. నీయందుఁ గనఁబడు బుద్ధి తేజోబలాదు లింకే భూతమునందును గనంబడవు. నిన్ను నీ వెఱుంగవా యేమి? పుంజికస్థలయను నచ్చరమిన్న యొండుఁ గలదు. రూపాదుల నామె మహాప్రసిద్ధిని గాంచినది. ఆమె శాపకారణమునఁ గుంజరుఁడను వానరునకుఁ గూఁతురై కామరూపిణియై యంజనాఖ్యం గాంచెను. కేసరి కామె పత్నియయ్యెను. సర్వాంగ సుందరి యగు నాయంజన కామరూపిణి గావున మానవాకృతిం దాల్చి సర్వాభరణశోభితయై చరించును. పర్వతాగ్రముల

* ఇయ్యది యాఱవదాఱవసర్గమునఁ గలదు.

నాయమ విహరించునపుడు వాయువశమున నెఱ్ఱని యంచుఁ గల పచ్చని కౌశేయము కొంత తొలఁగెను. అత్తఱి నా యస్ఫులమిన్న యవయవములఁ గొన్నింటిని వాయుదేవుఁడు చూచి కామావిష్టమతి యయ్యెను. ఏదోష మెఱుంగని యా నారీమణియందుఁ జిత్తము నిలిపి తనయొడలు పరవశము కాఁగా నిడుదబుజముల నామె నాలింగన మొనర్చెను. సాధ్వి గాన నాయంజన నాకార్యములఁ దొట్రుపాటొంది పతివ్రత నగు నావ్రతమును జెఱుపఁబూనినవాఁ డెవ్వఁడు? అని పలుక వాయువుసుందరీ! పాతివ్రత్యమున ఖ్యాతినొందిన నిన్నుఁ గౌఁగిలించిమనస్సుచే నీతో సుఖించితినిగాని యింకొక్కరీతిఁ గాదు. నీవ్రతభంగము చేయలేదు. కనుక భయంపడకుము. పాతి వ్రత్యభంగము కాకుండుటయే గాదు. మహాబలశాలియగు తనయుఁడుకూడ నీకుం గలుగును. లంఘనమునందు నాకాశ మున కెగురుటయందు నిపుణుఁడు గాఁగలఁడు. అని సమా ధానపఱచెను.

ఆవాయువుమాటల నాలకించి నీతల్లి సంతుష్టయై యా పర్వతకందరమున నిన్నుం గనియె. జన్మించినవెంటనే యుద యించిన సూర్యబింబముం గని యది యొకఫలంబని యెగిరితివి. ఎంతయోదూర మరిగి యాతపుని వేఁడిమికి సొమ్మసిల్లియు శ్రమము నొందకుండితివి. నీకార్యముం గని లోకమునకు నీవలన నేమి కీడుగలుగునో యని శంకించి యింద్రుఁడు కుపి తుఁడై వజ్రమును నీపైవైచెను. ఆవజ్రాహతిచేఁ దూలి నీవు పర్వతశిఖరముపైఁ బడఁగా నీవామహనువు నొచ్చినది. దాన హనుమంతుఁడను పేరు గాంచితివి. ఆవిధముంగని వాయువా గ్రహించి ముల్లోకములయందుఁ దాను ప్రసరింపకయుండెను.

దాన లోకము లాకులతనొంద దేవత లాతని నాశ్వాసించిరి. వాయువు ప్రసన్నుడు కాఁగా బ్రహ్మ యుద్ధమున నాయుధ మృతి నీకు లేకుండ వరమిచ్చెను. ఇంద్రుఁడు తన యాయుధ నిహతిహేతుఁడవు గాకుండు టెఱింగి స్వచ్ఛందమరణము గలుగ వరమొసంగెను. కనుక నీవు కేసరిక్షేత్రమున వాయువునకు నౌరసుఁడ వైతివి. ఎగురుటయందు దాఁటుటయందు నీసామర్థ్య మపారము. రెండవగరుత్మంతుఁడవో యనఁదగినవాఁడవు. మాకెల్లఁ బ్రాణదానము చేయుము. నత్సా! వామనావతారము నెత్తి విష్ణువు లోకములను గొలుచుతఱి నీభూవలయమంతయు నిరువదియొక్కసారి ప్రదక్షిణము గావించితి. క్షీరసాగర మథనకాలమున నోషధుల నెల్లఁ బ్రోవు చేసితిని. అమృతసంభవము నెఱుంగుదు. అట్టి నేనిపుడు ముదుసలినయి నందున నాశౌర్యము తగ్గినది. ఈసమయమున మాయందెల్ల సర్వశక్తులు గలవాఁడవు. పరాక్రమమూని విజృంభింపుము. లంఘనమున నసమానుఁడవు. వీరెల్ల నీపౌరుషముఁ జూడఁ గోరియున్నారు. లెమ్ము. సాగరమును దాఁటుము. ఇట్లు జాంబవంతుఁడు బోధించి ప్రోత్సహింపఁగా హనుమంతుఁడు స్వపరాక్రమముల నెఱింగి వానరు లానందించునట్లు మేను నట్టి పెంచెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమునఁ గొన్నివిషయము లెఱుంగఁదగియుండు. వాని నెమకుదము. హనుమదుత్పత్తిని గుఱించి విచారింతము.

"బలం బుద్ధిశ్చ తేజశ్చ సత్త్వం చ హరిపుంగవ,
విశిష్టం సర్వభూతానాం కిమాత్మానం న బుధ్యసే. 2

అప్సరాప్సరసాం శ్రేష్ఠా విఖ్యాతా పుంజికస్థలా,
అంజనేతి పరిఖ్యాతా పత్నీ కేసరిణో హరేః. ౮
విఖ్యాతా త్రిషు లోకేషు రూపేణాప్రతిమా భువి,
అభిశాపాదభూత్తాత వానరీ కామరూపిణీ. ౯
దుహితా వానరేంద్రస్య కుంజరస్య మహాత్మనః,
కపిత్వే చారుసర్వాంగీ కదాచిత్కామరూపిణీ. ౧౦
మానుషం విగ్రహం కృత్వా రూపయౌవనశాలినీ,
విచిత్రమాల్యాభరణా మహార్హక్షౌమవాసినీ. ౧౧
అచరత్పర్వతస్యాగ్రే ప్రావృడంబుదసన్నిభే,
తస్యా వస్త్రం విశాలాక్ష్యాః పీతం రక్తదశం శుభం. ౧౨
స్థితాయాః పర్వతస్యాగ్రే మారుతోఽపహరచ్ఛనైః,
స దదర్శ తతస్తస్యా వృత్తావూరూ సుసంహతౌ. ౧౩
స్తనౌ చ పీనౌ సహితౌ సుజాతం చారు చాననం,
తాం విశాలాయతశ్రోణీం తనుమధ్యాం యశస్వినీం. ౧౪
దృష్ట్వైవ శుభసర్వాంగీం పవనః కామమోహితః,
స తాం భుజాభ్యాం దీర్ఘాభ్యాం పర్యష్వజత మారుతః. ౧౫
మన్మథావిష్ట సర్వాంగో గతాత్మా తామనిందితాం,
సా తు తత్రైవ సంభ్రాంతా సువృత్తా వాక్యమబ్రవీత్. ౧౬
ఏకపత్నీవ్రతమిదం కో నాశయితు మిచ్ఛతి,
అంజనాయా వచశ్శ్రుత్వా మారుతః ప్రత్యభాషత. ౧౭
న త్వాం హింసామి సుశ్రోణి మాభూత్తేసుభగే భయం,
మనసాస్మి గతో యత్త్వాం పరిష్వజ్య యశస్వినీం. ౧౮
వీర్యవాన్బుద్ధిసంపన్నస్తవ పుత్త్రో భవిష్యతి,

మహాసత్త్వో మహాతేజా మహాబలపరాక్రమః. ౧౯
లంఘనే ప్లవనే చైవ భవిష్యతి మయా సమః,
ఏవముక్తా తతస్తుష్టా జననీ తే మహాకపే. ౨౦
గుహాయాం త్వాం మహాబాహో ప్రజజ్ఞే ప్లవగర్షభ,"

అని మూలము. ఈభాగమునఁ గలవృత్తాంతము సామాన్య దృష్టిం బరికించిన నీచముగాఁ దోఁచును. ఆదృష్టిమాని తత్త్వ దృష్టిం బరికింపుఁడు. వాస్తవమేది యని తేలెడిని. పుంజికస్థల యను నచ్చర శాపకారణమునఁ గుంజరుఁడను వానరునకుఁ గూఁతురై పుట్టి అంజన యనుపేరం బరఁగెను. సర్వావయవ సుందరియుఁ గామరూపిణియు నగునామె మానవాకృతిం బర్వతముపై విహరించుచుండఁగా నామెవలువ గాలి సోఁకుటం జేసి యించుక తొలఁగెను. అవయవదర్శనమునఁ గామ ముద యింపఁగా వాయువు కౌఁగిలించుకొనియెను. ఆమె యులికి యెవ్వాఁడు నా పాతివ్రత్యమునకు భంగముఁ గలిగింపఁబూని నాఁడని యాగ్రహంబునఁ బలికెను. వాయువు మనస్సుచే నిన్నుఁ బొందితిని. కాన దీన నీపాతివ్రత్యమునకు భంగము లేదు. మఱియు నొకకుమారుఁడు మహా బలపరాక్రమో పేతుఁడు కలుగునని పలుక నామె సమ్మతించి యాపర్వతగుహ యందే కుమారుంగనియెను. అని సారము.

కామరూపిణి గాన మానవాకారమున నాయంజన పర్వతమునఁ దిరుగుచుండెను. వానరజాతికిఁ గొండలఁదిరుగుట సాజమే కాని విరుద్ధధర్మము కాదు. మఱియుఁ బరపురుషుల

బాధలేని కాలమది. అంతియకాక శపించుశక్తి కలది. కాన నాత్మరక్షణమున భయంపడ నక్కఱలేదు. వాయుదేవుఁ డామెఁగని కామపరవశుఁ డయ్యెను. ఏదేని రూపమున నామెనుం గనంబడియెనా లేదు. కౌఁగిటం బొదిగెను. ఆ వాయుస్పర్శమే యామె కనుమానమును గల్గించెను. అనఁగా నామెనుఁ గామాతురుఁడగు నొకని స్పర్శము గలిగినట్లు తోఁచె నని యర్థము. కోప ముదయించెను. ఎవ్వఁడు నందుఁ గనఁబడ లేదు. నాపాతివ్రత్యమునకు భంగము కలిగించినవాఁ డెవ్వఁ డని ప్రశ్నించెను. అనఁగా నాశాపమున కెవఁ డర్హుఁడని యామె భావమని మన మెఱుంగవలయును. పలుకకున్న శపించునని యెఱింగి వాయువు కాంతా! నీపాతివ్రత్యమునకు భంగము కలిగింపలేదు. మనస్సున నిన్నుఁ బొందితిని. దాన నీకు భంగము కలుగలేదు. నీకొక కుమారుఁడు మహాపురుషుఁ డుదయించుననియె. దాన నామె తృప్తినొంది యూరకుండెను. ఏల? అందుల కంగీకరించెననియా, యని ప్రశ్నింపవచ్చును. ఇందలి సారము ప్రశ్నమునకు నుత్తరంబగు.

పుంజికస్థల వానరస్త్రీయగునట్లు ముని శపించెననఁగా భావికాలగతుల నెఱింగినముని దానిని శపించెను. ఉత్తమ కుంజరవంశమున జన్మించెను. ఆమెకుంగల్గు కుమారునివలనఁ గావలసినకార్యముల నాలోచించి పరమేశ్వరుఁడు వాయువును బురికొల్పెను. వాయు వామెను గామించి మనస్సుచేఁ బొందెను. అనఁగా నీకార్యములకుఁ దోడ్పడు కుమారుఁడు గలుగుంగాక యని సంకల్పించెను. ఆమెను స్పృశించెను.

ఆమె దానికంగీకరించి పలికెను. పాతివ్రత్యభంగము కాలేదు. నీకు మహాత్ముఁడగు కొడుకు కలుగునని ధ్వని వినఁబడఁగా నామె సమ్మతించెను. అనఁగా సంకల్పమాత్రమున నీయందొక్క కుమారుని గాంచఁగోరితి ననుమాట వినఁబడఁగనే మహా సాధ్విగాన నామె దేవకార్యమని యోచించెను. లోకోపకారార్థము కుమారుఁడు గలుగునని నమ్మెను. అదియే జన్మఫలమని యోచించిన గుణవతిగాన నూరకయుండెను. మనోదోషములు గలుగుట ప్రాణిస్వభావము. అయ్యవి పాపహేతువులు కావు. అనఁగా సత్సంకల్పములు సుదయించును గదా. కాన నీరెండును క్రియారూపమునఁ బరిణమించినపుడే సుకృత దుష్కృతములుగా మారును. ఫలముల నొసంగును. సత్సంకల్పములు దృఢపడి క్రియారూపము నొందినపుడే పుణ్యఫలముల నొసంగును. దుస్సంకల్పములు నట్టులే యని యెఱుంగఁదగు. మనస్సంయోగమున సుతుఁ డుద్భవించునా? అని ప్రశ్నము. తొలుత మానససృష్టియే యుండెను. సనకసనందనాదులు బ్రహ్మమానసపుత్త్రు లనఁగా బ్రహ్మ యిట్టివారు పుట్టవలయునని సంకల్పించినంతన కలిగిరని యర్థము. కొంతకాలమున కాశక్తి లోకమున నశించెను. అవలఁ గాయికసృష్టి. "అంగుష్ఠా న్నారదో జజ్ఞే" బ్రహ్మాయంగుష్ఠమునుండి నారదుఁ డుదయించెను. అనఁగా మనస్సు నేయవయవమున నిలిపి ధ్యానింతురో యందు వాంఛానురూపుఁడగు తనయుఁ డుదయించునని యర్థము. ఆరెండుశక్తులు వరుసగా క్షీణించెను. అనఁగాఁ గామాతురత్వరహితముగా మనస్సు సంయమనము చేసిన ఫలము గలిగెడు శక్తి యుత్తమోత్తమము. అట్టి

వారిమానసములు నిర్మలములు. పాపపంకరహితములుగ నుండును. కావుననే యట్టి మనస్సంకల్పములు ఫలవంతము లగును. కావున నాకాలమునఁ గలయాచారము ననుసరించి వాయువు సీహాతివ్రత్యమునకు భంగము లేదనియె.

"దృష్ట్వైవ శుభసర్వాంగీం పవనః కామమోహితః."

అనునది యీ వ్రాసినదానికి విరుద్ధము కాదా యని యడుగుదురేమో. కాదు. కామమోహితః అనఁగాఁ గామముచే మూర్ఛనొందినవాఁడని యర్థము. ఒక మహాపురుషుఁ డీమెయందుఁ గలుగవలయునను కోరిక మిక్కిలి కలవాఁడయ్యెనని భావము.కనుకనే "మనసాస్మి గతో యత్త్వామ్"అని వాయువు తెలిపెను. దుర్వాంఛనే నిన్నుఁ గూడఁ గోరలేదు. భావికాలమున మహోపకారము చేయఁగల పుత్త్రుఁడుదయించుఁగాక యని సంకల్పించియే నిన్ను స్పృశించితిననియె. ఆలోచింపఁగా నది దోషముకాదని యెఱింగి యామె యూరకుండెను. ఆ పర్వతగుహాయందే కుమారుం గనియె. సద్యోగర్భసంభూతుఁడు హనుమంతుఁడని దీనియందే కలదని కొందఱందురు. పైవిషయమును నమ్మువా రద్దానిని విశ్వసింతురు. మన స్పృష్టియే లేదనువారికిఁ బ్రపంచజ్ఞానము శూన్యమని మన మూరకుండుటయే గౌరవము. ఈవిషయము నాలోచించియే పెద్దలు,

"అనుష్ఠితం తు యద్దేవై ర్మునిభిర్యదనుష్ఠితం,
నానుష్ఠేయం మనుష్యై స్తదుక్తం కర్మ సమాచరేత్."

అని తెలుపఁబఱచిరి. మనశ్శక్తి యపార ఫలప్రదమని యెఱుంగనివారికిఁ దెలుపుట శక్యముకానిపనియనియే యీశ్లోకముచే

"శక్యో వారయితుం జలేన హుతభుక్ఛత్రేణ సూర్యాతపో
నాగేంద్రో నిశితాంకుశేన సమదో దండేన గోగర్దభౌ,
వ్యాధిర్భేషజసంగ్రహైశ్చ వివిధైర్మంత్రప్రయోగైర్విషం
సర్వస్యౌషధమస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యౌషధం."

భర్తృహరి తెలుపఁబఱచెను. లోకజ్ఞానసంపత్తి కలవారలకే యిట్టి విషయము తెలియఁబడఁ గలవు. ఇతరుల కెఱుకపడ శక్యముకూడఁ గావు. ఇట్టి యవస్థనుఁ గాంచ మున్న్యాస వేదాంతశ్రవణమే. ఉపాసకుఁడు యోగియుఁ గావలయును. అపుడే ఆత్మశక్తి యెట్టిదని బోధపడును. ఆయనుభవము లేని వారికి లక్ష్యలక్షణపురస్సరముగా నిట్టి విషయములు తెలుపుట సాధ్యమెట్లు? అసాధ్యమనియే నమ్మి వారిని నమ్మింపఁ బూనరాదు. ఈకథనుబట్టి వాయుదేవుని యంశసంభూతుఁడు హనుమంతుఁడని తేలినది. హనుమన్నామము గలుగుటకుంగల కారణము నిట వ్రాయక యది యుత్తరకాండమున విస్తరించి వ్రాయుదును.

హనుమ తన వృత్తాంతమును చెప్పి లంకకుం బోవఁ బయనమగుట.

* అంత నాహనుమ సాగరము లంఘింపఁబూని శరీరమును దాని కనురూపముగాఁ బెంచుచుండఁ గాంచి వాన

* ఇది యఱువదియేడవసర్గమునఁ గలదు.

రులు నగఁపుడిగిరి. హనుమంతు వినుతించిరి. త్రివిక్రమునిఁ బ్రజలు చూచినట్లే మేనుఁబెంచు నాతనింగని సంతోషాశ్చర్య సమన్వితులైరి. పావని వాలమల్లార్చుచు మిక్కిలి పెరిఁగెను. ఆతని ముఖమరుణకాంతులఁ గ్రక్కునట్లుండెను. లేచి పెద్దలకు మ్రొక్కి వారితో నగ్నిమిత్రుఁడగు వాయుదేవుఁడు గమన శీలుఁడు మహాబలుఁడు నగు. పర్వతశృంగములఁ బడవైచి యున్నాఁడు. నాకు నట్టి గమనవేగము కలదు. వాయుపుత్త్రుఁడను గానఁ దత్తుల్యుఁడనే యగుదు. లంఘనమున నసమానుఁడనే. మధ్యభాగమున విశ్రమింపక మేరువునకుఁ బ్రదక్షిణము గావింతును. బాహువులచే సాగరజలములఁ జల్లి భూమండలమెల్ల జలమయంబు గావింపఁగలను. ఆకాశమున సర్పములం బట్టుకోరిక నతివేగముగా గరుడుఁడు తిరుగుచుండ నేను వేయి పర్యాయము లతనిచుట్టును దిరిగి రాఁగలను. సూర్యుఁడుదయించు తఱి నతనింగూడి పయనమయి యతఁ డస్తమింపఁ బోవు పర్వతమునకు ముందుగఁబోయి మరలి యతఁడు మధ్యాహ్నమునఁ బ్రజ్వలించుచుండఁగా నెదురుగ రాఁజాలదు. విశ్రమింపక మరల నట్లే యతని కెదురుగ రాఁగలను. గ్రహనక్షత్రాదులకంటె ముందుగాఁ బోవఁగలను. సాగరమును శోషిల్లఁజేసి భూమి భేదించి కొండలఁ బిండిచేసి రాఁగలను. నేనిపు డెగురఁగా నావేగమునకుఁ బూవులన్నియు లతలనుండి నా వెంట రానోపు. అపుడు బహునక్షత్రములు గల స్వాతీనక్షత్రమువలెఁ గనుంగొనఁ గలరు. మహామేఘమువలె నేఁ బోవు

చుండ మీఁదను జూడఁగలను. గరుత్మద్వాయువులు తప్ప నాకాశమున నన్నెదిరించుప్రాణియే లేదు. నాపటిఁగాహస్త మదరుచున్నది. నాయుత్సాహము మితిమీఱియున్నది. సీతా దేవిని దప్పక చూతును. మీరు సంతసమున నుండుఁడు. పది వేల యోజనములైనను దాఁటఁగలనని నాకుఁ దోఁచు చున్నది. ఇంద్రుని బ్రహ్మను జయించి వారిచేతులనుండి యమృతమును దేఁజాలుదు. పెక్కుమాటలేల? లంకను బెల్ల గించుకొని తేఁగలనని నాయాశయము. అని యతఁడు గర్జిల్ల చుండఁగా వానరు లచ్చెరువందుచుఁ జూడసాగిరి.

జాంబవంతుఁ డంత నాహనునిం గాంచి వత్సా! బంధువుల దుఃఖములఁ బోఁగొట్టితివి. నీకు వానరులు కార్యసిద్ధ్యర్థము మంగళాశీస్సుల నిచ్చుచుండఁగలరు. పెద్దలయనుగ్రహమున వారిరాశి దాఁటుము. నీరాకం గోరి యుందు మేమెల్లర మొంటికాల నిలిచి యుందుము. మాజీవితములు నీహస్తగతములు. వానరవీరుఁ డగునాహనుమ వానరులం గలయం గాంచి నేదాఁటునపుడు నావేగము నీభూమి భరింపఁజాలదు. మహేంద్రశిఖరములు గొప్పవిగా నున్నవి గాన నవియే నా వేగమును భరింపఁగలవు. కాన నవ్వాని నెక్కి నాశక్తిని గనఁబఱతును. అని మహేంద్రపర్వతము నెక్కెను. ఆపర్వతము బహువిధసాంద్రవృక్షములతో సరస్సులు లోనగువానితో నిండియుండెను. ఆకొండ యతని పాదఘట్టనమునకుఁ దాళఁజాలక జలములఁ బ్రవహించెను. వృక్షము లూఁగులాడినవి.

విద్యాధరసంఘము లాకొండసానువుల వదలి పోవసాగెను. పక్షు లెగురసాగెను. పాములు రంధ్రములలో డాఁగుకొనియెను. అంత నాతఁడు తనజవము నెఱపంబూని సాగరము దాఁటనిశ్చ యించి మనస్సుచే లంకాపురిం బ్రవేశించెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున విశేషవిషయములు లేవు. కాని యించుక హనుమత్ప్రవృత్తి పరిశీలింపఁదగినది.

"సంస్తూయమానో హనుమాన్ వ్యవర్ధత మహాబలః,
సముద్విధ్య చ లాంగూలం హర్షాచ్చ బలమేయివాన్. ४
తస్య సంస్తూయమానస్య వృద్ధైర్వానరపుంగవైః,
తేజసా పూర్యమాణస్య రూపమాసీదనుత్తమం. ౫
యథా విజృంభతే సింహో వివృద్ధో గిరిగహ్వరే,
మారుతస్యౌరసః పుత్త్రస్తథా సంప్రతి జృంభతే. ౬
అశోభత ముఖం తస్య జృంభమాణస్య ధీమతః,
అంబరీషమివాదీప్తం విధూమ ఇవ పావకః." ౭

అని మూలము. ప్రాతీతికార్థము స్పష్టమే. విశేషమేమని విచారింతము. హనుమ తన దేహమును బెంచెననఁగా నర్థమేమి?

"విజితే భవతీహ తేనవాయుస్సహజో యస్య సముత్థితప్రణాదః,
అణిమాదిగుణా భంతి తస్యామితపుణ్యస్య మహాసుఖాస్పదస్య."
త్రిపురాసారసముచ్చయము. 3-వ పటలము.

సూ. "తే సమాధావుపసర్గావ్యుత్థానే సిద్ధయః. ౩౭
బంధకారణశైథిల్యాత్ప్రచారసంవేదనాచ్చ
చిత్తస్య పరశరీరావేశః. ౩౮

ఉదానజయాజ్జలపంకకంటకాదిష్వసంగ ఉత్క్రాంతిశ్చ. ౪౦
సమానజయాత్ప్రజ్వలనమ్. ౪౧
శ్రోత్రాకాశయోస్సంబంధసంయమాద్దివ్యం శ్రోత్రమ్. ౪౨
కాయాకాశయోస్సంబంధసంయమాల్లఘుతూలసమాపత్తేశ్చాకాశగమనమ్. ౪౩
బహిరకల్పితా వృత్తిర్మహావిదేహా తతః ప్రకాశావరణక్షయః. ౪౪
స్థూలస్వరూపసూక్ష్మాన్వయార్థవత్త్వసంయమాద్భూతజయః. ౪౫
తతోఽణిమాది ప్రాదుర్భావః కాయసంపత్తద్ధర్మానభిఘాతశ్చ. ౪౬
రూపలావణ్య బలవజ్రసంహననత్వాని కాయసంపత్." ౪౭

పాతంజలయోగశా. 3-వ పాదము.

అను యోగశాస్త్రము ననుసరించి యుదాన సమానవాయువులను హనుమంతుఁడు నిరోధించెను. దాన నతనిదేహము నిశ్శంకముగా నెగురఁజాలు శక్తికలదియై మిక్కిలి తేజోవంతమయ్యెను. నలువదేనవసూత్రమునఁ జెప్పఁబడినట్లు సంయమనము చేయఁగా భూతజయము, అణిమాదిసిద్ధులు గలుగు నవకాశము కల్గెను. వాయు నిరోధమున నంతర్నాదము వినఁబడఁగా లంఘనశక్తివంతమయ్యెను. అత్తఱి నాహనుమంతుని శరీర మపూర్వముగాఁ గనుపట్టెను. అనఁగా నత్యద్భుత తేజోవంతమై మహత్తరమై యెగురఁజాలునట్లు తూలమువలెఁ దేలికయై యొప్పెను. దానిచే నతఁడీసముద్రలంఘన మెంతటిపని యని యూహించువాఁడయ్యెను. అట్టియూహ గల్గుటకుఁ గారణము యోగాభ్యాససిద్ధియే. కనుక దానిశక్తిచే నతఁడు

పదివేల యోజనము లెగురఁజాలుదుననియుఁ దెల్పెను. హనుమ తర్వాతఁ గపులకుఁ దెలిపిన పలుకులన్నియు బీరములు కావు. వారికిఁగల సాహసవేగము నుపశమింపఁజేయునవి. అట్టి పరమ జ్ఞానసంపన్నుఁ డూరక డంబములు పలుకునా? ఇతరులు దీనులుగా నుండుటం గాంచి వారికయ్యది తొలంగించుటకొఱకు ధైర్యము పుట్టించునవి యని మన మెఱుంగవలయు.

మహాశయులారా! యోగవిద్య యెట్టిదో యీభాగము మనకుఁ దెలిపెనుగదా. అట్టి పరమాద్భుతవిద్య యీకాలమున నశించినట్టు లూహింపందగియున్నది. చచ్చువేదాంతము ప్రబలినది. భక్తియనుపేర భుక్తికి నార్జించుచుండ్రు లెక్కువయగుచున్నవారు. కాంచనముల గోరు కపటయోగులు దాసులు మాంత్రికులు యతులు చెలరేఁగుచున్నవారు. భక్తిని బోధింతుమని శిష్యులనుగాఁ బామరులఁ గొందఱంజేర్చుకొని మధ్య వైష్ణవులు లోనగువారు విచ్చలవిడిఁ దిరుగుచున్నవారు. దైవము పేరుచెప్పి యక్రమవృత్తి నూని ధనము సంపాదించి కూడఁబెట్టి బంధుపోషణార్థము రహఃపుత్త్రసంరక్షణార్థము తిరుగు మహాత్ములు జొన్నవిత్తనములవలెఁ గనఁబడుచున్నవారు. మతద్వేషములు ప్రబలమగునట్టు లుపన్యసించు యతిబ్రువులు తోఁచుచున్నారు. ఛాయాపటములలోఁ దమరూపములు చిత్రింపఁబడఁగా వానిం గాంచి యానందించి మేము గొప్పవారమైతిమని తృప్తినొందు కపటయోగులు భూమి యీనినట్టు వెలువడుచున్నారు. పరమతగౌరవమును బాటించు

బుద్ధి సంపన్నులు విరళముగ నున్నట్లు తోఁచెడిని. భగవదా రాధన మనఁగా దధ్యోదనాదికమే యనుసూహ గలిగించు నలసు లుప్పొంగుచున్నారు. పరవంచనయందుఁ బ్రవీణులు మత్కుణములవలె పెలయుచున్నారు. దేవతాద్వేషము ప్రబలు చున్నది. ఉపాసనమనునది నామమాత్రావశిష్టము కావచ్చు ననుట కనేక దృష్టాంతములు కనఁబడుచున్నవి. ఇట్లగుటకుం గల కారణము సత్కర్మానుష్ఠాతలు క్షీణించుచుండుటయే యన వచ్చును. భక్తికిఁ బ్రధానము సత్కర్మానుష్ఠానము. దేవతా పూజ లుత్సవాంతము లగుచున్నవి. ధ్యానమునకన్న మిన్న యని విగ్రహారాధన మెన్నఁబడుచున్నది. అట్టి కుటుంభరుల మాటలకు మోసపోవువా రనేకులు గనఁబడుచున్నారు. ఇట్టి యనాచారములు నశించినఁగాని భక్తి వృద్ధి కానేరదు. కృత్రిమ రత్నములవలె భక్తులు చరించుచున్నారు. భగవత్కైంకర్యము కుక్షిపోషణార్థము చేయఁబడుచున్నది. ఇట్లుండ భగవదను గ్రహ మెట్లు కలుగునవకాశము కలదు ?

భగవత్కరుణకుఁ బాత్రము కృత్రిమము లేని భక్తి. అది జ్ఞానవైరాగ్యసహితమై సత్కర్మానుష్ఠానమూలము గావల యును. అది పొడసూపిన మతద్వేషములు దేవతాదూషణ ములు నడఁగు. పరమతధర్మసహిష్ణుత గలుగు. అది మనశ్శాంత మున కవకాశ మొసంగు. అది తాపత్రయముఁ బాఁదోలు. దాన నిశ్చలమనస్సంపద కలుగు. అయ్యది యోగాభ్యాసఫలము

కాక తప్పదు. దాన ఫలాభిసంధిరహితసాధు ర్మనిరతి దృఢ పడును. అది భవబంధవిమోచకమగు భగవత్ప్రసాదము గలి గించు. దానఁ గృతార్థులగుదురు. కావున భగవంతుఁ డొక్కఁ డయ్యును బహువిధ రూపనామ భేదములచే విలసిల్లుననియు, నం దెయ్యది హితమని యెవ్వనికిఁ దోఁచునో ఆరూపనామము లను దలంచుచు నామూర్తిని హృదయఫలకమునఁ జిత్రించు కొని దానినే యాశ్రయింపవలయుననియు, నదియే యుత్తమ తమపూజ యనియు నెఱుంగవలయు. దాన సకల పాప ములు తొలంగు. భగవదనుగ్రహపాత్రత కలుగు. శ్రీ రాముఁడు భగవంతుఁ డనియు సీతాదేవి మహాప్రకృతి యనియు భావించి లోకానుసారములగు వారికృత్యముల కలరూపెఱింగి వారి నారాధింపవలయును. తచ్చరిత్రమగు నీకావ్యరత్నమును బఠింపవలయు. వైష్ణవులకే రామాయణ పారాయణము పూర్ణఫలప్రదము కాని యితరులకుం గాదను దాసులమాటలు వినరాదు. భగవంతుఁడెల్లర సములుగా భావించును. ఎవరు నిష్కపటవృత్తులో వారి ననుగ్రహిం చును. కపటాత్ములు ధనలుబ్ధులు నగు వారి పొంతకుంబోవఁడు. శ్రీరామచరిత్రము నమ్ముకొని ధనము నార్జింపఁబూనక ఫల ములఁ గోరక యామహాత్ముని సగుణబ్రహ్మముగా భావించి ధ్యానింపవలయు. అదియే చక్కనిపూజ. పాషాణపూజ తరణ సాధనము కానేరదు. పామరులకు భక్తినిగలిగింప మహాత్ములు చేయుదురు. కాని వారికి ధ్యానమే ప్రధానము. మహాజను

లారా! కిష్కింధాకాండ మిట్లు పూర్ణమయ్యెను. శ్రీరాముని దుఃఖము నటనమే కాని వాస్తవము గాదు. మాయాసీత లంక యందున్నది. సీతాదేవి శ్రీరాముని చెంత నున్నది. ప్రకృతి పురుషు లెడఁబాటు గలవారు కారు. ఇతరుల కష్టములున్నట్లు తోఁపఁజేయు[illegible]కాన వారి నారాధించి మన మెల్లఁ దత్కారుణకుం బా[illegible]ము కావలయును. భగవంతుని స్తవమును బఠింతము.

"అనర్ఘ్య రమాణిక్యవిరాజమాన
శ్రీపాదుకాలంకృతశోభనాభ్యాం,
అశేషబృందారకవందితాభ్యాం
నమో నమో రామపదాంబుజాభ్యాం. ౧
ధ్వజాంబుజచ్ఛత్రరథాంగశంఖ
దంభోళిపాశాంకుశమత్స్యచిహ్నం,
బ్రహ్మేంద్రదేవాదికిరీటకోటి
సంఘృష్టపాదాంబుజయుగ్మమీడే. ౨

రాకాచంద్రనిభాననం రతిపతిద్వేషిప్రియం రాక్షసా
ధీశగ్రీవవిభేదనస్ఫుటపటుప్రఖ్యాతబాణోజ్జ్వలం,
రత్నాలంకృతపాదుకాంచితపదాంభోజం రమావల్లభం
రాగద్వేషవిహీనచిత్తసులభం రామం భజే తారకం. ౧౪

ఆలోలస్ఫుటరత్నకుండలధరం చారుస్మితాలంకృతం
ఆధారాదికచక్రమండలగతం ఆనందకందాంకురం,
ఆవిర్భూతకృపాంతరంగజలధిం ఆద్యాంతవర్ణాశ్రయం
ఆపన్నార్తినిదాఘమేఘసమయం రామం భజే తారకం. ౧౫

[illegible]తిమిరాపహభానుమూర్తి
[illegible]మాదిబీజం,
[illegible]మధ్యపటపత్ర[illegible]మాది
[illegible]రామచంద్రమ్." ౨౦

శ్రీరామకర్ణా[illegible] ౨ ఆశ్వాసము.

ఆశ్రితత్రాణపరాయణత్వప్రదర్శనమను నెనిమిదవప్రకరణము సంపూర్ణము.

కిష్కింధాకాండము సమాప్తము.

శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ.

చెన్నపురి : శ్రీ 'రామ' ప్రెస్సున ముద్రితము—1935.—1000.

గ్రంథకర్తగారి ఇతర గ్రంథములు

వచనము.

		రూ.	అ.
శ్రీకృష్ణావతారతత్త్వము, 12 సంపుటములు ఒక్కొక్కటి		1	8
12 సంపుటములు ఒక్కసారి కొనినవారలకు	...	16	0
భగవద్గీత, వచనము, మూలములతోటి	...	1	0
ఉత్తమమార్గము, భక్తిరసము	...	0	10
స్వప్నయాత్ర, నవల	...	0	10
నీతిసింధువు ,,	...	0	10
నీతిరత్నాకరము ,,	...	0	8
నీతికథావళి ,,	...	0	8

పద్యములు - నాటకములు.

ఆంధ్రశ్రీమద్రామాయణము, నిర్వచనము, 3 సంపుటములు		12	0
,, ,, 7 ,,	...	14	0
ఆంధ్రబ్రహ్మాండపురాణము	...	5	0
తెలుఁగుబ్రహ్మపురాణము	...	4	0
ఆంధ్రలలితోపాఖ్యానము	...	1	8
హనుమద్విజయము	...	0	8
హాలాస్యమాహాత్మ్యము	...	1	0
విచిత్రపాదుకాపట్టాభిషేకనాటకము	...	0	12
పాండవాజ్ఞాతవాసనాటకము	...	0	12
రామవనవాసనాటకము	...	0	12

తాండవకృష్ణభాగవతము, దశమస్కంధమున కిది తెలుఁగు. మూలము వదలకుండఁ దెనిఁగింపఁబడినది. అయిదువేల రెండువందల పద్యములు గలవు. క్రయము. రూ. 4 0

జనమంచి శేషాద్రిశర్మ,
కడప.